ЛЬВІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПОДІЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРАРНО-ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ГО «НАУКОВИЙ КЛУБ «СОФУС»

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

Міжнародний науковий журнал

Заснований у 2013 році

Випуск 2

2017

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

Міжнародний науковий журнал

Заснований у 2013 році
Виходить до 4 разів на рік

Випуск 2. 2017

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

Співзасновники: Львівський торговельно-економічний університет, Подільський державний аграрно-технічний університет, ГО «Науковий клуб «СОФУС»

Головний редактор:
Башнянин Г.І. – д.е.н., професор (Україна)

Заступник головного редактора:
Іванишин В.В. – д.е.н., професор (Україна)

Виконавчий редактор:
Семенишена Н.В. – д.ф., доцент (Україна)

Відповідальний секретар:
Сидорук Б.О. – д.ф., с.н.с. (Україна)

Випусковий редактор:
Сава А.П. – д.ф., с.н.с. (Україна)

Редакційна колегія:

Анісіч З. – д-р н., професор (Сербія)
Барроз Р.Х. – професор (Іспанія)
Білан Ю. – д.ф., (Польща)
Васильців Т.Г. – д.е.н., професор (Україна)
Гаверсжо Т. – професор (Швеція)
Герасименко Т.О. – д.ф., доцент (Україна)
Ілмаз Б. – д-р ф., асоц. професор (Туреччина)
Кірєєва О.Ф. – д.е.н., професор (Білорусь)
Копилюк О.І. – д.е.н., професор (Україна)
Корольонок Г.А. – д.е.н., професор (Білорусь)
Куцик П.О. – д.ф., професор (Україна)
Лупенко Ю.О. – д.е.н., професор (Україна)
Місюк М.В. – д.е.н., професор (Україна)
Онофрей А.З. – д-р хаб., професор (Молдова)
Пал Сігн Нетра – д-р ф., професор (Індія)
Пархомець М.К. – д.е.н., професор (Україна)
Рагуз І.В. – д-р, професор (Хорватія)
Редченко К.І. – д.е.н., професор (Україна)
Семак Б.Б. – д.е.н., професор (Україна)
Сідорова М.І. – д.е.н., професор (Росія)
Чайковська О.В. – д-р ф., перекладач (Україна)
Чикуркова А.Д. - д.е.н., професор (Україна)
Яновскі А. – д.ф., (Польща)

Рекомендовано до друку Вченою радою Львівського торговельно-економічного університету (протокол № 9 від 31.05.2017 р.)

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ КВ № 21695-1595Р від 24.11.2015 р.

Журнал включено до Переліку наукових фахових видань України з економічних наук (наказ МОН України № 1222 від 07.10.2016 р.)

Журнал індексується в міжнародних каталогах та наукометричних базах: Advanced Science Index (ASI), The Cite Factor, The Global Impact Factor (GIF) (IF - 0,676), International Society for Research Activity (ISRAJIF), The Journals Impact Factor, The General Impact Factor, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), РІНЦ, ResearchBib, Directory of abstract indexing for journals (DAIJ), InfoBase Index (IF -3,3), Index Copernicus (ICV 2015 – 46,85), MIAR (ICDS - 0,3), Academia.edu, Scribd, The Electronic Journals Library, Universitätsbibliothek Leipzig (EZB), Open Academic Journals Index (OAJI), Scientific Indexing Service (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR) database, Pak Academic Search WZB, WorldCat, EconBiz.

Адреса редакції:
ГО «Накуовий клуб «СОФУС», Україна, 46027, м. Тернопіль, а/с 553. тел. +38 (098) 787-81-47.
E-mail: ijournal.ed@gmail.com. web: www.sophus.at.ua

Відповідальність за оригінальність (плагіат) тексту наукової статті, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації несуть автори наукових праць. Точки зору авторів публікацій можуть не співпадати з точкою зору редколегії збірника. Передрук та переклад статей дозволяється лише за згодою редакції та автора.

© Львівський торговельно-економічний університет,
Подільський державний аграрно-технічний університет,
ГО «Науковий клуб «СОФУС», 2017
© Економічний дискурс, 2017

LVIV UNIVERSITY OF TRADE AND ECONOMICS
STATE AGRARIAN AND ENGINEERING UNIVERSITY IN PODILYA
SCIENTIFIC CLUB «SOPHUS»

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

THE ECONOMIC DISCOURSE

International scientific journal

Founded in 2013

Issue 2

2017

THE ECONOMIC DISCOURSE

International scientific journal

Founded in 2013
Periodicity: up to 4 times a year

Issue 2. 2017

ISSN 2410-0919 (Print)
ISSN 2410-7476 (Online)

Founders: Lviv University of Trade and Economics, State Agrarian and Engineering University in Podilya, Scientific Club «SOPHUS»

Editor in Chief:
Hryhorii Bashnianyn – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)

Associate Editor:
Volodymyr Ivanyshyn – Dr. sc. (Econ), Professor (Ukraine)

Executive Editor:
Nataliia Semenyshena – PhD, Assoc. Prof. (Ukraine)

Responsible Secretary:
Borys Sydoruk – Ph.D., Senior Researcher (Ukraine)

Managing Editor:
Andriy Sava – Ph.D., Senior Researcher (Ukraine)

Editorial Board:

Zoran Anišić – Dr., Professor (Serbia)
Rafael Hernandez Barros – Professor (Spain)
Yuriy Bilan – dr. (Poland)
Taras Vasyltsiv – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)
Tord Häversjö – Dr., Professor (Sweden)
Tamara Herasymenko – Ph.D., Assoc. Professor (Ukraine)
Yilmaz Berna Burcu – Dr. in Accounting, Assoc. Prof., (Turkey)
Elena Kireeva – Dr.sc.(Economics), Professor (Belarus)
Oksana Kopylyuk – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)
Gennadiy Korolenok – Dr.sc.(Economics), Professor (Belarus)
Petro Kutsyk – Ph.D., Professor (Ukraine)
Yurii Lupenko – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)
Mykola Misyuk – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)
Aleksandr Onofrei – Dr.sc.(Economics), Professor (Moldova)
Pal Singh Netra – Professor (India)
Mykola Parkhomets – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)
Ivona Vrdoljak Raguz – Dr., Professor (Croatia)
Kostyantyn Redchenko – Dr.sc.(Accounting), Professor (Ukraine)
Bogdan Semak – Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)
Marina Sidorova – Dr.sc.(Accounting), Professor (Russia)
Olha Chaikovska – Ph.D., interpreter (Ukraine)
Alla Chykurkova - Dr.sc.(Economics), Professor (Ukraine)
Andrzej Janowski – dr. (Poland)

Recommended for publication by Academic Council Lviv University of Trade and Economics (protocol # 9, from 05.31.2017)

State registration КВ № 21695-1595P reissued 11.24.2015.

The journal included in the list of scientific professional editions of Ukraine by economic sciences (order by MES ofUkraine #1222 from 10.07.2016)

The journal is indexed in international directories and scientometric databases: Advanced Science Index (ASI), The Cite Factor, The Global Impact Factor (GIF) (IF - 0,676), International Society for Research Activity (ISRAJIF), The Journals Impact Factor, The General Impact Factor, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), РІНЦ, ResearchBib, Directory of abstract indexing for journals (DAIJ), InfoBase Index (IF -3,3), Index Copernicus (ICV 2015 – 46,85), MIAR (ICDS - 0,3), Academia.edu, Scribd, The Electronic Journals Library, Universitätsbibliothek Leipzig (EZB), Open Academic Journals Index (OAJI), Scientific Indexing Service (SIS), International Institute of Organized Research (I2OR) database, Pak Academic Search WZB, WorldCat, EconBiz.

Editorial Office:
Scientific club «SOPHUS», Ukraine, 46027, Ternopil, box 553. tel. +38 (098) 787-81-47.
E-mail: ijournal.ed@gmail.com; clubsophus@gmail.com. web: www.sophus.at.ua

Responsibility for originality (plagiarism) the text of the article, the accuracy of facts, quotations, statistics, proper names, place names and other information, as well as the fact that the materials do not contain data that can't be open publication are the authors of scientific papers. The opinions of the authors of publications may not coincide the views of the editorial board of the collection. Reprint and translation of articles is allowed on the written consent with the editorial office and the author.

© Lviv University of Trade and Economics,
State Agrarian and Engineering University in Podilya,
Scientific Club «SOPHUS», 2017
© The economic discourse, 2017

З М І С Т

Економічна теорія

Жовковська Тетяна
ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА 9-18

Карпенко Віталій
ПРОЦЕСИ КОРПОРАТИЗАЦІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ТА ЇЇ ГЕНЕЗИС 19-28

Кім Олексій
МОДЕЛЬ 2-СЕГМЕНТНОГО АГРЕГОВАНОГО РИНКУ В УМОВАХ АВТАРКІЇ 29-36

Пуцентейло Петро, Гуменюк Олена
ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА 37-47

Світова економіка та міжнародні відносини

Гонак Ігор
ТЕХНОЛОГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО СУПЕРНИЦТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ГЛОБАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ У КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ 48-58

Lutsyshyn Zoriana, Ivashchuk Iryna
SOCIAL INEQUALITIES OF THE EUROPEAN ECONOMIC SPACE IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRANSFORMATIONS 59-68

Економіка і управління народним господарством

Василенко Людмила
СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ РОСЛИН ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА 69-75

Гуторов Андрій
РЕНТНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ 76-88

Дзядикевич Юрій, Буряк Микола, Зінюк Максим
ДЕЯКІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ 89-97

Прокопчук Лілія
ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРПОРАТИВНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ 97-104

Економіка суб'єктів господарювання

Голубєв Андрій
МІСЦЕ І РОЛЬ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У СФЕРІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА 105-111

Іваночко Надія
ЗАСТОСУВАННЯ SWOT-АНАЛІЗУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ЗБУТОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ М'ЯСОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ 112-119

Іванько Анатолій
ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ НА РОЗВИТОК ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ 120-127

Личук Людмила
ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ 128-135

Петрів Ірина
ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ МЕТОДУ ДИСКОНТУВАННЯ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ 136-144

Рибак Ярослав
СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ МОЛОЧАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ 145-151

Харун Олена
ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ГОЛОВНА ДЕТЕРМІНАНТА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ 152-163

Економіка природокористування

Вдовиченко Андрій
ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРОДУКЦІЇ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА 164-171

Сидорук Борис
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ 172-180

Ступень Назар
АНАЛІЗ РИНКУ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ПОСЛУГ В СИСТЕМІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ 181-191
Яремко Олег
НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНОГО ЛІСОУПРАВЛІННЯ 192-199

Технології менеджменту і маркетингу

Братюк Віра
РОЗВИТОК СТРАХОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ 200-207
Васильців Тарас, Шехлович Андріана
ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ 208-218
Кукіна Наталя
ВПЛИВ ІНВЕСТИЦІЙ НА ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРАЇНИ 219-228

Статистика та інформаційне забезпечення економіки

Кальницька Марина
СОЦІАЛЬНА СФЕРА УКРАЇНИ: ЧИННИКИ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РОЗВИТКУ 229-239

Сторінка молодих вчених

Федяєва Валентина
ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗРОСТАННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ 240-246

Відомості про авторів 247-250

C O N T E N T

Economic theory

Tetiana Zhovkovska
FORMING THE MODEL OF CONSUMER BEHAVIOR 9-18

Vitalii Karpenko
PROCESSES OF CORPORATIZATION IN MODERN CONDITIONS AND ITS GENESIS 19-28

Oleksii Kim
THE 2-SEGMENT AUTARKY AGGREGATED MARKET MODEL 29-36

Petro Putsenteilo, Olena Humeniuk
MAIN ASPECTS OF FORMATION OF EFFICIENT SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY AT THE ENTERPRISE 37-47

World economy and international relations

Ihor Honak
TECHNOLOGIES OF ECONOMIC RIVALRY AS AN INSTRUMENT OF INFLUENCE ON GLOBAL ECONOMIC PROCESSES IN POST-SOVIET COUNTRIES 48-58

Zoriana Lutsyshyn, Iryna Ivashchuk
SOCIAL INEQUALITIES OF THE EUROPEAN ECONOMIC SPACE IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRANSFORMATIONS 59-68

Economics and management of national economy

Liudmyla Vasylenko
THE ESSENCE AND IMPORTANCE OF PLANT PROTECTION PRODUCTS FOR THE EFFECTIVE MANAGEMENT OF AGRICULTURE 69-75

Andrii Gutorov
RENT POLICY IN THE SYSTEM OF GOVERNING OF THE INTEGRATION RELATIONS' DEVELOPMENT IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY 76-88

Yurii Dziadykevych, Mykola Buriak, Maksim Ziniuk
SOME ASPECTS OF MANAGEMENT OF PROCESSES OF ENERGY SAVING AND ENERGY EFFICIENCY OF PRODUCTION ACTIVITIES OF ENTERPRISES 89-97

Liliya Prokopchuk
PROBLEMS OF REFORMING THE STATE CORPORATE SECTOR OF UKRAINE 97-104

The economy of business entities

Andrii Holubiev
THE PLACE AND ROLE OF FARMS IN THE FIELD OF AGRARIAN PRODUCTION 105-111

Nadiia Ivanochko
THE UPPLYING OF SWOT-ANALYSIS AS FORMING THE STRATEGY OF MANAGEMENT SALES ACTIVITY OF MEAT PROCESSING ENTERPRISES OF THE REGION 112-119

Anatoliy Ivanko
INFLUENCE OF STATE SUPPORT FOR DEVELOPMENT OF ECONOMIC ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES 120-127

Liudmyla Lychuk
FORMATION AND REALIZATION OF LABOR POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF RURAL AREA DEVELOPMENT 128-135

Iryna Petriv
FEATURES OF ESTIMATION OF VALUE OF THE ENTERPRISES ON THE BASIS OF THE METHOD OF DISCOUNTING CASH FLOWS 136-144

Yaroslav Rybak
CREATION AND ORGANIZATION OF WORK MILK COOPERATIVES 145-151

Olena Kharun
PROFESSIONAL COMPETENCE AS THE MAIN DETERMINANT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF LABOR POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES 152-163

Environmental economics

Andrii Vdovychenko
GOVERNMENTAL REGULATION OF THE MARKET FOR ORGANIC FARMING PRODUCTION 164-171

Borys Sydoruk
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ESTIMATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL LAND USE 172-180

Nazar Stupen
MARKET ANALYSIS SANITATION HEALTH SERVICES IN THE SYSTEM OF TOURIST-RECREATIONAL ACTIVITIES 181-191
Oleh Yaremko
DIRECTIONS OF IMPROVING EFFICIENCY OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF ENVIRONMENTALLY BALANCED FORESTRY 192-199

Technologies of management and marketing

Vira Bratiuk
DEVELOPMENT OF INSURANCE ORGANIZATIONS AND INSURANCE MARKET OF UKRAINE ON BASIS OF INNOVATIVE APPROACHES 200-207
Taras Vasyltsiv, Andriana Shekhlovych
FORMATION INSTITUTIONAL AND LEGAL MECHANISM TO PROVIDE INNOVATION ENTERPRISE ACTIVITY IN UKRAINE 208-218
Natalia Kukina
EFFECTS OF INVESTMENTS UPON THE EXPORT POTENTIAL OF THE COUNTRY 219-228

Statistics and information provision of economy

Maryna Kalnytska
SOCIAL SPHERE UKRAINE: FACTORS AND FUNCTIONAL FEATURES OF ITS DEVELOPMENT 229-239

Page of young scientists

Valentina Fediaieva
INNOVATION AND INVESTMENT BASIS FOR THE GROWTH OF THE AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY 240-246

Information about the authors 247-250

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ

ECONOMIC THEORY

УДК 316.3
JEL Classification D110

Жовковська Тетяна
к.е.н., доцент кафедри економічної теорії
Тернопільський національний економічний університет
м. Тернопіль, Україна
E-mail: tetyana_zh@ukr.net

ФОРМУВАННЯ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА

Анотація

Вступ. *На психологію споживача впливають різні чинники. Щоб з'ясувати поведінку споживача потрібні як економічні, так і психологічні знання і вміння. З точки зору психології, щоб з'ясувати поведінку споживача спочатку потрібно розкрити самого споживача. А в економіці для розкриття поведінки споживача використовуються багато маркетингових елементів.*

Методи. *У процесі дослідження застосовано методи теоретичного узагальнення, логічного аналізу, методику конструювання категорій для визначення змісту теорії споживання і поведінки споживачів. Методологічною основою дослідження є системний підхід до вивчення економічних, соціальних і поведінкових аспектів феномену споживання.*

Результати. *Визначено зв'язок між розвитком суспільного виробництва і процесом кількісного зростання і збагачення потреб суспільства, що передбачає зростання і вдосконалення потреб суспільства з розвитком продуктивних сил і культури. Розроблено модель споживчої поведінки, яка враховує вплив інноваційних засобів спонукання на покупця. Сформовано методику управління споживчою поведінкою на базі співпраці фахівців в сфері економіки, менеджменту, маркетингу, соціології та психології, яка буде застосовуватися в управлінській практиці маркетингу. Поглиблено теоретичні підходи щодо теорії поведінки споживачів, яка є самостійною галуззю знань і котра виникла на стику економіки, маркетингу та психології.*

Перспективи. *До основних концептуальних положень вирішення проблеми майбутнього добробуту, тобто зниження економічного зростання та споживання і переходу до нового типу соціально-економічної діяльності є неприйнятність компромісного варіанту одночасного збереження навколишнього середовища та економічного зростання.*

Ключові слова: *потреба, споживання, теорія споживання, поведінка споживачів, управління поведінкою споживачів, методи управління поведінкою споживачів.*

Вступ.

Вплив ринкових відносин, які панують в сучасному суспільстві і формуються в Україні, на ціннісні орієнтації особистості є неоднозначними. З одного боку, вони стимулюють ініціативу, ділову активність, розширюють можливості для розвитку здібностей і творчості особистості. Цінності особистості ніби проходять через призму ринку і набувають характеру ринкових цінностей. Не тільки матеріальне, а й духовне життя суспільства і особистості починають будуватися за законами ринкових відносин і економічного обміну.

Тому, не випадково те, що велику увагу приділяють вивченню особистих цінностей. Це

відбувається насамперед тому, що цінності є найважливішим чинником, що детермінує поведінку людини, в тому числі, його поведінку як споживача. Саме цінності пояснюють, чому споживачі, маючи нерідко одні й ті ж потреби, приймають різні споживчі рішення. Цінності виступають як переконання людей про життя і відповідну поведінку. Саме у них виражаються цілі, які рухають людиною, і відповідні способи їх досягнення. Стійка природа цінностей, їх центральна роль в структурі особистості зумовила їх значення для розуміння споживання – тобто, вибору продукту, марки і сегментування ринку.

Збільшення продажів, підвищення якості пропонованого товару або послуги, просування власної продукції на ринку – це основні завдання, які практично неможливо здійснити, не володіючи достатньою інформацією про своїх покупців. Для того, щоб визначити особливості переваг споживача, необхідно проводити дослідження, які вимагають додаткових витрат. Для економії коштів і часу нині віддають перевагу психологічним методам вивчення споживчої поведінки. Поведінка споживачів є новітньою категорією маркетингу і маркетингових досліджень, яка характеризує особливість і специфіку поведінки різних груп споживачів, в основному щодо прийняття ними рішень про покупки або придбання послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблематика споживчої поведінки розглядається в теорії «показного» (демонстративного) споживання Т. Веблена, в роботах Г. Зіммеля, М. Вебера, Г. Тарда, Е. Гобло, Г. Блумера та інших при аналізі соціально-культурних аспектів поведінки. Поведінка споживачів стала аналізуватися з метою виявлення мотивації вибору на основі теорії З. Фрейда і концепції А. Маслоу.

Д. Енджел, Р. Блекуелл і П. Мініард характеризують споживчу поведінку в такий спосіб: «Поведінка споживача – це діяльність, спрямована безпосередньо на отримання, споживання і розпорядження продуктами і послугами, включаючи процеси прийняття рішень, які передують цим діям і слідують за ними» [1, с. 7].

У маркетингу загальновизнаною моделлю поведінки споживачів є модель, запропонована Ф. Котлером. На його думку, «відправним пунктом розуміння поведінки покупців може послужити модель маркетингових стимулів і відповідної реакції покупців» [2, с. 45]. О. В. Воронкова вважає, що спонукальні чинники маркетингу проникають у “чорну скриньку” свідомості споживача і викликають певні відгуки [3, с. 23].

У літературі описано 4 основних підходи до вивчення споживчого вибору:

1) економічний підхід;

2) соціологічний підхід;

3) психологічний підхід;

4) комбінований – синтез трьох підходів з позиції економічної психології.

Основні концепції споживчої поведінки: М. Фрідмен (концепція «постійного доходу»); Ф. Модільяні (теорія «життєвого циклу»); Т. Веблен (демонстративне споживання); Дж. Дансенберрі (концепція «відносного доходу»).

І. Бентам, яким був введений термін «корисність», вважав максимізацію корисності керівним психологічним принципом поведінки людей в їх прагненні уникнути страждань і збільшувати задоволення [4]. При цьому у кожної людини може бути власна, тобто суб’єктивна оцінка корисності блага.

З іншого боку, корисність блага є необхідною умовою того, щоб воно стало товаром, тобто набуло мінової вартості. Відповідно до думки американського економіста Т. Скітовскі «споживач сам знає, що йому потрібно, і що економічна система діє найкраще тоді, коли задовольняє бажання споживача, котрі здійснюють прояв в його поведінці на ринку» [5].

Донедавна споживання розглядалося соціальними дослідниками як гедоністична діяльність або гонитва за задоволенням заради задоволення [6; 7]. Так, перші розробки моделей поведінки споживачів з’явилися в 60-і роки XX століття, завдяки дослідженням Р. Блекуелла, Дж. Говарда,

Дж. Катона, Дж. Енджела та інших. Надалі сфера дослідження споживчої поведінки значно розширилася, що зумовило формування відповідної наукової бази для створення різних поведінкових моделей.

Особливе значення для управління поведінкою споживача і формування споживчих пріоритетів має вивчення групи особистісно-психологічних чинників: способу життя, соціального статусу, переконань і установок.

Можна погодитися з позицією І. В. Альошиної, що стиль життя – це є певний тип поведінки особистості або групи людей, що фіксує стійко відтворювані риси, манери, звички, смаки, схильності [8, с. 237]. Проте, незважаючи на значний внесок в теорію та практику управління поведінкою споживання низки учених, недостатньо дослідженим залишається розгляд феномену споживання і формування на цій основі відповідної моделі.

Мета.

Проблеми, порушені в статті, мають величезне практичне значення як для кожної окремої людини або груп людей, у вигляді споживачів або виробників, так і для всього світового співтовариства в цілому, як єдиної економічної системи. Основна мета – це вивчення теорії споживчої поведінки і її подальшого розвитку.

Методологія дослідження.

У процесі дослідження застосовано методи теоретичного узагальнення, логічного аналізу, методику конструювання категорій для визначення змісту теорії споживання і поведінки споживачів. Методологічною основою дослідження є системний підхід до вивчення економічних, соціальних і поведінкових аспектів феномену споживання.

Результати.

Поведінка людини є головним предметом «поведінки споживачів», тому що покупець сам робить вибір між придбанням того чи іншого товару (послуги) для задоволення своїх потреб. Споживання – це процес, який включає в себе цілу низку приватних процесів: вибір товару або послуги, купівля, використання, підтримка речі в порядку, ремонт і розпорядження. Тому споживач – це не тільки покупець, це набагато ширше поняття.

При цьому, споживча поведінка – це такий простір, в якому відбивається життя суспільства і проектується нове бачення світу, формуються соціальні відносини, змінюється стратифікація, відбувається зміна пріоритетів цінностей, норм, соціальних установок, соціальних стереотипів, атрибутивних процесів. Поведінка споживачів є своєрідною, специфічною діяльністю людини, спрямована безпосередньо на отримання, споживання продуктів та послуг і розпорядження ними, включаючи процеси прийняття рішень, які передують діям і слідують за ними [9, с. 149]. Слід пам'ятати, що поведінка споживачів визначає поведінку людини тільки в ринковому контексті.

Отже, з низки економічних дій складається економічна поведінка індивіда. Дія людини як економічного суб'єкта в якості споживача повинна бути раціональною і підкорятися закону попиту. Суть його полягає в тому, що при зниженні вартості товару спостерігається збільшення кількості його покупок, а, відповідно, при підвищенні ціни кількість покупок товару скорочується. Такий механізм в торгівлі працює в період розпродажів. При виборі товару людина приймає економічне рішення виходячи зі співвідношення ціни і якості. Однак демонстративне споживання є антагоністом класичної економічної моделі споживання, тому що об'єктами демонстративного споживання є дорогі товари (незалежно від їх якості).

Споживча поведінка здійснює свій прояв не тільки як економічний, а й соціально-психологічний феномен, котрий демонструє, з одного боку, зростаючу індивідуалізацію потреб, динамізм їхнього розвитку, прогресивний характер попиту на одних ринках, а, з іншого боку, негативні зрушення в рівні життя і купівельної здатності частини населення і зворотній характер

попиту на інших ринках. Купівельна поведінка тільки на перший погляд здається простою і очевидною. Насправді ж – це досить складний, часто прихований від очей спостерігача процес прийняття рішень про купівлю. А починається цей процес з відчуття потенційним покупцем потреби.

Природа потреби настільки є різноманітною, як багатогранна людська життєдіяльність: відчуття голоду або спраги, реакція на спеку або холод, прагнення до самозбереження і безпеки, швидкого пересування в просторі, інстинкт продовження роду, тяга до тих чи інших занять, розваг і спілкування та ін. У міру усвідомлення людиною потреби виникає власне потреба, котра, якщо її вчасно не задовольнити, занурює людину в стан фізичного і психічного дискомфорту. Задовольнити виникаючі потреби можна такими способами: повне самозабезпечення і самообслуговування, запозичення і жебрацтво, розбій та грабіж, і, нарешті, самий цивілізований спосіб – обмін. Він і призводить до появи ринку. Але з порожніми руками на ринку робити нічого: потрібні або надлишки будь-якого продукту, або гроші, а краще – те й інше.

В сучасних умовах більшість суб'єктів господарювання орієнтують свою діяльність на конкретні споживчі групи з метою більш ефективного, якісного та повного задоволення їх потреб. Розвиток навколишнього світу, зміна способу і стилю життя людей призводять до того, що споживач стає іншим, трансформується його поведінка, з'являються нові вимоги, смаки і переваги, внаслідок чого організації змушені коригувати свою діяльність, підлаштовуючи її під сьогоднішнього покупця.

Саме тому в сучасних умовах надзвичайно важливим напрямом діяльності господарюючих суб'єктів є маркетинг. Мета маркетингу полягає в кращому, ніж у конкурентів, задоволенні потреб і бажань цільових споживачів, вирішенні виникаючих у них проблем за допомогою товарів і послуг, створення оптимальних умов вибору і здійснення покупки. У свою чергу споживчі переваги визначаються споживчими цінностями, на які можна впливати ефективною маркетинговою стратегією [10, с. 48]. Незважаючи на те, що споживач товарів і послуг є завжди незалежним в своєму виборі, підприємство, постійно вивчає споживчі переваги, може навчитися керувати його поведінкою, щоб пропонований товар або послуга були затребувані на ринку через мотивацію.

Мотивація споживачів полягає в зміні їх поведінки з метою збільшення споживання товарів і послуг. До основних завдань споживчої мотивації можна віднести: залучення споживачів, зниження ціни на товар і збільшення обсягу продажів і споживання, підвищення кількості купівель, і, як наслідок, розширення середнього споживчого кошика покупця [11, с. 72-79].

Вивчення поведінки споживача є постійним процесом, без якого підприємство не зможе успішно функціонувати. При аналізі споживчої поведінки, необхідно, в першу чергу, звернути увагу на два основні аспекти: задоволення потреб і виконання бажань. Для початкового дослідження досить дізнатися, що, де і коли придбав покупець, чому він віддав перевагу певному конкретному товару. Ці дані можна отримати шляхом вивчення більш глибоких аспектів мотивації.

Продавець, ключова мета якого продати товар або послугу, прагне зрозуміти основні і другорядні мотиви поведінки покупців, визначити важелі тиску на споживача. Маркетингові комунікації впливають на поведінку споживачів, тому необхідно володіти інформацією про природу споживчої поведінки. В управлінському процесі підприємці повинні чітко знати:

1) від чого залежить поведінка споживача на ринку;

2) хто впливає на прийняття рішень про купівлю товару;

3) на підставі чого споживачі приймають свої рішення.

Після задоволення первинних потреб, споживачеві необхідно перейти до задоволення потреб другорядного значення.

Основними чинниками поведінки споживача є ціни на товари, доходи покупців і їхні уподобання. Але при цьому існує також низка додаткових чинників [12, с. 37-41]:

1. Культурні (набір цінностей і стереотипів, що впливають на вибір);

2. Соціальні (людина живе в суспільстві, а члени суспільства впливають на вибір, це може бути сім'я, колеги, друзі);

3. Особистісні (вік, спосіб життя, самооцінка);

4. Психологічні (мотивація, переконання, сприйняття, засвоєння).

Дослідженнями психологів доведено, що сприйняття і переробка рекламної інформації здійснюється під впливом різних чинників, але три з них присутні практично завжди: це когнітивний, емоційний і поведінковий чинники [13, с. 232].

Сьогодні для більшості споживачів характерною є ірраціональна поведінка, що полягає в нецілеспрямованому здійсненні купівлі товарів. Кожен споживач схильний до впливу будь-яких чинників, які не відповідають принципам раціональної поведінки споживача.

В одному випадку, попит споживача може бути обумовлений зовнішнім впливом на корисність товару. Зокрема, попит на товар може зростати через розширення попиту на товар. Цей вид нераціональної поведінки викликаний прагненням людей не відставати від моди, бути як всі, прагне належати до певного соціального кола. Такий вид попиту носить назву «ефект приєднання до більшості». В іншому випадку, нераціональний вибір споживача може бути обумовлений прагненням його до винятковості, відмінності від інших. Цей вид попиту носить назву «ефект сноба». У третьому випадку, поведінка індивіда є відмінною від раціональної, що може бути викликано так званим «показовим» споживанням. Тобто споживач асоціює високу ціну з більш високою престижністю даного товару, саме тим, що даний товар дуже дорогий, і, дивлячись на нього, усі це розуміють, що обумовлює попит. Такий вид нефункціонального попиту носить назву ефект Веблена.

Необхідно систематизувати всі можливі види чинників, що впливають на споживання в цілому, і проаналізувати можливість їх впливу на демонстративне споживання, зокрема:

1. Внутрішні чинники, що впливають на поведінку індивіда. До них відносять:

– особистісні (стать, вік, життєвий етап, демографічні характеристики, освіта, цінності, стиль життя, смак). Ці чинники в першу чергу є в основі усіх маркетингових досліджень, спрямованих на вивчення поведінки споживачів та попиту;

– психологічні (сприйняття, мотивація, тип особистості, почуття, звички). Такі чинники є найбільш складними для вимірювання та оцінки, але в значній мірі впливають на поведінку споживача.

Наведені внутрішні чинники можна віднести як до споживання в цілому, так і до демонстративного споживання, зокрема, адже всі вони детермінують ірраціональність поведінки споживача, властиву, в першу чергу, демонстративному споживанню.

2. Зовнішні чинники, що впливають на поведінку індивіда. До них відносять:

– культурні (культура суспільства, субкультура). Культура спрямована на формування цінностей в суспільстві, вона поширюється на всі сфери життєдіяльності людини. Так, одним з чинників є культура споживання;

– соціальні (референтні групи, соціальний статус, соціальна роль, соціальне оточення, соціальний клас, реклама, інформаційний вплив, масові комунікації, модні тенденції). Соціальні та соціально-економічні чинники здійснюють переважаючий вплив на демонстративну поведінку споживача. Соціальна роль і становище людини в суспільстві, референтні групи впливають на формування цінностей індивіда, реклама і масові комунікації впливають на його вибір. Всю проблематику сучасного демонстративного споживання слід розглядати нерозривно з поняттям «мода», так як саме модні зразки споживання, поведінки, неробства є об'єктами статусного споживання, що пронизують всі сфери культурного та соціально-економічного життя;

– економічні (економічне становище індивіда, економічна ситуація в країні). Раціональність, котра властива економіці дає зрозуміти, що відсутність фінансових коштів обмежує свободу в споживанні і зобов'язує індивіда до більш усвідомленого витрачання коштів;

– політичні (політична ситуація в країні, зовнішня політика держави). Ця група чинників впливає в більшій мірі на споживання в цілому; як фактор демонстративного споживання вона діє в меншій мірі, хоча, безумовно, політична ситуація в країні впливає на всі сфери життя суспільства;

– національні (етнічна приналежність, звичаї, національні традиції). Як правило, ці чинники

пов'язані з життєвим укладом, в основі якого лежить релігійна приналежність, національні традиції і звичаї. У таких соціальних групах об'єкти демонстративного споживання є усталеними і практично незмінними.

Дослідження споживачів в системі маркетингу проводиться для визначення всього комплексу різних умов, від яких залежить поведінка споживачів. Дії споживачів на ринку істотно відрізняються за запитами, потребами, цілями купівель, доходами, характером попиту, мотивації поведінки тощо.

Сучасна наука, що вивчає поведінку споживачів, просунулася достатньо далеко уперед, вона не може дати однозначних відповідей, які б дали змогу пояснити і передбачити всі можливі варіанти дій покупців. Тому, мова може йти лише про створення спрощеного опису поведінки споживачів за допомогою розробки відповідних поведінкових моделей. Особливу увагу останнім часом все більше приділяється моделюванню купівельної поведінки на основі задоволеності і, як наслідок, споживчої лояльності, орієнтуючись не стільки на максимізацію доходу, скільки на покращення процесів взаємодії компанії і споживача, що виявляються в комплексному управлінні споживачами.

Моделювання купівельної поведінки дає змогу зрозуміти, як, з одного боку, споживачі реагують на спонукальні чинники маркетингу, а з іншого – що є значущою конкурентною перевагою для підприємства. При цьому, важливо визначити умови, в яких буде перебувати споживач, вивчити і описати сегменти споживачів, вибрати тип моделі, на базі якої буде побудована маркетингова політика підприємства. Моделювання купівельної поведінки дозволяє підвищити ефективність рекламної кампанії і прихильність до тієї чи іншої торгової марки. Моделювання купівельної поведінки – це процес формування попиту покупців, які здійснюють вибір товарів з урахуванням цін, особистих уподобань тощо. Моделювання поведінки кінцевого споживача відбувається в кілька етапів: усвідомлення потреби; пошук і оцінка інформації; прийняття рішення про покупку; оцінка правильності вибору.

В науковій літературі описано значну кількість моделей поведінки споживача, таких як AIDA, ACCA, DIBABA, DAGMAR, прийняття рішення, комунікаційних ефектів та ін. Кожна модель описує проходження покупцем деяких етапів, які частково збігаються, і частково різняться в різних моделях.

Виділимо два принципових недоліки існуючих моделей. Перший недолік полягає в розгляді логічної (раціональної) і психологічної (емоційної) сторін поведінки людини у відриві одна від одної. Другий недолік полягає в тому, що процеси купівельної поведінки пояснюються тільки частково. У жодній моделі не пояснюється необхідність переходу споживача від одного етапу до іншого. Так, якщо споживач усвідомив потребу, це не означає, що він почне шукати інформацію про способи її задоволення.

Важливим кроком у моделюванні поведінки кінцевого споживача на ринку є етап прийняття рішення про покупку. Саме грамотне і своєчасне стимулювання споживача здатне створити у нього той вирішальний мотив, який прискорює прийняття ним рішення про купівлю. Хоча очевидно, що в процесі покупки споживач керується, перш за все, мотивами, сформованими у нього раніше під впливом різних чинників.

Пропонується новий підхід до побудови моделі купівельної поведінки споживачів, що поєднує в рамках однієї моделі дві сторони купівельної поведінки: раціональну та емоційно-психологічну, і дає змогу тим самим краще зрозуміти дію психологічної компоненти такої форми поведінки. Виділення раціональної та емоційної сторін при дослідженні моделей зустрічається, проте вони відносяться до з'ясування приналежності вже наявних моделей до певного типу.

Модель поведінки споживачів є спрощеним уявленням реальності і повинна включати в себе тільки ті її аспекти, які видаються важливими для творця моделі. Ступінь відповідності може бути різним і проблема полягає в тому, щоб обираючи рівень спрощення реальної ситуації і підхід до створення моделі, зберегти основні чинники, що мають вплив і одночасно, співвідношення між

ними. Для побудови моделі поведінки споживачів необхідно виконати три правила:

– визначити основні аспекти поведінки споживачів і виявити головні чинники впливу на нього;

– врахувати в моделі ті характеристики поведінки споживачів, які видаються важливими з точки зору мети моделювання;

– знехтувати характеристиками поведінки споживачів, які є несуттєвими для конкретної мети моделювання.

Взявши за основу сегментацію покупців за ступенем лояльності до певних марок товару, запропоновану Ф. Котлером, виділимо чотири групи лояльності по відношенню до впливу купівельної поведінки споживачів:

– покупці з абсолютною лояльністю, що є постійними клієнтами одного підприємства;

– покупці з певною лояльністю, що купують товари і послуги у кількох конкуруючих підприємств;

– покупці з непостійною лояльністю – споживачі, які змінюють свої уподобання внаслідок певних причин;

– покупці без певної лояльності.

Заключний етап моделювання – оцінка споживачем правильності вибору товару. Слід погодитися з думкою А.А. Овсянникова, що після придбання товару, споживач дає оцінку своєму вибору як в явному, так і в неявному вигляді. Позитивна оцінка підсилює прихильність до даного товару, негативна – навпаки, послаблює інтерес до нього [5, с. 42]. Однак, цих висновків не достатньо для об'єктивної оцінки. У разі негативної оцінки споживач дістає розчарування не тільки в конкретній марці товару, а й в конкретному продавці, що продав йому такий товар. У разі ж явної негативної оцінки наслідки для фірми-виробника і фірми-продавця можуть бути і більш серйозними. Покупець через суспільно-побутові канали буде поширювати негативну інформацію серед інших можливих покупців, що не може не відбитися на іміджі цих фірм.

В цілому модель процесу прийняття рішення про покупку повинна складатися з таких етапів:

1. Формування потреби.
2. Мотивація.
3. Вибір варіанту.
4. Перевірка.
5. Переконання.
6. Вибір варіанту споживання.
7. Споживання.

Отже, чинники маркетингової моделі мають найбільший вплив на етапі рішення про купівлю і етапі пошуку інформації, тому що здебільшого інформують потенційних споживачів і стимулюють їх до здійснення купівлі. Всі моделі купівельної поведінки відображають чинники вибору споживачем тих чи інших товарів і відіграють значну роль в управлінні процесом прийняття рішення про купівлю кінцевим споживачем. Важливо знати, що маркетингова модель є сучасною і реально адаптованою до споживчого ринку, бо орієнтована безпосередньо на споживача і більш повно описує його поведінку та враховує його потреби, що веде до стійкого формування лояльності.

Таким чином, на основі моделювання поведінки споживача підприємство отримує можливість: знати, задоволенню яких потреб служить його товар, і при необхідності вдосконалювати його характеристики; бачити, куди і як споживач звертається за інформацією про товар, і допомогти йому швидше і повніше отримати дані; допомогти споживачеві прийняти рішення про покупку на основі знання тих мотивів і стимулів, особистісних особливостей, якими він керується; знати оцінку свого товару споживачем.

Висновки і перспективи.

Отже, споживча поведінка – це складний і багатогранний феномен, який можна вивчати нескінченно, через те, що змінюється суспільство, разом з ним змінюються його потреби, а як

наслідок, і споживча поведінка. В умовах конкурентних і насичених ринків задоволення споживачів стає для компаній більш важливим критерієм, ніж прибуток. Лояльність споживачів – це психологічний параметр, на який впливає ціла низка чинників. Мета компанії полягає у виявленні цих чинників і пошуку методів впливу на своїх цільових споживачів для формування лояльності і прихильності споживача.

Аналіз психологічних процесів споживчої поведінки дає змогу зробити висновок, що в основі споживання лежать властивості продукту, відповідні актуальним потребам і мотивам людини. Таким чином, фірми-виробники і продавці на основі дослідження споживчих пріоритетів і моделювання поведінки споживача отримують можливість:

– знати, задоволенню яких потреб служить їх товар, і за необхідності вдосконалювати його характеристики;

– бачити, куди і як споживач звертається за інформацією про товар і допомогти йому швидше і повніше отримати певні дані про нього;

– допомогти споживачеві прийняти рішення про купівлю на основі знання тих мотивів і стимулів, якими він керується;

– допомогти споживачеві вибрати такий товар, який задовольнить його потребу з урахуванням його індивідуальних уявлень і вимог;

– зміцнити впевненість споживача у правильності вибору;

– знати оцінку свого товару споживачем, щоб оцінити результати своєї роботи.

Реалізація цих результатів неминуче призведе до підвищення конкурентоспроможності фірм і, як наслідок, до збільшення обсягів продажів. Знання типу особистості може виявитися корисним при аналізі споживчої поведінки, коли існує певний зв'язок між типами особистостей і вибором товарів чи марок. Результатом вивчення поведінки покупців є в кінцевому підсумку оптимізація асортименту та якості товарів, що реалізуються.

Список використаних джерел

1. Engel J. F., Kollat D. T., Blackwell R. D. Consumer Behavior. New York : Holt, Rinehart and Winston, 1968. 652 p.

2. Котлер Ф. Новые маркетинговые технологии. Методики создания гениальных идей. СПб. : Нева, 2004. 192 с.

3. Воронкова О. В. Поведение потребителей: учебное пособие. Тамбов: Изд-во ФГБОУ ВПО «ТГТУ», 2012. 84 с.

4. Бентам И. Введение в основания нравственности и законодательства. Микроэкономика: в 2-х т. ; под ред. В.М. Гальперина. СПб.: Экономическая школа, 1994. Т.1. 349 с.

5. Скитовски Т. Суверенитет и рациональность потребителя. *Вехи экономической мысли. Теория потребительского поведения и спроса* ; под ред. В.М. Гальперина. СПб. : Экономическая школа, 1999. Т.1. С. 242-276.

6. Campbell C. The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism. N.Y.: Blackwell Publishers, 2005. 312 p.

7. Slater D. Consumer Culture and Modernity. Cambridge: Polity Press, 2008. 240 p.

8. Алешина И. В. Поведение потребителей. Москва : Экономист, 2006. 525 с.

9. Мандель Б. Р. Экономическая психология. Москва : Флинта, 2015. 294 с.

10. Демченко А. А. Маркетинговые инновации в условиях кризиса. *Маркетинг*. 2009. № 1. С. 44-50.

11. Матковская Я. С. Мотивы потребительского поведения на рынке инновационных технологий. *Российское предпринимательство*. 2014. № 7-1 (138). С. 72-79. URL: http://bgscience.ru/lib/5363/ (дата звернення 20.02.2017).

12. Золотарева Ю.В. Теории мотивации и их место в концепции маркетинга. *Российское предпринимательство*. 2010. № 12-2 (174). С. 37-41. URL: http://bgscience.ru/lib/6427/. (дата звернення 20.02.2017).

13. Овсянников А. А. Типология потребительского поведения. Москва : Наука, 2009. 237 с.

Статтю отримано: 24.04.2017 / Рецензування 12.05.2017 / Прийнято до друку: 17.05.2017

Tetiana Zhovkovska
Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Department of Economic Theory
Ternopil National Economic University
Ternopil, Ukraine
E-mail: tetyana_zh@ukr.net

FORMING THE MODEL OF CONSUMER BEHAVIOR

Abstract

Introduction. *The psychology of the consumer is influenced by different factors. Both economic and psychological knowledge and abilities are necessary to find out behavior of the consumer. From the point of view of psychology at first it is necessary to reveal the consumer to find out behavior of the consumer. And in economy many marketing elements are used for disclosure of behavior of the consumer.*

Methods. *Methods of theoretical generalization, logical analysis, methodology of designing categories for determination of the content of consumption theory and the behavior of the consumer are used in the research process. Methodological basis of research is a systematic approach to the study of economic, social and behavioral aspects of the phenomenon of consumption.*

Resuits. *Correlation between the development of social production and the process of quantitative growth and enrichment needs of the society, which provides growth and improvement of social needs with the development of the productive forces and culture, has been determined. The model of consumer behaviour, which takes into account the impact of innovative means on the buyer, has been developed. The prospect for the development of this direction in science is the creation of theoretical methods of controlling consumer behaviour on the basis of the collaboration of specialists in the sphere of economics, management, marketing, sociology and psychology, which will be used in managerial practice of marketing. The theoretical approaches to the theory of consumer behavior, which is an independent area of knowledge and, which originated at the interface of economics, marketing and psychology have been deepened.*

Discussion. *The main conceptual provisions of solving the problem of the future well-being, namely the reduction of economic growth and consumption, and the transition to a new social and economic activities, based on the analysis of publications, the inadmissibility of a compromise preserving the environment and economic growth.*

Keywords: *need, consumption, consumption theory, consumer behavior, management, controlling consumer behavior, management methods of consumer behavior.*

References

1. Engel, J. F., Kollat, D.T. & Blackwell, R.D. (1968). Consumer Behavior. New York, USA : Holt, Rinehart and Winston.

2. Kotler, F. (2004). *Novyye marketingovyye tekhnologii. Metodiki sozdaniya genial'nykh idey* [New marketing technologies. Methods of creating brilliant ideas]. St. Petersburg, Russia : Neva.

3. Voronkova, O.V. (2012). *Povedeniye potrebiteley* [Consumer behavior]. Tambov, Russia: Publishing house of FGBOU HPE “TSTU”.

4. Bentam, I. (1994). Vvedeniye v osnovaniya nravstvennosti i zakonodatel'stva [Introduction to the foundations of morality and legislation]. In V.M. Halperina (Ed.), *Mikroekonomika [Microeconomics].* St. Petersburg, Russia: Economic School.

5. Skitovski, T. (1999). Suverenitet i ratsional'nost' potrebitelya [Sovereignty and rationality of the consumer]. In V.M. Halperina (Ed.), *Vekhi ekonomicheskoy mysli. Teoriya potrebitel'skogo povedeniya i sprosa [Milestones of economic thought. Theory of consumer behavior and demand]* (pp. 242-276). St. Petersburg, Russia: Economic School.

6. Campbell, C. (2005). The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism. New York, USA : Blackwell Publishers.

7. Slater, D. (2008). Consumer Culture and Modernity. Cambridge : Polity Press.

8. Aleshina, I.V. (2006). *Povedeniye potrebiteley* [Consumer behavior]. Moscow, Russia : Economist.

9. Mandel', B.R. (2015). *Ekonomicheskaya psikhologiya* [Economic psychology]. Moscow, Russia : Flinta.

10. Demchenko, A. A. (2009). Marketingovyye innovatsii v usloviyakh krizisa [Marketing innovations in crisis conditions]. *Marketing, 1,* 44-50.

11. Matkovskaya, Ya. S. (2014). Motivy potrebitel'skogo povedeniya na rynke innovatsionnykh tekhnologiy

[Motives of consumer behavior in the market of innovative technologies]. *Russian Entrepreneurship, 7-1 (138),* 72-79. Retrieved from http://bgscience.ru/lib/5363/.

12. Zolotareva, YU.V. (2010). Teorii motivatsii i ikh mesto v kontseptsii marketinga [Theories of motivation and their place in the concept of marketing]. *Russian Entrepreneurship, 12-2 (174),* 37-41. Retrieved from http://bgscience.ru/lib/6427/

13. Ovsyannikov, A. A. (2009). *Tipologiya potrebitel'skogo povedeniya* [Typology of consumer behavior]. Moscow, Russia : Nauka.

Received: 04.24.2017 / Review 05.12.2017 / Accepted 05.17.2017

УДК 658.114.3
JEL Classification K 220

Карпенко Віталій
к.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу і товарознавства
Хмельницький національний університет
м. Хмельницький, Україна
E-mail: vitaliy_karpenko@ukr.net

ПРОЦЕСИ КОРПОРАТИЗАЦІЇ У СУЧАСНИХ УМОВАХ ТА ЇЇ ГЕНЕЗИС

Анотація

Вступ. *Корпорація є специфічною формою організації діяльності, що накладає певні обмеження на використання тих чи інших типів організаційних структур. Понятійне осмислення терміна «корпорація» пов'язано з різноманітністю теоретико-методологічних підходів авторів, які досліджують дану проблему.*

Методи. *Теоретичною і методологічною основою дослідження є фундаментальні положення сучасної економічної теорії, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, нормативні та законодавчі акти України з питань становлення корпоративного сектору. У процесі дослідження застосовувались наступні методи: аналізу і синтезу – для вивчення об'єкта і предмета дослідження; абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків); конструктивний та експериментальний (удосконалення системи управління корпораціями). Методи системного аналізу й логічних узагальнень, синергетичний підхід використані в процесі аналізу сутності й економічного змісту категорії "корпорація".*

Результати. *Наукова новизна полягає у розвитку теоретичних положень та виробленні концептуального підходу щодо теоретичного осмислення розуміння поняття "корпорація" як організаційної форми, сутність якої відображає мету, завдання та структуру об'єднання учасників корпоративних відносин, а також корпоративного управління як способу забезпечення врахування і захисту інтересів інвесторів.*

Перспективи. *Передбачено, що для розвитку корпорацій необхідне розуміння їх ролі, їх значення усіма секторами економіки, що розвиваються. В умовах збільшення кількості ділових контактів корпорації, підвищення вимог до якості її внутрішніх і зовнішніх комунікацій, рівня їх раціональності, технічного і технологічного забезпечення процесу взаємодії складових корпорації між собою і з суб'єктами зовнішнього оточення, управління конкурентоспроможністю корпорації може бути ефективним тільки тоді, коли воно буде здійснюватися з урахуванням інтересів суб'єктів та інститутів ринку, що вступили у взаємини з корпорацією.*

Ключові слова: *корпорація, корпоративне управління, акціонерне товариство, власність, учасники.*

Вступ.

В умовах тотальної глобалізації, посилення конкурентної боротьби і зростання кризових явищ у сучасній економіці XXI ст. корпоративна форма організації бізнесу набула широкого розповсюдження, як одна з найбільш ефективних та прогресивних. Корпорації є ядром економічної системи країни, від їхнього зростання залежать макроекономічні показники, рівень життя і добробут населення, тобто вони виробляють основну частку валового національного продукту, створюють робочі місця, виступають суб'єктами лобізму та лідерами громадської думки. Корпорації активно впливають на динаміку світових ринків, на процеси формування вартості товарів у національних економіках через можливість розміщувати виробництво на територіях інших держав. Корпорації використовують їх порівняльні переваги, знижуючи тим самим витрати на виробництво продукції і збільшуючи прибуток.

Перехід країни до ефективної моделі економічного розвитку, пріоритетом якої є орієнтація на експорт і науково-технологічний розвиток, суттєво посилив ступінь залучення корпорацій у світові торговельно-економічні процеси, котрі передбачають активізацію процесів глобалізації. Однак специфічна інституційна структура вітчизняної економіки здійснює істотний вплив на мету та цілі компанії, систему її інтересів і на формування інноваційної політики. В основі реалізації конкурентних переваг корпорацій лежить необхідність врахування різнорідних інституційних передумов, потреба використання специфічних стратегій для виходу на нові ринки, формування нових корпоративних структур.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вагомий внесок у створення наукового підґрунтя для формування й функціонування корпорацій зроблено у працях ряду зарубіжних і вітчизняних вчених: І. Ансоффа, Р. Брейлі, Ю. Брігхема, С. Брю, Ю. Вінслава, Дж. Гелбрейта, П. Друкера, К. Макконнелла, П. Самуєльсона, М. Портера, А. В. Сірка та ін.

Сьогодні немає сумнівів – корпорація як суперечливе, але важливе явище сучасної економіки вимагає уважного і всебічного вивчення. Однак, існуючі наукові роботи вирішують далеко не всі проблеми, які стоять перед сучасною теорією корпорації. Частина з них носить макроекономічний або політекономічний характер.

Методологічні підходи до дослідження сутності корпорації повинні базуватися на застосуванні чіткого понятійного апарату. Однак, термін «корпорація», що традиційно використовується в Україні, в даний час є досить багатозначним і вживається у декількох значеннях. Досить активне, але вкрай суперечливе застосування терміна «корпорація» у вітчизняних нормативних правових актах, відсутність єдності поглядів серед вчених в розумінні змісту корпорації і, як наслідок, непослідовне застосування цього терміна до різних організаційно-правових форм при систематизації юридичних осіб, обумовлюють необхідність дослідження поняття корпорації в практиці економіко-правових відносин.

При вивченні корпорації слід використовувати метод, який базується на ретроспективному встановленні її змісту і ознак, що полягає у визначенні сутності правового явища, яку в нього вкладали римські юристи. Даний підхід до розробки дефініції «корпорація» виправданий тим, що дана цивільно-правова категорія є результатом еволюції римського права.

Отже, існуючі підходи потребують адаптації в напрямі вдосконалення управління економічним і структурним розвитком корпорацій, та посилення їх ролі у забезпеченні конкурентоспроможності економіки України.

Мета.

Мета дослідження полягає в узагальнені сучасних наукових теоретичних та прикладних підходів до функціонування корпорацій як суб'єкта економічних відносин в умовах глобалізаційних процесів у світі.

Методологія дослідження.

Теоретичною і методологічною основою дослідження є фундаментальні положення сучасної економічної теорії, наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених, нормативні та законодавчі акти України з питань становлення корпоративного сектору. У процесі дослідження застосовувались наступні методи: аналізу і синтезу – для вивчення об'єкта і предмета дослідження; абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків); конструктивний та експериментальний (удосконалення системи управління корпораціями). Методи системного аналізу й логічних узагальнень, синергетичний підхід використані в процесі аналізу сутності й економічного змісту категорії "корпорація".

Результати.

Термін «корпорація» є досить багатозначним і вживається в декількох значеннях, що обумовлено складністю і багатогранністю даного економічного феномена. Так, в економічній науці термін «корпорація» вживається і як синонім поняття «компанія», і в значенні господарюючого суб'єкта, капітал якого утворений пайовою участю декількох осіб (юридичних і / або фізичних). Корпорація може бути представлена як інтегрована структура, котра особливим чином впорядковує майнові відносини учасників при спільному веденні бізнесу, або як велике організаційне утворення (концерн, холдинг, група компаній), концентрує права власності та контроль над діяльністю підприємств, що мають обмежену самостійність.

Така багатоаспектність поняття говорить про складність досліджуваного об'єкта, що зумовлює різновекторність його розгляду. Можливо, саме тому втрачає сенс його (поняття) офіційне (законодавче) оформлення і визнання за вченими-економістами права на уточнення понятійних рамок терміна «корпорація».

Корпорація (від лат. corporatio – об'єднання, співтовариство) – широко поширена в економічно розвинених країнах форма організації підприємницької діяльності, що передбачає часткову власність, юридичний статус і зосередження функцій управління в руках професійних найманих менеджерів [1].

Існують різні точки зору стосовного появи перших корпорацій. Згідно з однією із них, витоки корпорацій треба шукати в Стародавньому Римі. Окремі автори справедливо вказують, що термін «корпорація» походить від латинського виразу «corpus habere», що позначає права юридичної особи [2; 3].

В. М. Хвостов вважає, що такі права стали визнаватися за приватними спілками в Римській імперії в період, починаючи з 160-х рр. н.е. [2, с. 114]. Зазначені союзи були центрами приналежності суб'єктивних цивільних прав – юридичних осіб і в джерелах римського права називалися – *universitates* або ж *corpora*, *corpus*, *corporations*. Під *universitas* розумівся самостійний суб'єкт права, який існував і діяв незалежно від фізичних осіб, які його складають. Фізичні особи впливали на волю даного суб'єкта лише за допомогою участі в діяльності його органів. *Universitas* надавався статус юридичної особи, яка і вважалася суб'єктом прав і обов'язків незалежно від окремих фізичних осіб, що складали корпорацію [4, с. 158-159].

Інші дослідники стверджують, що корпорації виникли порівняно недавно, в XIV-XVII ст., під впливом економічних перетворень, які вимагали створення такої форми ведення бізнесу, як «корпорація». З розвитком торгівлі пов'язують появу торгових гільдій, які виникли для організації торгових подорожей в окремі країни. Внаслідок розвитку морської справи виникають морські товариства, капіталістичний характер яких виражається в тому, що на перший план тут виступають відносини з приводу капіталу (корабля), а не особисті відносини членів [5, с. 92-93].

Слід зазначити, що корпорація – поняття неоднозначне. І не тільки у визначенні словника (це суспільство, союз, група осіб, що об'єднується спільністю професійних інтересів, або підприємницька організація у формі акціонерного товариства). Так, в історичному контексті саме це визначення корпорації з'явилося раніше за інших. У ньому простежується не тільки аналогія із середньовічною цеховою організацією, з характерними для неї внутрішніми статутами, правилами участі, монопольним становищем на ринку.

Якщо мати на увазі основну ідентифікаційну ознаку сучасної корпорації (акціонерне товариство), то можна стверджувати, що її джерелом, яке веде свій початок з XVI ст., є практика створення акціонерних товариств в Англії. Їх учасники – торговці, авантюристи, військові, а з середини XVII ст. представники буржуазії, що об'єднували свої капітали з метою задовольнити інтереси в освоєнні заморських територій Британської імперії і розвитку торгівлі з домініонами. Ризики такого роду підприємств компенсувала обмежена відповідальність. Але множинність випадків обману вкладників призвела до необхідності спочатку обмежити свободу організації і сферу діяльності акціонерних товариств (початок XVIII ст.), а потім законодавчо формалізувати умови функціонування акціонерних товариств, чітко прописавши процедури емісії акцій і захисту прав акціонерів, відповідальність членів ради директорів (1844 р.).

У своєму досконалому вигляді корпорація постала лише в 30-х роках XX ст., коли в рамках антикризових заходів у США були прийняті закони про цінні папери, біржі, публічні корпорації, антимонопольне регулювання.

Отже, є підстави визнати, що термін «корпорація» походить від пізньокласичного «corporatio», що вживається стосовно союзних об'єднань (осіб і майна), котрі володіють деякими ознаками сучасних юридичних осіб, заснованих на членстві його учасників.

Використання у визначенні сутності корпорації правової конструкції «юридична особа»

вважаємо виправданим з наступних причин. По-перше, для юридичного оформлення об'єднання учасників бізнесу і їх капіталів необхідний факт реєстрації корпорації в державному органі. По-друге, об'єднання осіб і капіталів формується за допомогою юридичної особи ознаками самостійного суб'єкта права, відмінного і відокремленого від осіб, які його створили і беруть в ньому участь, виступає особливим учасником цивільного обороту і має власні права і обов'язки, несе самостійну відповідальність за зобов'язаннями. Юридична особа повинна мати своїх представників, через яких формується воля юридичної особи, що розглядається як результат взаємодії економічних інтересів учасників бізнесу. Таким чином, вважаємо, що правове трактування корпорації є справедливим, але не є достатнім для розкриття її сутності та змісту [3].

Корпорація може розглядатися як категорія, під якою розуміють підприємницьке об'єднання капіталу, що має різні організаційно-правові форми. У вузькому розумінні – це форма підприємницького об'єднання капіталу у вигляді акціонерного товариства.

Історичний розвиток економічних відносин зумовлює безперервні зміни термінологічного апарату: в одних випадках це здійснюється через появу принципово нових понять, в інших випадках, може відбуватися трансформація старих категорій. Проблема виникає в тому, що окремі термінологічні неузгодженості здатні створювати досить серйозні проблеми для сучасної науки і практики, оскільки багато понять можуть носити характер базисних.

У цьому контексті необхідно визнати, що зарубіжний досвід, як і досвід історії, далеко не завжди може бути незмінно імплементований в існуючі об'єктивні реалії. Будь-яке поняття, безумовно, може інтерпретуватися в декількох значеннях. У зв'язку із цим, думку окремих авторів щодо трактування поняття корпорації слід інтерпретувати в широкому (синонім юридичної особи) та вузькому (категорія, яка використовується для позначення господарських товариств) розумінні. Це є цілком обгрунтованим і може бути використано в якості відправної позиції у впорядкуванні термінологічного і понятійного апаратів. Термін «корпорація» – це поняття неоднозначне і не тільки у словниковому визначенні (суспільство, союз, група осіб, що об'єднується спільністю професійних або інших інтересів тощо).

Сучасна корпорація – це складне, комплексне явище в сучасній національній економіці, що у певній мірі ускладнює її дослідження як категорії економічної науки. При цьому, сама корпорація знаходиться в безперервному русі, якісній еволюційній зміні. Для розуміння корпорації як складної, автономної і цілеспрямованої системи необхідно виходити з більш точного розуміння того, про що йде мова, і для цього слід розглянути всебічні варіанти пояснення еволюції корпорації з точки зору виділених підходів.

1. Корпорація як юридична особа (об'єднання фізичних та юридичних осіб або капіталів). Енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона визначає корпорацію як загальну назву для багатьох видів спілок, які мають внутрішню організацію, об'єднує членів союзу в єдине ціле, є суб'єктом прав і обов'язків, тобто юридичною особою [6]. У словнику С. І. Ожегова «корпорація – це 1) об'єднана група, коло осіб однієї професії, одного стану; 2) одна з форм монополістичного об'єднання» [7, с. 298]. Наведене вище визначення корпорації не відповідає сучасному стану розвитку підприємницьких структур, адже корпорації навіть у США вже давно перестали бути тільки формою монополістичного об'єднання. Найчастіше під корпорацією розуміється одна з правових форм ведення бізнесу, поряд з одноосібними володіннями і партнерствами, тобто акцент робиться на юридичному аспекті корпорації.

Так, за визначенням Дж. Ван Хорна: «Корпорація – це знеособлене підприємство, створене законом; воно може володіти майном і брати на себе зобов'язання» [8]. С. Росс дає наступне трактування цього поняття: «Корпорація – це бізнес, заснований як окрема юридична особа, що складається з однієї або декількох приватних або юридичних осіб» [9]. На думку П. Самуельсона і В. Нордхауса, корпорація – це «юридична особа, яка може самостійно продавати і купувати, позичати гроші, виробляти товари та послуги і вступати в контрактні відносини. Вона має право обмеженої відповідальності, відповідно до якого інвестиції кожного із власників корпорації обмежені

певним розміром» [10, с. 688]. К. Р. Макконнелл і С. Л. Брю вважають, що це юридична особа, яка може видобувати ресурси, володіти активами, виробляти і продавати продукцію, брати в борг, надавати кредити, пред'являти позов і виступати в суді відповідачем, а також виконувати всі ті функції, які виконують ділові підприємства будь-якого іншого типу. Керують більшістю таких корпорацій наймані менеджери [11]. Ю. Б. Вінслав стверджує, що «... сучасна велика корпорація у більшості випадків постає як сукупність юридичних осіб, які спільно реалізують цілі та інтереси» [12].

2. Корпорація як синонім акціонерного товариства. Велика радянська енциклопедія зазначає, що термін «корпорація» є найбільш характерним для англо-американського права, де корпорації як форми монополістичних акціонерних об'єднань набули широкого поширення у результаті концентрації та централізації капіталу, і застосовується для позначення різних об'єднань людей з метою здійснення або захисту будь-яких приватних, групових, господарських, наукових та інших інтересів, що діють на правах самостійних організацій у вигляді цеху, гільдії, об'єднання тощо [13].

Т. Веблен запропонував вважати корпорацією велику організацію корпоративної (акціонерної) форми, вказуючи на широку їх поширеність в сучасній економіці. При цьому основою успіху корпорації він вважав її інституціоналізацію, мірою чого є «good-will», сукупність нематеріальних активів корпорації, що визначаються її діловими зв'язками, патентами, «розкрученими» торговими марками, наявністю лобі в органах державної влади. Т. Веблен зазначає незворотній характер відчуження власників (акціонерів) від управління корпораціями, який пов'язаний зі зменшенням частки звичайних акцій в сукупному капіталі [14, с. 108]. На думку А. Смірнова, «корпорація – це фінансово-економічна система виробничих і невиробничих об'єктів, в основу якої покладений акціонерний капітал; прагнення до максимізації прибутку в корпоративних інтересах, при цьому суспільство ігнорує монополізацію ринків вироблених товарів і послуг» [15, с. 7].

3. Корпорація як форма організації підприємницької діяльності. За визначенням І. Ансоффа, «корпорація – це широко розповсюджена в країнах з ринковою економікою форма організації підприємницької діяльності, котра передбачає приватну власність, юридичний статус і зосередження функцій управління в руках верхнього ешелону професійних менеджерів, які працюють за наймом» [16]. При цьому, виробнича структура корпорації може складатися з одного підприємства, системи технологічно пов'язаних або диверсифікованих виробництв за будь-яким напрямком діяльності. Це може бути окреме акціонерне товариство або система акціонерних товариств, які складають холдингову компанію або об'єднаних на основі загальних принципів. Тобто ці визначення сутності і змісту корпорації відображають усі аспекти інтегрованих корпоративних структур.

На думку Г. Б. Клейнера, корпорація – це одна з найбільш поширених форм організації великого виробництва, заснована на спільній участі членів у діяльності організації та обмежена внеском у створення або діяльність корпорації через вартість придбаних акцій корпорації, що зумовлює відповідальність учасників за боргами корпорації. Як форма організації підприємницької діяльності корпорація передбачає часткову власність, юридичний статус і зосередження функцій управління в руках професійних топ-менеджерів, які працюють за наймом [17, с. 134]. А. В. Бандурін розглядає корпорації як «... підприємницькі структури, які мають досить складну організаційну структуру, найбільш пристосовану для функціонування в умовах ринкової економіки» [18, с. 7]. Інші автори характеризують корпорацію як «господарську систему, що включає в себе три ланки – фінансову, промислово-торгівельну і управлінську» [19, с. 3].

4. Корпорація як об'єднання людей для досягнення загальних цілей. Е. Дж. Долан і Д. Ліндсей вважають, що це фірма, яка має статус юридично незалежного суб'єкта, в якому власність розділена на частини (частки, паї, акції), і відповідальність кожного співвласника обмежена його внеском у підприємство [20]. Дж. К. Лафта дає визначення корпорації як виду

організації, що характеризується певною корпоративною культурою – максимальною централізацією і авторитарністю керівництва, протиставленням себе іншим об'єднанням [21, с. 13].

Великий тлумачний словник сучасної української мови трактує корпорацію, як договірне об'єднання, створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів з делегуванням окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників [22, с. 577]. Г. В. Назарова вважає, що корпорація, як будь-яка організація, є економічно інтегрованою системою, цілісним об'єктом, що поєднує безліч соціально-економічних процесів і зв'язків. В сучасній економіці корпорації складають економічну основу держав, формують головні тенденції і напрямки соціально-економічного розвитку. Саме тому проблеми управління новими підприємствами найбільш динамічного корпоративного сектора економіки виходять на перший план, як у практичній діяльності, так і в наукових дослідженнях [23, с. 212].

Окремі автори переконані, що корпорація – це об'єднання виробничих, проектних, торговельно-збутових, фінансових підприємств і організацій для ведення спільної господарської діяльності, зменшення можливого ризику при здійсненні капіталомістких напрямків промислової та комерційної діяльності за рахунок концентрації капіталу, функції забезпечення ресурсами, збуту продукції, оволодіння новими ринками, реалізації більш економічно доцільної стратегії розвитку господарських одиниць, що входять у корпорацію [24, с. 403]. У визначенні автори не підкреслюють, що це є основною ознакою корпорацій, обмежуючись лише перерахунком сфер діяльності можливих учасників інтеграції.

Поділяємо точку зору Е. Новицького, який використовує для позначення корпорації як об'єднання (в широкому розумінні) термін «велика диверсифікована корпорація» [25, с. 75). Т. В. Кашаніна вважає, що корпорація – це колективне утворення, організація, визнана юридичною особою, заснована на об'єднаних капіталах (добровільні внески) і здійснює будь-яку соціально корисну діяльність [5, с. 24].

5. Корпорація як специфічна господарська діяльність. Р. Нельсон і С. Вінтер [26 с. 134-136] висунули постулат «природного відбору» кращих, більш ефективних форм корпорації. Продовжуючи біологічну аналогію, вони відзначають наявність в «оригінальній», природній «версії» механізму природного відбору – генетичної мутації. Аналогічного механізму в неоінституціональній теорії корпорації немає, тобто є одиничний прояв форми корпорації, що довела високу ефективність, котра не зможе поширитися на всю економіку, оскільки ні вихідні причини такої ефективності даної форми корпорації (успішна діяльність корпорації пояснюється харизмою керівника), ні механізм перенесення її успішного досвіду є невідомими.

На думку А. В. Сірка, сучасна корпорація – це складний й особливий економічний інститут [27, с. 25].

Дж. Гелбрейт зазначає, що корпорація – це єдино можлива в сучасних умовах форма організації виробництва, яка відповідає процесу сучасної трансформації розвиненої ринкової системи господарювання в індустріальному суспільстві [28, с. 29]. Тобто, це єдиний виробничо-господарський комплекс, котрий володіє необхідним для здійснення своєї діяльності майном, створений самостійними суб'єктами економіки для ведення певної господарської діяльності та керівництва нею, що складається з наділених господарською компетенцією суб'єктів, котрі знаходяться в стійких внутрішньокорпоративних зв'язках.

В економічній літературі дане поняття характеризується наступними основними ознаками:

– є підприємницькою організацією, яка має усе необхідне майно для здійснення своєї діяльності;

– має розвинену організаційну структуру і систему органів управління та професійних керуючих;

– займає істотне становище на певному ринку або має широкий діапазон видів діяльності;

– володіє великими господарськими зв'язками;

– систематично отримує прибуток від своєї діяльності.

В економічній теорії найчастіше метою корпорації є: прибуток, виручка від реалізації, частка ринку тощо. Однак це відбувається без урахування багатосуб'єктності корпорації, шляхом виділення одного, «домінуючого» суб'єкта, який «все вирішує». Такий підхід призводить до систематичної помилки спостереження: встановлення цільової функції корпорації, грунтуючись на невірно обраній певній меті. В результаті – пропоновані моделі і їх практичні висновки непридатні для умов зміни розподілу влади в корпорації, здатності впливати на ключові рішення різних груп суб'єктів. Тому, необхідно при розробці постулатів розвитку корпорації зосереджувати увагу на розумінні її багатосуб'єктності і врахуванні інтересів різних суб'єктів.

Аналіз різних поглядів щодо трактування поняття корпорація дають змогу зробити висновок про те, що в розумінні зазначеного явища на сучасному етапі можна умовно виділити два підходи: філософський і економіко-правовий. Згідно філософського підходу, корпорація є об'єднанням людей, створеним з метою реалізації та (або) захисту будь-яких приватногрупових інтересів. З цієї позиції і юридичні особи, і громадські об'єднання та інші легальні форми об'єднань людей будуть корпораціями.

В рамках економіко-правового підходу можна виділити ще два напрямки. Представники першого напряму вважають, що термін корпорація слід вживати як синонім юридичної особи. Представники другого напряму вважають, що корпораціями можуть бути названі тільки певні, заздалегідь окреслені види юридичних осіб.

Згідно з чинним законодавством України, корпорацією визнається договірне об'єднання створене на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів підприємств, що об'єдналися, з делегуванням ними окремих повноважень централізованого регулювання діяльності кожного з учасників органам управління корпорацією [29].

Висновки і перспективи.

Дуалізм поняття «корпорація» обумовлює необхідність розуміння корпорації як: 1) організації підприємницької діяльності, як правило, у формі акціонерного товариства, що передбачає часткову власність учасників, самостійний юридичний статус і зосередження функцій управління в руках професійних керуючих (менеджерів), які працюють за наймом. В даний час ця форма підприємств переважає, тому часто термін «корпорація» використовується як синонім терміну «акціонерне товариство»; 2) об'єднання господарюючих суб'єктів з економічними цілями діяльності для досягнення загальних цілей і захисту загальних інтересів.

Отже, під терміном «корпорація» слід розуміти об'єднання виробничих, проектних, торговельно-збутових, фінансових підприємств і організацій, котрі створюються для ведення спільної господарської діяльності, зменшення можливого ризику при здійсненні капіталомістких напрямків виробничої та комерційної діяльності за рахунок концентрації капіталу, централізації функцій забезпечення ресурсами, збуту продукції, оволодіння новими ринками, реалізації більш економічно доцільної стратегії розвитку господарських одиниць, що входять в об'єднання.

В перспективі розвиток корпорацій дасть змогу:

– відновити фондовий ринок України;
– підвищити капіталізацію вітчизняних компаній;
– посилити роль професійних менеджерів;
– підвищити конкурентоспроможність продукції вітчизняних підприємств.

Список використаних джерел

1. Азрилиян А.Н. Большой экономический словарь. Москва : Институт новой экономики, 2002. 1280 с.
2. Хвостов В. М. Система римского права. Москва : Спарк, 1996. 522 с.
3. Степанов П. В. Корпорации в гражданском праве. *Законность*. 1999. № 4. С. 11-15.
4. Функ Я. И., Михальченко В. А., Хвалей В. В. Акционерное общество: история и теория. Минск : Амалфея, 1999. 607 с.
5. Кашанина Т. В. Корпоративное право (Право хозяйственных товариществ и обществ): учебник для

вузов. Москва : НОРМА-ИНФРА М, 1999. 815 с.

6. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. URL: http://dlib.rsl.ru/viewer/01003924229#?page=347

7. Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов,– 4-е изд., дополненное. – М. : Азбуковник, 1999. 944 с.

8. Ван Хорн Дж. К. Основы управления финансами: пер. с англ. Москва : Финансы и статистика, 2000. 800 с.

9. Росс С., Вестерфилд, Р., Джордан Б. Основы корпоративных финансов: пер. с англ. Москва : Лаборатория базовых знаний, 2001. 704 с.

10. Самуэльсон П., Нордхаус В. Экономика: учебное пособие; пер. с англ. Москва : Издательский дом «Вильямс», 2000. – 688 с.

11. Макконнелл К. Р., Брю С. Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика ; пер. с 14-го англ. изд. Москва : ИНФРА-М, 2004. 972 с.

12. Винслав Ю. Утверждая научные принципы управления интегрированными корпорациями. *Российский экономический журнал*. 2001. № 10. С. 3-26.

13. Большая Советская Энциклопедия ; главный редактор О. Ю. Шмидт .Т. 34. Москва, 1937. С. 355.

14. Веблен Т. Теория делового предприятия. Москва : Дело, 2007. 288 с.

15. Смирнов А. Государственно-корпоративный сектор и его развитие. *Экономист.* 2008. № 1. С. 3–14.

16. Ансофф И. Новая корпоративная стратегия. СПб. : Питер, 1999. 416 с.

17. Популярная экономическая энциклопедия ; глав. ред. А. Д. Некипелов. Москва : Большая Российская энциклопедия, 2001. 368 с.

18. Бандурин А. В. Деятельность корпораций. Москва : БУКВИЦА, 1999. 600 с.

19. Масленченков Ю. С., Тронин Ю. Н. Финансово-промышленные корпорации России. Москва : ДеКа, 1999. 448 с.

20. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Рынок: микроэкономическая модель ; пер. с англ. В. Лукашевича и др.; общ. ред. Б. Лисовик, В. Лукашевич. Санкт-Петербург. 1992. 496 с.

21. Лафта Дж. К. Эффективность менеджмента организации. Москва : Русская деловая литература, 1999. 320 с.

22. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) ; уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь ; ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

23. Назарова Г. В. Механізм функціонування корпорації в інституціональному середовищі. *Наукові праці Дон.НТУ. Серія: економічна*. Випуск 40-3. 2006. С. 212-217.

24. Денисов А. Ю., Жданов С. А. Экономическое управление предприятием и корпорацией. Москва: Издательство «Дело и сервис», 2002. 416 с.

25. Новицкий Е. Стратегическое планирование в высоко-диверсифицированных корпоративных структурах: в мировой практике и на опыте АФК «Система». *Российский экономический журнал*. 1999. № 8. С. 72-78.

26. Нельсон Р., Уинтер С. Дж. Эволюционная теория экономических изменений. Москва : Финстатинформ, 2000. 536 с.

27. Сірко А. В. Корпоративні відносини в перехідній економіці: проблеми теорії і практики. Київ: Імекс, 2004. 414 с.

28. Гэлбрейт Дж. Новое индустриальное общество: Пер. с англ. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2004. 602 с.

29. Господарський кодекс України : за станом на 16 січня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР*). Офіц. вид. Київ : Парлам. вид-во, 2003. 192 с.

Статтю отримано: 23.03.2017 / Рецензування 15.04.2017 / Прийнято до друку: 21.04.2017

Vitalii Karpenko
Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Department of marketing and commodity research
Khmelnytsky National University
Khmelnytskyi, Ukraine
E-mail: vitaliy_karpenko@ukr.net

PROCESSES OF CORPORATIZATION IN MODERN CONDITIONS AND ITS GENESIS

Abstract

Introduction. *Corporation is a specific form of organization of activity which constrains the use of certain types of organizational structures. Different conceptual understanding of the term "corporation" is connected with a variety of theoretical and methodological approaches of the authors investigating this problem.*

Methods. *Fundamental provisions of modern economic theory, scientific works of domestic and foreign scientists, normative and legislative acts of Ukraine concerning establishment of the corporate sector are the theoretical and methodological basis of the research. The following methods are applied during the research: analysis and synthesis – to study the object and subject of the study; abstract and logical (theoretical generalizations and formulation of conclusions); constructive and experimental (improvement of the management system by the corporations). Methods of systems analysis and logical generalizations, synergistic approach are used in the analysis of the essence and economic content of categories "corporation".*

Results. *Scientific novelty lies in the development of theoretical propositions and developing of the conceptual approach regarding the theoretical comprehension understanding of the term "corporation" as an organizational form, the essence of which reflects the goals, tasks and structure of the association of the corporate relations participants and corporate management as a means of ensuring consideration and investor protection.*

Discussion. *It is shown that corporate development requires an understanding of its role, its importance by all sectors of developing economies. With the increased number of business contacts corporations improve the quality requirements of its internal and external communications, their level of rationality, technical and technological support of the interaction between the components of corporation among themselves and with entities external environment competitiveness management corporation can only be effective if it is implemented taking into account the interests of and market institutions that have entered into a relationship with the corporation.*

Keywords: *corporation, corporate governance, joint stock company, ownership, participants.*

References

1. Azriliyan, A.N. (2002). *Bol'shoy ekonomicheskiy slovar'* [The Big Economic Dictionary]. Moscow, Russia : Institute of New Economics.

2. Khvostov, V.M. (1996). *Sistema rimskogo prava* [The system of Roman law]. Moscow, Russia: Spark.

3. Stepanov, P. V. (1999). *Korporatsii v grazhdanskom prave* [Corporations in civil law]. *Legality, 4,* 11-15.

4. Funk, Ya. I., Mikhal'chenko, V. A., & Khvaley, V. V. (1999). *Aktsionernoye obshchestvo: istoriya i teoriya* [Joint Stock Company: History and Theory]. Minsk, Belarus: Amalfea.

5. Kashanina, T. V. (1999). *Korporativnoye pravo* [Corporate Law]. Moscow, Russia : NORMA-INFRA M

6. *Entsiklopedicheskiy slovar' Brokgauza i Yefrona* [Encyclopedic Dictionary of Brockhaus and Efron]. Retrieved from http://dlib.rsl.ru/viewer/01003924229#?page=347

7. Ozhegov, S. I., & Shvedova, N. YU. (1999). *Tolkovyy slovar' russkogo yazyka* [Explanatory dictionary of the Russian language]. Moscow, Russia: Azbukovnik.

8. Van Khorn, Dzh. K. (2000). *Osnovy upravleniya finansami* [Fundamentals of Financial Management]. Moscow, Russia : Finance and Statistics.

9. Ross, S., Vesterfild, R., & Dzhordan B. (2001). *Osnovy korporativnykh finansov* [Fundamentals of Corporate Finance]. Moscow, Russia: Laboratory of Basic Knowledge.

10. Samuel'son, P., & Nordkhaus, V. (2000). *Ekonomika* [Economics]. Moscow, Russia: Williams.

11. Makkonnell, K. R. & Bryu, S. L. (2004). *Ekonomiks: printsipy, problemy i politika* [Economics: Principles, Problems and Politics]. Moscow, Russia : INFRA-M.

12. Vinslav, Yu. (2001). *Utverzhdaya nauchnyye printsipy upravleniya integrirovannymi korporatsiyami* [Approving the scientific principles of management of integrated corporations]. *Russian Economic Journal, 10,* 3-26.

13. Shmidt, O. Yu. (1937). *Bol'shaya Sovetskaya Entsiklopediya* [Great Soviet Encyclopedia]. Moscow, Russia.

14. Veblen, T. (2007). *Teoriya delovogo predpriyatiya* [Theory of a business enterprise]. Moscow, Russia: Business.

15. Smirnov, A. (2008). *Gosudarstvenno-korporativnyy sektor i yego razvitiye* [The state-corporate sector and its development]. The Economist, 1, 3–14.

16. Ansoff, I. (1999). *Novaya korporativnaya strategiya* [New corporate strategy]. St. Petersburg, Russia: Peter.

17. Nekipelov, A.D. (2001). *Populyarnaya ekonomicheskaya entsiklopediya* [Popular economic

encyclopedia]. Moscow, Russia : The Great Russian Encyclopedia

18. Bandurin, A.V. (1999). *Deyatel'nost' korporatsiy* [The activity of corporations]. Moscow, Russia: BOOKVITSA.

19. Maslenchenkov, YU.S., & Tronin, Yu.N. (1999). *Finansovo-promyshlennyye korporatsii Rossii* [Financial and industrial corporations of Russia]. Moscow, Russia: DeKa.

20. Dolan, E. Dzh., & Lindsey D. (1992). *Rynok: mikroekonomicheskaya model'* [Market: microeconomic model]. St. Petersburg, Russia.

21. Lafta, Dzh. K. (1999). *Effektivnost' menedzhmenta organizatsii* [The effectiveness of organization management]. Moscow, Russia: Russian business literature

22. Busel, V. T. (2005). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of contemporary Ukrainian language]. Kyiv, Ukraine: Perun.

23. Nazarova, H. V. (2006). *Mekhanizm funktsionuvannia korporatsii v instytutsionalnomu seredovyshchi* [The Mechanism of Corporations' Functioning in the Institutional Environment]. *Scientific Papers of the DonNTU, 40-3,* 212-217.

24. Denisov, A. Yu., & Zhdanov, S. A. (2002). *Ekonomicheskoye upravleniye predpriyatiyem i korporatsiyey* [Economic management of the enterprise and the corporation]. Moscow, Russia: Business and service.

25. Novitskiy, Ye. (1999). *Strategicheskoye planirovaniye v vysoko-diversifitsirovannykh korporativnykh strukturakh* [Strategic planning in highly diversified corporate structures]. Russian economic journal, 8, 72-78.

26. Nel'son, R., & Uinter, S. Dzh. (2000). *Evolyutsionnaya teoriya ekonomicheskikh izmeneniy* [Evolutionary theory of economic change]. Moscow, Russia: Finstatinform.

27. Sirko, A. V. (2004). *Korporatyvni vidnosyny v perekhidnii ekonomitsi: problemy teorii i praktyky* [Corporate Relations in Transition Economics: Problems of Theory and Practice]. Kyiv, Ukraine : Imex.

28. Gelbreyt, Dzh. (2004). *Novoye industrial'noye obshchestvo* [New Industrial Society]. Moscow, Russia : OOO “AST Publishing House”.

29. The Commercial Code of Ukraine (2003). *Information from the Verkhovna Rada of Ukraine.* Kyiv, Ukraine : Parlamentske vydavnytstvo.

Received: 03.23.2017 / Review 04.15.2017 / Accepted 04.21.2017

УДК 330.1+330.4
JEL Classification B41, B53

Кім Олексій
к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки
та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця
м. Харків, Україна
докторант кафедри економічної теорії та економічних методів управління
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
м. Харків, Україна
E-mail: oleksii.kim@m.hneu.edu.ua

МОДЕЛЬ 2-СЕГМЕНТНОГО АГРЕГОВАНОГО РИНКУ В УМОВАХ АВТАРКІЇ

Анотація

Вступ. *У статті поставлена нагальна проблема аналізу сумісного впливу розподілу доходів і середньої схильності до споживання та інвестування на формування сукупного попиту.*

Методи. *Використані методи математичного моделювання випадкових процесів розподілу доходів за допомогою генерування випадкових чисел, метод «дохід-витрати» та структурно-балансовий метод.*

Результати. *Висунуто гіпотезу про виключно важливу роль розподілу доходів у формуванні сукупного попиту, яка розробляється за допомогою 2-сегментної моделі агрегованого ринку. У результаті аналізу моделі агрегованого ринку доведено, що розподіл доходів на користь груп споживачів із меншою схильністю до споживання та інвестування призводить до виникнення ефекту «інерційних втрат» сукупного попиту у наступному періоді. Сформульовано теорему інерційних втрат сукупного попиту, яка свідчить про значну роль середньої схильності до споживання та інвестицій, а також середньої схильності до утворення грошових залишків. Остання спричиняє ефект «інерційних втрат» сукупного попиту в наступному періоді, за умови незмінності структури виробництва та споживання, та створює передумови економічних криз та стагнацій.*

Перспективи. *Подальше дослідження потребує розширення моделі агрегованого ринку з метою врахування зовнішніх ефектів, які спричиняються зовнішнім ринком та ринком інвестиційних товарів.*

Ключові слова*: розподіл доходів, сукупний попит, теорема інерційних втрат сукупного попиту, середня схильність до споживання та інвестицій, модель агрегованого ринку, середня схильність до утворення грошових залишків.*

Вступ:

Останнім часом найчастіше постає проблема розподілу доходів, нерівності та бідності. Питання боротьби із бідністю та створення економіки добробуту хвилюють дослідників всього світу. Модель агрегованого ринку є основою для дослідження проблеми розподілу доходів та економічних наслідків проблеми нерівності доходів – в результаті аналізу процесів та елементів агрегованого ринку є можливість обґрунтування чинників економічних криз. Аналіз агрегованого ринку є необхідним для визначення співвідношень ринкової влади окремих груп учасників ринку, які виконують різні ролі в різних сегментах ринку.

Існуючі теоретичні підходи до аналізу ринкової рівноваги та розподілу доходів не враховують взаємозв'язок між розподілом доходів на ринках факторів виробництва, середньої схильності до споживання та формуванням споживчого попиту. В цій статті проводиться теоретичний аналіз моделі 2-сегментного агрегованого ринку із двома категоріями учасників – домогосподарствами та фірмами. Кожна категорія учасників розкладається на 10 груп – домогосподарства – за доходами, а фірми – за обсягом виробництва. Крім того, в обігу приймають участь 3 фактори виробництва та 3 групи товарів. Остаточний баланс складається у попиті та пропозиції покупців та продавців поточного сегменту агрегованого ринку за відповідними групами товарів та факторів виробництва.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Невипадково в цілях стійкого розвитку на період до 2030 року, сформульованих ООН, перші десять цілей присвячені створенню рівних умов в різних сферах, а десята ціль – скорочення нерівності всередині країн та між ними – цілком присвячена проблемі нерівності [1, с 17]. Наприклад, перший пункт сформульований наступним чином: «До 2030 р. поступово досягнути та підтримувати зростання доходів найменш забезпечених 40% населення на рівні, який вище середнього в країні» (перекладено автором).

Крім того, деякі автори також аналізують вплив зовнішньої торгівлі на нерівність, наприклад, проф. Кругман зазначає, що «Ця торгівля (Північ-Південь, тобто між країнами, які знаходяться на дуже різних рівнях розвитку, із дуже великою різницею в оплаті праці) поки що підвищує доходи з обох боків, але вона спричиняє набагато більший вплив на зайнятість у секторах і, можливо, розподіл доходів між працею та капіталом, на відміну від зростання торгівлі з 1950 по 1980 р.» [2, с. 11]. Проф. Обстфельд також зазначає, що «Разом з тим, вигоди, які забезпечують підвищення ефективності, можуть розподілятися між жителями країни нерівномірно… що може призвести до посилення нерівності доходів… Розподіл вигод, які дає торгівля завжди був нерівномірним, і, можливо, останніми роками це стало ще більш вираженим» (цитати перекладені українською автором) [3, с. 12].

Проф. Джеймс зазначає, що історичні факти свідчать про те, що аргументи проти міжнародної торгівлі часто оберталися на засудження надлишкових предметів розкоші [4, с. 19]. Варто звернути увагу на слова С. Джонсона, який свідчив про те, що краще витрачати гроші на розкіш, ніж роздавати їх, оскільки витрачаючи їх, ви стимулюєте промисловість, а роздавання залишає гроші у бездіяльності [5, с. 14].

Ідея цієї статті виникла під впливом загального пояснення Л. фон Мізеса щодо взаємозв'язку між ринком споживчих товарів та заробітною платою. З огляду позиції фон Мізеса неможливо не погодитися з певними його висновками щодо значення капіталістичної системи для збільшення добробуту суспільства взагалі, у тому числі найманих працівників [6, с. 574-575]. Але його аргументи підтверджують зменшення ефективності для економіки в цілому та для всіх груп населення, в тому числі для багатих верств, у разі істотної нерівності у розподілі доходів. Ці ідеї також розроблялися Дж. Стигліцем, який наголошує, що «коли в умовах демократії існує високий рівень нерівності, політичні рішення рідко можуть носити збалансований характер, комбінація нестійкої політичної системи та нестійкої економіки може виявитися смертельною» (цитати перекладені українською автором) [7, с. 154]. Крім того, деякі автори наголошують на інших негативних наслідках підвищення нерівності, таких, як, наприклад, зниження рівня довіри [8, с. 38].

Більшість авторів обґрунтовують власні рекомендації неекономічними доказами – вони стверджують про більш або менш справедливий розподіл (наприклад, у статті Тао Чжана [9, с. 26]), або перерозподіл, закликаючи до зменшення нерівності. Можливо, для вчених це гасло є очевидним, для більшості населення також, але ми впевнені, що є люди, які не можуть погодитися із цими пропозиціями. В цих людей, які в сучасних умовах мають не меншу, або більшу вагу в ієрархії влади та власності, ніж решта населення, поняття справедливості не завжди співпадає із загальновживаним його значенням. Найбільшу проблему в дослідженні розподілу доходів створює невірна уява щодо суті розподілу доходів.

Більшість теоретичних поглядів на розподіл доходів (з позиції макроекономічного аналізу) мають в основі уяву щодо цілісності об'єкту «національний дохід», який є основою для розподілу. Погляди на сутність розподілу доходів з точки зору практиків полягають у наступному: всередині кожної організації створюється певний розмір загального доходу, який в подальшому має бути розподілений серед учасників цієї організації. Обидва ці підходи доповнюють загальний підхід теорії агрегованого ринку – на відміну від стандартного підходу до значення проблеми розподілу доходів, як до певної остаточної даності, підхід теорії агрегованого ринку полягає у тому, що процес розподілу доходів є об'єднуючою ланкою для статичних ситуацій ринкової рівноваги. Саме розподіл

доходів визначає подальший обсяг споживання, спричиняє значний вплив на подальший розвиток економічних систем та процесів.

Найбільш важливим та, поки що, не вирішеним спільним завданням економічної науки та науки управління є пошук механізмів, у тому числі інституційних, управлінських та економічних, для досягнення більш рівномірного розподілу доходів за умови одночасного зростання економічної ефективності. Управлінська частина цього завдання вирішена, але лише в межах окремої організації, або окремих організацій, що є лише частиною поставленого завдання.

Мета

Мета цієї статті полягає в розкритті механізму взаємодії споживання, виробництва, трансакцій та розподілу доходів в умовах автаркії. До числа складових аналітичної моделі включені фірми та домогосподарства, які, відповідно, виступають на ринку споживчих товарів продавцями та покупцями, а на ринку факторів виробництва – покупцями та продавцями. На основі вищезазначеного висувається гіпотеза про виключно важливу роль розподілу доходів та схильності до споживання у врівноваженні попиту та пропозиції на ринку споживчих товарів.

Методологія дослідження.

У статті використані методи математичного моделювання випадкових процесів розподілу доходів за допомогою генерування випадкових чисел, метод «дохід-витрати» та структурно-балансовий метод.

Результати.

Взаємозв'язок між доходами та споживанням через придбання споживчих товарів є очевидним. Тому, мабуть, цьому питанню приділяється настільки мало уваги. Крім того, багато авторів, які розробляють проблеми розподілу доходів та нерівності, застосовують терміни «соціальна справедливість», «справедливий розподіл», «справедливість», які за власною суттю є чисто суб'єктивними та не підлягають узагальненню. Питання розподілу доходів полягає за суттю у тому, за якими принципами доходи мають бути розподілені, як підвищити власні доходи (мікрорівень) та як узгодити сукупні доходи та витрати на ринках факторів виробництва (макрорівень).

Для обґрунтування нашої позиції слід надати деякі уточнення. Необхідним є визначення агрегованого ринку – це ринок, який поєднує у собі факторний ринок та ринок споживчих товарів, на яких домогосподарства виконують, відповідно, ролі продавців та покупців. Аксіомами вважатимемо наступні твердження: попит на споживчому ринку визначає обсяг продаж (A1), попит на ринку факторів виробництва визначає обсяг доходів (A2); пропозиція на відповідному ринку визначає граничний обсяг доходів або продаж (A3). В дослідженні використаний метод «дохід-витрати».

Для спрощення моделі зробимо деякі необхідні припущення: (1) будь-які зміни в структурі виробництва, доходів та споживання є пропорційними; (2) обсяги споживання визначаються середньою схильністю до споживання та інвестування за групою споживачів, у тому числі враховуються споживання товарів та послуг, інвестиції, податки, благодійні внески та інші грошові платежі ($\overline{CCI}$); (3) ціни товарів та факторів виробництва є однаковими для всіх домогосподарств та фірм; (4) фірми функціонують без технологічних втрат; система є замкненою – автаркія (5). Вихідні дані наведені в таблиці 1 (усі дані згенеровано за допомогою генератора випадкових чисел – витрати та дохід виражені в грошових одиницях – гр. од.):

Як було зазначено вище, в моделі передбачається виробництво та споживання 3-х видів товарів з використанням 3-х видів ресурсів, які також розподілені серед груп домогосподарств за %, наведеними у табл. 1.

Таблиця 1

Загальні обсяги споживання домогосподарств та виробництва фірм*

Внутрішні процеси	Група 1	Група 2	Група 3	Група 4	Група 5	Група 6	Група 7	Група 8	Група 9	Група 10
Домогосподарства										
Кількість	863	312	917	740	445	886	679	843	486	209
Середній дохід (гр. од.)	1000	1200	1400	1600	1800	2000	2200	2400	2600	2800
Середні витрати (гр. од.)	1000	1100	1200	1500	1300	1400	2150	2000	2170	2400
CCI	1,00	0,92	0,86	0,94	0,72	0,70	0,98	0,83	0,83	0,86
Товари 1 (%)	6,89	5,65	1,37	18,29	3,47	6,5	27,7	9,26	14,48	6,39
Товари 2 (%)	6	1	14	9	6	23	7	30	1	3
Товари 3 (%)	18,07	4,73	24,72	0	9,75	2,53	2,98	6,89	23,16	7,17
Фактор 1 (%)	5	5	22	12	1	9	5	25	5	11
Фактор 2 (%)	10,594	0,766	5,516	3,149	14,585	22,839	21,087	2,07	17,838	1,556
Фактор 3 (%)	4,903	4,538	4,376	20,628	2,124	10,738	9,618	33,716	6,7	2,66
Фірми										
Кількість	24	1	10	1	8	2	8	2	1	2
Середнє виробництво(гр. од.)	101885	116440	151372	232880	247435	291100	305655	407540	465760	523980
Товари 1 (%)	33	1	8	2	24	1	12	8	7	4
Товари 2 (%)	10	0	19	1	7	7	36	10	2	8
Товари 3 (%)	21	2	10	4	23	8	10	1	3	18
Фактор1 (%)	17	0	20	3	9	7	2	15	0	27
Фактор 2 (%)	22,4	2,22	7,87	3,11	34,79	9,37	8,48	4,04	4,61	3,11
Фактор 3 (%)	22,044	0,45	13,322	0,25	6,373	0,125	44,089	4,724	5,699	2,924

**Джерело: розробка автора*

Середня схильність до споживання та інвестицій ($\overline{CCI}$) є показником, який розділяє використаний дохід та залишки грошових коштів у домогосподарств, які, після створення, виходять за межі обігу (обсяг цих грошових залишків визначається, відповідно, середньою схильністю до утворення грошових залишків, який дорівнює 1-$\overline{CCI}$). У межах цієї моделі розглянемо 2 періоди споживання.

У першому періоді загальне споживання дорівнюватиме сумі витрат домогосподарств, а загальне виробництво – сумі виробництв усіх фірм.

Відповідно, структура виробництва та структура споживання визначатиметься частками кожної групи відповідних категорій учасників (частка виробництва товарів складає: 35,32% для товару 1; 38,86% для товару 2; 25,82% для товару 3; частка споживання товарів складає: 40,31% для товару 1; 39,98% для товару 2; 19,71% для товару 3).

Для першого періоду відставання попиту від пропозиції на агрегованому ринку обчислюватиметься наступним чином: загальні витрати домогосподарств дорівнюють 9 937 570 гр. од., загальне виробництво фірм – 11 644 000 гр. од., загальне відставання попиту від пропозиції – 1 706 430 гр. од. (на таку ж суму збільшаться загальні залишки коштів у домогосподарств, а також запаси товарів на складах у фірм). Відповідні зміни (пропорційні – згідно припущенню (1)) відбудуться у 2-му періоді у виробництві та у попиті на фактори виробництва на ринку факторів виробництва, що призведе до зменшення грошових доходів домогосподарств.

В результаті цих змін можливі два варіанти врівноваження агрегованого ринку: відповідно до першого відбуватиметься подальше зниження попиту, пропорційне до долі залишків грошових коштів (1-$\overline{CCI}$), тож попит знизиться до розміру 8 481 218 гр. од., а пропозиція дорівнюватиме 9 937 570 гр. од., і у наступних періодах відбуватиметься подальше зниження попиту, внаслідок якого знижуватимуться доходи та виробництво. Другий варіант: домогосподарства, які у першому

періоді збільшили власні грошові залишки, збільшать власні витрати на суму у межах наявних коштів (тобто до межі сума доходів 2-го періоду та грошові залишки 1-го періоду). У підсумку витрати домогосподарств збільшаться у межах діапазону (9 937 570 – 11 644 000), що передбачає збільшення середньо групової схильності до споживання у діапазоні $1<\overline{CCI}<(1+(1-\overline{CCI}))$.

Для уточнення умов врівноваженості агрегованого ринку, необхідно проаналізувати, чи відповідатиме структура виробництва структурі споживання у другому варіанті.

Відповідно до вихідних даних, аксіом А1 та А2, а також припущення (4), маємо наступну структуру споживання та виробництва товарів для періоду 1 (табл. 2):

Таблиця 2

Структура споживання та виробництва товарів у першому періоді (тис. гр. од.)*

Споживчий ринок	Група 1	Група 2	Група 3	Група 4	Група 5	Група 6	Група 7	Група 8	Група 9	Група 10	∑
Домогосподарства											
Загальні витрати	863,0	343,20	1100,4	1110,0	578,50	1240,4	1459,85	1686,0	1054,62	501,6	9937,57
Товари 1	276,16	226,51	55,02	732,6	138,84	260,48	1109,49	370,92	580,04	255,82	4005,88
Товари 2	233,01	24,02	561,2	377,40	248,76	930,30	291,97	1180,2	21,09	105,34	3973,29
Товари 3	353,83	92,66	484,18	0,0	190,91	49,62	58,39	134,88	453,49	140,45	1958,4
Залишки коштів	0,0	31,2	183,4	74	222,5	531,6	33,95	337,2	208,98	83,6	1706,43
Фірми											
Загальне виробництво	2445,24	116,44	1513,72	232,88	1979,48	582,2	2445,2	815,08	465,76	1047,96	11644,0
Товари 1	1369,33	45,41	348,16	67,54	989,74	29,11	513,5	317,88	274,8	157,19	4112,66
Запаси товару 1	35,24	1,07	8,54	2,14	25,63	1,07	12,81	8,54	7,47	4,27	106,78
Товари 2	440,14	15,14	877,96	30,27	296,92	308,57	1638,3	472,75	88,49	356,31	4524,86
Запаси товару 2	55,16	0,0	104,8	5,52	38,61	38,61	198,56	55,16	11,03	44,13	551,57
Товари 3	635,76	55,89	287,61	135,07	692,82	244,52	293,43	24,45	102,47	534,46	3006,48
Запаси товару 3	220,1	20,96	104,81	41,92	241,06	83,85	104,81	10,48	31,44	188,65	1048,08

**Джерело: розробка автора.*

У табл. 2 зображена структура споживання та структура виробництва, яка дана у якості вихідних даних (оскільки вихідні дані є випадковими числами, то важливим є саме те, що структура споживання є певною незмінною для споживачів, а не відповідні числові значення). В результаті подальшого зменшення споживання відбувається пропорційне звуження як виробництва, так і споживання, без порушення цієї структури (відповідно до припущення 1), тобто у першому варіанті врівноваження агрегованого ринку ніяких зміщень у структурі агрегованого ринку не відбудеться.

У другому варіанті, як було зазначено вище, споживачі із схильністю до споживання та інвестицій, яка менше одиниці, будуть вимушені збільшити власну норму споживання. Вочевидь, з метою стабілізації ринку у точці споживання=пропозиції=доходам=9 937 570 гр. од., цим споживачам необхідно збільшити $\overline{CCI}$ до розміру 1 – усі отримані доходи витрачаються, що призведе до врівноваження агрегованого ринку. Якщо мета – врівноваження агрегованого ринку у точці, яка вища за 9 937 570 гр. од., вони будуть вимушені витратити не лише власні доходи від продажу факторів у періоді 2, але й залишки коштів, які були сформовані у періоді 1.

Найважливішим елементом у визначенні точки рівноваги агрегованого ринку є міжгрупова компліментарність споживчих наборів. Міжгрупова компліментарність споживчих наборів – це можливість замінити минуле недоспоживання поточним надспоживанням в умовах витрачання залишків коштів, що сформовані в попередні періоди, які витрачаються разом із поточними доходами для придбання товарів, які вироблені в поточному періоді та запасів товарів, сформованих в попередні періоди.

У граничному випадку домогосподарства збільшать поточні витрати періоду 2 на повний розмір вищезазначених залишків коштів. Відповідно до структури споживання та другого варіанту маємо структуру споживання та виробництва (табл. 3):

Таблиця 3

Структура споживання та виробництва у періоді 2 (варіант 2), в тис. гр. од.*

Споживчий ринок	Група 1	Група 2	Група 3	Група 4	Група 5	Група 6	Група 7	Група 8	Група 9	Група 10	∑
Домогосподарства											
Загальні витрати	863,00	374,40	1283,80	1184,00	801,00	1772,00	1493,80	2023,20	1263,60	585,20	11644,00
Товари 1	276,16	247,10	64,19	781,44	192,24	372,12	1135,29	445,10	694,98	298,45	4507,08
Товари 2	233,01	26,21	654,74	402,56	344,43	1329,00	298,76	1416,24	25,27	122,89	4853,11
Товари 3	353,83	101,09	564,87	0,00	264,33	70,88	59,75	161,86	543,35	163,86	2283,81
CCI	1,00	1,09	1,17	1,07	1,38	1,43	1,02	1,20	1,20	1,17	1,00
Загальна пропозиція	863,00	374,40	1283,80	1184,00	801,00	1772,00	1493,80	2023,20	1263,60	585,20	11644,00
Пропозиція фактору 1	215,75	217,15	898,66	485,44	32,04	372,12	209,13	1031,83	214,81	438,90	4115,84
Пропозиція фактору 2	517,80	37,44	269,60	153,92	712,89	1116,36	1030,72	101,16	871,88	76,08	4887,85
Пропозиція фактору 3	129,45	119,81	115,54	544,64	56,07	283,52	253,95	890,21	176,90	70,22	2640,31
Фірми											
Загальне виробництво	2086,89	99,38	1291,88	198,75	1689,39	496,88	2086,89	695,63	397,50	894,38	9937,57
Товари1	1168,66	38,76	297,13	57,64	844,69	24,84	438,25	271,30	234,53	134,16	3509,95
Запаси товару1	-148,39	-103,34	-60,95	-76,85	-132,49	-13,25	-55,65	-103,34	-156,34	-39,75	-890,35
Товари2	375,64	12,92	749,29	25,84	253,41	263,35	1398,22	403,47	75,53	304,09	3861,74
Запаси товару 2	-22,75	-16,43	-73,30	-16,43	-18,96	-66,98	-84,67	-73,30	-24,01	-42,97	-439,80
Товари3	542,59	47,70	245,46	115,28	591,29	208,69	250,43	20,87	87,45	456,13	2565,88
Запаси товару3	109,44	202,05	79,98	244,14	147,33	176,79	50,51	12,63	92,61	214,68	1330,15
Загальні витрати	2086,89	99,38	1291,88	198,75	1689,39	496,88	2086,89	695,63	397,50	894,38	9937,57
Фактор1	438,25	4,97	490,92	81,49	236,51	168,94	41,74	368,68	11,93	670,79	2514,21
Фактор2	772,15	76,52	271,30	107,33	1199,46	322,97	292,16	139,13	159,00	107,33	3447,34
Фактор3	876,49	17,89	529,67	9,94	253,41	4,97	1752,99	187,82	226,58	116,27	3976,02

**Джерело: розробка автора*

За результатами дій згідно варіанту 2, у товарній структурі виробництва не вистачає 890,35 тис. гр. од. товару 1 та 439,8 тис. гр. од. товару 2, в той час як залишається не використаним 1330,15 тис. гр. од. товару 3. Якщо товарна структура споживання домогосподарств, які мають залишки коштів є незмінною, то нова рівновага встановиться на рівні, нижчому за максимум (11 644 000), а саме 10 313 850 гр. од., в той час, як у домогосподарств сформуються залишки коштів у розмірі 1 330 150 гр. од., відповідно на складах фірм залишаться запаси товару 3 у такому ж розмірі (табл. 3). У даному випадку міжгрупова компліментарність є низькою, оскільки з 1 706 430 гр. од. сукупного залишку коштів та товарів залишається незадіяними 1 330 150 гр. од. (77,95%), тому коефіцієнт компліментарності дорівнює 0,2205. Незадіяну кількість сукупного залишку товарів та коштів назвемо інерційними втратами сукупного попиту майбутніх періодів.

Сформулюємо гіпотезу, що була висунута на початку статті у вигляді теореми: за умов автаркії та відсутності технологічних втрат, а також сталої групової структури споживання розподіл більшої частини доходів на користь груп із більшим показником $\overline{CCI}$ призводить до меншого скорочення сукупного попиту поточного періоду та менших інерційних втрат сукупного попиту майбутніх періодів при реалізації запасів споживчих товарів поточного періоду, що може призвести до виникнення кризових явищ та стагнації в економіці. Таким чином, ми дійшли наступного формулювання теореми інерційних втрат сукупного попиту:

$$\begin{cases} AD \to max, if \begin{cases} APCI \to 1 \\ \sum_{i=1}^{n}(APCI_i * I_i) \to AI \end{cases} \\ IL \to min, if \begin{cases} CS \to min \\ CB \to min \end{cases} \end{cases} \quad (1)$$

де: AD – сукупний попит; $APCI_i$ – середня схильність до споживання та інвестицій і-ї групи; $\sum_{i=1}^{n}(APCI_i * I_i)$ – сукупні витрати; AI – сукупний дохід; IL – інерційні втрати; CS – поточні запаси споживчих товарів; CB – грошові залишки.

Висновки і перспективи.

В результаті дослідження виявлено залежність між розподілом доходів, середньогруповою схильністю до споживання, складом споживчих наборів та структурою виробництва в умовах автаркії.

Описана залежність попиту на споживчому ринку від структури розподілу доходів серед груп домогосподарств із різним значенням середньої схильності до споживання в умовах автаркії. Описаний вплив зниження попиту на зменшення обсягів виробництва та факторних доходів в умовах автаркії.

Досліджені варіанти подальшого встановлення рівноваги агрегованого ринку в умовах зменшення та збільшення сукупного попиту. Сформульовано поняття міжгрупової компліментарності споживчих наборів та визначено коефіцієнт міжгрупової компліментарності споживчих наборів. Визначено поняття середньої схильності до утворення грошових залишків, яка дорівнює (1-$\overline{CCI}$).

Зроблено висновок про те, що виникнення ефекту «інерційних втрат сукупного попиту може призвести до виникнення кризових явищ та стагнації в економіці.

В подальшому необхідно проаналізувати більш складну ринкову систему, яка характеризується більшою кількістю складових, наприклад, фірмами, які виробляють інвестиційні товари та здійснюють послуги; змоделювати процеси формування та витрат доходів на інвестиційному ринку, а також проаналізувати відповідні процеси в умовах відкритого ринку. Необхідним також є розробка рекомендацій для учасників процесу розподілу доходів, щодо підвищення ефективності цього процесу.

Список використаних джерел

1. Преобразование нашего мира: Повестка дня в области устойчивого развития на период до 2030 года URL: https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement (дата звернення 20.02.2017).
2. Кругман П. Не будите зомби. Не стоит переживать по поводу застопорившегося процесса либерализации торговли. *Финансы и развитие*. 2016. № 4 (53). С. 11.
3. Обстфельд М. Возвращение на путь свободной торговли. *Финансы и развитие.* 2016. № 4 (53). С. 12-16.
4. Джеймс Г. Новая концепция, старая реальность. *Финансы и развитие*. 2016. № 4 (53). С. 16-21.
5. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Москва: "Дело ЛТД", 1994. 720 с.
6. Мизес Л. Человеческая деятельность: трактат по экономической теории ; пер. с 3-го испр. англ. изд. А. В. Куряева. Челябинск: Социум. 2005. 878 с.
7. Стиглиц Дж. Цена неравенства. Чем расслоение общества грозит нашему будущему. Москва : «Эксмо». 2015. 512 с.
8. Гулд Э. Д., Хейзен А. С верой в равенство. *Финансы и развитие*. 2017. № 1 (54). С. 37-39.
9. Чжан Т. Откровенный разговор. В направлении к всеобъемлющему росту. *Финансы и развитие*. 2017. № 1 (54). С. 26-27.

Статтю отримано: 26.04.2017 / Рецензування 25.05.2017 / Прийнято до друку: 29.05.2017

Oleksii Kim
Ph.D. (in Economics), Associated Professor
Department of International Economy and Management of International Economic Activity
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
Kharkiv, Ukraine

Doctoral student
Department of Economic Theory and Economic Management Methods
V. N. Karazin Kharkiv National University
Kharkiv, Ukraine
E-mail: oleksii.kim@m.hneu.edu.ua

THE 2-SEGMENT AUTARKY AGGREGATED MARKET MODEL

Abstract

Introduction. *The issue is dedicated for the aggregate demand forming under the impact of the interconnected income distribution and average propensity to consume and invest analysis. The interaction mechanism of consumption, production, transactions and income distribution in the autarky conditions uncovering.*

Methods. *The methods of mathematic modeling of the random income distribution processes by random numbers generation, «income-spending» method and the structural-balancing method are used.*

Results. *The essential income distribution role in the aggregate demand forming hypothesis, developed by 2-segment aggregated market model is launched. The analysis of the aggregated market model proved the «inertial losses» impact on the aggregate demand in the next period, affected by the income distribution in favor of fewer propensities to consume and invest consumer groups. The aggregate demand inertial losses theorem is formulated, which testifies the essential role of the average propensity to consume and invest and the average propensity of cash balances formation. The last initiates the aggregate demand «inertial losses» effect in the next period, in the conditions of the production and consumption structure stability and creates the preconditions for the economy crises and stagnations.*

Discussion. *Next researches demand the aggregated market model expansion with external effects of external market and the investment goods market inclusion.*

Keywords. *Income distribution, aggregate demand, the aggregate demand inertial losses theorem, average propensity to consume and invest, aggregated market model, average propensity of cash balances formation.*

References

1. Official documents system of the United Nations. Retrieved from https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N15/291/92/PDF/N1529192.pdf?OpenElement
2. Krugman, P. (2016). Ne budite zombi. Ne stoit perezhivat' po povodu zastoporivshegosya protsessa liberalizatsii torgovli [Leave Zombies Be. The stalled march toward trade liberalization is just as well]. *Finance and Development, 4 (53),* 11.
3. Obstfeld, M. (2016). Vozvrashcheniye na put' svobodnoy torgovli [Get on Track with Trade. Trade raises productivity but may hurt some unless policies redistribute the benefits]. *Finance and Development, 4 (53),* 12-16.
4. James, H. (2016). Novaya kontseptsiya, staraya real'nost' [New Concept, Old Reality]. *Finance and Development, 4 (53),* 16-21.
5. Blaug, M. (1994). *Ekonomicheskaya mysl' v retrospektive* [Economic theory in retrospect]. Moskow : Delo LTD.
6. Mises, L. (2005). *Chelovecheskaya deyatel'nost': traktat po ekonomicheskoy teorii* [Human Action: a Tretise on Economics]. Chelyabinsk, Russia: Socium.
7. Stiglitz, J. (2015). *Tsena neravenstva. Chem rassloyeniye obshchestva grozit nashemu budushchemu* [The Price of Inequality: How Today's Divided Society Endangers Our Future]. Moskow : Eksmo.
8. Guld, E. D., & Hejzen, A. (2017). *S veroj v ravenstvo* [In Equality We Trust]. *Finance and Development, 1 (54),* 37-39.
9. Zhang, T. Otkrovennyy razgovor. V napravlenii k vseob"yemlyushchemu rostu [Straight Talk: The Case for Inclusive Growth]. *Finance and Development, 1 (54),* 26-27.

Received: 04.26.2017 / Review 05.25.2017 / Accepted 05.29.2017

УДК 338.2
JEL Classification J 280

Пуцентейло Петро
д.е.н., професор, професор кафедри обліку
та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу
Тернопільський національний економічний університет
м. Тернопіль, Україна
E-mail: naukatneu@gmail.com
Гуменюк Олена
к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку
та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу
Тернопільський національний економічний університет
м. Тернопіль, Україна
E-mail: olena.humeniuk@tneu.edu.ua

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація

Актуальність. *Економічна безпека підприємства є важливим чинником підвищення його результативності та рівня конкурентоспроможності, одним з ключових складових успішної господарської діяльності. Ігнорування цієї проблеми дуже часто викликає негативні наслідки, що призводять до зменшення прибутковості підприємств.*

Методи. *Для досягнення поставленої мети використано діалектичний метод пізнання дії економічних законів, системний підхід до вивчення економічних явищ, а також монографічний, абстрактно-логічний та метод абстрагування. Методологічною основою дослідження слугували теоретичні розробки вітчизняних і зарубіжних вчених в процесі аналізу сутності й економічного змісту категорії "економічна безпека підприємства".*

Результати. *У статті визначено зміст поняття "економічна безпека підприємства". Виділено пріоритетні напрямки в забезпеченні безпеки і принципи, на яких базується система забезпечення економічної безпеки підприємства. Запропоновано механізм формування економічної безпеки підприємства, заснований на різноманітних підходах та індикаторах для запобігання і нівелювання їх небезпечних проявів.*

Перспективи. *Процес успішного функціонування і економічного розвитку підприємств багато в чому залежить від вдосконалення їх діяльності в галузі забезпечення економічної безпеки. Комплексна система економічної безпеки підприємства повинна включати в себе взаємопов'язані елементи, що забезпечать безпеку підприємства при досягненні ним основних цілей підприємницької діяльності.*

Ключові слова: *економічна безпека, принципи, система забезпечення економічної безпеки, підприємства, небезпека, комплексний підхід.*

Вступ.

Розвиток суспільства і забезпечення добробуту його членів істотно залежать від безпеки їх діяльності, від умов, при яких здійснюються заходи, що забезпечують цю безпеку. Найважливішою складовою частиною безпеки є економічна безпека, яка пов'язана з економічною ефективністю функціонування суб'єктів господарювання, з економічною незалежністю, стабільністю та безпекою суспільства в цілому. Безпека держави і суспільства в цілому, з одного боку, і їх економічна безпека, з іншого, тісно пов'язані один з одним. Економічна безпека підприємства може бути гарантована лише за умови вжиття заходів, що забезпечують його захист від зовнішніх і внутрішніх загроз.

Нині проблема забезпечення економічної безпеки підприємства виходить на перший план, тому що від її вирішення залежить економічне зростання підприємства. Саме тому перед підприємствами виникає проблема створення системи забезпечення економічної безпеки, здатної сприяти зниженню рівня загроз діяльності підприємств від впливу внутрішніх та зовнішніх чинників.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання економічної безпеки підприємства активно досліджується багатьма вченими. Свій науковий доробок у розвиток теорії економічної безпеки внесли такі вчені: О. Барановський, І. Бланк, М. Білик, Т. Васильців, Л. Гнилицька, О. Грунін, М. Єрмошенко, С. Каламбет, Г. Козаченко, В. Крутов, О. Ляшенко, Б. Мізюк, Г. Мінаєв, В. Мунтіян, Є. Олейніков, І. Отенко, М. Фоміна, В. Франчук, Л. Шемаєва, С. Шкарлет, В. Шликов, А. Штангрет та багато інших.

Науковці розкрили питання систематизації економічної безпеки підприємств, методичні основи формування підрозділів реалізації економічної безпеки на підприємствах, комплексні підходи до її оцінки тощо. Проте, незважаючи на дослідження категорії «економічна безпека підприємства», серед учених існують розбіжності щодо змісту цієї комплексної категорії, завдань і шляхів їх вирішення.

У сучасній літературі існує значна кількість визначень економічної безпеки підприємства, сформульовані принципи забезпечення економічної безпеки, але до спільної думки дослідники проблеми так і не прийшли. Кожен автор намагається висунути свою, найбільш точну версію трактування змісту категорії.

У науковій літературі знайшли відображення такі напрямки визначення економічної безпеки підприємства. Перше – визначення економічної безпеки виходячи із загроз (які аргіогі завжди існують і здатні вплинути на підприємство небажаним чином) функціонуванню підприємства і другий – як певний стан економічної системи без уточнення загроз.

Донедавна економічна безпека підприємства розглядалася в літературі в якості складової частини науки і практики економіки організації та управління підприємством, без застосування терміна «економічна безпека», а згодом вивчення економічної безпеки суб'єкта господарювання розмежувалося у двох напрямках:

– безпосередня економічна безпека підприємства в складі науки про економічну безпеку;

– антикризове управління підприємством і системами більш високого рівня, де економічна безпека, навіть якщо вона не вживається у вигляді особливого терміна, відіграє ключову роль.

Мета.

Питання економічної безпеки підприємства є актуальним тривалий час, протягом якого висунуто низку трактувань поняття «економічна безпека підприємства», але, разом з тим, як і раніше не відображені практичні способи її забезпечення. Можливо, що дана проблема пов'язана з відсутністю чіткого уявлення про те, що саме потрібно убезпечити, оскільки підприємство – це загальний об'єкт безпеки.

Тому, метою дослідження є розгляд теоретичних та організаційно-практичних аспектів формування ефективної системи економічної безпеки підприємства.

Методологія дослідження.

При дослідженні використовувались методи теоретичного і творчого осмислення вибраної тематики.

Результати.

Нині усе більшої актуальності набирають питання, пов'язані з визначенням і оцінкою рівня економічної безпеки підприємства та розробкою заходів щодо його підвищення. Це пов'язано з тим, що діяльність підприємства залежить від багатьох чинників і носить досить ймовірний характер.

Економічну безпеку підприємства можна охарактеризувати як якісну характеристику економічної системи, яка визначає її здатність підтримувати сприятливі умови життєвого циклу підприємства, вона є найбільш важливою складовою потенціалу кожного підприємства. Так, М. В. Фоміна вважає, що економічна безпека підприємства стала розглядатися набагато ширше – як можливість забезпечення його стійкості в різноманітних, у тому числі й у несприятливих умовах, що

складаються в зовнішньому середовищі, поза залежністю від характеру його впливу на діяльність підприємства, масштабу і особливостей внутрішніх змін [1, с. 55].

При цьому, на думку О. А. Груніна, в сучасних умовах процес успішного функціонування і економічного розвитку підприємств багато в чому залежить від вдосконалення їх діяльності в галузі забезпечення економічної безпеки. Економічна безпека підприємства – це стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і в майбутньому [2, с. 16].

Окремі науковці переконані, що економічній безпеці підприємства властивий подвійний характер: з одного боку, вона забезпечує можливість власного функціонування, з іншого – є елементом економічної безпеки системи вищого рівня і суб'єктом, що забезпечує виконання функцій регіоном, державою [3, с. 101].

Т. Васильців вважає, що економічна безпека підприємства – це такий стан функціонування, за якого підприємство і його продукція є конкурентоспроможними на ринку та одночасно гарантується: найефективніше використання ресурсів, інтелектуального і кадрового потенціалу; стабільність функціонування, стійкість та прогресивність розвитку; можливість протидіяти негативним впливам зовнішнього і внутрішнього середовища його функціонування. Відповідно головною метою реалізації заходів із забезпечення економічної безпеки підприємства є гарантування його стабільного та максимально ефективного функціонування. Завданнями такої роботи є: досягнення мети функціонування підприємства; забезпечення ефективного використання ресурсів, запобігання руйнівному впливу зовнішнього середовища; забезпечення фінансової стійкості і платоспроможності; охорона комерційної таємниці та інформації; досягнення безпеки персоналу підприємства, майна і капіталу [4, с. 18].

Під системою безпеки підприємства варто розуміти сукупність об'єктів, суб'єктів безпеки і механізму реалізації безпеки, об'єднаних спільною метою і завданнями щодо протидії загрозам та сприяння організації в реалізації інтересів на ринку [5, с. 231]. М. І. Камлик економічну безпеку суб'єкта підприємницької діяльності визначає таким станом розвитку господарюючого суб'єкта, котрий характеризується стабільністю економічного й фінансового розвитку, ефективністю нейтралізації негативних чинників та протидії їх впливу на всіх стадіях його діяльності [6, с. 39].

Окремі дослідники переконані, що формування системи економічної безпеки підприємства передбачає максимально ефективне використання ресурсного потенціалу підприємства (сукупність матеріальних, нематеріальних, трудових, фінансових ресурсів), створення адекватних організаційних структур, розробка відповідних механізмів і засобів реагування, що б забезпечувало стабільне функціонування підприємства на теперішньому етапі та стійкий розвиток у майбутньому [7, с. 18]. Тобто, на думку окремих авторів економічна безпека підприємства – це стан підприємства, що характеризується його здатністю нормально функціонувати для досягнення своїх цілей при існуючих зовнішніх умовах і їх зміні в певних межах. Згідно цього визначення підприємство може безпечно функціонувати тільки «при існуючих зовнішніх умовах і їх зміні в певних межах». Невідомо, ким і як визначаються «певні межі зміни зовнішніх умов» і яка подальша доля підприємства, а також «здатність нормально функціонувати для досягнення своїх цілей» будь-якого підприємства [8, с. 21].

Інший дослідник зазначає, що економічна безпека підприємства – це такий стан господарського суб'єкта, при якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів домагається запобігання, ослаблення або захисту від існуючих небезпек і загроз або інших непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції і господарського ризику [2, с. 37-38]. Це визначення базується на поняттях загрози і небезпеки. Тут з'являються два важливих моменти: критерій «забезпечення безпеки» – досягнення цілей бізнесу і враховуються чинники зовнішніх умов – конкуренція, господарський ризик.

С. В. Каламбет і В. А. Воропай вважають, що економічна безпека розглядається як:

1. Стан розвитку підприємства, при якому забезпечується стійке економічне зростання,

ефективне задоволення суспільних потреб, висока якість управління, захист економічних інтересів суб'єкта господарювання.

2. Сукупність відносин, що забезпечують незалежність підприємства, стабільність економічного і фінансового розвитку, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення.

3. Сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які забезпечують конкурентоспроможність підприємства на ринку, що є гарантією від різного роду загроз і втрат.

4. Процес забезпечення стабільності функціонування та захищеності підприємства в поточному та перспективному періодах [9, с.133].

Отже, під економічною безпекою підприємства слід розуміти стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, що формується керівництвом і колективом підприємства шляхом реалізації заходів правового, економічного, організаційного, інжинірингового та соціально-психологічного напрямків. Головним у визначенні економічної безпеки підприємства є те, що:

– стан захищеності має динамічний характер;

– внутрішні загрози є не менш небезпечні, ніж зовнішні;

– система економічної безпеки підприємства повинна взаємодіяти на правовій основі з державною системою забезпечення безпеки. При цьому економічна безпека підприємства визначається станом його економічних, матеріальних, інтелектуальних, організаційних, правових відносин і ресурсів, що детермінує конкурентоспроможність, ефективність всіх господарських процесів, науково-технічний і соціальний розвиток, фінансово-комерційний успіх.

Забезпечення економічної безпеки – це підтримка такого стану підприємства, при якому забезпечуються захист інтересів підприємства в цілому, а також власників, керівництва, працівників підприємства, зберігається стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, підтримується здатність до розвитку підприємства, здійснюється прогресивний розвиток компетенцій працівників і використання ресурсів підприємства. Система економічної безпеки підприємства є сукупністю елементів, що захищають багаторівневу піраміду об'єктів економічної безпеки, фундаментом якої є матеріально-технічна база, персонал підприємства і ресурсне забезпечення.

Поняття економічної безпеки підприємства протягом часу змінювалося, що безпосередньо пов'язано з розвитком економічної думки і особливостями функціонування підприємств. Спочатку економічна безпека підприємства розглядалася як створення умов для збереження комерційної таємниці, приховування внутрішньої інформації підприємства від третіх осіб, перш за все, конкурентів. Пізніше підприємства відчули досить помітний вплив зовнішнього середовища на свою фінансово-господарську діяльність, що стало передумовою для поняття економічної безпеки підприємства як здатності протистояти несприятливому впливу зовнішнього середовища, котре в умовах ринкової економіки постійно змінюється. В даному випадку є очевидним більш широке трактування досліджуваного поняття – можливість забезпечення його стійкості в різноманітних, в тому числі і в несприятливих умовах, що утворюються в зовнішньому середовищі незалежно від міри їх впливу на фінансово-господарську діяльність підприємства, масштабу і характеру внутрішніх змін. Економічна безпека підприємства надалі стала визначатися не тільки як захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, але також як здатність швидко усувати різні загрози і / або пристосовуватися до існуючих умов.

Аналізуючи розглянуті нами підходи до визначення економічної безпеки підприємства, важливо відзначити основні критерії даного поняття:

– економічна безпека підприємства є певним його станом, котрий характеризується: ефективним використанням ресурсів, стабільним функціонуванням, запобіганням загроз як зовнішнього, так і внутрішнього середовища і виконанням стратегічних цілей і завдань;

– наявність конкурентних переваг, обумовлених відповідністю матеріального, фінансового, кадрового, техніко-технологічного потенціалів і організаційної структури підприємства його стратегічним цілям і завданням;

– основою для забезпечення економічної безпеки підприємства слугує обліково-інформаційна система;

– стан захищеності його життєво важливих інтересів у фінансово-економічній, виробничо-господарської, технологічній сферах від різного роду загроз, в першу чергу, соціально-економічного плану, котрий настає завдяки застосуванню керівництвом і персоналом системи заходів правового, організаційного, соціально-економічного та інженерно-технічного характеру;

– інструментами забезпечення на підприємстві стану економічної безпеки є ефективний облік, аналіз і контроль інформаційно-аналітичної системи;

– стан підприємства, при якому забезпечується стабільність його функціонування, фінансова рівновага і регулярне отримання прибутку, можливість виконання поставлених цілей і завдань, здатність до подальшого розвитку і вдосконалення.

Отже, економічна безпека підприємства передбачає стійкий безперервний розвиток, що досягається за допомогою використання всіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, при яких гарантується найбільш ефективне їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного і соціального розвитку та запобігання внутрішнім загрозам.

Таким чином, економічна безпека підприємства – це стан підприємства для найбільш ефективного використання наявних ресурсів, запобігання загрозам і стабілізації функціонування підприємства з метою забезпечення його стабільного розвитку протягом певного періоду часу, що дає змогу уникнути різних загроз, досягти основних стратегічних цілей і завдань. При цьому всі життєво важливі компоненти структури і діяльності підприємства характеризуються високим ступенем захищеності від небажаних змін, а сам об'єкт найбільш раціонально ефективно використовує свої ресурси для ефективного виробництва, а також запобігання і захисту від небезпек, загроз та інших непередбачених обставин для досягнення основних цілей і завдань в умовах конкуренції.

Основними завданнями економічної безпеки є: забезпечення економічної ефективності підприємства, обмеження зростання витрат і зростання кадрового потенціалу, формування ефективної структури фінансового планування і підвищення інвестиційної привабливості, нарощування обсягів реалізації продукції підприємства. Ці завдання визначають стратегію економічної безпеки як формування і обґрунтування стратегічних пріоритетів, засобів і механізмів вирішення проблем.

Економічна безпека підприємства ґрунтується на системному, ситуаційному, функціональному і процесному підходах до управління організацією.

Системний підхід передбачає ставлення до економічної безпеки підприємства як до його стану, що визначається впливом зовнішнього середовища. При цьому, економічна безпека підприємства розглядається як найбільш ефективне використання всіх наявних ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування підприємства в даний час і його сталий розвиток в майбутньому.

Функціональний підхід щодо економічної безпеки підприємства здійснює прояв в тому, що забезпечення економічної безпеки відбувається в усіх функціональних підрозділах підприємства, які суттєво відрізняються один від одного за своїм змістом.

При ситуаційному підході економічна безпека підприємства розглядається як поняття, що безпосередньо пов'язане з умовами діяльності господарюючого суб'єкта, а забезпечення безпеки підприємства виступає як процес створення сприятливих умов його діяльності, при яких дотримуються інтереси суб'єкта і досягаються поставлені завдання.

При процесному підході економічна безпека забезпечується за допомогою раціональної організації, управління і вдосконалення фінансово-господарських процесів, що відбуваються на підприємстві.

Переконані, що найбільш раціональним підходом до функціонування економічної безпеки підприємства є процесний підхід. Це пов'язано з тим, що в основі будь-якого підприємства лежать

процеси фінансово-господарської діяльності, правильна організація і вдосконалення яких дає підприємству вагомі конкурентні переваги. Тому, економічна безпека підприємства виступає певним наслідком, результатом скоординованих процесів. Самі процеси фінансово-господарської діяльності, при цьому, є сукупністю різних видів діяльності підприємства, в рамках якої на початку процесу («на вході») використовується кілька видів ресурсів, а в результаті процесу («на виході») створюється продукт, що є цінністю для споживача.

Основними проблемами економічної безпеки підприємства, які вимагають невідкладного вирішення, є:

– відсутність визначеності у виборі складових економічної безпеки підприємства;

– наявність значних труднощів формалізованого опису динамічних властивостей підприємства з точки зору забезпечення його економічної безпеки у взаємозв'язку з діями дестабілізуючих чинників;

– труднощі з визначенням складу оціночних критеріїв складових економічної безпеки;

– відсутність загальновизнаних вітчизняних методик оцінки рівня складових економічної безпеки підприємства, оскільки підходи, які отримали визнання в зарубіжній практиці, не завжди можна застосувати в умовах сьогоднішніх реалій.

Для забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарювання, необхідно керуватися такими принципами:

– своєчасність – складання прогнозу загроз в рамках економічної безпеки навколишнього середовища підприємства, починаючи з початкового етапу побудови даної системи;

– комплексність – цей принцип має на увазі безпеку персоналу, ресурсів підприємства від загроз за допомогою законів і методів, які не суперечать законодавству;

– активність – виконання ефективного захисту підприємства і активний моніторинг за конкурентами;

– безперервність – постійний контроль над недобросовісними конкурентами і постійне вдосконалення системи, що дозволить їй безперервно функціонувати;

– економічна доцільність – необхідно порівнювати витрати від настання небезпеки і витрати на забезпечення системи безпеки;

– законність – система економічної безпеки не повинна суперечити законодавству України;

– спеціалізація – необхідно залучати спеціалізовані організації, які зможуть розробити систему безпеки найбільш сприятливу для даного підприємства;

– взаємодія і координація – усі служби на підприємстві повинні чітко взаємодіяти для забезпечення оптимального функціонування підприємства в цілому;

– вдосконалення – постійний моніторинг за появою нових механізмів, методів захисту підприємства з метою оптимізації діяльності служби безпеки;

– централізація управління – служба безпеки повинна функціонувати як самостійний структурний підрозділ.

Завдання забезпечення економічної безпеки підприємства як самоорганізованої системи полягає в обчисленні точки біфуркації, тобто точки переходу із стабільного стану в нестабільний. Одним з методів попередження нестабільності системи служить стратегічне планування, яке запобігає хаотичності впливу внутрішніх чинників, дає змогу перетворити негативний вплив сукупності чинників в систему позитивної взаємодії упорядкованих факторів внутрішнього середовища підприємства. Керуючи чинниками економічної безпеки через стратегічне планування і систему індикаторів, підприємство підвищує ймовірність стійкого зростання і процвітання.

Забезпечення економічної безпеки підприємства – це процес виконання набору заходів, спрямованих на запобігання можливим загрозам у господарській діяльності та досягнення максимального рівня економічної безпеки підприємства.

Першим етапом забезпечення економічної безпеки підприємства є стратегічне планування і прогнозування. На даному етапі відбувається розробка стратегічного плану забезпечення

економічної безпеки підприємства, котрий передбачає якісні параметри використання внутрішніх ресурсів підприємства у поєднанні з його організаційно-функціональною структурою, а також кількісні орієнтири забезпечення економічної безпеки підприємства.

Після розробки стратегічного плану забезпечення економічної безпеки підприємства проводиться оперативна оцінка рівня забезпечення і поточне планування економічної безпеки підприємства. Оперативна оцінка рівня забезпечення економічної безпеки підприємства проводиться на основі аналізу ефективності заходів щодо запобігання загрозам і розрахунку функціональних і сукупних критеріїв економічної безпеки підприємства.

Поточне планування економічної безпеки підприємства здійснюється на основі розробки декількох альтернативних сценаріїв розвитку ситуації і розрахунку значень сукупного критерію економічної безпеки підприємства по кожному з них. На підставі кращого варіанту формуються оперативні рекомендації з поточного планування діяльності підприємства. На основі оперативної оцінки рівня забезпечення економічної безпеки підприємства і вироблених рекомендацій здійснюється оперативне планування фінансово-господарської діяльності підприємства, після чого проводиться практична реалізація розроблених планів.

Структурні елементи економічної безпеки підприємства виглядають так: захист комерційної таємниці та конфіденційної інформації; комп'ютерна безпека; внутрішня безпека; безпека будівель і споруд; фізична безпека; технічна безпека; безпека зв'язку; безпека господарсько-договірної діяльності; безпека перевезень вантажів і осіб; безпека рекламних, культурних, масових заходів, ділових зустрічей і переговорів; протипожежна безпека; екологічна безпека; радіаційно-хімічна безпека; конкурентна розвідка; інформаційно-аналітична робота; соціально-психологічна, попереджувально-профілактична робота серед персоналу і його навчання з питань економічної безпеки; експертна перевірка механізму системи безпеки. З вище перерахованого стає очевидним, що всі складові економічної безпеки глибоко пов'язані з процесом виробництва і мають на нього величезний вплив.

Виходячи з вищевикладеного, доцільно розглядати економічну безпеку як здатність підприємства успішно функціонувати і найбільш ефективно використовувати наявні ресурси для виконання поточних і стратегічних завдань з метою стабільного розвитку і запобігання як внутрішнім, так і зовнішнім загрозам. Тобто, рівень безпеки підприємства залежить від його фінансового стану, що характеризується певною структурою засобів і характером джерел їх формування. Таким чином, для експрес-визначення рівня економічної безпеки можна використовувати такі фінансові показники:

– співвідношення позикового і власного капіталу (коефіцієнт фінансового важеля);

– співвідношення позикового капіталу і активів підприємства (коефіцієнт фінансової залежності);

– рентабельність основної діяльності;

– прибутковість активів.

Для більш повної побудови системи кількісних і якісних показників економічної безпеки підприємства можна запропонувати наступні основні групи індикаторів:

а) індикатори виробництва:

– динаміка виробництва;

– реальний рівень завантаження виробничих потужностей;

– темп оновлення основного капіталу;

– стабільність виробничого процесу (ритмічність, рівень завантаженості протягом певного часу);

– оцінка конкурентоспроможності продукції;

– вікова структура і технічний ресурс машин і обладнання.

б) фінансові індикатори:

– обсяг «портфеля» замовлень (загальний обсяг передбачуваних продажів);

– фактичний і необхідний обсяг інвестицій (для підтримки і розвитку наявного потенціалу);
– рівень інноваційної активності;
– рівень рентабельності виробництва;
– фондовіддача виробництва;
– прострочена заборгованість (дебіторська і кредиторська);
– частка забезпеченості власними джерелами фінансування оборотних коштів, матеріалів, енергоносіїв для виробництва.

в) соціальні індикатори:
– рівень оплати праці по відношенню до середнього показника по галузі;
– рівень заборгованості по зарплаті;
– втрати робочого часу;
– структура кадрового потенціалу (вікова, кваліфікаційна).

Окрім вищеназваних індикаторів, економічна безпека підприємства характеризується також іншими показниками, зокрема – рівень економічної безпеки. Рівень економічної безпеки підприємства – це оцінка стану використання наявних ресурсів за критеріями рівня економічної безпеки підприємства. Рівень економічної безпеки підприємства базується на тому, наскільки ефективно службам підприємства вдається запобігати загрозі та усувати збитки від настання негативних впливів.

Залежно від суб'єктної обумовленості негативних впливів на економічну безпеку підприємства може застосовуватися наступна їх градація: об'єктивні негативні впливи – такі негативні впливи, які виникають без участі підприємства або службовців; суб'єктивні негативні впливи – негативні впливи, що виникли як наслідок неефективної роботи підприємства в цілому або його працівників [10, с. 12].

Науковці зазначають, що при ефективному використанні ресурсів та наявності здатності підприємства до постійного розвитку можна стверджувати про досягнення високого рівня економічної безпеки. Середній рівень економічної безпеки характеризується досягненням підприємством фінансово-економічної стійкості та формуванням здатності до адаптації. Низький рівень економічної безпеки визначається при виявленні стабільності та безперервності виробничої діяльності на підприємстві та при здатності лише протистояти загрозам [11, с. 19].

На основі отриманої інформації розробляється концепція економічної безпеки підприємства. Це офіційно затверджений документ, що включає в себе наступні аспекти:
– опис проблемної ситуації в області безпеки підприємства;
– визначення цільової функції забезпечення безпеки;
– побудова системи економічної безпеки підприємства;
– розробка методології оцінки стану економічної безпеки підприємства;
– розрахунок кошторису заходів необхідних для забезпечення безпеки;
– планування дій;
– аналіз ефективності впровадження концепції безпеки.

Механізм моніторингу загроз економічній безпеці підприємства передбачає виявлення небезпек і загроз, аналіз і прогноз результатів їх реалізації. В умовах сучасної ринкової економіки в Україні об'єктивно виникла потреба в нових підходах до збору, обробки, аналізу економічної інформації про швидко мінливі в часі складні об'єкти дослідження. Характеристика основних схем сучасного ділового моніторингу полягає у наступному:

– оперативна діагностика партнера по бізнесу для отримання інформації, що дає змогу мінімізувати ризик фінансових та інших втрат при взаємодії з партнером;

– аналіз господарських договорів партнера з метою отримання інформації про ділову надійність і професіоналізм партнера;

– аналіз рекламної політики партнера дасть змогу ідентифікувати майбутні загрози в конкурентній боротьбі на ринку;

– оцінка організаційної складової функціонування фірми;

– аналіз фінансового стану партнера.

Отже, механізм моніторингу забезпечення економічної безпеки підприємства сприяє виробленню основних напрямків антикризового регулювання діяльності підприємства, що дає змогу виявити потенціал підприємства, сприяти його оздоровленню, мінімізуючи витрати і ризики. Основні вимоги до стратегій мобілізації внутрішніх резервів підприємств полягають в тому, що вони повинні сприяти переходу від емоційної форми управління (прийняття управлінських рішень як реакція на поточні проблеми) до управління на основі аналізу та прогнозу. Ці заходи сприяють забезпеченню ефективного розподілу і використання ресурсів і на цій основі досягнення стійкого становища на ринку.

Висновки і перспективи.

Економічна безпека підприємства – це такий стан підприємства, котрий: дає змогу забезпечити фінансову рівновагу, стійкість, платоспроможність і ліквідність підприємства в довгостроковому періоді; задовольняє потреби підприємства в усіх видах ресурсів для сталого розширеного відтворення підприємства; забезпечує достатню фінансову незалежність підприємства; здатен протистояти небезпеці і загрозам, які прагнуть завдати шкоди підприємству, примусово ліквідувати підприємство; забезпечує достатню гнучкість при прийнятті управлінських рішень; забезпечує захищеність інтересів власників підприємства та інших зацікавлених сторін.

Рівень економічної безпеки підприємства є найважливішим показником економічної безпеки організації, під яким розуміється оцінка стану використання внутрішньоорганізаційних ресурсів за критеріями рівня економічної безпеки підприємства. Для досягнення високого рівня економічної безпеки підприємство має здійснювати діяльність із забезпечення максимальної безпеки основних елементів своєї роботи.

Незважаючи на те, що сучасна система функціонування економічної безпеки підприємства створює основу для комплексного і системного впровадження нових інструментів і методів, навряд чи всі прийняті нові методи повністю замінять традиційні. Внаслідок цього, майбутня система інструментів і методів включатиме традиційні і нові, що сприятиме виникненню різних комбінацій системи інструментів і методів забезпечення економічної безпеки підприємства в майбутньому. Все це передбачає використання моделі стратегічного планування, в складі котрої буде формуватися економіко-фінансова стратегія, що передбачатиме синергетичний варіант розвитку підприємства.

Список використаних джерел

1. Фоміна М. В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств: теорія і практика. Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. 140 с.

2. Грунин О. А., Грунин С.О. Экономическая безопасность организации. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 160 с.

3. Дерій Ж. В. Базилевич В. М. Напрями підвищення економічної безпеки підприємств АПК. Сучасні технології управління на підприємстві: колективна монографія ; під заг. ред. К. Ф. Ковальчука. Донецьк: ЛАНДОН-ХХІ, 2013. С. 96-109.

4. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізм зміцнення: монографія. Львів: Вид-во «Арал», 2008. 386 с.

5. Франчук В. І., Герасименко Л. В. , Гончарова В. О. та ін. Економічна безпека : навчальний посібник ; за ред. В. І. Франчука. Львів : ЛьвДУВС, 2010. 348 с.

6. Камлик М. І. Економічна безпека підприємницької діяльності. Економіко-правовий аспект: навч. посібник. Київ: Атіка, 2005. 432 с.

7. Філиппова С. В., Дашковський О. С. Система формування і забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економіка: реалії часу*. 2012. № 2 (3). С. 17-21. URL: http://www.economics.opu.ua/n3.html (дата звернення 13.02.2017).

8. Гапоненко В. Ф., Беспалько А. А., Власков А. С. Экономическая безопасность предприятия. Подходы и принципы. Москва : Издательство «Ось- 89», 2007. 208 с.

9. Каламбет С. В., Воропай В. А. Теоретичні підходи щодо визначення сутності економічної безпеки підприємства залізничного транспорту. *Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції*. 2012. № 6. С. 130-136.

10. Мак-Мак В. П. Служба безопасности предприятия. Организационно- управленческие и правовые аспекты деятельности. Москва: Мир безопасности, 2012. 124 с.

11. Отенко І. П. Іващенко Г. А. , Воронков Д. К. Економічна безпека підприємства: навч. посібник. Харків : ХНЕУ, 2012. 252 с.

Статтю отримано: 30.03.2017 / Рецензування 17.04.2017 / Прийнято до друку: 28.04.2017

Petro Putsenteilo
Dr. Sc. (Econ.), Professor, Department of accounting, economical
and legal maintenance of agroindustrial business
Ternopil National Economic University
Ternopil, Ukraine
E-mail: naukatneu@gmail.com
Olena Humeniuk
Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of accounting, economical
and legal maintenance of agroindustrial business
Ternopil National Economic University
Ternopil, Ukraine
E-mail: olena.humeniuk@tneu.edu.ua

MAIN ASPECTS OF FORMATION OF EFFICIENT SYSTEM OF ECONOMIC SECURITY AT THE ENTERPRISE

Abstract

Introduction. *Economic security of the enterprise is an important factor in improving its efficiency and level of competitiveness, one of the key components of successful economic activity. Ignoring this problem is very often causes the negative effects that lead to a decrease in profits of the enterprises.*

Methods. *The dialectical method of cognition action of economic laws, a systematic approach to the study of economic phenomena, as well as a monographic, abstract and logical method and method of abstraction have been used to achieve this goal. The theoretical developments of domestic and foreign scientists in the process of analysis of the essence and economic content of the category "economic security of the enterprise" served the methodological basis of the research.*

Results. *The content of the concept of "economic security of the enterprise" is determined in the article. It is highlighted the priority directions in providing security and the principles. The system of ensuring economic safety of the enterprises is based on these principles. The mechanism of formation of economic safety of the enterprise, based on various approaches and indicators for prevention and leveling of their dangerous manifestations is proposed.*

Discussion. *The process of successful operation and economic development of enterprises largely depends on improving their activities in the field of economic security. The complex system of economic security of the enterprise should include interconnected elements that will ensure the security of the enterprise in achieving its main objectives of entrepreneurial activity.*

Keywords: *economic security, principles, system of economic security, enterprises, danger, complex approach.*

References

1. Fomina, M. V. (2005). *Problemy ekonomichno bezpechnoho rozvytku pidpryiemstv: teoriia i praktyka* [Problems of economically safe development of enterprises: theory and practice]. Donetsk, Ukraine : DonDUET.

2. Grunin, O.A., & Grunin, S.O. (2002). *Ekonomicheskaya bezopasnost' organizatsii* [Economic security of the organization]. St. Petersburg, Russia : Piter.

3. Derii, Zh.V., & Bazylevych, V.M. (2013). Areas of increase of economic safety of enterprises of agrarian and industrial complex. In K.F. Kovalchuka (Ed.), *Suchasni tekhnolohii upravlinnia na pidpryiemstvi: kolektyvna monohrafiia [Modern technologies of management at the enterprise: a collective monograph]* (pp. 96-109). Donetsk, Ukraine : LANDON-XXI,.

4. Vasyltsiv, T.H. (2008). *Ekonomichna bezpeka pidpryiemnytstva Ukrainy: stratehiia ta mekhanizm*

zmitsnennia [Economic Security of Ukrainian Entrepreneurship: Strategy and Mechanism of Strengthening]. Lviv, Ukraine : View of "Aral".

5. Franchuk, V.I., Herasymenko, L.V., & Honcharova, V.O. (2010). *Ekonomichna bezpeka* [Economic security]. Lviv, Ukraine : LvDUVS.

6. Kamlyk, M. I. (2005). *Ekonomichna bezpeka pidpryiemnytskoi diialnosti. Ekonomiko-pravovyi aspect* [Economic security of entrepreneurial activity. Economic and legal aspect]. Kyiv, Ukraine: Atika.

7. Filyppova, S. V. & Dashkovskyi, O. S. (2012). Systema formuvannia i zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva [The system of formation and provision of economic security of the enterprise]. *Economy: realities of time, 2 (3),* 17-21. Retrieved from http://www.economics.opu.ua/n3.html.

8. Gaponenko, V.F., Bespal'ko, A.A., & Vlaskov, A.S. (2007). *Ekonomicheskaya bezopasnost' predpriyatiya* : *Podkhody i printsipy* [Economic security of the enterprise: Approaches and principles]. Moscow, Russia : Os-89 Publishing House.

9. Kalambet, S. V., & Voropai, V.A. (2012). Teoretychni pidkhody shchodo vyznachennia sutnosti ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva zaliznychnoho transportu [Theoretical approaches to determining the essence of economic security of the railway transport company]. *Scientific Bulletin: Finances, Banks, Investments, 6,* 130-136.

10. Mak-Mak, V.P. (2012). *Sluzhba bezopasnosti predpriyatiya. Organizatsionno- upravlencheskiye i pravovyye aspekty deyatel'nosti* [Security service enterprise. Organizational, managerial and legal aspects of activities]. Moscow, Russia : The World of Security.

11. Otenko, I.P., Ivashchenko, H.A., & Voronkov, D.K. (2012). *Ekonomichna bezpeka pidpryiemstva* [Economic security of the enterprise]. Kharkiv, Ukraine : KhNEU.

Received: 03.30.2017 / Review 04.17.2017 / Accepted 04.28.2017

СВІТОВА ЕКОНОМІКА ТА МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

WORLD ECONOMY AND INTERNATIONAL RELATIONS

УДК 339.54 : 339.56 : 339.982
JEL Classification F020, F120, F200

Гонак Ігор
аспірант кафедри міжнародної економіки
Тернопільський національний економічний університет
м. Тернопіль, Україна
E-mail: gogrya@gmail.com

ТЕХНОЛОГІЇ ЕКОНОМІЧНОГО СУПЕРНИЦТВА ЯК ІНСТРУМЕНТ ВПЛИВУ НА ГЛОБАЛЬНІ ЕКОНОМІЧНІ ПРОЦЕСИ У КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Анотація

Вступ. Актуальність теми наукового дослідження пов'язана із недостатнім вивченням проблематики економічного суперництва та протистояння в умовах зростання рівня глобалізованості країн і націй, підвищення впливу чинників зовнішнього середовища (економічних, політичних, інформаційних та інших) на їхню внутрішню політику та стан економіки.

Методи. *Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, серед яких найсуттєвішими є: абстрактно-логічний метод – для формулювання висновків дослідження; методи аналізу, синтезу й узагальнення – для вивчення основних тенденцій економічного суперництва; системного підходу – при виявленні причин та чинників глобального економічного суперництва.*

Результати. *У результаті проведеного дослідження визначено причини і чинники глобального економічного суперництва та з'ясовано його негативний вплив на розвиток національних економік. Встановлено особливості економічного протистояння між різними країнами. Проаналізовано сучасну парадигму економічного протистояння між країнами колишнього Радянського Союзу.*

Автором узагальнено можливості впливу технологій економічного суперництва на економічні процеси у країнах пострадянського простору.

Перспективи. *Розглянуто технології впливу Росії на сусідні пострадянські країни для досягнення геоекономічного та геополітичного контролю над ними. Перспективними напрямами подальшого дослідження є вивчення методологічних засад і принципів підвищення ефективності впливу технологій та інструментів економічного суперництва на національні, регіональні та глобальні економічні процеси; мінімізація негативних наслідків торгівельно-економічного суперництва.*

Ключові слова: *економічне суперництво; економічне протистояння; економічна війна; економічний хаос; газова війна; Україна; Грузія; Республіка Молдова; Республіка Білорусь; Азербайджанська Республіка; Російська Федерація; Республіка Туркменістан.*

Вступ.

Процеси глобалізації у XXI ст. поглиблюють існуючі виклики для національних економік. Суперечності між країнами як основними суб'єктами системи міжнародних економічних відносин посилюються через неоднорідність ресурсного потенціалу та відмінності в економічних пріоритетах

розвитку. Позиціонування країн в глобальному економічному просторі виключно за рахунок конкурентних переваг не завжди забезпечує реалізацію національних економічних інтересів тому, що економічні плани країн часто недостатньо підкріплені національним багатством та потребують додаткового зовнішнього ресурсу. Це спонукає країни застосовувати інші форми економічного суперництва під впливом низки чинників, що формують їхні стратегічні імперативи.

Актуальність теми наукового дослідження пов'язана із недостатнім вивченням проблематики економічного суперництва та протистояння в умовах зростання рівня глобалізованості, підвищення впливу чинників зовнішнього середовища (економічних, політичних, інформаційних та інших) на внутрішню політику та стан економіки країн.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження теоретичних аспектів функціонування технологій економічного суперництва знайшли своє місце у працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Питання функціонування технологій економічного суперництва досліджували такі науковці як: М. Савлук, А. Мороз, М. Пуховкіна, В.Лановий та інші.

Мета.

Метою статті є вивчення можливостей використання технологій економічного суперництва та протистояння Російською Федерацією для контролю за інформаційним, соціально-економічним і політичним простором сусідніх країн. Завданням статті є характеристика основних методів, технологій та інструментів економічного суперництва та протистояння, які застосовуються для впливу на політико-економічні процеси в умовах трансформації пострадянського суспільно-економічного середовища.

Методологія дослідження.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, серед яких найсуттєвішими є: абстрактно-логічний метод – для формулювання висновків дослідження; методи аналізу, синтезу й узагальнення – для вивчення основних тенденцій економічного суперництва; системного підходу – при виявленні причин та чинників глобального економічного суперництва.

Результати.

З античних часів уряди використовували технології економічного суперництва і протистояння як інструменти боротьби за вплив над глобальними економічними та політичними процесами. Принцип «поділяй та володарюй» найбільш вдало використовувала антична римська держава (як республіка, так і імперія). Ефективність застосування технологій економічного суперництва та протистояння дозволило римській державі розширити свій економічний і політичний вплив на половину відомого на той час світу. Всі наддержави з античних часів до XXI ст. намагаються використовувати технології економічного суперництва та протистояння для власного виживання та контролю над глобальними та регіональними торговельно-економічними і фінансовими потоками.

Економічне суперництво в умовах глобалізації – це сукупність політичних, економічних, фінансових, адміністративних, юридичних та інших засобів та методів, спрямованих проти фінансово-економічної системи іноземного суб'єкта чи міжнародної організації.

Протягом останніх століть найбільш вдало технології економічного суперництва та протистояння використовувала спочатку Британська імперія, а на даний час – Сполучені Штати Америки та Російська Федерація.

Економічні процеси постійно трансформуються під впливом різновекторних тенденцій: всередині країн, тенденцій регіоналізації (коли країни інтегруються в регіональні інтеграційні

об'єднання) та глобальних тенденцій. Кожна країна, інтегруючись в глобальний чи регіональний простір, прагне реалізувати свої економічні інтереси, використовуючи для цього різні економічні інструменти. Світова практика показує, що багато країн, які мають сьогодні лідируючі позиції у світі, використовують технології економічного суперництва та протистояння.

Основними економічними проблемами, що зумовлюють підвищення інтенсивності економічного суперництва та протистояння, є: зростання зовнішньої заборгованості та потрапляння до боргової ями; непряме перешкоджання експорту та імпорту; заборона продажу (ембарго) зброї, товарів подвійного призначення, високотехнологічної продукції, важливих сировинних товарів; укладання невзаємовигідних міжнародних договорів та інше.

Економічна зброя як засіб економічного суперництва включає засоби економічної боротьби за дезорганізацію структур економічного супротивника і подальше їх поглинання. Сюди входить вмонтування фінансової системи країни у світову фінансово-кредитну систему, що ґрунтується на лихварському відсотку (на думку М.І. Савлука, лихварському кредиту притаманні непродуктивний характер і надзвичайно високі процентні ставки, що часто призводить до повного розорення позичальників, нерідко поглинаючи не тільки весь додатковий продукт, а і частину необхідного продукту [1]) і прив'язує країну-суперника до боргової ями, з якої надзвичайно важко вийти.

Економічна зброя, разом із зброєю геноциду та звичайною зброєю, є складовими матеріальної зброї. Зброя геноциду включає етнічний геноцид, алкогольний, наркотичний та інформаційно-економічний геноцид. Звичайна зброя фізичного знищення – це та, за допомогою якої сусідня країна здійснює конфронтацію проти молдавського, українського, грузинського, чеченського, дагестанського, сирійського та інших народів. Це підтверджує дієвість, ефективність та руйнівну міць економічної зброї.

Наприклад, у Таджикистані було розв'язано громадянську війну та економічний хаос, в результаті чого до влади у країні прийшло підконтрольне сусідній країні недемократичне керівництво. Для взяття під контроль основного експортного активу Туркменістану – природного газу і, цим самим, взяття під контроль економічної та політичної систем цієї країни, Росія через свою основну газову корпорацію намагалася нав'язати Туркменістану невигідні кабальні газові договори (наприклад, викупити за заниженою вартістю весь видобутий для експорту газ на багато років наперед). Після провалу кількох спроб економічного суперника нав'язати свої умови домовленостей Туркменістану було ухвалено рішення про швидке та радикальне розв'язання «проблеми» – організовано вибух на газовій магістралі, через яку постачали газ із Туркменістану до газотранспортної мережі економічного конкурента, а через неї у Європу. Зволікання у ремонті труби та відновленні газопостачання призвело до падіння туркменської економіки приблизно на чверть. Ціни зросли, валюта девальвувала. Почалось зубожіння населення та зросло безробіття.

Проте, завдяки рішучим крокам туркменського уряду протягом кількох років була добудована газотранспортна магістраль із Туркменістану до Китайської Народної Республіки [2]. Туркменська економіка відновилась, було зупинено економічний хаос та нівельовано політичний та економічний тиск Російської Федерації. Із-за побудови нової газової магістралі посилився економічний і політичний вплив у регіоні Китаю, а Росія як основний економічний суперник втратила багато важелів впливу на поточну ситуацію у регіоні.

Для утримування у сфері свого впливу багатого на природні ресурси Азербайджану та відлякування від азербайджанської економіки іноземних інвесторів Росія за посередництвом свого сателіта Вірменії у кінці 80-х – на початку 90-х рр. XX ст. розв'язала війну за контроль над Нагірно-Карабаською автономною областю Азербайджанської РСР. Військовий конфлікт та соціально-економічний хаос зберігається у цьому регіоні і в даний час, проте азербайджанська економіка швидко розвивається, що дало можливість наростити потужність не тільки економічну, а і політичну та військову. Військовий бюджет Азербайджану став більшим, ніж загальний Державний бюджет Вірменії, що дозволило переозброїти армію країни, підвищити її стратегічну та тактичну ефективність. Нарощення економічної могутності дало змогу Азербайджану на початку квітня 2016

р. розпочати операцію зі звільнення окупованих Вірменією територій (окупована територія складала приблизно 20% Азербайджану) [3].

Аналізуючи ситуацію в зоні Нагірного Карабаху, неможливо не взяти до уваги резолюції Ради Безпеки ООН, основних положень якої не дотримуються сторони конфлікту. Спираючись на заяву Мінської групи про недопустимість використання чужої території з метою отримання міжнародного визнання або зміни юридичного статусу від 4 листопада 1993 р., міжнародне співтовариство підкреслило, що ніякої «Нагірно – Карабахської Республіки» не існує і бути не може. Не визнана жодною країною, навіть самою Вірменією, земля не може претендувати на право на окреме існування. Карта Азербайджанської Республіки в усіх офіційних та міжнародних джерелах є свідченням того, що Карабах та прилеглі райони є невід'ємною територією Азербайджану. Таким чином, питання про збереження Status-quo, який пропонує Вірменія, не має логічного зв'язку [4].

Грузія також відчула на собі вплив інструментів економічного суперництва та протистояння з боку Росії. Після глобальних політичних і економічних змін, які відбулися у грузинській державі у 2002-2004 рр., Грузія почала активно впроваджувати реформи, викорінювати корупцію і розвивати економіку, розпочала будувати нафтопровід «Баку – Тбілісі – Джейхан» в обхід російської території. Так, для Російської Федерації виникла загроза втратити монополію на поставки енергоресурсів із Середньої Азії та Азербайджану до Європи. В результаті у серпні 2008 р. уряд Грузії втратив контроль над Абхазією та Південною Осетією, що становить приблизно чверть території грузинської держави. Проте, замість очікуваного краху грузинської економіки та грузинської державності, у Грузії почали активно відбуватись діаметрально протилежні процеси.

Стратегія Грузії полягає у тому, що повернути тимчасово окуповані території не вдасться військовими методами, але можна ці території реінтегрувати до складу Грузії завдяки економічній успішності – і Абхазія та Південна Осетія самі захочуть повернутися до складу грузинської держави. Уряд Грузії опікується не тільки розвитком етнічно-монолітних грузинських територій, а і Аджарії, де активно розвивається туризм, будівництво, виноградарство, садівництво та інші галузі економіки. Станом на вересень 2015 р. у Аджарії працювало 283 готелі на 14286 місць. Це великий показник для республіки із населенням 400 тисяч осіб. Туристичний потік вже зараз складає біля двох мільйонів туристів на рік [5]. Зарплати у Грузії за десять років виросли у десятки разів і є у кілька разів вищими за зарплати на непідконтрольних центральному уряду територіях.

За підсумком, ані економічна дестабілізація та інші елементи економічного суперництва, ані пряме військове вторгнення та спровокований цим конфліктом військовий та соціально-економічний хаос не дали можливості Росії повернути повний контроль над грузинською економікою. Незважаючи на опосередкований політичний вплив, Росії не вдалося зупинити рух Грузії у бік Євроатлантичних структур – грузинська держава підписала Угоду про асоціацію між Європейським Союзом та Грузією і отримала безвізовий режим перетину кордону між Грузією та країнами Шенгенської зони.

Поступ Молдови до Євроатлантичних структур через споріднену румунську державу Росія як країна-суперниця зупинила за допомогою сепаратизації Придністровського регіону країни та кровопролитної війни. Молдавська держава разом із територіями втратила третину економічного потенціалу та контроль над кількасоткілометровою ділянкою українсько-молдавського кордону. «Придністровська Молдавська Республіка» стала проблемою не тільки для Молдови, а і для України. Організована контрабанда через неконтрольовану молдавським урядом ділянку українсько-молдавського кордону не тільки підриває економіку Молдови і України, а й призводить до проблем у інших сферах суспільного життя.

Наприклад, прибуває транзитний вантаж у порт Одеси для транспортування на територію Молдови. Вантаж перетинає українсько-молдавський кордон на ділянці, не підконтрольній Молдавській державі ділянці українсько-молдовського кордону, потрапляє на територію невизнаної «Придністровської Молдавської Республіки», а після цього контрабандними шляхами потрапляє знову на територію України чи інших країн. Країна, на територію якої потрапляє контрабандний

вантаж, втрачає доходи бюджетів від поступлення митних платежів, створюється додаткова конкуренція на внутрішньому ринку країни через низькі ціни, чим зменшується кількість робочих місць та провокується зростання безробіття, що створює додаткове навантаження на бюджет. Також може бути завезений низькоякісний товар, який матиме негативний вплив на здоров'я людей чи навколишнє середовище (неякісні чи отруєні цигарки, алкоголь і м'ясні вироби), що створює додаткове фінансове навантаження на державну систему охорони здоров'я. Отримують економічні збитки офіційні товаровиробники, які сумлінно сплачують податки – вони не тільки змушені зменшувати виробництво із-за перенасичення ринку, а і зменшувати рентабельність чи працювати собі у збиток із-за конкуренції із дешевою контрабандою.

Іншим засобом тиску на Молдову є поставки природного газу газовим монополістом Росії – «Газпромом» на територію «Придністровської Молдавської Республіки». Російська Федерація постачає природний газ на непідконтрольні молдавському уряду території, а погашення оплати вимагає від молдавської держави. Борг перевищив п'ять мільярдів доларів. Таким чином, країна-економічний суперник заганяє Молдову у глухий кут – якщо молдавський уряд не визнає цей борг то, як наслідок, відмовляється від юрисдикції над територіями «Придністровської Молдавської Республіки», а якщо захоче реінтегрувати ці території, то змушений буде сплатити борг.

Проти Молдови Росія постійно проводить економічні дестабілізуючі кроки – припиняються поставки природного газу, проводяться маніпуляції з цінами на газ, вводяться ембарго на поставки молдавських вин із Молдови, вводяться різні обмеження щодо молдавських трудових мігрантів на ринку праці економічного суперника. Проте, незважаючи на всі старання економічного суперника, молдавська держава підписала Угоду про асоціацію між Європейським Союзом та Молдовою та отримала безвізовий режим із Євросоюзом.

Найбільш ефективно технології економічного суперництва та протистояння, які використовує регіональний економічний гегемон проти сусідніх країн, спрацювали проти Республіки Білорусь. Після виходу Білоруської РСР із складу Радянського Союзу уряд Росії методично розхитував внутрішньополітичну та соціально-економічну ситуацію на території Білорусі. Це привело до зміни зовнішньоекономічного та зовнішньополітичного курсу країни. Заради збереження нового економічного курсу та для додаткового наповнення державного бюджету у часи перманентних криз (переважно спровокованих Росією) уряд Білорусі поступово розпродував економічним агентам Російської Федерації – як великим підприємцям, так і державним компаніям привабливі державні підприємства, найважливішим з яких для стабільності економічної та політичної незалежності Білорусі стала білоруська газотранспортна система.

Через перехід контролю над підприємствами-монополістами від білоруського уряду до економічних суб'єктів країни-суперника Білорусь поступово втрачала економічний і політичний суверенітет. Спочатку білоруська та російська держави вступили до ОДКБ (разом із деякими країнами Середньої Азії) та утворили Союзну Державу Російської Федерації і Білорусі [6]. 10 жовтня 2000 р. Росія змусила Білорусь вступити у ЄврАзЕс, 6 липня 2010 р. до Митного союзу Білорусі, Казахстану і Росії (1 січня 2015 р. трансформувався у Євразійський економічний союз). Кожне наступне інтеграційне утворення все більше і більше обмежує економічну і політичну незалежність Білорусі та розширює можливості впливу і контролю Росії над економічним, політичним, інформаційним та культурним простором білоруської держави, приносячи додаткові втрати білоруській економіці.

Найпотужнішими механізмами економічного суперництва Росії проти білоруської економіки і державності були обмеження на поставки та волантильність ціни на російську нафту і природній газ, а також жорсткі умови та кабальний процент на кредити із країни-суперника.

Якби не агресія Росії проти України, білоруське суспільство і білоруська державність поступово розчинилася б у спільній країні з Росією протягом найближчих років, проте конфлікт на Сході України та на території Автономної Республіки Крим призвів до поступової самоідентифікації білоруської нації та відновлення національного економічного простору.

Варто зазначити, що інструменти і технології економічного суперництва є ефективними не тільки по відношенню до невеликих чи економічно слабких країн. Військовий потенціал країн Північно-Атлантичного альянсу майже у десять разів більший за військовий потенціал Російської Федерації, а ВВП країн Європейського Союзу (19180 млрд.дол у 2016 році [7]) більший за ВВП Росії (1132,7 млрд.дол у 2016 році [8]) у сімнадцять разів. Проте, стимулюючи продовження військового конфлікту на території Сирії, Російська Федерація зуміла спровокувати різке зростання кількості біженців із Близького Сходу до Європи [9,10].

Країни Західної Європи (зокрема, Німеччина, Австрія та Франція) приймають величезний масив біженців, а країни Центрально-Східної Європи (Угорщина, Польща та інші) відмовляються приймати та утримувати біженців за рахунок власних платників податків. Це провокує розкол між країнами «Старої» та «Нової» Європи і зростання видатків бюджетів на утримання біженців, на чому ефективно «грають» економічні суперники. Звідси випливає, що майже всі країни є вразливими до впливу технологій та інструментів економічного суперництва навіть з боку менших суб'єктів міжнародної політики і економіки.

Економічні суперники у різних країнах використовують різні елементи дестабілізуючого впливу для контролю над сусідніми країнами. Проте, для контролю над Україною використовується майже весь набір дестабілізуючих елементів та технологій політичного і економічного протистояння. Наступ на українську економіку, політику, суспільство та інформаційний простір здійснювався по багатьох напрямках.

З перших років незалежності України Росія як країна-конкурент проводила проти нашої країни економічні війни – здійснювала проти українських експортерів антидемпінгові розслідування у різних галузях, вводила заборону на експорт товарів з української території на російську (твердих сирів, виробів із металу, високотехнологічної продукції), вводила заборону на імпорт в Україну енергетичних ресурсів (нафти, газу, палива для атомних електростанцій, вугілля).

Створюючи кризи і хаос на українських ринках, Росія кожного разу намагалась за результатами їхнього вирішення виторгувати для себе економічні та політичні преференції – нав'язати високі ціни на експортовані в Україну сировинні товари, отримати в оренду для своїх військових баз і навчальних центрів українські території чи викупити по низькій ціні або отримати безкоштовно високорентабельні чи стратегічні підприємства, найважливішим із яких була і є українська газотранспортна система.

Найефективнішим засобом у руках Російської Федерації у боротьбі за контроль були поставки на українську територію природного газу. Наприкінці 2005 – на початку 2006 рр. відбулося перше масштабне газове протистояння, результатом якого стало зростання ціни газу для України із 50 доларів США за тисячу кубометрів природного газу до 95 доларів США за тисячу кубометрів природного газу. Для енергозатратної нереформованої української економіки газове суперництво та його результати стало важким випробуванням.

Друге масштабне «газове протистояння» проти української економіки було проведено зимою 2008-2009 рр., коли відбулося підвищення ціни на природний газ до 450 доларів за одну тисячу кубічних метрів природного газу (на внутрішньому ринку України ціна природного газу склала 235 доларів за одну тисячу кубічних метрів природного газу і ціна продовжувала зростати протягом наступних років).

Наслідком домовленостей 2009 р. стало рішення російського уряду у 2010 р., за результатами якого Україні була надана знижка у 30%, якщо ціна газу буде становити до 330 доларів США за одну тисячу кубічних метрів природного газу і знижка у розмірі 100 доларів США, якщо ціна газу буде понад 330 доларів США за одну тисячу кубічних метрів природного газу. Натомість Росія отримала можливість подовжити термін перебування свого Чорноморського флоту у Севастополі на 25 років, закріплену міждержавним договором. В результаті за 8 років (з 2006 по 2014 р. – примітка автора) російський газ подорожчав для України у вісім-дев'ять разів – з 50 дол до 400-450 дол. [11].

Росія, за підсумками газових протистоянь з Україною, отримала такі здобутки:

- виторгувала для себе вигідні умови транспортування природного газу через територію України;

- щоразу домагалась підвищення ціни природного газу для нашої країни;

- виставляла Україну ненадійним транзитним партнером у постачанні природного газу із території сусідньої країни до європейських споживачів і, тим самим, домагалась просування будівництва альтернативних газопроводів в обхід української газотранспортної системи;

домагалась суттєвих політичних поступок (наприклад, продовження терміну перебування на військовій базі у Севастополі Чорноморського флоту Російської Федерації на 25 років до 2042 р. за рахунок знижки на ціну природного газу, який постачався в Україну [12]);

- «вимивала» фінансові ресурси із українського бюджету – із-за високих цін на закупку іноземного природного газу та низьких внутрішніх цін дефіцит балансу державного українського оператора на ринку природного газу компанії «Нафтогаз» інколи складав кілька відсотків ВВП і цей дефіцит часто покривався за рахунок доходів Державного бюджету України;

- для покриття дефіциту балансу «Нафтогазу» іноземна країна або її підконтрольні суб'єкти (державні банки, нафтогазові компанії чи їх дочірні структури) під гарантії українського уряду надавали кредити під кабальні проценти, що ще більше погіршувало фінансовий стан «Нафтогазу» та українського бюджету;

- використовуючи важкий фінансовий стан «Нафтогазу», найбільша газова компанія іноземної країна домовлялася про передоплату транзиту природного газу через українську газотранспортну систему по низькій ціні на кілька років наперед, тим самим блокуючи можливість маневру для українських переговорників на газових переговорах;

- загальмувала реформування української економіки та утруднила інтеграцію України до Євроатлантичних структур.

Росія також намагається маніпулювати керівництвом України за допомогою таких фінансових інструментів, як державні позики чи купівля державних цінних паперів. Восени 2013 р. за посередництвом купівлі державних цінних паперів було надано Україні кредит у розмірі трьох мільярдів доларів США [13]. Український уряд не мав достатніх фінансових можливостей для виплати цього боргу, тому оголосив мараторій на погашення будь-яких фінансово-економічних зобов'язань перед цією країною. Для списання частини зовнішнього державного боргу кредитори на Заході виставили умову – український уряд має домовитися із кредиторами країни-суперниці про списання частини боргу України перед Росією. Скориставшись можливостями впливу на процес списання частини боргів України перед кредиторами, Російська Федерація почала планомірно провокувати економічний хаос на фінансовому ринку України для його дестабілізації.

Окремо слід відмітити активну експансію капіталу, який контролюється Росією – економічним суперником України, у банківський сектор (Банк Російський Стандарт, БМ Банк, ВТБ Банк, Петрокомерцбанк-Україна, Промінвестбанк, Сбербанк Росії, Фольксбанк, Банк Траст та інші банки). Із п'ятнадцяти найбільших українських банків чверть – це банки із російським капіталом – і їх вплив на українську економіку величезний. У 2013 р. частка капіталу економічних суб'єктів Росії у банківському секторі склала 15% (проте, протягом 2014-2016 рр. їх частка зменшилась до 8,8% [14]).

За бажанням Росія і при певній координації дій банки із російським капіталом можуть спричинити проблеми у банківській системі України та паралізувати українську економіку. Також можливий варіант виведення депозитів українців із банків із російським капіталом до материнських банківських структур у Росії (подібна операція була проведена у 1991 р. урядом СРСР, коли пенсійні кошти та депозити у Сбербанку СРСР із території України були переведені у Москву, результатом чого став майже повний колапс фінансової системи Української РСР до кінця 1991 р. і швидка девальвація купоно-карбованця у 1992-1995 рр.) та оголошення банків банкрутами. Майже гарантована неспроможність Фонду гарантування вкладів повернути кошти вкладникам банків із

російським капіталом може призвести не тільки до економічної, а і до соціальної та політичної дестабілізації в Україні.

Окремою технологією провокування економічного і соціального суперництва в Україні є пограбування та знищення економічного потенціалу на окупованих територіях. У Криму знищується підприємництво (кількість підприємців зменшилась у п'ять разів) та доводяться до банкрутства важливі підприємства (наприклад у «Масандри» відбирають землі, а її продукцію перестали називати «вином», а почали називати «винним продуктом», що зумовило підвищення податкового тягаря) і заповідники (наприклад, заповідник «Херсонес»). На Донбасі знищується клас підприємців («націоналізовують» ринки, підвищують податки), високотехнологічні виробництва вивозяться на територію сусідньої країни (наприклад, технологічні лінії Луганського патронного заводу, продукцію якого експортували навіть до США), а інші – просто знищуються і ріжуться на металобрухт. Після повного розграбування Донбасу російське керівництво намагається фінансову відповідальність за окуповані території перекласти на українську економіку та спровокувати цим колапс української державності.

Проте, незважаючи на важкий соціально-економічний стан, непідконтрольність Криму та частини Донбасу українське суспільство і керівництво зуміло стабілізувати соціально-економічну ситуацію у країні. Після підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом [15] українські експортери поступово переорієнтовуються із ринку сусідньої країни на інші ринки, диверсифікували імпорт природного газу через Словаччину та інші європейські країни, завдяки глибокій девальвації гривні зуміли вирівняти платіжний баланс. Українське керівництво виконало всі вимоги Європейського Союзу, пов'язані із запровадженням безвізового режиму перетину кордону громадян України між українською державою та країнами Шенгенської зони і безвізовий режим запрацював.

Висновки і перспективи.

Для підвищення ефективності впливу технологій та інструментів економічного суперництва на національні, регіональні та глобальні економічні процеси потрібно розвивати наступні напрямки:

- підвищувати загальну конкурентоспроможність продукції національних товаровиробників;
- намагатися не продавати сировинні товари, а виробляти продукцію з високою доданою вартістю та розробляти високотехнологічну унікальну продукцію;
- ефективно використовувати інструменти захисту, розроблені СОТ [16], ЄС та іншими регіональними об'єднаннями, які мають величезний вплив на світову економіку;
- знаходити нові ринки реалізації продукції;
- диверсифікувати закупку сировинних ресурсів за кордоном;
- вдосконалювати наявні та розробляти нові способи видобування і отримання енергоресурсів;
- переорієнтовувати національну економіку на нові ринки збуту власних експортних товарів;
- активно встановлювати нові економічні зв'язки;
- намагатись активніше переорієнтувати зовнішньоекономічні зв'язки із ринків Митного союзу під керівництвом Росії на європейські, американські, африканські та азійсько-тихоокеанські ринки;
- забезпечити розвиток, захист, інвестиційний та інноваційний поступ, стимулювання і зростання національного ринку із паралельним рухом України у євроатлантичні структури.

Економічне суперництво призводить до негативних наслідків, проте країна може захистити себе через механізми СОТ, арбітражні суди чи, хоча б, мінімізувати негативні наслідки торгівельно-економічного суперництва.

Незважаючи на втрату територій та складні економічні умови, багато країн пострадянського простору за наявності політичної волі продовжують свій незалежний шлях та ефективний економічний поступ. Отже, у результаті проведеного дослідження визначено причини і чинники глобального економічного суперництва та з'ясовано його негативний вплив на розвиток національних економік пострадянського простору. Встановлено особливості економічного

суперництва між різними країнами. Проаналізовано сучасну парадигму економічного суперництва між країнами колишнього Радянського Союзу.

Список використаних джерел

1. Савлук М. І., Мороз А. М., Пуховкіна М. Ф. та ін.Гроші та кредит: Підручник. 3-тє видання, перероблене і доповнене ; за загальною редакцією М.І. Савлука. Київ : КНЕУ, 2002. 598 с.

2. Кравчук К. Росія — Туркменістан 0:1. Контракти. №5, лютий. 2010. URL: http://archive.kontrakty.ua/gc/2010/5/6-rosiya-turkmenistan-01.html?lang=ua (дата звернення 20.03.2017).

3. Війна в "чорному саду". Що потрібно знати про конфлікт у Нагірному Карабасі // 112 UA, 5 травня. – 2016. URL: https://ua.112.ua/statji/viina-v-chornomu-sadu-shcho-potribno-znaty-pro-konflikt-v-nahirnomu-karabasi-302547.html (дата звернення 27.03.2017).

4. Рустамова Парвана Тельман кизи. Нагірний Карабах – спроби встановлення справедливості. *UA Foreign Affairs. З.С. (зовнішні справи)*. URL: http://uaforeignaffairs.com/ua/zs/anglomovna-versija/view/article/nagirnii-karabakh-sprobi-vstanovlennja-spravedlivost-1/ (дата звернення 9.04.2017)

5. Аджария сделала ставку на туризм, иностранные инвестиции и сельское хазяйство / News Black Sea, 7 сентября. 2015. URL: http://www.blackseanews.net/read/104756 (дата звернення 10.04.2017)

6. Довнар В. 20 років мрії і примусу: як Росія і Білорусь будували союзну державу / Вадим Довнар // Апостроф, 16 квітня. 2017. URL: https://apostrophe.ua/ua/article/world/ex-ussr/2017-04-16/20-let-mechtyi-i-prinujdeniya-kak-rossiya-i-belarus-stroili-soyuznoe-gosudarstvo/11741 (дата звернення 01.04.2017)

7. Размер ВВП по ППС Европейского союза, млрд. долларов США. URL: http://www.ereport.ru/stat.php?razdel=country&count=eu&table=gpecia (дата звернення 11.04.2017)

8. ВВП стран мира в 2016 году, прогноз на 2017 год. URL: http://visasam.ru/emigration/vybor/vvp-stran-mira.html#i-4 (дата звернення 04.04.2017)

9. Фомов Д., Фітісова, А. Дивна логіка кризи біженців у Європі. Free voice information analysis center. October 17. 2015 URL: http://iac.org.ua/divna-logika-krizi-bizhentsiv-u-yevropi/

10. Солодько А. Міграційна криза в ЄС: статистика та аналіз політики. Cedos, 4 березня. 2016. URL: https://cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky (дата звернення 9.04.2017)

11. Лановий В. Газова шибениця для українського народу. *Економічна правда, середа, 13 липня*. 2016. URL: http://www.epravda.com.ua/publications/2015/07/29/551080/ (дата звернення 9.04.2017)

12. Дуда А. Політика Росії щодо ЧФ: Севастополю – славу, Новоросійську – кошти. *Український тиждень*, 4 березня. 2012. URL: http://tyzhden.ua/Politics/43993 (дата звернення 12.04.2017)

13. Україна програла Росії суд в Лондоні, 29 березня. – 2017 URL: http://fakty.ictv.ua/ua/ukraine/20170329-ukrayina-prograla-rosiyi-sud-v-londoni/ (дата звернення 11.04.2017)

14. Гонтарева В. Частка російських банків в Україні зменшилась в 1,7 разу. ТСН, 26 січня. 2017. URL: https://tsn.ua/groshi/chastka-rosiyskih-bankiv-v-ukrayini-skorotilasya-v-1-7-razu-gontareva-869834.html (дата звернення 10.04.2017)

15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (дата звернення 9.04.2017)

16. The World Trade Organization (WTO). URL: https://www.wto.org/(дата звернення 9.04.2017)

Статтю отримано: 18.04.2017 / Рецензування 5.05.2017 / Прийнято до друку: 12.05.2017

Ihor Honak
Postgraduate Student
Department of International Economy
Ternopil National Economic University
Ternopil, Ukraine
E-mail: gogrya@gmail.com

TECHNOLOGIES OF ECONOMIC RIVALRY AS AN INSTRUMENT OF INFLUENCE ON GLOBAL ECONOMIC PROCESSES IN POST-SOVIET COUNTRIES

Abstract

Introduction. *The urgency of the topic of scientific research is related to the inadequate study of the problems of economic rivalry and confrontation in the conditions of increasing globalization of countries and nations, increasing the influence of factors of the environment (economic, political, informational, etc.) on their internal policies and the state of the economy.*

Methods. *The methodological basis of the study is the dialectical method of scientific knowledge. General scientific and special methods are used in the process of research, among which the most significant are: abstract and logical method – to formulate the conclusions of the study; methods of analysis, synthesis and generalization – to study the main tendencies of economic rivalry; a system approach – in identifying the causes and factors of global economic rivalry.*

Results. *The causes and factors of global economic rivalry are identified in the result of the study and its negative impact on the development of national economies is determined. The peculiarities of economic confrontation between different countries are established. The modern paradigm of economic confrontation between the countries of the former Soviet Union is analyzed.*

The possibilities of influence of technologies of economic competition on economic processes in post-Soviet countries are generalized by the author.

Discussion. *Technologies of Russia's influence on neighboring post-Soviet countries for achievement of geo-economic and geo-political control over them are considered in the article. The study of methodological principles and principles for increasing the effectiveness of the impact of technologies and instruments of economic competition on national, regional and global economic processes, minimizing the negative effects of trade and economic competition are promising areas for further research.*

Keywords: *economic rivalry; economic confrontation; economic war; economic chaos; gas war; Ukraine; Georgia; Republic of Moldova; Republic of Belarus; Republic of Azerbaijan; Russian Federation; Republic of Turkmenistan.*

References

1. Savluk, M. I., Moroz, A. M., & Pukhovkina, M. F. (2002). *Hroshi ta kredyt* [Money and credit]. Kyiv, Ukraine : KNEU, 598.

2. Kravchuk, K. (2010). Rosiia – Turkmenistan 0:1 [Russia – Turkmenistan 0: 1]. *Contracts, 5.* Retrieved from http://archive.kontrakty.ua/gc/2010/5/6-rosiya-turkmenistan-01.html?lang=ua.

3. Viina v "chornomu sadu". Shcho potribno znaty pro konflikt u Nahirnomu Karabasi [The war in the "black garden". What you need to know about the Nagorno-Karabakh conflict]. (2016). *112 UA*. Retrieved from https://ua.112.ua/statji/viina-v-chornomu-sadu-shcho-potribno-znaty-pro-konflikt-v-nahirnomu-karabasi-302547.html.

4. Rustamova, P. Nahirnyi Karabakh – sproby vstanovlennia spravedlyvosti [Nagorno-Karabakh – attempts to establish justice]. *UA Foreign Affairs.* Retrieved from http://uaforeignaffairs.com/ua/zs/anglomovna-versija/view/article/nagirnii-karabakh-sprobi-vstanovlennja-spravedlivost-1/

5. Adzhariya sdelala stavku na turizm, inostrannyye investitsii i sel'skoye khozyaystvo [Adzharia relied on tourism, foreign investment and agriculture]. (2015). *News Black Sea.* Retrieved from http://www.blackseanews.net/read/104756.

6. Dovnar, V. (2017). 20 rokiv mrii i prymusu: yak Rosiia i Bilorus buduvaly soiuznu derzhavu [20 years of dreams and coercion: how Russia and Belarus built a federal state]. *Apostrophe.* Retrieved from https://apostrophe.ua/ua/article/world/ex-ussr/2017-04-16/20-let-mechtyi-i-prinujdeniya-kak-rossiya-i-belarus-stroili-soyuznoe-gosudarstvo/11741.

7. *Razmer VVP po PPS Yevropeyskogo soyuza, mlrd. dollarov SSHA* [Gross Domestic Product (PPP) of the European Union, billion US dollars]. Retrieved from http://www.ereport.ru/stat.php?razdel=country&count=eu&table=gpecia.

8. *VVP stran mira v 2016 godu, prognoz na 2017 god* [GDP in the world in 2016, forecast for 2017]. Retrieved from http://visasam.ru/emigration/vybor/vvp-stran-mira.html#i-4.

9. Fomov, D. (2015). Dyvna lohika kryzy bizhentsiv u Yevropi [A strange logic of the refugee crisis in Europe]. *Free voice information analysis center.* Retrieved from http://iac.org.ua/divna-logika-krizi-bizhentsiv-u-yevropi/.

10. Solodko, A., & Fitisova A. (2016). Mihratsiina kryza v YeS: statystyka ta analiz polityky [EU Migration Crisis: Statistics and Policy Analysis]. *Cedos.* Retrieved from https://cedos.org.ua/uk/migration/mihratsiina-kryza-v-yes-statystyka-ta-analiz-polityky.

11. Lanovyi, V. (2016). Hazova shybenytsia dlia ukrainskoho narodu [Gas hub for the Ukrainian people]. *Economic truth.* Retrieved from http://www.epravda.com.ua/publications/2015/07/29/551080/.

12. Duda, A. (2012). Polityka Rosii shchodo ChF: Sevastopoliu – slavu, Novorosiisku – koshty [Russia's policy on Black Sea Fleet: Sevastopol – glory, Novorossiysk – funds]. *Ukrainian week.* Retrieved from

http://tyzhden.ua/Politics/43993.

13. *Ukraina prohrala Rosii sud v Londoni* [Ukraine lost to Russia in London]. Retrieved from http://fakty.ictv.ua/ua/ukraine/20170329-ukrayina-prograla-rosiyi-sud-v-londoni/.

14. Hontareva, V. (2017). *Chastka rosiiskykh bankiv v Ukraini zmenshylas v 1,7 razu* [The share of Russian banks in Ukraine decreased by 1.7 times]. Retrieved from http://tsn.ua/groshi/chastka-rosiyskih-bankiv-v-ukrayini-skorotilasya-v-1-7-razu-gontareva-869834.html.

15. *Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony* [The Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand]. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

16. The World Trade Organization (WTO). Retrieved from https://www.wto.org/.

Received: 04.18.2017 / Review 05.5.2017 / Accepted 05.12.2017

UDC 339.92
JEL Classification D 630, D 710, F 010, F 020, F 200

Zoriana Lutsyshyn
Doctor of Economic Sciences, Professor
Department of World Economy and International Economic Relations
Taras Shevchenko National University of Kyiv
Kyiv, Ukraine
Iryna Ivashchuk
Doctor of Economic Sciences, Professor
Department of International Economics
Ternopil National Economic University
Ternopil, Ukraine
E-mail: iryna.iva2@gmail.com

SOCIAL INEQUALITIES OF THE EUROPEAN ECONOMIC SPACE IN THE CONTEXT OF GLOBAL TRANSFORMATIONS

Abstract

Introduction. *In a context of increasing global economic transformations, both external and internal challenges for the economic space of the European Union grow.*

In this context, social inequalities between EU member states are deepening, which requires the search for new methods and approaches to overcoming social imbalances, i.e. characterize the social orientations of the European Union and assess the state of social inequalities between the member states, identify possible risks for its deepening and ways to reduce the negative consequences for the EU economy and national economies.

Methods. *Abstract and logical, historical methods, methods of system analysis and theoretical generalization, analysis, synthesis and comparison are used to achieve the goal in the study.*

Results. *It is established that the global economic crisis has become a catalyst for social and economic reforms in the EU countries and strengthened social stratification. The basis of legal regulation of the European concept of social justice is revealed. The existence of social inequalities of the European economic space and polarization of countries by the level of social justice is confirmed.*

It is substantiated that the European social model under the influence of EU enlargement, global transformations and crisis phenomena has significantly weakened. The basic measures for overcoming social inequality in the European economic space are determined, in particular: implementation of innovative approaches to the processes of social coordination and cohesion of countries, strengthening social responsibility of business, implementation of state employment programs, development of inclusive social security programs, inter-institutional partnership, coordination of national migration programs within the EU, etc.

Discussion. *The proposed measures will enable to achieve social integration and unity for the European Union and its member countries, implement productive reforms that reduce gaps in social and economic development of countries and are aimed at achieving social justice.*

Key words: *globalization, global transformation, Europe-2020, European economic space, European Union, social inequalities, social justice, global economic crisis.*

Introduction.

Global economic transformations became a defining feature for the formation of institutional and value principles of the global economic system at the end of the twentieth century, while at the beginning of the XXI century they accelerated the processes of inequality in the world in the context of global disintegration, deepening the asymmetry of countries' development. Destructive processes in the economy occurred in all countries, regardless of the level of economic development. Traditionally stable European Union to external challenges and threats after the global economic crisis of 2007-2008 was unable to accumulate enough resources to restore the pace of economic growth.

Along with the financial imbalances, which were triggered by global challenges and caused

destabilization of the monetary and financial systems of the EU member states; social and economic problems that exacerbated the existing gaps in social development in the European Union were also aggravated.

Changing the world economic order, reforming forces in the global space, global economic and migration crises can be a major challenge for the stable functioning of the European economy in the future.

Analysis of recent research and publications.

The works of famous foreign and domestic scientists are devoted to the problems of social and economic inequality of countries in the conditions of globalization. In particular, these issues are considered by such scientists as: Samir Amin, Amartya Sen, Michael Spence, Joseph Eugene Stiglitz, V. Adamyk, O. Dluhopolskyi, N. Kravchuk, A. Poruchnyk, Ye. Saveliev, Ya. Stoliarchuk, V. Chuzhykov and others. At the same time, some aspects of this multifaceted problem remain beyond the attention of scholars and are insufficiently substantiated, namely: the current social and economic challenges of the functioning of the unified European economic space during the period of global transformations.

Purpose.

The aim of this article is to characterize the social landmarks of the European Union and assess the state of social inequalities between the member states, identify possible risks of its deepening and ways to reduce the negative consequences for the EU economy and national economies.

Methodology.

The following methods are used to achieve these goals: theoretical generalization and comparison, statistical analysis, abstract and logical method, methods of analysis and synthesis.

Results.

The paradigm of human civilization development has been formed for centuries under the influence of numerous challenges that highlighted one of the fundamental principles of globalization – the unity of humanity and unification for the purpose of solving common goals.Therefore, the position of researchers that human progress is ultimately aimed at eliminating racial, religious, national differences, the unity of mankind, which should be understood as the ability of a person to unite to preserve oneself as a species, is appropriate.

Accordingly, global transformations brought countries closer to each other, but at the same time deepened the social and economic differentiation between them, which actualized the issue of equity in the distribution of public goods and equal access to resources. Social justice and social equality today have gone beyond identification with poverty alone. The global initiatives of international organizations and regional associations played very important role in this. First of all, it is about the declared principles of sustainable development, the unification of economic, environmental and social components.

This approach greatly expanded the possibilities of social consolidation of societies and their socialization. At the same time, we note that integration of ideas of social justice and sustainable development in practice did not provide the expected results, although the Millennium Development Goals by 2015 were still partially achieved [1] and received continuation as strategic priorities of human development until 2030 [2]. Among them – the social component is particularly clearly outlined and inextricably linked with the increase of economic stability of the countries, which will enable to provide adequate financial support for social progress.

At the same time, global transformations of the last decade have failed to stop the negative effects of the global economic crisis, which has affected the long-term slowdown in economic growth, first of all, in economically developed countries.

However, the tendencies of the world economy's development in recent years point to positive

trends and optimistic forecasts. According to preliminary calculations, economic growth in 2016 amounted to 3.1% (at a forecast of 3.2%); according to forecasts in 2017 and 2018, global growth would be 3.5% and 3.6% respectively [3].

Along with the financial and trade risks, other, equally important, social and economic issues are kept: the increase in the number of migrants, the unsolved problems of hunger, the lack of medical care, etc., which require the expansion of international cooperation and the introduction of inclusive approaches [3].

Potential threats are the strengthening of protectionist policies, and the most worrying is the European Union, which, in increasing internal instability, tries to keep up the situation through hidden methods of protecting the internal market and preserving its positions.

United Europe in the postwar period has become an example of professing common values by member states to achieve sustainable economic and social development, so it is no coincidence that it was considered the highest achievement of modern civilized development with great potential [4, p. 8].

The European Union evolutionarily passed all stages of integration and has structurally formed according to the criteria that were selected by the landmarks. However, throughout the whole process, from Europe-9 to Europe-28, the values and human-centered model of social and economic development of the regional integration association have not changed.

Successfully formed European economic space in the theoretical models, in which countries have equal rights and freedoms of life and the implementation of economic activity, has received the legislative design.

Thus, the social orientation of the economic development of the European Union was defined by the European Social Charter, which ensures the realization of the social rights of citizens of the countries that have signed it [5].

The welfare of the population, the creation of conditions for development and social progress have been identified in the Treaty on the European Union as one of the purposes of its creation [6; 7]. The functioning of the Union is aimed at overcoming social marginalization and discrimination, promoting social justice and protection, ensuring gender equality and protecting the rights of the child. The Treaty on establishing the European Community for the purposes of the community declared strengthening of social cohesion and a common policy in the social sphere (including creation of the European Social Fund) [8].

The Lisbon Strategy, adopted in 2000 and subsequently upgraded, has become an important addition to the legal regulation of the European concept of social justice. The main task of this Strategy was to ensure the competitiveness of the economies of the member countries, their development based on innovation, providing investment in human development, achievement of employment of the working population and its social protection, etc. However, the strategies were not implemented due to the lack of a sequence of their achievement and clearly defined measures, as well as the global challenges caused by the global crisis, which had an effect on the decline of economic growth, made social progress impossible [9].

Thus, in the study [10], the implementation of the objectives of the Lisbon Strategy by the main directions of the EU-27 country is lagging behind the United States and the countries of East Asia (calculated for the 5 most competitive Asian economies), with the exception of the goals of sustainable development (Table 1) and in the sphere of the modernization of social protection.

Among the 27 EU countries, Sweden, Finland, Denmark, the Netherlands and Luxembourg ranked among the leaders in the overall ranking. Greece, Poland, Italy, Romania, Bulgaria were outsiders. By social sub-index the lowest was the rating in Hungary, Greece, Italy, Latvia and Bulgaria. However, this strategy initially set the benchmarks for development, which forced the countries to carry out social and economic reforms to achieve them, and nevertheless the result from which was noticeable in comparison with 2000.

Table 1

Lisbon Scores: Comparing the EU with the United States and East Asia*

	EU 27 (average)	United States	East Asia
Information society	4,73	5,79	5,56
Innovation and R&D	4,23	6,03	5,24
Liberalization	4,80	5,05	5,10
Network industries	5,39	5,73	6,06
Financial services	5,05	5,22	5,41
Enterprise	4,60	5,07	5,17
Social inclusion	4,51	4,71	4,93
Returning people to the workforce	4,97	5,39	5,41
Upgrading skills	4,47	5,09	5,09
Modernising social protection	4,10	3,66	4,30
Sustainable development	5,16	4,59	4,74

**Source*: *prepared by the author using material [10, p. 11].*

The global economic crisis has become a signal that the European economy needs new radical changes. The next significant document for achieving the socialization of economic development of the EU and the equalization of inequalities was the Europe 2020 strategy. The main priorities were identified the following: smart growth (based on knowledge and innovations); sustainable growth (based on the principles of sustainable development); comprehensive growth (establishing a high-employment economy that will promote social cohesion). This allowed the formation of seven key initiatives that address the social and economic issues.

The main objectives of the strategy are: to solve the problem of employment – at least 75% of the working-age population must be employed; not less than 3% of GDP should be directed towards the development of research activities; not less than 40% of young people must receive higher education; harmful emissions to the environment, greenhouse gas emissions and increased share of renewable energy sources in final consumption should be reduced to improve the environmental situation; a decrease of 20 million people living below the poverty line and being in social isolation, etc. [11].

United efforts to achieve its goals with civic organizations, to strengthen coordination of countries for social protection and social integration, use of EU funds to support social integration are declared in the field of social initiatives. At the same time, monitoring the implementation of the goals of the declared documents still points to the unsolved problems for ensuring social equality and reducing inequalities in the development of member states, especially as the individual indicators are overestimated and do not take into account the challenges of global transformations. In this context, we see two main reasons.

Firstly, EU member states have a common legal framework that regulates the peculiarities of economic and social policies of each country, respectively, countries outside the Union (the third countries) fall into a completely different dimension of relations. Therefore, the European Union, having received challenges and threats from the external environment, automatically distributes them to member countries that are closely interconnected with a single economic space, but not each country has sufficient mechanisms of counteraction. Thus, a weak link in the association is formed, which is most painfully affected by the EU's competition in the global space.

Secondly, its members were countries in the process of enlarging the European Union that, despite a number of successful reforms and admission criteria, failed to achieve the development of “old” members. Thus, competition intensified not only with the outside world, but also within the association, which jeopardizes the achievement of the principle of social justice, the provision of which is directly dependent on the financial capabilities and economic potential of countries.

Today, the scientific discourse on the classification of social indicators and the structure of social dimensions is incomplete, as indicated by researchers [12]. The lack of a single system of indicators and

methodological approaches does not allow systematically evaluating processes of social inequality either globally or regionally. However, the most frequent is the practice of coverage for research, in addition to indicators of well-being, all areas that reflect the human's vital functions – such as education, health, the environmental component, access to drinking water and energy sources, population policy, social protection, etc.

The positioning of the countries of the European Union is essentially differentiated according to a number of economic and social indicators, which is intensified by different levels of globalization. Thus, differentiation of the EU countries is marked (Table 2) according to the index of globalization, which is calculated by the Swiss Institute of Economics (KOF Swiss Economic Institute), and in the last decade, individual countries have increased the level of openness to global interaction, but have overcome the gaps with the leaders of the countries.

Table 2

The dynamics of the index of globalization of the EU member states*

Country name	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2017
Austria	90,82	90,93	91,87	91,1	90,88	90,43	90,39	90,33	89,09	90,05
Belgium	91,3	91,74	92,41	92,2	92,2	91,99	91,66	91,17	90,7	91,75
Bulgaria	66,74	70,56	73,85	73,06	71,09	70,59	70,29	75,57	76,98	76,89
Cyprus	75,8	76,11	87,23	87,32	87,13	86,82	86,07	84,69	84,59	85,0
Czech Republic	83,57	83,79	85,05	84,37	84,1	83,8	83,16	83,72	83,16	84,88
Germany	85,45	85,75	86,48	85,5	84,86	84,97	84,65	84,31	83,41	84,57
Denmark	89,49	89,33	90,01	89,2	88,19	88,43	88,22	87,17	86,99	88,37
Spain	84,48	85,09	85,92	85,3	84,71	84,9	85,01	84,3	83,68	84,56
Estonia	76,32	77,04	77,93	78,05	77,75	78,58	78,67	78,9	78,3	79,27
Finland	85,99	86,26	87,22	86,16	85,08	85,75	86,2	86,32	85,24	86,3
France	86,83	87,07	88,23	87,55	87,23	87,35	86,97	86,96	86,09	87,19
United Kingdom	89,47	89,06	89,19	88,94	88,87	88,89	88,69	88,09	87,22	87,26
Greece	80,42	81,01	82,59	82,76	81,4	81,26	80,91	79,82	80,18	80,6
Croatia	72,59	73,58	75,3	75,01	75,37	75,0	74,3	75,77	75,13	81,39
Hungary	85,16	86,55	86,61	86,51	86,99	86,74	86,05	85,85	85,84	86,55
Ireland	86,78	86,12	86,64	85,93	92,34	92,28	92,14	91,39	91,51	92,15
Italy	81,67	81,77	82,85	82,46	82,28	82,28	81,88	81,33	80,94	82,19
Lithuania	69,88	70,89	72,81	72,23	68,52	71,77	72,88	72,53	77,08	77,47
Luxembourg	80,37	80,05	85,62	85,39	85,43	84,91	84,63	84,12	84,09	84,21
Latvia	66,94	68,77	69,54	68,92	65,55	68,9	69,59	70,53	70,27	71,45
Malta	73,83	74,5	75,47	75,62	76,16	76,14	75,88	75,81	75,06	75,86
Netherlands	91,08	91,2	92,38	91,87	91,35	91,98	92,09	92,12	91,72	92,84
Poland	78,01	79,67	81,15	79,82	80,45	79,46	78,67	79,38	80,34	81,32
Portugal	85,41	86,2	87,61	86,97	86,73	87,23	86,18	85,63	84,05	85,04
Romania	66,59	66,5	75,81	74,92	74,4	73,51	72,65	74,09	75,29	76,51
Slovak Republic	83,88	84,55	84,9	84,72	83,97	84,45	84,61	83,4	83,16	84,36
Slovenia	74,72	75,82	78,18	78,46	76,79	76,64	76,55	76,18	76,0	76,91
Sweden	89,57	89,35	89,41	88,95	88,58	88,42	87,73	87,12	86,05	87,96

** It is made according to the data of KOF Index of Globalization [Electronic Resource]. – Mode of access: http://globalization.kof.ethz.ch/*

The employment issues and rising unemployment for the European Union countries continue to remain one of the most important, despite their priority in the Europe 2020 strategy. 2012 was critical to the EU labor market, at the end of which the highest unemployment rate was reached in 1995 – 10.7% (in the euro area – 11.7%) [14], which marked the beginning of the social crisis.

Table 3

EU Social Justice Index*

Rank	Country	2008	2011	2014	2015	2016
1	Sweden	7,58	7,39	7,48	7,40	7,51
2	Finland	7,22	7,11	7,08	7,29	7,17
3	Denmark	7,35	7,07	7,17	7,13	7,16
4	Czech Republic	6,74	6,75	6,66	6,74	6,85
5	Netherlands	7,17	7,09	7,00	6,91	6,80
6	Austria	6,88	6,57	6,67	6,64	6,67
7	Germany	6,23	6,39	6,67	6,57	6,66
8	Luxembourg	6,41	6,58	6,60	6,50	6,57
9	Slovenia			6,39	6,35	6,51
10	France	6,27	6,18	6,16	6,22	6,27
11	Belgium	6,19	6,24	6,16	6,21	6,18
12	United Kingdom	6,02	6,01	6,00	6,01	6,16
13	Estonia			6,24	6,29	6,15
14	Poland	4,56	5,12	5,38	5,54	5,81
	EU Average	6,06	6,00	5,62	5,63	5,75
15	Lithuania			5,43	5,46	5,69
16	Malta			5,40	5,36	5,57
17	Slovakia	5,66	5,54	5,30	5,38	5,55
18	Ireland	5,91	5,52	5,09	5,16	5,40
19	Croatia			4,69	4,95	5,07
20	Cyprus			5,10	5,03	5,04
21	Latvia			4,64	4,70	5,04
22	Portugal	4,97	5,03	4,95	4,81	4,97
23	Hungary	5,08	4,83	4,54	4,47	4,96
24	Italy	5,10	5,11	4,56	4,63	4,78
25	Spain	5,45	5,04	4,78	4,75	4,76
26	Bulgaria			3,83	3,85	4,03
27	Romania			3,72	3,54	3,91
28	Greece	4,44	4,44	3,58	3,64	3,66

**Source*: *prepared by the author using material [13].*

The post-crisis 2008-2013 years were the most difficult to solve the unemployment problems, and although the problem has been partially resolved, 8.6% of the EU's population remains unemployed. According to the employment rate of the various EU member states, the lowest employment rate was in 2015 in Spain (62.0%), Croatia (60.5%), Italy (60.5%) and Greece (54.9%) (Fig. 1). The employment rate is lower among women and elderly people.

Reducing birth rates and increasing longevity of the population remains an additional risk factor for stabilizing the social and economic development of the European Union. The budgetary implications of this situation are inherent in most countries of the world, regardless of their economic development [16]; however, there are significant inequities in life expectancy in the EU countries: the lowest rates are typical for Romania (73.7 years), Bulgaria and Latvia (74.5), Lithuania (74.7) with an average value in the EU for about 80 years.

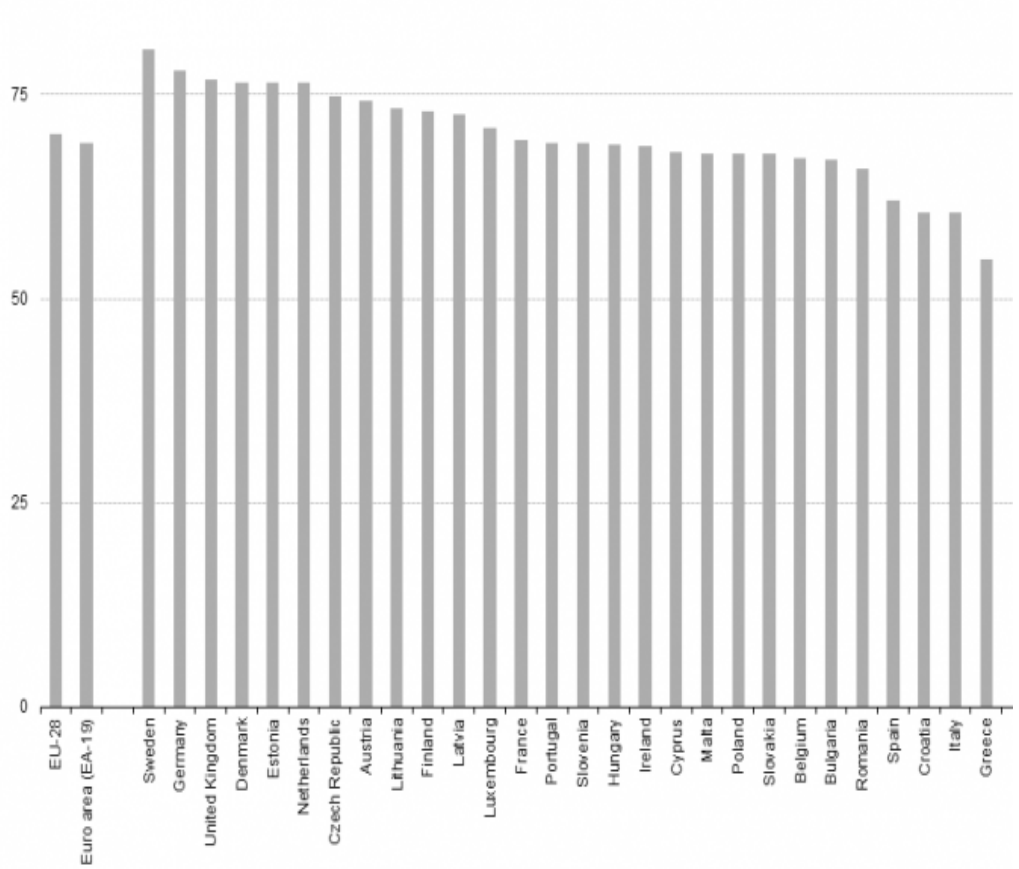

Fig. 1. Employment rate, age group 20–64, 2015 (%)*

**Source*: *prepared by the author using material [15].*

Reforms require the system of educational and medical services in EU countries, because, as evidence shows, there are significant differences in the amount of state funding of these services and access to them by the population [17; 18]. According to the index of human development, over the years, the leaders of the EU member states have been formed, which, in terms of economic prosperity, significantly outstrip outsiders (for example, Germany with an index of 0.926 and Bulgaria with an index of 0.794) [18].

Thus, the European Union, with declared unifying principles in the modern globalized world, faces numerous challenges and threats, some of which, of a social nature, have an intrinsic nature, increase inequality in the economic space of the EU and require a compulsory solution, mitigation of their negative consequences for countries and the whole association.

Conclusion and prospects.

The study confirms that the fundamental principles of the unity of the European economic space, on the one hand, have contributed to the approximation of national economies and the creation of the European Union as integral union of countries with common goals and objectives. On the other hand, the EU uniqueness poses new challenges and challenges for countries: the commonality and simultaneous implementation of reforms, the elimination of discriminatory mechanisms in interaction, the development

of not only a common legal framework and stabilization mechanisms, but also the differentiation of approaches to financial support for reforms in different countries.

An integrated approach to solving social and economic problems of European countries is inevitable, because they also depend on fiscal and budgetary policies, monetary, investment, etc., given the subsidizing nature of individual EU economies. The global economic crisis has become a catalyst for social and economic reforms in the EU countries – it showed how socially stratified is the European economic space, has been able to identify weaknesses and point to the need to change priorities in both external and internal policies. Moreover, the competitive struggle between countries within the EU reduces its potential in the global space.

Therefore, the European social model under the influence of global transformations and crisis phenomena, as well as the EU's own enlargement, has significantly weakened.

The social unity of countries in the single economic space of the EU should become a priority for the whole of the EU, as the study showed that the social problems, despite the general nature, have a territorial manifestation. Therefore, for individual countries, they are cyclical, transmitted by inheritance, and most of them can not get rid of the status of outsiders on indicators of social and economic development. For such countries, it is important to introduce accelerated, effective reforms that would, if not equalize the levels of economic development of the countries, at least reduce the gap between them.

In the long term, the social challenges facing the EU's economic development will not weaken, but will take on other forms. Therefore, the main measures to overcome social inequality in the European economic space are the following: development of innovative approaches to processes of social coordination, strengthening social responsibility of business and active use of mechanisms for corporate social responsibility, including promotion of social enterprise development; the implementation of state employment programs (primarily in regions with high unemployment rates), the expansion of access to the labor market for women and older people, the development of inclusive social security programs; inter-institutional partnership and expansion of cooperation with civil society; the development of integrated educational programs and the expansion of access for the population (especially socially isolated) to medical services; attraction and adaptation of migrants to the economic and social life of countries, reorientation from social welfare programs to social support; coordination of national migration programs within the EU; adaptation of the European Social Fund (ESF) financing mechanisms to current social integration issues and the development of mechanisms for redirecting financial resources between programs to prevent social inequalities; implementation of social cohesion programs.

References

1. Taking Stock of the Global Partnership for Development. Report 2015. Retrieved from http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG_Gap_2015_E_web.pdf

2. Sustainable development goals. Retrieved from http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/

3. World Economic Outlook: Gaining Momentum? April 2017. Retrieved from http://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2017/04/04/world-economic-outlook-april-2017#

4. Halchynskyi, A. S. (2002). *Ukraina – na perekhresti heopolitychnykh interesiv* [Ukraine is at the crossroads of geopolitical interests]. Kyiv, Ukraine : Knowledge of Ukraine.

5. Bolotina, N. B., & Feskov, M. M. (2011). Yevropeiska sotsialna khartiia (perehlianuta) i Ukraina [European Social Charter (revised) and Ukraine]. *Legal Science, 3,* 36-47.

6. Treaty of Maastricht on European Union. Retrieved from http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3Axy0026;

7. Treaty on European Union. Retrieved from https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/maastricht_en.pdf

8. Treaty establishing the European Community (Nice consolidated version). Retrieved from http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12002E%2FTXT.

9. Lisbon Strategy evaluation document. Retrieved from ec.europa.eu/europe2020/.../lisbon_strategy_evaluation_en....

10. The Lisbon Review 2010. Towards a More Competitive Europe? Retrieved from

www3.weforum.org/.../WEF_LisbonReview_Report_2010.p.

11. Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. Retrieved from http://ec.europa.eu/research/era/docs/en/investing-in-research-european-commission-europe-2020-2010.pdf

12. Murph Kevin. The social pillar of sustainable development: a literature review and framework for policy analysis. Retrieved from https://sspp.proquest.com/the-social-pillar-of-sustainable-development-a-literature-review-and-framework-for-policy-analysis-2bec2d6c051

13. Social Justice in the EU – Index Report 2016. Social Inclusion Monitor Europe. Retrieved from https://www.bertelsmann-stiftung.de/.../BSt/.../Studie_NW_Social-Justice-Index_2016.pd..

14. Euro area unemployment rate at 11,7% EU27 at 10,7%. Retrieved from http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/ 3-30112012-BP/EN/3-30112012-BP-EN.PDF

15. Employment statistics. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics

16. Clements, B., Dybczak, K., & Soto, M. (2016). Older and Smaller. *Finance & Development, 53, 1.* Retrieved from: http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/03/clements.htm

17. Educational expenditure statistics. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Educational_expenditure_statistics

18. Health in the European Union – facts and figures. Retrieved from http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Health_in_the_European_Union_%E2%80%93_facts_and_figures

19. Human Development Report 2016. Retrieved from hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf.

Received: 03.28.2017 / Review 04.21.2017 / Accepted 05.3.2017

Луцишин Зоряна
д.е.н., професор, професор кафедри світового господарства
і міжнародних економічних відносин
Київський національний університет імені Т. Шевченка,
м. Київ, Україна
Іващук Ірина
д.е.н., професор, професор кафедри міжнародної економіки
Тернопільський національний економічний університет,
м. Тернопіль, Україна
E-mail: iryna.iva2@gmail.com

СОЦІАЛЬНІ НЕРІВНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Анотація

Актуальність. *В умовах посилення глобальних економічних трансформацій зростають як зовнішні, так і внутрішні виклики для економічного простору Європейського Союзу. У даному контексті поглиблюються соціальні нерівності між країнами-членами ЄС, що потребує пошуку нових методів та підходів до подолання соціальних дисбалансів, тобто охарактеризувати соціальні орієнтири Європейського Союзу та оцінити стан соціальної нерівності між країнами-членами, виявити можливі ризики її поглиблення та шляхи зменшення негативних наслідків для економіки ЄС і національних економік.*

Методи. *Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження використано абстрактно-логічний та історичний методи, методи системного аналізу і теоретичного узагальнення, аналізу, синтезу та порівняння.*

Результати. *Встановлено, що світова економічна криза стала каталізатором соціально-економічних реформ в країнах ЄС та посилила соціальну стратифікацію. Розкрито основи правового регламентування європейської концепції соціальної справедливості. Підтверджено існування соціальних нерівностей європейського економічного простору та поляризацію країн за рівнем соціальної справедливості. Обґрунтовано, що європейська соціальна модель під впливом розширення ЄС, глобальних трансформацій та кризових явищ значно послабилася. Визначено основні заходи для подолання соціальної нерівності в європейському економічному просторі, зокрема: впровадження інноваційних підходів до процесів соціальної координації та згуртованості країн, посилення соціальної відповідальності бізнесу, реалізація державних програм зайнятості, розвиток інклюзивних програм соціального забезпечення, міжінституційне партнерство, координація національних міграційних програм в межах*

ЄС та ін.

Перспективи. *Запропоновані заходи дадуть можливість Європейському Союзу та його країнам-членам досягти соціальної інтеграції та єдності, впровадити результативні реформи, які б зменшили розриви в соціально-економічному розвитку країн та були спрямовані на досягнення соціальної справедливості.*

Ключові слова: *глобалізація, глобальні трансформації, Європа-2020, європейський економічний простір, Європейський Союз, соціальні нерівності, соціальна справедливість, світова економічна криза.*

Список використаних джерел

1. Taking Stock of the Global Partnership for Development. Report 2015. URL: http://www.un.org/millenniumgoals/pdf/MDG_Gap_2015_E_web.pdf. (дата звернення 07.01.2017).

2. Sustainable development goals. URL: http://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/. (дата звернення 07.01.2017).

3. World Economic Outlook: Gaining Momentum? April 2017. URL: http://www.imf.org/en/Publications/WEO/Issues/2017/04/04/world-economic-outlook-april-2017#. (дата звернення 10.01.2017).

4. Гальчинський А.С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. Київ : Знання України, 2002. 180 с.

5. Болотіна Н.Б., Феськов М.М. Європейська соціальна хартія (переглянута) і Україна. *Юридична наука.* 2011. № 3. С. 36-47.

6. Treaty of Maastricht on European Union. URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3Axy0026 (дата звернення 10.01.2017).

7. Treaty on European Union. URL: https://www.ecb.europa.eu/ecb/legal/pdf/maastricht_en.pdf (дата звернення 20.01.2017).

8. Treaty establishing the European Community (Nice consolidated version). URL: http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12002E%2FTXT

9. Lisbon Strategy evaluation document. URL: ec.europa.eu/europe2020/.../lisbon_strategy_evaluation_en....

10. The Lisbon Review 2010. Towards a More Competitive Europe? URL: www3.weforum.org/.../WEF_LisbonReview_Report_2010.p.

11. Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth. URL: http://ec.europa.eu/research/era/docs/en/investing-in-research-european-commission-europe-2020-2010.pdf (дата звернення 10.02.2017).

12. Murph Kevin. The social pillar of sustainable development: a literature review and framework for policy analysis. URL: https://sspp.proquest.com/the-social-pillar-of-sustainable-development-a-literature-review-and-framework-for-policy-analysis-2bec2d6c051 (дата звернення 11.02.2017).

13. Social Justice in the EU – Index Report 2016. Social Inclusion Monitor Europe. URL: https://www.bertelsmann-stiftung.de/.../BSt/.../Studie_NW_Social-Justice-Index_2016. pdf (дата звернення 20.03.2017).

14. Euro area unemployment rate at 11,7% EU27 at 10,7% URL: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_PUBLIC/ 3-30112012-BP/EN/3-30112012-BP-EN.PDF (дата звернення 24.02.2017).

15. Employment statistics. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics (дата звернення 05.02.2017).

16. Clements Benedict. Older and Smaller / Benedict Clements, Kamil Dybczak, and Mauricio Soto. Finance & Development. March. 2016. Vol. 53, No. 1. URL: http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2016/03/clements.htm

17. Educational expenditure statistics. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Educational_expenditure_statistics (дата звернення 11.02.2017).

18. Health in the European Union – facts and figures. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Health_in_the_European_Union_%E2%80%93_facts_and_figures (дата звернення 27.01.2017)

19. Human Development Report 2016. URL: hdr.undp.org/sites/default/files/2016_human_development_report.pdf (дата звернення 12.02.2017).

Статтю отримано: 28.03.2017 / Рецензування 21.04.2017 / Прийнято до друку: 3.05.2017

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ НАРОДНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

ECONOMICS AND MANAGEMENT OF NATIONAL ECONOMY

УДК 631.174:632.934
JEL Classification Q1

Василенко Людмила[1]
здобувач
ННЦ „Інститут аграрної економіки" НААН
м. Київ, Україна
E-mail: L.vasylenko@plt.land

СУТНІСТЬ ТА ЗНАЧЕННЯ ЗАСОБІВ ЗАХИСТУ РОСЛИН ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Анотація

Вступ. *Важливим фактором підвищення рівня родючості ґрунтів і збереження врожаю є застосування пестицидів. Хімічний метод захисту рослин слід розглядати саме як елемент інтегрованого захисту рослин, який здатний швидко та надійно скоротити чисельність шкідливих об'єктів до економічно прийнятного рівня, коли інакше виконати це завдання не вдається.*

Методи. *Основними методами, які використовуються для проведення даного дослідження є методи наукового пізнання, логічного узагальнення, а також методи статистичної обробки інформації.*

Результати. *У статті обґрунтовується необхідність застосування хімічних засобів захисту рослин для збереження урожаю сільськогосподарських культур. Наголошується, що застування заходів, спрямованих на збереження і підвищення рівня урожайності сільськогосподарських культур, особливо, стає актуальним у зв'язку із зростанням населення світу й необхідністю нарощування інтенсифікації сільського господарства. Автор розглядає історичні аспекти та світовий досвід розвитку системи методів і засобів боротьби із шкідливими організмами, що пригнічують нормальну життєдіяльність культурних рослин. Відмічаються переваги і проблеми застосування хімічних засобів захисту рослин. Обґрунтовуються причини, що обумовлюють доцільність застосування пестицидів у сільському господарстві.*

Перспективи. *Пропонується застосовувати інтегровану систему захисту як сучасну концепцію захисту рослин.*

Ключові слова: *захист рослин, пестициди, збереження урожаю, ефективність, сільське господарствою.*

Вступ.

Важливим фактором підвищення рівня родючості ґрунтів і збереження врожаю є застосування пестицидів. Так, за даними зарубіжних експертів у світі щорічні втрати потенційного врожаю від хвороб, шкідників і бур'яну досягають 35% і оцінюються в сумі 90 млрд. дол. США . За даними Інституту захисту рослин в Україні щорічні втрати врожаю від шкідників, хвороб і бур'янів становлять близько 30% , зокрема, зерна – 25-30%, цукрових буряків – 20-27%, соняшнику – більше 23-25%, картоплі – 32-35%, овочів – 27%, плодових насаджень – 48% і більше.

Тому питання застосування хімічних засобів захисту рослин є дуже важливим для будь-якої країни.

[1] Науковий керівник: Корчинська О.А., д.е.н., с.н.с., доцент

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблемами захисту сільськогосподарських культур займалися і займаються багато вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: І.М. Демчак, М.М. Доля, С.В. Довгань, С.В. Ретьман, С.М. Бабич, Г.П. Козак, Т.І. Гук та багато інших. В аспекті економічної ефективності, питання застосування засобів захисту рослин піднімали такі вчені, як В.Г. Андрійчук, Т. В.Апостолова, О.А. Корчинська та інші. Проте, зважаючи на стрімкий розвиток науки, з'являються нові аспекти даного питання, які потребують подальших досліджень.

Мета.

Мета дослідження – розкрити сутність і визначити місце хімічних засобів захисту рослин в інтенсифікації аграрного виробництва.

Методологія дослідження.

Основними методами, які використовуються в даному дослідженні є методи наукового пізнання, логічного узагальнення, а також методи статистичної обробки інформації.

Результати.

Ще на початку свого існування людство зрозуміло, що родючість ґрунтів є його найбільшим природним багатством, здатним забезпечити людей всім необхідним. Тому протягом тривалого часу люди намагалися повернути у ґрунт поживні речовини, винесені з нього врожаєм, удобрюючи землю гноєм та попелом, та зберегти врожай, знешкоджуючи бур'яни і шкідників розтертим листям кипарису та сіркою.

Проте, з попелом та гноєм у ґрунт повертається лише частина спожитих рослинами мінеральних елементів. Більша частина поживних речовин, що витратилася для формування врожаю сільськогосподарських культур, виноситься за межі господарства разом з товарною продукцією. Тому, жодна країна світу не змогла досягнути значного підвищення урожайності сільськогосподарських культур до тих пір, поки не почали застосовувати добрива і пестициди, тобто не почалась ера хімізації землеробства.

Хімізація землеробства – це комплекс заходів, спрямованих на підвищення родючості ґрунтів та урожайності сільськогосподарських культур шляхом збагачення ґрунту необхідними для рослин елементами живлення у вигляді мінеральних добрив, а також повторного залучення в біологічний кругообіг вже використаних рослинами поживних речовин, які перейшли в гній та інші органічні добрива [1].

Завдяки мінеральним добривам людство отримало можливість активно повертати винесені з врожаєм поживні речовини, що привело до підвищення рівня родючості ґрунтів та сприяло значному росту врожаю сільськогосподарських культур. Досвід довів існування тісної залежності між рівнем урожайності сільськогосподарських культур і обсягами внесених добрив.

Водночас, добрива – це головне, але не єдине застосування хімії у сільському господарстві. Не менш важливим фактором підвищення рівня родючості ґрунтів і збереження врожаю є застосування засобів захисту рослин. Завдяки широкому використанню пестицидів протягом останніх 25-30 років розвиненим країнам світу вдалося підвищити врожайність зернових культур, більш ніж у два рази [2].

Історія розвитку світового сільського господарства свідчить, що небажання чи нездатність використовувати захист рослин від шкідливих організмів неминуче призводить до втрати валового збору та якості сільськогосподарської продукції. Відомі випадки, коли шкідливі організми здійснювали прямий вплив на розвиток і благополуччя окремих народів та держав.

Захист та збереження врожаю сільськогосподарських культур залишається актуальним питанням і у XXI столітті. Підраховано, що у світі налічується біля 30000 видів бур'янів, 10000 видів шкідливих комах, 3000 видів нематод, 120000 видів грибів, біля 100 видів фітопатогенних бактерій і

приблизно 600 фітопатогенних вірусів [2]. Тому, достатньо на рік чи два залишити посіви сільськогосподарських культур без належного захисту, як вони переходять у розряд «занедбаних»: бур'яни пригнічують культури, різко знижуючи урожайність; з'являються хвороби на рослинах, що поступово знищують їх; нападають шкідники, які можуть з'їдати частину чи цілу рослину.

Такі культури, як картопля, цукрові буряки та овочі практично неможливо виростити без проведення захисних заходів. За даними зарубіжних експертів у світі щорічні втрати потенційного врожаю від хвороб, шкідників і бур'яну досягають 35% і оцінюються сумою в 90 млрд. дол. США [3].

Тому, свідомий пошук засобів і методів боротьби із шкідливими організмами, які пригнічують нормальну життєдіяльність культурних рослин, має тривалу історію, яка розпочалася разом із розвитком землеробства. Спочатку боротьба із шкідливими організмами полягала в фізичному усуненні бур'янів і шкідників. Проте, вже з 1000 р. до нашої ери у боротьбі із шкідниками почали застосовувати хімічні препарати, серед яких неорганічна сірка, а з 900 р. нашої ери почали використовувати миш'як і борну кислоту.

Спроби знайти засоби боротьби із хворобами відомі із початком нашої ери. Так, Пліній старший рекомендував висипати зерно, вкрите «чорним пилом» (головнею), у вино з додаванням розтертих листків кипарису. У середині XVII століття французькі вчені запропонували обробляти насіння матеріалами, які містили такі фунгіцидні речовини, як вапно, поварена сіль, нітрат калію і мочевина. У Франції також велике значення придавали захисту виноградників від хвороби, яка нині має назву пероноспороз. У XIX столітті проти неї винайшли засіб під назвою «бордоська суміш» – коктейль із мідного купоросу та вапна, який застосовується до сих пір під тією ж назвою.

У тому ж столітті у Франції та Великобританії для посівів злакових культур почали застосовувати перший масовий гербіцид – мідний купорос. На початку XX століття для боротьби із шкідниками використовували переважно настої та відвари рослинних інсектицидів, серед яких – піретрума, що виготовлялася з далматської ромашки.

У боротьбі з хворобами рослин у той час домінували препарати сірки, міді та ртуті. У 1930-х роках почали застосовувати ДНОК, який у місцях застосування знешкоджував всі живі організми, включаючи шкідників, грибні патогени та бур'яни. У 1940-х роках відкрили «гормональні гербіциди» та інсектицидні властивості ДДТ [2]. На сьогоднішній день у світі налічується більше 5000 видів пестицидів і 700 хімічних речовин [4].

Взагалі, пестициди – це широке поняття, що охоплює хімічні сполуки різних класів, що застосовуються для боротьби з шкідливими організмами у сільському господарстві, медицині, промисловості, нафтодобувній галузі та в інших сферах людської діяльності. У медицині пестициди використовуються для боротьби з членистоногими, які переносять такі небезпечні хвороби, як малярія, чума, енцефаліт та багато кишкових захворювань. Використовують їх і як дезінфікуючий засіб. У промисловості пестициди застосовують для захисту неметалевих матеріалів (полімерів, деревини), боротьби з обростанням морських судів, для захисту труб від корозії. Але в найбільших масштабах пестициди використовуються в сільському господарстві. Щорічно людство використовує більше мільйонатонн пестицидів, з них 60% – у сільському господарстві [4].

Застування засобів, спрямованих на підвищення урожайності сільськогосподарських культур, особливо, стає актуальним у зв'язку із зростанням населення світу й необхідністю нарощування інтенсифікації сільського господарства. У теперішній час на Землі проживає більше 7 млрд. людей, які споживають 2,6 млрд. тонн продовольства на рік. За прогнозами ООН до 2025 року населення планети зросте до 8,3 млрд.чол., а споживання продовольства підвищиться до 4,5 млрд тонн на рік, тобто знадобиться на 41% більше пшениці, на 26% більше соняшника і на 22% більше кави [5]. Водночас площа земель сільськогосподарського призначення не збільшується.

Основний шлях нарощування виробництва сільськогосподарської продукції при незмінній посівній площі – це підвищення урожайності культурних рослин. Поряд із внесенням мінеральних добрив та селекцією важливим ресурсом у даному напрямку є застосування хімічних засобів захисту рослин. Так, американські вчені у системі заходів підвищення урожайності найбільшу

питому вагу відводять добривам (41%), потім йдуть гербіциди (13-20%), сприятливі погодні умови займають третє місце (15%), гібридне насіння – 8%, іррігація – 5%, на інші фактори разом припадає від 11 до 18% [5].

У зв'язку з інтенсифікацією сільськогосподарського виробництва до сучасних сортів стали пред'являтися нові вимоги, зокрема, чутливість реагування на застосування високих доз мінеральних добрив. Підсумком селекційної роботи в цьому напрямі стали сорти озимої пшениці, які дають досить високі надбавки врожайності при вирощуванні в умовах високого агрофону. Але, на жаль, такі сорти чутливі до стресових умов і при їх виникненні сільськогосподарський виробник може не лише не отримати заплановані прибутки, але і зазнати значних збитків. До того ж відзначається, що із збільшенням рівня азотного живлення збільшується відсоток уражень рослин хворобами [6].

Інтенсифікація виробництва зерна, загущення посівів в результаті створення форм пшениці, що більше кущаться, тривалішого збереження фотосинтетичної поверхні листя, у тому числі, і їх нижніх ярусів призвело до зміни міри шкідливості ряду захворювань. За ступенем шкідливості на перший план вийшли помилкова і справжня борошниста роса, фузаріози, септоріози, різні види іржі. У зв'язку з цим змінився і спектр вживаних препаратів захисту рослин. Переважне значення отримали фунгіциди.

Важливим засобом для підвищення урожайності залишаються і гербіциди. Адже бур'яни виснажують ґрунти, позбавляють культурні рослини вологи і поживних речовин. Крім того, бур'яни сприяють розвитку шкідників і збудників хвороб. Цінність гербіцидів полягає в тому, що вони забезпечують сприятливе біологічне середовище для культурних рослин, сприяючи підвищенню їх урожайності та якості вирощеної продукції.

Якщо виходити з економічної сторони питання, то висока ефективність застосування хімічних засобів захисту рослин може бути підтверджена наступним прикладом: прополка однією людиною 1 гектара цукрових буряків вимагає не менше 20 робочих днів, тоді як застосування сучасних гербіцидів дозволяє вирішити цю проблему за 30-40 хвилин [7].

Чисельними дослідженнями доведено, що пестициди, в цілому, не погіршують біохімічні показники якості урожаю при дотриманні норм і термінів їх внесення. Разом з тим, використання морально застарілих препаратів, порушення доз і строків їх внесення можуть призвести не тільки до втрат сільськогосподарської продукції, але і до погіршення її якості, а в ряді випадків, вона може стати навіть небезпечною для здоров'я людей і тварин. Так, досить популярний у середині XX століття ДДТ виявився досить токсичним для всіх живих істот. Він довго зберігається в ґрунті, після потрапляння до організму людини чи тварини накопичується у жировій тканині і печінці, виділяється з молоком тварин і яйцями птиць.

Проте, відмовитись від застосування пестицидів абсолютно неможливо. Єдине правильне рішення – покращення технології використання даних препаратів, застосування їх у оптимальних дозах і здійснення постійного контролю за якістю отриманої продукції. Підтвердженням даного висловлювання є те, що в Японії хімічними засобами захисту рослин обробляється 100% посівних площ, а середня тривалість життя в цій країні – одна із самих високих у світі [8]. Аналогічна ситуація спостерігається і в інших розвинутих країнах. Зокрема, у Німеччині та Угорщині, не дивлячись на значне пестицидне навантаження, кількість диких тварин збільшується.

Розуміючи важливість застосування хімічних засобів захисту рослин, економічно розвинені країни світу продовжують збільшувати свої витрати на їх використання. Так, у Німеччині в останні роки витрати на застосування пестицидів становлять 290-420 євро на один гектар посівів [7]. У Сполучених Штатах Америки внутрішній ринок засобів захисту рослин щорічно досягає 10 млрд. дол. США [4].

Таким чином, не заперечуючи той факт, що пестициди дійсно представляють потенційну загрозу як навколишньому природньому середовищу, так і суспільству в цілому, викликаючи часом серйозні екологічні проблеми і шкодячи здоров'ю людей, маємо зазначити і ряд їх переваг.

Це, по-перше, їх універсальність, тобто гарантований захист сільськогосподарських рослин від шкідливих комах, кліщів, нематод, збудників хвороб і бур'янів.

По-друге, висока продуктивність праці при хімічних обробках за рахунок їх механізації. Високопродуктивні обприскувачі, аерозольні генератори і інші засоби механізації дозволяють за короткий час провести великий об'єм робіт, що необхідно при загрозі повної втрати врожаю сільськогосподарської продукції.

По-третє, хімічний метод відрізняється високою ефективністю: від застосування хімічних засобів гине 80-90% шкідливих організмів.

Крім того, маємо підстави стверджувати, що шкода від застосування пестицидів часто пов'язана не з самими препаратами, а обумовлена іншими факторами, серед яких можна назвати:

1) недотримання науково обґрунтованих рекомендацій щодо строків їх застосування;
2) недотримання вимог щодо безпечного застосування хімічних засобів захисту рослин;
3) перебільшення доз застосування пестицидів;
4) використання морально застарілих чи малоефективних пестицидів.

Все це, як правило, обумовлено низькою культурою виробництва сільськогосподарських товаровиробників, які часто не мають належних знань у сфері застосування хімічних засобів захисту рослин, і, разом з тим, відмовляються від професійних послуг через брак коштів.

Слід також зазначити, що часом у засобах масової інформації перебільшуються дані про негативний вплив засобів захисту рослин на стан здоров'я людей. Так, підраховано, що у світі щорічно отруюються пестицидами біля 1 млн. людей, з них близько 2000 з летальними випадками [9]. Проте, за даними ВОЗ це у майже 1500 разів менше, ніж від алкоголю і в 350 разів менше, порівняно із смертями від медикаментів. Щодо України, то у структурі професійних захворювань робітників сільського господарства отруєння пестицидами становлять лише 0,3-0,4% [9].

На сьогоднішній день повна відмова від засобів захисту рослин неможлива за кількома причинами.

По-перше, за оцінками зарубіжних експертів сучасне сільське господарство втрачає 35% потенційного врожаю через хвороби, шкідників і бур'яни. В умовах постійного зростання чисельності населення це виступає вагомим аргументом необхідності застосування пестицидів як засобу збереження врожаю і підвищення урожайності. Крім того, зарубіжні вчені, зокрема із США і Німеччини, порахували, що відмова від застосування хімічних засобів захисту рослин, призведе не тільки до значного зменшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, а й збільшення роздрібних цін на продукти харчування на 50-70% [7].

По-друге, не дивлячись на певні прогресивні селекційні розробки, вони не можуть на даний момент замінити застосування пестицидів. Крім того, неправильно протиставляти застосування пестицидів біологічному землеробству. Відмова від застосування хімічних засобів захисту рослин не означає здорове харчування. Сільськогосподарські культури, які заражені хворобами чи шкідниками, можуть принести більшу шкоду здоров'ю людей і тварин. Так, фітопатогенні гриби можуть утворювати токсичні речовини, а продукти, уражені шкідниками, можуть містити екскременти з групи канцерогенних, що є більш небезпечними, ніж пестициди.

По-третє, застосування лише біологічних засобів захисту рослин не гарантує забезпечення рівноваги у природі, а значить, вони не можуть виступати гарантом екологічної безпеки. Штучно втручаючись у природні процеси, можна порушити природний баланс, застосовуючи навіть біологічні засоби.

Все вищезазначене дає підстави дискутувати не про відмову від застосування хімічних засобів захисту рослин, а про необхідність розвитку сучасної концепції захисту рослин, а саме – інтегрованого захисту рослин, який передбачає раціональну організацію боротьби із шкідниками, яка враховує конкретні умови середовища і динаміку популяції шкідливих організмів, застосовуючи всі сумісні способи та методи, щоб підтримати чисельність популяції чи ступень ураження рослин нижче певного рівня (економічного порогу) [2].

Інтегрований захист рослин включає методи профілактики зараження шкідливими організмами, у тому числі карантинні та організаційно-господарські заходи, використання стійких сортів та гібридів рослин, проведення належної агротехнічної обробки, застосування хімічних засобів захисту рослин. З цієї позиції хімічний метод захисту рослин розглядається як елемент інтегрованого захисту рослин, який здатний швидко та надійно скоротити чисельність (популяцію) шкідливих об'єктів до економічно прийнятного рівня, коли інакше виконати це завдання не вдається. Без застосування хімічних засобів захисту рослин неможливо застосовувати деякі сучасні технології вирощування сільськогосподарських культур. Боротьба з багатьма фітопатогенними організмами, які щорічно уражають посіви сільськогосподарських культур, також базується на застосуванні фунгіцидів (наприклад, протруєння насіння).

Нинішній етап розвитку застосування пестицидів у сільському господарстві характеризується послабленням негативного впливу хімічних речовин на навколишнє природне середовище. Скорочується кількість порошкових препаратів, дустів, концентратів емульсій, створюються нові, більш екологічні форми: концентрати суспензій, пасти, водорозчинні препарати, мікрогранульовані препарати та інші. Постійно знижуються норми витрат пестицидів, що позитивно відображається на агробіоценозах, підвищується вибірковість дії препаратів, особливо гербіцидів.

Одним з шляхів удосконалення асортименту засобів захисту рослин є створення комбінованих препаратів, які широко застосовуються на зернових культурах, посівах цукрових буряків та картоплі. З року в рік йде зниження токсичності хімічних препаратів, а також створюються препарати з принципово новим механізмом дії, що мають більшу селективність та екологічну безпеку.

Висновки і перспективи.

Таким чином, хімічний захист рослин разом з іншими традиційними факторами інтенсифікації (хімізація, механізація, меліорація земель) був і залишається одним з найбільш важливих напрямів ефективного розвитку сільськогосподарського виробництва, об'єктивно необхідним заходом подальшого підвищення рівня ефективної родючості ґрунтів та вирішення проблеми продовольчої безпеки.

Список використаних джерел

1. Постников А.В. Химизация сельского хозяйства. Москва : Росагропромиз-дат,1980. 223 с.

2. Лухменев В.П., Глинушкин А.П. Средства защиты растений от вредителей, болезней и сорняков ; под ред. проф. В.П. Лухменева. Оренбург: Изд. Центр ОГАУ, 2012. 596 с.

3. Войтович Н.В., Полев Н.А., Мерзликин А.С. и др. Сельскохозяйственное использование и повышение плодородия почв Московской области. Москва, РАСХН, 2004 . 289 с.

4. Долгова А. Рынок средств защиты растений в мире и России: тенденции, динамика, прогнозы. URL: www. scienceforum.ru/2015/pdf/17573.pdf

5. Юшин С. Чем грозит России мировой продовольственный кризис. *Агробизнес. Россия: экономика, оборудование, технологи*. 2008. №11. С. 22-24.

6. Гешеле Э.Э. Основы фитопатологической оценки в селекции растений. Изд. 2-е, перер. и доп. Москва : Колос, 1978. 208 с.

7. Голубев А.В. Экономико-экологические основы сельскохозяйственного производства. Москва : Колос, 2008. 296 с.

8. Корчинська О.А. Організаційно-економічне регулювання розширеного відтворення родючості ґрунтів: монографія. Київ : ННЦ „ІАЕ", 2015. 338 с.

9. Харченко О.А., Балан Г.М., Бабич В.А. та ін.Острые отравления пестицидами в структруре профессиональной заболеваемости у работников сельского хазяйства. *Сучасні проблеми токсикології*. № 5. 2011. С. 150-151.

Статтю отримано: 20.03.2017 / Рецензування 16.04.2017 / Прийнято до друку: 10.05.2017

Liudmyla Vasylenko
Postgraduate Student
NSC "Institute of Agrarian Economics" of NAAS of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: L.vasylenko@plt.land

THE ESSENCE AND IMPORTANCE OF PLANT PROTECTION PRODUCTS FOR THE EFFECTIVE MANAGEMENT OF AGRICULTURE

Abstract

Introduction. *The use of pesticides is an important factor in increasing the soil fertility and preserving the crop. The chemical method of plant protection should be considered precisely as an integral part of plant protection, which can quickly and reliably reduce the number of harmful objects to an economically acceptable level when otherwise this task can not be fulfilled.*

Methods. *The main methods used to conduct this study are methods of scientific knowledge, logical generalization, as well as methods of statistical processing of information.*

Results.*The need for the use of chemical plant protection products to preserve the harvest of crops is substantiated in the article. It is noted that the application of measures aimed at preserving and increasing the productivity of crops, in particular, becomes relevant in connection with the growth of the world's population and the need to increase the intensification of agriculture. The author examines the historical aspects and world experience in the development of a system of methods and means for controlling harmful organisms that inhibit the normal livelihoods of cultivated plants. The advantages and problems of using chemical plant protection products are noted. The reasons for the feasibility of using pesticides in agriculture are substantiated.*

Discussion. *It is proposed to use an integrated defense system as a modern plant protection concept.*

Keywords: *plant protection, pesticides, crop conservation, efficiency, agriculture.*

References

1. Postnikov, A.V. (1980). *Khimizatsiya sel'skogo khozyaystva* [Chemicalization of agriculture]. Moscow, Russia : Rosagropromizdat.

2. Lukhmenev, V.P., & Glinushkin A.P. (2012). *Sredstva zashchity rasteniy ot vrediteley, bolezney i sornyakov* [Plant protection products against pests, diseases and weeds]. Orenburg, Russia: Izd. Tsentr OGAU.

3. Voytovich, N.V., Polev, N.A., ….Merzlikin, A.S. (2004). *Sel'skokhozyaystvennoye ispol'zovaniye i povysheniye plodorodiya pochv Moskovskoy oblasti* [Agricultural use and improving the soil fertility of the Moscow region]. Moscow, Russia: RASKHN.

4. Dolgova, A. *Rynok sredstv zashchity rasteniy v mire i Rossii: tendentsii, dinamika, prognozy* [The market of plant protection products in the world and in Russia: trends, dynamics, forecasts]. Retrieved from www. scienceforum.ru/2015/pdf/17573.pdf.

5. Yushin, S. (2008). Chem grozit Rossii mirovoy prodovol'stvennyy krizis [What threatens to Russia world food crisis]. *Agribusiness. Russia: Economics, Equipment, Technologists, 11,* 22–24.

6. Geshele, E.E. (1978). *Osnovy fitopatologicheskoy otsenki v selektsii rasteniy* [Fundamentals of phytopathological evaluation in plant breeding]. Moscow, Russia : Kolos, 208.

7. Golubev, A.V. (2008). *Ekonomiko-ekologicheskiye osnovy sel'skokhozyaystvennogo proizvodstva* [Economic and ecological foundations of agricultural production]. Moscow, Russia : Kolos.

8. Korchynska, O.A. (2015). *Orhanizatsiino-ekonomichne rehuliuvannia rozshyrenoho vidtvorennia rodiuchosti gruntiv: monohrafiia* [Organizational and economic regulation of the extended reproduction of soil fertility: a monograph]. Kyiv, Ukraine : NNTs „IAE".

9. Kharchenko, O.A., Balan, H.M., Babych, V.A., …. Chermnykh, N.P. (2011). Ostryye otravleniya pestitsidami v struktrure professional'noy zabolevayemosti u rabotnikov sel'skogo khazyaystva [Acute poisoning by pesticides in the structure of occupational morbidity in agricultural workers]. *Modern toxicology problems, 5,* 150–151.

Received: 03.20.2017 / Review 04.16.2017 / Accepted 05.10.2017

УДК 334:631.1 : 330.1
JEL Classification O13, L51, Q13

Гуторов Андрій
к.е.н., с.н.с., докторант
ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН
м. Київ, Україна
E-mail: Gutorov.Andrew@gmail.com

РЕНТНА ПОЛІТИКА В СИСТЕМІ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ВІДНОСИН В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ

Анотація

Вступ. *Більшість форм реалізації інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки характеризуються стратегією рентоорієнтованої поведінки. Зважаючи на економічну природу ренти і рентних ефектів, вони можуть бути як продуктивними, так і деструктивними для економічної системи. Відтак актуалізується проблема розробки засад рентної політики щодо регулювання розвитку інтеграційних відносин.*

Методи. *Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання і системний підхід до предмета дослідження. Було використано такі методи: абстрактно-логічний, монографічний теоретичного узагальнення, системного аналізу і синтезу.*

Результати. *У результаті проведеного дослідження було сформовано теоретико-методологічний базис рентної політики в системі регулювання розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки України. Зокрема, було здійснено поділ рентних ефектів на продуктивні і деструктивні, показано інституціональну архітектоніку рентної політики та її економічний механізм. Визначено шляхи усуспільнення основних видів ренти і квазіренти, а також окреслено підходи до стимулювання пошуку продуктивної ренти.*

Перспективи. *Перспективами подальших досліджень є розробка концепції і стратегії рентної політики в Україні, а також нормативно-правового забезпечення її реалізації. Актуальною задачею є розробка методики розрахунку величини основних видів рентних ефектів як об'єкта обліку і оподаткування.*

Ключові слова: *рента, рентна політика, рентоорієнтована поведінка, інтеграційні відносини, регулювання розвитку, аграрний сектор економіки.*

Вступ.

Інтеграційні відносини в аграрному секторі економіки не повинні розвиватися стихійно. Цей процес має бути свідомо скоординований державною політикою відповідно до національних пріоритетів секторального розвитку. Зважаючи на те, що інтеграційні та рентні відносини діалектично і органічно пов'язані, рентна політика є одним із найбільш дієвих механізмів регулювання розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблемі розвитку теоретико-методологічних засад рентної політики у різний час присвятили свої праці класики економічної науки: Г. Джордж, Ф. Кене, Дж. Мілль, В. Петті, А. Сміт. В Україні її досліджували Б. Басхавер, І. Бистряков, В. Будзяк, В. Голян, Б. Данилишин, В. Заяць, Б. Кваснюк, Д. Клиновий, О. Ковалів, О. Ковшун, А. Лисецький, В. Міщенко, О. Новоторов, П. Саблук, М. Хвесик, Я. Коваль тощо. Водночас, проблема рентної політики в системі регулювання розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки залишається малодослідженою, що і обумовило вибір теми дослідження та його мету.

Мета.

Метою дослідження є формування теоретико-методологічних засад рентної політики в системі регулювання розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки.

Методологія дослідження.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод пізнання і системний підхід до предмета дослідження. Було використано такі методи: абстрактно-логічний, монографічний теоретичного узагальнення, системного аналізу і синтезу.

Результати.

Нині рентна політика провідних держав світу спрямована на збереження невідтворюваних ресурсів, екології, ринкової конкуренції, забезпечення сталого розвитку аграрного сектора економіки в умовах його інтеграції з іншими галузями економіки і глобалізації, боротьбу з деструктивною рентоорієнтованою поведінкою тощо. Ми переконані, що основна частина ренти має належати суспільству, а суб'єкти господарювання для того, аби мати право на частину ренти, повинні виконувати законодавчі норми і правила, підпорядковуватися державній політиці, а не визначати її.

Для розробки засад ефективної рентної політики регулювання розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки необхідно розподілити рентні ефекти на продуктивні і деструктивні. Зауважимо, що усталеного методичного підходу до цього немає, а тому розподіл ми провели виходячи із теоретико-методологічної сутності відповідних видів ренти і квазіренти, їхнього впливу на секторальний розвиток (рис. 1).

У цьому контексті ми погоджуємося із думкою колективу учених-інституціоналістів на чолі з Д. Нортом, що створення рентних ефектів і обмеження конкуренції можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки для економіки окремої країни, залежно від рівня її розвитку.

Так, позитивний вплив рентного пошуку було встановлено в Бангладеш, Індії, Мексиці, Південній Кореї, Чилі тощо [1, с. 28]. До того ж продуктивна рентоорієнтована поведінка є тимчасовою і пов'язана із підприємницьким прибутком суб'єктів господарювання. Зокрема, особливо продуктивною є «шумпетеріанська квазірента», яка стимулює інноваційну діяльність, впровадження нових технологій і засобів виробництва, переробки й збуту продукції, організації і управління підприємствами тощо. Ця квазірента має тимчасовий характер, виникає завдяки рідкості інноваційних рішень, стимулює економічний і секторальний розвиток. Безумовно, квазірента інноватора має належати суб'єкту господарювання, який її продукує, а держава, своєю чергою, повинна вжити заходів для стимулювання продукування цього рентного ефекту. Похідною від інноваційної є інтелектуальна квазірента, що лежить в основі формування ключових компетентностей корпорацій, ноу-хау.

Зауважимо також, що частину деструктивних рентних ефектів можна перетворити на продуктивні завдяки послідовній державній політиці. Так, Китайська, Таїландська, Корейська і Японська моделі інтеграційної індустріалізації базуються на монопольній ренті, доступ до якої контролюють державні установи на конкурентних засадах, віддаючи перевагу тим інтегрованим суб'єктам господарювання, що мають конкурентні переваги на внутрішньому і зовнішньому галузевому ринках [2]. До того ж азійські моделі корпоративного управління (дзайбацу, кейрецу, чеболі, бізнес-сім'ї) мають не тільки зовнішню рентну орієнтацію, а й внутрішню. Менеджери цих корпорацій ведуть постійну боротьбу за право займати вищу адміністративну посаду, мати більше соціальних гарантій для себе і своїх родин, привласнювати управлінську квазіренту. Коли вони спрямовують свої зусилля на пошук продуктивної ренти, то це приводить також і до зростання нагромадження капіталу в аграрному та інших секторах національної економіки.

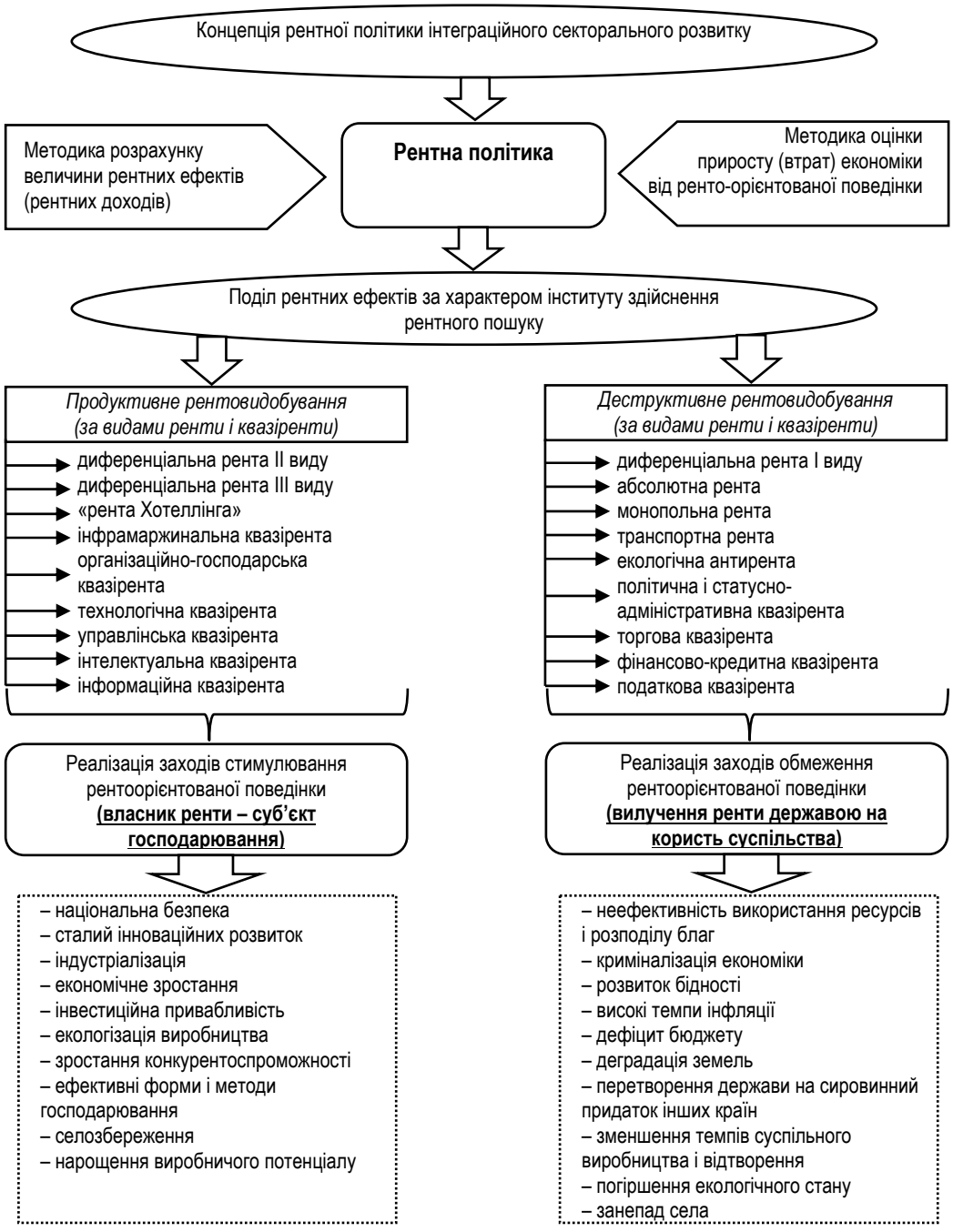

Рис. 1. Рентна політика в системі регулювання розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки*

**Джерело: розробка автора.*

Для стимулювання продуктивного і обмеження деструктивного рентного пошуку інтегрованими суб'єктами господарювання в аграрному секторі економіки України необхідно трансформувати інституціональне оточення ведення підприємницької діяльності (рис. 2).

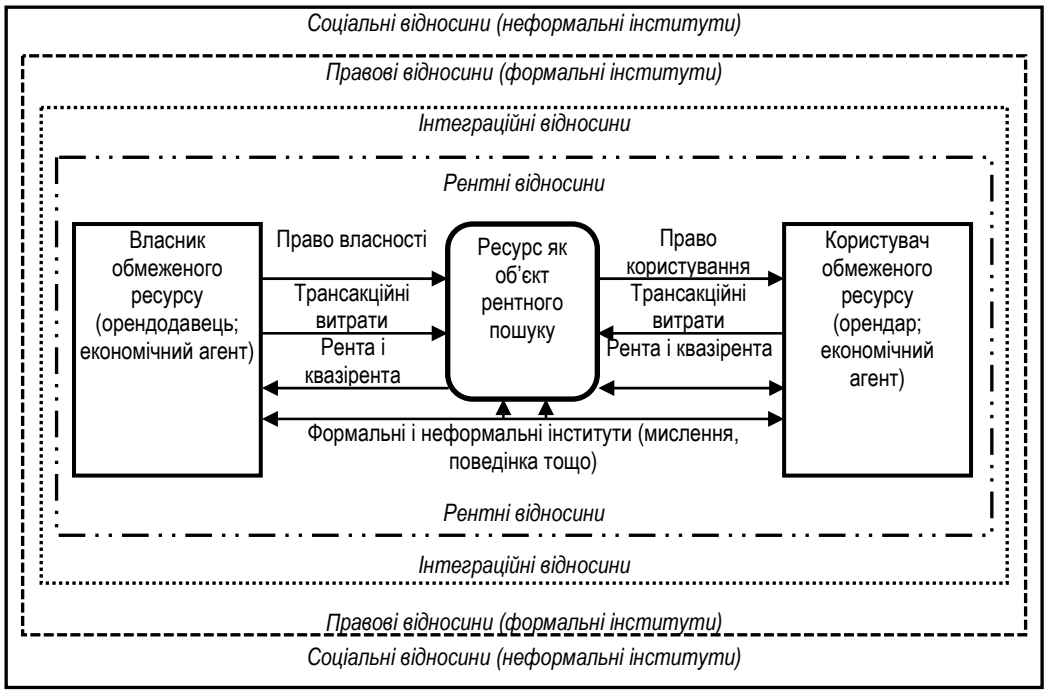

Рис. 2. Інституціональна архітектоніка рентної політики в умовах розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки*

**Джерело: розробка автора.*

Інституціональна трансформація – складний, тривалий і багатоаспектний процес, який потребує комплексного, системного підходу. Першою чергою мають бути змінені формальні інститути, коли державна регуляторна, фіскальна, податкова політика буде спрямовуватися на жорстке дотримання законодавчих норм, водночас буде чесною, прозорою і справедливою, здійснюватиметься на користь і в інтересах винятково українського народу. Зростання довіри до державних органів і побудова правового суспільства буде сприяти активним якісним перетворенням неформальних інститутів, передусім поведінки й мислення економічних агентів мікрорівня.

Як показують узагальнення О. Новоторова, у світовій практиці з метою вилучення рентних доходів використовують такі види інструментів, як: плата за користування надрами, відрахування на охорону і відновлення надр, акциз, податок на додану вартість, податок на прибуток, експортне мито, плата за викиди, податок на землю, роялті, ренталз, бонуси [3, с. 415, 419] тощо. Проте, для їхнього ефективного застосування є потреба в обліковому визначенні категорії ренти, а також окремих видів природних ресурсів, зокрема й землі.

Рента як облікова категорія розпадається на дві частини – елемент понесених витрат і додатковий невиробничий дохід. Як справедливо зазначив М. Блауг, з погляду підприємства, яке вкладає кошти у використання певного фактора виробництва, рента є частиною виробничих витрат; проте з погляду галузі або суспільства ренту визначає ціна, а тому її можна оподатковувати без будь-якої загрози пропозиції ресурсу на ринку [4, с. 41].

Згідно з трудовою теорію вартості К. Маркса, земельна рента є платою за природну матерію (землю) і уречевлену на ній працю, направлену на створення землі-капіталу (*la terre-capital*) [5, с. 632–633]. Отже, рента містить у собі елементи результатів минулої праці, а тому з погляду землекористувача входить до виробничих витрат у складі постійного капіталу. Тоді вартість створеного економічного блага (*w*) можна узагальнити так (1):

$$w = (c0 + r0) + v + m, \quad (1)$$

де *c0* – частина основного капіталу, без урахування капіталізованої ренти; *r0* – капіталізована рента; *v* – змінний капітал; *m* – додаткова вартість. До того ж загальна вартість постійного капіталу (*c*) дорівнює: *c = c0 + r0.*

Враховуючи, що додаткова вартість в ринкових умовах фактично розпадається на відсоток на капітал (*i*), підприємницький прибуток (*e*) і ренту (*r*), загальна формула вартості набуває виду (2).

$$w = (c0 + r0) + v + (i + e + r). \quad (2)$$

До того ж, рентоорієнтована поведінка призводить до непродуктивного витрачання капіталу у формі здійснення рентоорієнтованих інвестицій (*kr*), метою яких є одержання непродуктивної квазіренти (*rq*), що підприємці також включають у вартість своєї продукції (3).

$$w = (c0 + r0) + kr + v + (i + e + r) + rq. \quad (3)$$

У такому разі частина новоствореної вартості має невиробниче походження, а зростання органічної будови капіталу (*c / v*) імовірно не приведе до зниження середньої норми прибутку (*m /(c + v)*).

Аналогічно можна представити й інституціональну цінність (*Wi*) економічних благ (4):

$$Wi = TC + P + R = (PC + TrC + TrCi) + P + R, \quad (4)$$

де *TC* – сукупні понесені витрати; *PC* – виробничі витрати; *TrC* – трансакційні витрати по товарним операціям; *TrCi* – інституціональні трансакційні витрати; *P* – підприємницький прибуток; *R* – сукупний рентний ефект (інституціональний дохід) суб'єкта господарювання.

Зауважимо, що у формулі (4) трансакційні витрати загалом відповідають величині капіталізованої ренти та рентоорієнтованих інвестицій, наведених у формулі (3). Отже, включення частини ренти до складу валових витрат дає змогу обліковувати реальні здійснені витрати, більш коректно оцінювати ефективність економічної діяльності з урахуванням імперативів раціонального природокористування і сільського розвитку.

Так, як зазначає С. Вегера, в СРСР ренту як мірило внеску землі в суспільну вартість ігнорували, а землю використовували без урахування фактичних суспільних втрат. Зокрема, будівництво гідроелектростанцій призводило до затоплення значних територій, часто разом із сільськими будинками і спорудами, лісом, родючими ділянками тощо, що було абсолютно безкоштовно для профільного Міністерства енергетики і електрифікації СРСР і союзних республік [6, с. 44]. Безумовно, реалізація масштабних державних проектів виходить із національних інтересів, але будь-які дії мають бути оцінені виходячи із суспільної корисності і суспільної цінності, з урахуванням рентної складової.

Якщо умовно ланцюг створення додаткової вартості поділити на три стадії – виробництво сільгосппродукції, її переробка та транспортування і збут, кінцева (споживча) вартість (за умови переходу всієї продукції на наступний технологічний етап) становитиме (5):

$$wc = wв + wn + wm, \quad (5)$$

де *wc*, *wв*, *wn*, *wm* – вартість споживча, вартість, що створена під час виробництва, переробки і збуту готової продукції відповідно.

Ураховуючи формулу (3), трансформуємо формулу (5) так:

$$w^c = (c_0^в + c_0^n + c_0^m) + (r_0^в + r_0^n + r_0^m) + (k_r^в + k_r^n + k_r^m) + (v^в + v^n + v^m) + \\ + (i^в + i^n + i^m) + (e^в + e^n + e^m) + (r^в + r^n + r^m) + (r_q^в + r_q^n + r_q^m). \quad (6)$$

Аналогічні перетворення справедливі і для формули (4).

В умовах розвитку інтеграційних відносин пошук ренти на кожній стадії ланцюга створення додаткової вартості неможливий, тому що економічно недоцільно видобувати ренту і прибуток із незавершеного виробництва. З другого боку, унаслідок інтеграційної взаємодії виникає синергетичний ефект, який особливо відчутний у рентоорієнтованій поведінці. Тоді, формула (6) набуде виду (7):

$$w_i^c = (c_0^в + c_0^n + c_0^m) + (r_0^в + R_0^i) + K_r + (v^в + v^n + v^m) + I_i + E_i + R_i + R_q, \quad (7)$$

де R_0^i – вартість ліцензій на право здійснення виробничої і торговельної діяльності (капіталізована рента), виданих на ім'я юридичної особи – материнської компанії інтегрованого суб'єкта господарювання, $R_0^i \le (r_0^n + r_0^m)$; *Kr* – рентоорієнтовані інвестиції інтегрованого суб'єкта господарювання, $K_r \ge (k_r^в + k_r^n + k_r^m)$; *Ii*, *Ei*, *Ri*, *Rq* – відповідні економічні ефекти інтегрованого суб'єкта господарювання, які більші або дорівнюють простій арифметичній сумі відповідних ефектів неінтегрованих підприємств.

З формули (7) випливає, що частина новоствореної вартості інтегрованого суб'єкта господарювання істотно перевищує просту суму вартостей неінтегрованих підприємств, а затрати факторів виробництва до того ж є значно нижчими. Крім цього, рентоорієнтована поведінка також є результативнішою, особливо за моделлю неконкурентного пошуку ренти, в якій завдяки інтеграції кількість учасників зменшується, а ефект масштабу одного з них збільшується пропорційно зростанню його економічних розмірів. Розглядаючи аналогічні перетворення формули (4) стає видно, що в умовах інтеграції трансакційні витрати знижуються, а загальна ефективність зростає.

Майже таких самих висновків щодо рентних засад міжгалузевої інтеграції дійшла і О. Шмаглій. На основі інтераційних перетворень вартісної структури трьох сфер АПК вона показала, що сукупний рентний ефект від інтеграції перевищує суму його складників, відтак єдиною цільовою установкою розвитку міжгалузевих відносин є максимізація сукупної новоствореної вартості [7, с. 38]. У той же час, завдяки змішуванню різних теорій вартості й ренти, було допущено методологічну помилку під час визначення сукупної додаткової вартості як суми добутків постійної величини рентного ефекту і сум постійного і змінного капіталу сфер АПК. Насправді ж, кожний вид ренти і квазіренти є функцією ресурсів, витрачених на його одержання, а величина новоствореної вартості є лінійною функцією її елементів.

Отже, аналіз ланцюгів створення додаткової вартості на предмет виявлення рентних і квазірентних складників є визначальною передумовою рентної політики в системі регулювання розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки. До того ж, рента може бути вилучена на першій стадії суспільного виробництва, де ресурсокористування є найактивнішим, на етапах переробки, транспортування, зберігання і збуту готових економічних благ, зокрема й під час міжнародної торгівлі. Якщо цього не робити, то, використовуючи схеми оптимізації податкового навантаження, інтегровані суб'єкти господарювання водночас і перенесуть центр рентних доходів за кордон в офшорну зону, де національне оподаткування стане неможливим, і за рахунок ренти й квазіренти «відшкодують» частину своїх витрат так, що це призведе до максимального зменшення величини об'єкта оподаткування.

Як вже було зазначено, рента є не лише елементом витрат, а й доходом суб'єкта господарювання, що економічно співставний з грошовим потоком окупності капітальних вкладень на одержання рентного ефекту. З огляду на це, рентний дохід відповідає усім критеріям об'єкта оподаткування, відтак його частина має бути стягнута на користь суспільства. Проте, не вся величина валової ренти повинна бути усуспільнена, тому що це дестимулюватиме розвиток

підприємництва. На нашу думку, оподаткуванню мають підлягати лише деструктивні рентні наддоходи (див. рис. 1), а продуктивна рента і квазірента – залишатися у власності підприємця як і його раціоналізаторський дохід.

Практична складність цієї задачі полягає у відсутності дієвих методик розрахунку величини усіх видів рентних ефектів. Так, нині переважає думка, що оподатковувану ренту необхідно розраховувати на основі «нормальної» прибутковості (або «нормальних» витрат). Величину такої «нормальної» рентабельності (30–40 %) встановлюють експертно, ґрунтуючись на нормативах СРСР щодо забезпечення розширеного відтворення. Інші вчені використовують світовий досвід, зазначаючи, що «нормальною» є рентабельність на рівні 6 %. Дещо інший методичний підхід до рентного оподаткування сільгосптоваровиробників запропонував О. Ковшун. Він розглянув варіанти побудови єдиного податку на основі залежності між податкоємністю і нормою прибутку, а також на основі методики обчислення раціональної норми коефіцієнта податкового тягаря. У першому випадку «нормальний» рівень (для розширеного відтворення) податкоємності становив 20 %, у другому – 38 % [8, с. 74].

В основу державного регулювання діяльності інтегрованих суб'єктів господарювання для підвищення рівня їх соціальної відповідальності, мінімізації дестабілізуючого впливу рентоорієнтованої поведінки на економіку України та аграрний сектор, упередженню перетворення України на сировинний придаток інших країн світу мають бути покладені економічні та адміністративні важелі впливу на їх діяльність. До того ж ці механізми повинні бути розподілені в часі з урахуванням стратегічних пріоритетів розвитку національної економіки.

Механізми реалізації рентної політики в аграрному секторі економіки більшість учених зводять до системи ресурсно-рентних земельних платежів. Їхній мотив – земля є іммобільна, а її пропозиція – обмежена. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про оцінку земель» (від 11.12.2003 р. № 1378-IV) рентний дохід (земельна рента) – це дохід, який можна отримати із землі як фактора виробництва залежно від якості та місця розташування земельної ділянки [9]. Цей дохід для цілей оцінювання нерухомого майна визначають як різницю між очікуваним валовим доходом від реалізації продукції, отримуваної на земельній ділянці, та виробничими витратами і прибутком виробника [10].

Отже, у нормативно-правовому полі Україні нині визначено лише диференціальну земельну ренту I виду. Зауважимо, що Методикою грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів 1995 р. було передбачено врахування не тільки диференціальної, а й абсолютної земельної ренти в розмірі 1,6 ц/га зерна, проте ухвалена 16.11.2016 р. нова Методика нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення оперує узагальненою величиною нормативу капіталізованого рентного доходу, без поділу його на рентні складники.

Нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення є базою для розрахунку фіксованого сільськогосподарського податку (з 2015 р. – четверта група платників єдиного податку) і плати за землю (земельного податку). Установлені ставки цих податків є надзвичайно низькими і не дають змогу вилучити навіть диференціальну ренту I виду у повному обсязі. Тут слушною є пропозиція А. Поповича щодо обчислення ставки земельного податку (*tL*) і податку на прибуток підприємств (*tP*) з рахуванням реальної відсоткової ставки (*i*) й органічного взаємозв'язку між цими податковими інструментами для ефективного вилучення абсолютної і диференціальної земельної ренти I виду (8) [11, с. 72]:

$$\begin{cases} t_L = \dfrac{(1-2t_P)i}{2(1-t_P)} \\ t_P = \dfrac{(0{,}5-t_L)}{(1-t_L)}. \end{cases} \qquad (8)$$

Наприклад, для умов 2015 р., реальна відсоткова ставка, обчислена за методом Фішера на основі облікової ставки НБУ, становить 28,6 %. Беручи до уваги ставку податку на прибуток підприємств 18,0 %, розрахункова ставка земельного податку має становити 11,2 %, що понад у 10 разів більше за діючу. Зважаючи на особливості режиму оподаткування фіксованим сільськогосподарським податком, його оптимальну ставку також доцільно визначати за формулою (8).

Інший механізм вилучення частини абсолютної ренти і диференціальної земельної ренти I виду в короткостроковій перспективі – застосування прогресивних ставок орендної плати і земельного податку залежно від розміру орендованих сільськогосподарських угідь, що перевищують науково-обґрунтовані раціональні розміри сільгосппідприємств різних виробничих типів.

Дещо інший, хоча і подібний нашому, підхід запропонував А. Лисецький, стверджуючи, що для реалізації ефективної рентної політики в сільських адміністративних районах потрібно мати прогнозні оцінки рентних потоків, для чого має бути проведена виробничо-територіальна типізація сільськогосподарських товаровиробників [12, с. 98]. Тут варто зазначити, що ця стратегія не може бути прийнятною у довгостроковій перспективі, оскільки норми закону можуть бути легально «порушені» шляхом створення низки квазіафілійованих структур в інтегрованих суб'єктах господарювання, хоча це і призведе до значного збільшення їхніх трансакційних витрат.

Абсолютну ренту, джерелом якої є власність на ресурс, в умовах приватної власності повністю вилучати на користь держави фактично неможливо. Часткове її усуспільнення відбувається через механізми оподаткування доходів фізичних осіб (наприклад, орендна плата за земельну частку (пай), одержана від орендаря, що є фізичною особою) та податку на прибуток підприємств. Як зазначив Б. Данилишин, в міжнародному вимірі значна частина абсолютної ренти реалізується через зовнішню торгівлю природоексплуатуючих галузей (сільського і лісового господарства, гірничої промисловості), проте в бюджет України надходить мізерна частина цієї ренти у вигляді податкових доходів від зовнішньоекономічної діяльності [13, с. 6].

Вилучення транспортної ренти в умовах розвитку інтеграційних відносин можливе через державний контроль за транспортними коридорами з метою недопущення їх монополізації.

Регулювання потоків екологічної антиренти має базуватися на підвищенні рівня контролю за додержанням господарствами норм чергування культур у сівозмінах та оптимального їх співвідношення; державному і громадському контролі за дотриманням істотних умов договору оренди в пунктах розміру і форми орендної плати, збереження родючості ґрунту, цільового використання земель; забезпеченні екологізації землеробства та сталості агроландшафтів. Розміри екологічного податку і відповідних штрафів за забруднення навколишнього середовища потрібно підвищити і нараховувати за прогресивною ставкою так, щоб екологічна антирента не лише повністю вилучалася на користь суспільства, а й її вилучення було надлишковим для упередження антиекологічної діяльності суб'єктами господарювання.

Для обмеження привласнення податкової квазіренти потрібно внести законодавчі зміни стосовно систем оподаткування великих підприємств і розподілу державної підтримки, посилити контроль з боку Державної служби фінансового моніторингу України за схемами фінансових потоків інтегрованих суб'єктів господарювання, особливо під час здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності.

Шляхи мінімізації статусно-адміністративної ренти і політичної квазіренти повинні базуватися на прозорості й одночасному жорсткому контролі з боку громадян, Національного агентства України з питань державної служби і Національного антикорупційного бюро України за недопущенням сумісництва роботи депутатів та членів їхніх родин у бізнесових структурах, зокрема й через довірених третіх осіб.

Поряд із цим потрібно зобов'язати Державну службу фінансового моніторингу України виявляти інтегровані та квазіінтегровані суб'єкти господарювання за методикою визначення

пов'язаних юридичних і фізичних осіб та передавати цю інформацію Державній фіскальній службі України. Досвід виявлення таких пов'язаних осіб в Україні є і широко провадиться банками на виконання постанови Правління НБУ від 12.05.2015 р. № 315 «Про затвердження Положення про визначення пов'язаних із банком осіб», однак інформація становить комерційну та державну таємницю.

Одночасно необхідно внести зміни до нормативно-правових актів України в частині встановлення обов'язку всіх без винятку великих суб'єктів господарювання створювати й оприлюднювати повну консолідовану фінансову звітність, зокрема й за основними сегментами бізнесу (нині її зобов'язані оприлюднювати лише публічні акціонерні товариства), що дасть змогу провадити громадських контроль за їхньою рентоорієнтованою поведінкою.

Доцільно констатувати факт, що в Україні й донині фактично не існує рентних платежів у класичному розумінні цієї категорії як плати, що залежить від об'єктивних можливостей використання обмежених різноякісних ресурсів, а не від індивідуальних результатів їхнього приватно-господарського використання. У більшості випадків роль рентних платежів виконують податки, обсяг надходження яких прямо залежить від економічних результатів діяльності платників, що призводить до низки оборудок у цій сфері.

Так, на стадії початку економічної діяльності абсолютну ренту частково вилучають через акцизний податок, ліцензування певних видів господарської діяльності, орендну плату за ресурси, що перебувають у державній власності, туристичний збір; квазіренту – опосередковано через ринковий механізм реалізації права оренди. На етапі формування економічного результату господарської діяльності абсолютну ренту частково усуспільнюють завдяки податку на доходи фізичних осіб, податку на прибуток підприємств і податку на нерухоме майно; диференціальну ренту – через рентну плату (за видами), роялті, земельний податок, фіксований сільськогосподарський податок (єдиний податок 4 групи), збір на розвиток виноградарства, садівництва й хмелярства. Окремі види квазірезних доходів оподатковують ПДВ, обкладають митними тарифами і зборами; екологічну антиренту – екологічним податком тощо.

Усе це призводить до розпорошування ренти і її перерозподілу між підприємствами-посередниками замість того, щоб вона була справедливо вилучена на користь нації. За словами Д. Львова, держава полює на платників податків, розставляючи безліч пасток у чистому полі замість того, щоб поставити одну – біля водопою [14, с. 113].

Головною метою державної рентної політики і рентного регулювання інтегрованих суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки є примноження і зростання капіталізації природної складової національного багатства шляхом оптимізації розподілу ресурсів між суб'єктами господарювання за критерієм максимуму економічного ефекту, екологобезпеченого та ресурсоощадного використання природних ресурсів для забезпечення сталого розвитку, гарантування дотримання правових норм, необхідних для нормального протікання економічних процесів, що пов'язані з рентними відносинами [15, с. 9].

До переваг такої рентної політики оподаткування слід віднести [16, с. 68]:

а) часткова заміна податку на прибуток рентними платежами, створює об'єктивні умови для збільшення інвестицій та рівня зайнятості на селі [17, с. 68];

б) вилучення ренти на користь суспільства не порушує принцип свободи ринку, є більш ефективним засобом для боротьби з корупцією, тіньовими оборудками;

в) рентне оподаткування є дієвим механізмом регулювання розвитку транснаціональних корпорацій;

г) перенесення податкового навантаження на ренту дозволяє знизити податковий тиск на оплату праці, тим самим підвищити рівень добробуту населення;

д) рентоорієнтована система оподаткування стимулює ресурсозбереження та екологізацію природокористування. Остання відома в світі як «екологічно-трудова податкова реформа», що полягає в заміні частини соціальних податків екологічними, без зміни податкового тиску [13, с. 9].

В умовах приватної власності на більшість ресурсів аграрного сектора економіки проблема вилучення ренти ускладнюється. Але ми переконані, що об'єктом оподаткування має бути винятково готова продукція, а не сировина. Система оподаткування сільськогосподарських товаровиробників може бути зведена до фіксованих рентних платежів і податку на прибуток.

Відомим податковим інструментом вилучення ренти, а також стимулювання і регулювання розвитку інтеграційних відносин є податок з обороту. У липні 2013 р. Міністерство доходів і зборів України розробило проект Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо удосконалення оподаткування податком на додану вартість», відповідно до якого пропонувалось зменшити ставку ПДВ до 9 %, ввівши податок з обороту на рівні 1–2 % від бази оподаткування ПДВ. Від реалізації цієї норми очікували збільшити надходження до бюджету України на понад 22 млрд грн. До того ж податок з обороту сприяє детінізації економіки, зупиняє основні потоки прихованого відпливу капіталу, є прозорим з погляду нарахування і створює мінімум можливостей для ухилення від його сплати. Однак підписання «Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» (Закон України від 16.09.2014 р. № 1678-VII) завадило реалізації цієї податкової ініціативи, тому що Україна зобов'язана виконувати норми директиви Ради ЄС «Про спільну систему податку на додану вартість» (хоча прямої заборони на введення податку з обороту немає).

Водночас, європейські країни мають низку інших податків, які регулюють діяльність інтегрованих суб'єктів господарювання, сприяють прямому чи опосередкованому вилученню ренти за прогресивною ставкою [18], вивчення досвіду яких є нагальною потребою для вітчизняної податкової реформи.

Усуспільнена у такі способи рента має нагромаджуватися на спеціальних державних рахунках, становити національне надбання. Для ефективного розпорядження таким національним надбанням учені пропонують створити державний позабюджетний рентний фонд [14, с. 70], Національну земельну комору України, Національний банк землі та її природних ресурсів тощо [19, с. 326–327]. Акумульовані усуспільнені рентні доходи повинні спрямовуватися на фінансування пріоритетних програм соціально-економічного і екологічного розвитку України, особливо сільських територій.

Унормуванню також підлягає структура розподілу ренти в умовах адміністративної реформи, про що наголошують В. Будзяк і О. Будзяк. Так, на їхню думку, сукупна величина рентного доходу має бути розподілена між землевласником, землекористувачем, державою і об'єднаною територіальною громадою [20, с. 15]: з економічної точки зору – усім порівну (по 25 %); з екологічної точки зору – 15, 15, 50 і 20 %; з соціальної – 20, 10, 35 і 35%, відповідно.

Також одним із напрямів рентного регулювання розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки є механізм штучної підтримки максимального обмеження ресурсів і доступу до них. Тоді величина усуспільненої абсолютної ренти через ліцензії, акцизи, концесії тощо буде максимальною. Однак, надмірні неринкові обмеження призведуть до монополії, що сприятиме активізації деструктивної рентоорієнтованої поведінки.

Висновки і перспективи.

У результаті проведеного дослідження було сформовано теоретико-методологічний базис рентної політики в системі регулювання розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки України. Від її впровадження очікується відновлення рівня довіри селян до агропромислових корпорацій, налагодження стійких взаємозв'язків між громадою та бізнес-елітами, покращення інвестиційного клімату, підвищення економічної та соціальної ефективності агропромислового виробництва в Україні, забезпечення сталого розвитку інтеграційних відносин в аграрному секторі економіки.

Перспективами подальших досліджень є розробка концепції і стратегії рентної політики в

Україні, а також нормативно-правового забезпечення її реалізації, зокрема методики розрахунку величини основних видів рентних ефектів як об'єкта обліку і оподаткування.

Список використаних джерел

1. Норт Д. , Уоллис Дж., Уэбб С. , Вайнгаст Б. В тени насилия: уроки для обществ с ограниченным доступом к политической и экономической деятельности ; пер. с англ. М. Дондуковского и Е. Леонтьевой ; под науч. ред. А. Яковлева и Л. Полищука. Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2012. 48 с.

2. Македон В. В. Принципи та організаційні складові інтеграційної політики компаній у міжнародних моделях корпоративного управління. Дніпропетровськ : Вид-во ДУЕП імені Альфреда Нобеля, 2011. 396 с.

3. Новоторов О. С. Економіка землегосподарювання: теорія, методологія ; за ред. Б. М. Данилишина. Київ : ТОВ «ДКС центр», 2009. 628 с.

4. Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Москва : Акад. нар. хоз-ва : Дело, 1994. 687 с.

5. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии ; предисл. Ф. Энгельса ; пер. И. И. Скворцова-Степанова. Москва : Госполитиздат, 1955. –. Т. III., Ч. I–II, Кн. III. : Процесс капиталистического производства, взятый в целом, 1955. 932 с.

6. Вегера С. Г. Развитие методологии бухгалтерского учёта земли в контексте современной теории ренты. Новополоцк : ПГУ, 2011. 464 с.

7. Шмаглій О. Рентний принцип формування міжгалузевих співвідношень в АПК. *Державний інформаційний бюлетень про приватизацію*. 2007. № 10 (182). С. 36–39.

8. Ковшун О. В. Роль ренти у оподаткуванні сільськогосподарських підприємств. *Актуальні проблеми формування рентної політики в сучасних умовах* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. 17 травня 2007 р. : у 3 ч. К. : РВПС України НАН України, 2007. Ч. 3. С. 69–75.

9. Про оцінку земель : Закон України № 1378-IV від 11.12.2003 р. (зі змінами) URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15.

10. Про затвердження Національного стандарту № 2 «Оцінка нерухомого майна»: постанова Кабінету Міністрів України № 1442 від 28.10.2004 р. (зі змінами) URL : http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-п.

11. Попович А. А. Оподаткування землі в контексті реформування системи ресурсно-рентних платежів / А. А. Попович // Вісник соціально-економічних досліджень. 2014. Вип. 3 (54). С. 62–72.

12. Лисецький А. С. Рента – податкове поле агропромислового комплексу. *Фінанси України*. 2004. № 3 (100). С. 90–98.

13. Данилишин Б. М. Формування політики рентних відносин і рентного регулювання. *Актуальні проблеми формування рентної політики в сучасних умовах* : матер. міжнар. наук.-практ. конф. 17 травня 2007 р. : у 3 ч. К. : РВПС України НАН України, 2007. Ч. 1. С. 5–14.

14. Львов Д. С. Вернуть народу ренту. Москва : Эксмо, Алгоритм, 2004. 256 с.

15. Данилишин Б. М., Міщенко В. С. Рентна політика в Україні. Київ : ЗАТ «Нічлава», 2004. 68 с.

16. Гуторов А. О. Рентні засади регулювання розвитку корпоративних структур в АПК. *Розвиток України очима молоді: соціальні, економічні та правові аспекти* : матер. IV Всеукр. наук.-практ. конф. молодих учених та студентів (18–19 квітня 2013 р.). Харків : ВБ «Фактор», 2013. С. 54–59.

17. Рентні відносини в системі модернізації національного господарства ; за ред. Б. М. Данилишина. К. : РВПС України НАН України, 2007. 518 с.

18. Worldwide VAT, GST and Sales Tax Guide 2015 (Ed. by B. Ahern, C. Hartley). London : EYGM Limited, 2015. VII, 1065 p.

19. Ковалів О. І. Звершення земельної реформи в Україні: нова парадигма. Київ : ДІА, 2016. 416 с.

20. Будзяк В. М., Будзяк О. С. Розподіл рентних доходів в агросфері. *Збалансоване природокористування*. 2015. № 4. С. 10–16.

Статтю отримано: 16.03.2017 / Рецензування 19.04.2017 / Прийнято до друку: 10.05.2017

Andrii Gutorov
Ph.D. (in Economics), Senior Scientific Associate, Doctoral Candidate
NSC "Institute of Agrarian Economics" of NAAS of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: Gutorov.Andrew@gmail.com

RENT POLICY IN THE SYSTEM OF GOVERNING OF THE INTEGRATION RELATIONS' DEVELOPMENT IN THE AGRARIAN SECTOR OF THE ECONOMY

Abstract

Introduction. *Overwhelming majority of forms of the integration relations' realization in the agrarian sector of the economy is characterized by the strategy of the rent-seeking behavior. In view of an economic nature of rent and rent effects, they can be both productive, and destructive for economic system. Therefore, the problem of principles creation for the rent policy of governing of the integration relations' development is becoming more actually.*

The research objective is to form theoretical and methodological principles of the rent policy in the system of governing of the integration relations' development in the agrarian sector of the economy.

Methods. *Methodological research basis is the dialectic method of knowledge and the system approach to studying object. The following methods are used in the study: abstract and logical, monographic and theoretical generalization, system analysis and synthesis.*

Results. *As a result of the research the theoretical and methodological basis of the rent policy in the system of governing of the integration relations' development in the agrarian sector of the economy of Ukraine was created. Particularly we made a division of the rent effects on productive and destructive, shoved the institutional architectonics of the rent policy and its economic mechanism. In addition, there were determined paths for nationalization of the main types of rent and quasi-rent and described approaches to stimulation a productive rent seeking.*

Discussion. *A prospect for further researches is to develop the concept and strategy of the rent policy in Ukraine, and the standard legal support of its realization. In addition, the relevant objective is to develop the technique for estimation value of main types of rent effects as a subject of the accounting and taxation.*

Keywords: *rent, rent policy, rent-seeking behavior, integration relations, governing of development, agrarian sector of the economy.*

References

1. North, D. C., Wallis, J. J., Webb, S. B., & Weingast, B. R. (2012). *V teni nasiliya: uroki dlya obshchestv s ogranichennym dostupom k politicheskoy i ekonomicheskoy deyatelnosti* [In the Shadow of Violence: Lessons for Limited Access Societies]. Moscow, Russia : HSE.

2. Makedon, V. V. (2011). *Pryncypy ta orhanizatciini skladovi intehratciinoi polityky kompanii u mizhnarodnyh modeliah korporatyvnoho upravlinnia* [Principles and organizational components of the Companies' Integration Policy in the International Models of Corporate Management]. Dnipropetrovsk, Ukraine : DUEP.

3. Novotorov, O. S. (2009). *Ekonomika zemlehospodariuvannia: teoriia, metodolohiia* [Land Tenure Economics: Theory and Methodology]. Kyiv, Ukraine : DKS-centr LLC.

4. Blaug, M. (1994). *Ekonomicheskaya mysl v retrospektive* [Economic Theory in Retrospect]. Moscow, Russia : Delo.

5. Marx, K. (1955). Kapital. *Kritika politicheskoy ekonomii* [Capital. A Critique of Political Economy] (Vol. III, Part I–II, Book III). Moscow, Russia : Gospilotizdat.

6. Vegera, S. G. (2011). *Razvitie metodologii bukhgalterskogo ucheta zemli v kontekste sovremennoy teorii renty* [Development of the Land's Accounting Methodology in the Context of the Modern Rent Theory]. Novopolotsk, Belarus : PGU.

7. Shmahlii, O. (2007). Rentnyi pryncyp formuvannia mizhhaluzevyh spivvidnoshen v APK [Rent Principle of Formation of the Interbranch Proportions in the Agroindustrial Complex]. *State Information Bulletin on Privatization, 10 (182)*, 36–39.

8. Kovshun, O. V. (2007). Rol renty v opodatkuvanni silskohospodarskyh pidpryiemstv [The Role of Rent in the Taxation of Agricultural Enterprises]. *Actual Problems of the Rent Policy Formation in the Modern Conditions, 3*, 69–75.

9. *On Land Valuing*. The Law of Ukraine No. 1378-IV (2003). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15.

10. *On Approval the National Standard No. 2 "Real Estate Valuing"*. The Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine No. 1442 (2004). Retrieved from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1442-2004-п.

11. Popovych, A. A. (2014). Opodatkuvannia zemli v konteksti reformuvannia systemy resursno-rentnyh platezhiv [Land Taxation in the Context of Reforming the System of Resource-Rent Payments]. *Socio-Economic Research Bulletin, 3(54)*, 62–72.

12. Lysetckii, A. S. (2004). Renta – podatkove pole ahropromyslovoho kompleksu [Rent is the Taxation Field of the Agroindustrial Complex]. *Finance of Ukraine, 3 (100)*, C. 90–98.

13. Danylyshyn, B. M. (2007). Formuvannia polityky rentnyh vidnosyn i rentnoho reguliuvannia [Formation of the Policy of Rent Relations and Rent Regulation]. *Actual Problems of the Rent Policy Formation in the Modern Conditions, 1*, 5–14.

14. Lvov, D. S. (2004). *Vernut narodu rentu* [Return the Rent to People]. Moscow, Russia : Eksmo.

15. Danylyshyn, B. M., & Mishchenko, V. S. (2004). *Rentna polityka v Ukraini* [Rent Policy in Ukraine]. Kyiv, Ukraine : Nichlava PLC.

16. Gutorov, A. O. (2013). Rentni zasady rehuliuvannia rozvytku korporatyvnyh struktur v APK [Rent Bases of Development Regulation of Corporate Organizations in Agroindustrial Complex]. *Development of Ukraine in View of Youth: Social, Economic and Legal Aspects*, 54–59.

17. Danylyshyn, B. M. (ed.). (2007). *Rentni vidnosyny v systemi modernizatcii natcionalnoho hospodarstva* [Rent Relations in the System of Modernization of the National Economy]. Kyiv, Ukraine : RVPS.

18. Ahern, B., Hartley, C. (ed.). (2015). *Worldwide VAT, GST and Sales Tax Guide 2015*. London : EYGM Limited.

19. Kovaliv, O. I. (2016). *Zvershennia zemelnoi reformy v Ukraini: nova paradyhma* [The Completion of Land Reform in Ukraine: A New Paradigm]. Kyiv, Ukraine : DIA.

20. Budziak, V. M., & Budziak, O. S. (2015). Rozpodil rentnyh dohodiv v ahrosferi [The Distribution of Rental Income in the Agricultural Domain]. *Balanced Nature Using, 4*, 10–16.

Received: 03.16.2017 / Review 04.19.2017 / Accepted 05.10.2017

УДК 658: 620.9
JEL Classification Q42, Q16

Дзядикевич Юрій
д.т.н, професор, професор кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування
Тернопільський національний економічний університет
м. Тернопіль, Україна
E-mail: yu.dziadykevych@tneu.edu.ua
Буряк Микола
к.т.н., доцент кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування
Тернопільський національний економічний університет
м. Тернопіль, Україна
E-mail: m.buriak@tneu.edu.ua
Зінюк Максим
студент кафедри комп'ютерно-інтегрованих технологій
Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя
м. Тернопіль, Україна

ДЕЯКІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ПРОЦЕСАМИ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Вступ. *На сьогоднішній день проблема використання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) вимагає впровадження елементів державної політики у сферу управління процесами енергозбереження та енергоефективності шляхом застосування у виробничій діяльності підприємств різних джерел енергії та утвердження нових поглядів суспільства щодо їх економії.*

Методи. *Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. Були використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: абстрактно-логічний, дедуктивний і узагальнення.*

Результати. *Встановлено, що проблема енергозбереження та енергоефективності використання ПЕР на сьогоднішній день має політичні та соціальні ознаки. Вона вимагає впровадження державної політики у сферу енергозбереження та енергоефективності використання ПЕР і утвердження нових поглядів суспільства щодо енерговикористання. Показано, що основними напрямами підвищення енергоефективності є використання інноваційних технологій, як вітчизняних, так і світових, які необхідно проводити на основі економічних, технічних, екологічних і організаційних чинників.*

Встановлено, що підвищення енергозбереження та енергоефективності підприємств можливе шляхом застосування структурних, технологічних, технічних, менеджерських і фінансово-економічних заходів, а також впровадження інновацій, які спрямовані на розробку, створення нових енергоефективних технологій і нових організаційних форм виробництва та методів управління, зокрема, застосовуючи бенчмаркінг. Це забезпечить продукції підприємств конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

На підставі аналізу виявлено складові управління процесу підвищення енергозбереження та енергоефективності виробничої діяльності підприємств.

Перспективи. *Одержані результати дослідження дозволили окреслити складові управління процесу підвищення енергозбереження та енергоефективності виробничої діяльності підприємств, які можуть бути використані суб'єктами промислової сфери.*

Ключові слова: *енергозбереження, енергоефективність, підприємства, впровадження, інновації, виробнича діяльність, конкурентоспроможність, продукція, інновації, енергоефективні технології.*

Вступ.

На сьогоднішній день проблема використання паливно-енергетичних ресурсів (ПЕР) вимагає впровадження державної політики у сферу управління процесами енергозбереження та енергоефективності шляхом застосування у виробничій діяльності підприємств різних джерел енергії та утвердження нових поглядів суспільства щодо їх економії.

Перед Україною стоїть складне завдання – знизити до 2030 року енергомісткість національного продукту до середньосвітового рівня (0,4 т у.п./ 1000$ США) [1]. З огляду на це, дослідження аспектів управління процесами енергозбереження та енергоефективності виробничої діяльності підприємств є дуже актуальною проблемою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Аспектам сталого енергоефективного розвитку економіки присвячені праці вітчизняних і зарубіжних вчених, зокрема: В.М. Гейця, С.Ф. Єрмілова, В.В. Григоровського, В.Е. Ліра, Ю.П. Ященка [1], М.П. Ковалка [2], В.А. Жовтянського, М.М. Кулика і Б.С. Стогнія [3], М.В. Гнідого і О.Є. Маляренка [4]. Однак, низка питань висвітлена недостатньо, що потребує подальшого їх вивчення у взаємозв'язку з процесами зростання енергозбереження та енергоефективності в національній економіці.

Мета.

Метою роботи є дослідження аспектів управління процесами енергозбереження та енергоефективності виробничої діяльності підприємств.

Методологія дослідження.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. Були використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: абстрактно-логічний, дедуктивний і узагальнення.

Результати.

Ефективна політика енергозбереження може бути реалізована на основі концепції сталого розвитку та застосування світового досвіду розвинених країн, яка передбачає соціальну відповідальність всіх учасників процесу управління: держави, місцевих органів влади, громадського сектору та населення. Досягнення високого рівня енергоефективності можливе лише у тому випадку, коли держава запропонує підприємствам диверсифіковану систему стимулів і обмежень у сфері енергоспоживання.

Досвід країн ЄС свідчить про те, що імплементація політики сталого розвитку в сфері енергоефективності та енергозбереження неможлива без узгоджених дій органів законодавчої та виконавчої влади, громадських організацій, активістів, галузевих експертів і засобів масової інформації [5].

Необхідно зазначити, що Україна має один із найвищих показників споживання енергії на душу населення. Вона споживає понад 2% світових енергоресурсів і посідає 15-те місце серед найбільших споживачів ПЕР. У 2007 р. Україна вийшла на перше місце в Європі за енерговитратністю. Цей показник в 3,5 рази вищий, ніж у промислово розвинених країнах Європи. В Україні експлуатується велика кількість низькоефективних котелень і автономних теплогенераторів, які спалюють дефіцитне паливо – газ і мазут. ККД дрібних котелень і індивідуальних джерел енергії в 1,5 рази нижчий за технічно допустимий рівень. Крім цього, вони є основними забруднювачами довкілля.

Енергоємність ВВП свідчить про рівень витрат паливно-енергетичних ресурсів на одиницю виробленої продукції і є основним показником, який показує конкурентоспроможність підприємства як на внутрішньому, так і зовнішньому ринках. До основних напрямів зменшення енергоємності ВВП і підвищення енергоефективної діяльності виробничих підрозділів підприємства можна віднести:

- вдосконалення організаційно-економічних механізмів енергозбереження;
- проведення енергетичного аудиту на підприємстві;
- управління процесами енергозбереження;
- впровадження енергозберігаючих заходів і енергоефективних технологій та зменшення

питомих витрат енергоресурсів на виробництво одиниці продукції.

Вищезгадані напрями вимагають реалізації інвестиційних проектів, які ділять на такі групи: альтернативні, взаємозв'язані та незалежні. Альтернативні інвестиційні проекти містять пропозиції щодо реалізації проблем загального енергозбереження. Взаємозв'язані інвестиційні проекти характерні тим, що впровадження у виробництво одного з них вимагає реалізації інших. До незалежних інвестиційних проектів відносяться проекти, впровадження яких не пов'язано з реалізацією інших проектів. Основними напрямами підвищення енергоефективності слід вважати використання інноваційних енергоефективних технологій, як вітчизняних, так і світових. Впровадження інвестиційних енергозберігаючих проектів необхідно проводити на основі економічних, технічних, екологічних і організаційних чинників [6].

У зв'язку з високим рівнем енергоємності ВВП увага науковців спрямована на формування організаційно-економічного механізму інфраструктурного забезпечення енергозбереження. В наукових джерелах є різні авторські трактування терміну «організаційно-економічний механізм». Зокрема, В.В. Джеджула вважає, що організаційно-економічний механізм енергозбереження підприємств – це сукупність економічних, організаційних, мотиваційних методів і способів, які направлені на економічно обґрунтоване виявлення та максимальне використання потенціалу енергозбереження з метою мінімізації питомих витрат енергії на виробництво продукції та зменшення екологічного навантаження на довкілля [7]. Особливістю організаційно-економічного механізму інфраструктурного забезпечення енергозбереження є те, що він опирається на підтримку державних органів у сфері енергоефективності та бізнесу у формі державно-приватного партнерства, яке сприяє формуванню стратегічних орієнтирів інфраструктурного забезпечення енергозбереження підприємств [8].

Для досягнення належного рівня вітчизняної енергетики необхідна державна підтримка науково-дослідних і проектно-конструкторських розробок, спрямованих на розвиток паротурбінних і газотурбінних технологій, які є основою атомної і теплової (пиловугільної) енергетики України [9].

Енергозбереження – це діяльність (організаційна, наукова, практична, інформаційна), яка направлена на раціональне використання та економне витрачання первинної і перетвореної енергії, природних енергетичних ресурсів у національному господарстві, що реалізується з використанням технічних, економічних і правових методів [10]. Вона повинна сприяти у раціональному використанні ПЕР кожного виробника та споживача енергії. На багатьох підприємствах недостатньо широко розроблені методи досягнення цілей і завдань інноваційних проектів, які направлені на реалізацію енергозберігаючих заходів.

Сучасне енергозбереження охоплює раціональне використання електроенергії, пошук і розробку нових джерел енергії та впровадження новітніх технологій, які сприяють скороченню енергоємності виробничих процесів. Основними первинними енергоресурсами підприємства є електрична та теплова енергія.

На шляху ефективного енерговикористання є низка бар'єрів, а саме: фінансові, управлінські, адміністративні, правові та ринкові. Енергозбереження має бути пріоритетним напрямом економічної політики підприємства. Водночас, заслуговує на увагу оцінка ефективності енергозбереження та її складових.

Приймаючи до уваги природно-екологічні та економічні чинники, енергоефективність стає важливим критерієм функціонування енергетичного ринку. Він охоплює такі складові: енергозбереження, енергодостатність, універсальність, енергоприйнятність, безперебійність, безпечність і стійкість [11].

Висока енергоємність продукції зумовлена марнотратним споживанням ПЕР у результаті відставання української промисловості від рівня країн ЄС і високим ступенем зношеності основних фондів (70%). Стратегічними напрямами енергоефективної політики України повинні бути:

- збільшення обсягів власного видобутку нафти і газу на основі нових технологій;
- модернізація транспортної інфраструктури;

- диверсифікація енергоносіїв;

- зменшення частки енергоємних виробництв і формування світогляду економії енергоресурсів у суспільстві.

Значну увагу необхідно приділити відновлюваній енергетиці, що дозволить демонополізувати ключові сегменти енергоринку та забезпечити його прозорість і прогнозованість, тим самим сприятиме раціональному використанню енергоресурсів.

Необхідно зазначити, що фонд ліквідованих свердловин в нашій країні досягає 8000 шт. Наявність нових технологій відновлення свердловин і буріння бокових стовбурів дає можливість значно підвищити нафто-газовидобування. В результаті відновлення роботи ліквідованих свердловин можна додатково видобути до 5–6 млрд. м^3 газу та 1,5–2 млн. т нафти в рік.

Геотермальна енергія є екологічно чистою, економічно вигідною, відновлювальною і практично безвідходною при комбінованому способі використання (видобуток електроенергії та обігрів). Вона не залежить від умов довкілля, добових і річних циклів. Однак, потрібно закачувати відпрацьовану воду назад у водоносний горизонт, оскільки термальні води мають велику кількість солей токсичних металів і хімічних сполук. Водночас, одна глибока свердловина має промислову генерацію теплової енергії, собівартість якої удвічі менша від собівартості природного газу; геотермальна енергія не викидається в атмосферу та не забруднює її шкідливими речовинами, оскільки під час циркуляції енергоносія у свердловині щільність теплового потоку з поверхні Землі у навколишній простір залишається незмінною. Геотермальні ресурси України здатні в повному обсязі забезпечити сучасну економіку країни та сприяти її розвитку [12].

В умовах зростання цін на енергоносії важливою є проблема енергозбереження. Світова енергетика характеризується швидким розвитком енергоефективних технологій, які забезпечують конкурентоздатність економіки країни. Україна повинна приєднатися до цього процесу шляхом об'єднання зусиль держави, регіональних органів влади, фінансових установ, приватних і державних підприємств [13].

Економічний розвиток країни залежить від забезпечення економіки енергетичними ресурсами. В Україні необхідно провести енергетичну модернізацію як у сфері виробництва, так і споживання. Значний потенціал енергозбереження має промисловість і житлово-комунальне господарство. Впровадження енергоефективних заходів в цих галузях дасть можливість одержати значну економію енергоресурсів.

Досвід розвинених країн ЄС свідчить, що у сфері енергозбереження можна досягнути значних результатів у випадку застосування інвестицій [14]. Експерти вважають, що на утеплення індивідуальних будинків необхідно 300 млрд грн, а багатоквартирних – 400 млрд грн [15]. Політика енергозбереження в Україні повинна бути направлена на залучення державного та місцевих бюджетів, фінансових установ, міжнародних фондів, приватного бізнесу та населення. Енергетична трансформація України вимагає впровадження проектів із енергозбереження, що впливає на економічну та соціальну ситуацію в країні.

Досвід розвинених країн свідчить про те, що стимули та заохочення суб'єктів господарювання сприяють впровадженню енергозберігаючих технологій на підприємствах [16]. Держава здійснює заходи, щоб зацікавити підприємства економити паливно-енергетичні ресурси. Відповідно до Указу Президента України був створений урядовий орган «Держенергоефективність», основними завданнями якого є:

- реалізація державної політики у сфері ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива;

- збільшення частки відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива в енергетичному балансі України [17].

Важливим кроком України на шляху до європейської інтеграції з енергозбереження є внесення змін до Закону України «Про інвестиційну діяльність», які передбачають введення відповідних умов до інвестиційного проекту щодо показників енергоефективності [18]. Однак, на

сьогоднішній день відсутній механізм реалізації енергоефективної політики на підприємстві, який би забезпечував системний підхід до регулювання енергоефективності. Енергетичний сектор країни потребує законодавчого розвитку та систематизації.

Одним із напрямів підвищення енергоефективності промислових підприємств є застосування інтелектуальних інформаційно-управляючих технологій і систем. Автори робіт [19; 20] вважають, що основним завданням таких технологій є об'єднання інтегрованих автоматизованих систем управління підприємств у єдину інформаційну систему управління енергоефективністю. Інтегрована автоматизована система управління енергоефективністю має чотири рівні.

Перший рівень забезпечує управління фінансовою, господарською та адміністративною діяльністю підприємства. Підвищення енергоефективності підприємства забезпечується шляхом застосування енергоаудиту та енергетичного менеджменту, що дозволяє оптимізувати структуру споживання паливно-енергетичних ресурсів.

Другий рівень управління сприяє росту енергоефективності внаслідок зменшення обсягу технологічних і невиробничих втрат енергоресурсів за рахунок використання сучасного устаткування та енергоефективних технологій.

За допомогою третього рівня здійснюється управління технологічними процесами, що дозволяє керувати параметрами енергоспоживання, внаслідок цього підвищується енергоефективність.

Четвертий рівень – це управління устаткуванням виробничих процесів шляхом використання комп'ютерних засобів, що забезпечує підвищення енергоефективності. Необхідно зазначити, що прийняття управлінських рішень здійснюється на основі прогнозу та аналізу наслідків їх реалізації, приймаючи до уваги зміни, що відбуваються в навколишньому середовищі.

Підвищення енергоефективності на підприємстві є неможливим без системи енергетичного менеджменту та фахівців у сфері енергозбереження. Енергетичний менеджмент – це управлінська і технічна діяльність персоналу об'єкту господарювання, що направлена на раціональне використання енергії, із врахуванням соціальних, технічних, економічних і екологічних аспектів. Основною метою енергоменеджменту є забезпечення ефективних шляхів реалізації енергозберігаючої стратегії суб'єкта господарювання [10]. Забезпечення підприємства енергетичними ресурсами є частиною його фінансово-економічної безпеки. В зв'язку з цим, автори [21] вважають, що енергоменеджмент повинен охоплювати такі компоненти:

- систему аналізу та обліку споживання енергоресурсів;
- висококваліфікований персонал, який слідкує за процесом споживання енергії та оперативно здійснює стратегічне планування;
- реалізацію політики енергоефективності та енергозбереження підприємства;
- сучасну науково-технічну інформацію в сфері діяльності підприємства, а також його конкурентних фірм.

З метою визначення ефективності використання паливно-енергетичних ресурсів і впровадження заходів щодо зменшення їх витрат проводять енергетичний аудит. Цей вид діяльності направлений на зменшення споживання енергетичних ресурсів суб'єктами господарювання внаслідок підвищення ефективності використання енергії. Він орієнтований на дослідження об'єкта щодо його енерговикористання, виявлення фактів нераціонального використання енергії, визначення заходів, які сприяють енергозбереженню та оцінки технічних і економічних можливостей їх реалізації [10].

В результаті економії енергоресурсів автори роботи [21] пропонують для підвищення продуктивності підприємства застосовувати бенчмаркінг, який передбачає безперервний аналіз і оцінку методів виробництва та їх порівняння з кращими вітчизняними та зарубіжними результатами. На підставі цього проводять пошук найбільш ефективних напрямів.

Висновки і перспективи.

Таким чином, покращення енергозбереження та енергоефективності підприємств можливе шляхом застосування структурних, технологічних, технічних, менеджерських і фінансово-економічних заходів, а також впровадження інновацій, які спрямовані на розробку, створення нових енергоефективних технологій і нових організаційних форм виробництва та методів управління, зокрема застосування бенчмаркінгу. Це забезпечить продукції підприємств конкурентоспроможність як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Список використаних джерел

1. Єрмілов С.Ф., Геєць В.М., Ященко Ю.П. та ін. Енергоефективність як ресурс інноваційного розвитку: Національна доповідь про стан та перспективи реалізації державної політики енергоефективності. Київ: НАЕР, 2009. 93 с.

2. Ковалко М.П., Денисюк С.П. Енергозбереження – пріоритетний напрям державної політики України. Київ : Знання, 1998. 506 с.

3. Стратегія енергозбереження в Україні: Аналітична доповідь. Матеріали: Колективна монографія в 2-х т. ; За ред. В.А. Жовтянського, М.М. Кулика, Б.С. Стогнія. Київ: Академперіодика, 2006. 600 с.

4. Гнідий М.В., Маляренко О.Є. Методологія визначення теоретичного потенціалу енергозбереження на різних рівнях управління економікою. *Проблеми загальної енергетики*. 2007. № 15. С. 1–21.

5. Сотник І.М., Харчишина О.В., Коваленко Є.В. Реформування системи субсидій населенню в контексті сталого енергоефективного розвитку України. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 1. С. 243–252.

6. Цмоць І.Г., Теслюк В.М., Теслюк Т.В. Модель визначення пріоритетності виконання інвестиційних енергозберігаючих проектів на підприємстві . *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 1. С. 398–408.

7. Джеджула В.В. Енергозбереження промислових підприємств: методологія формування, механізм управління : монографія. Вінниця : ВНТУ, 2014. 346 с.

8. Дорошенко В.М. Організаційно-економічний механізм інфраструктурного забезпечення енергозбереження підприємств цивільного будівництва. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 8. С. 71–73.

9. Халатов А.А. Енергетика України: сучасний стан і найближчі перспективи. *Вісник НАН України*. 2016. № 6. С. 53–61.

10. Дзядикевич Ю.В., Гевко Р.Б., Буряк М.В., Розум Р.І. Енергетичний менеджмент: підручник. Тернопіль: Підручники і посібники, 2014. 336 с.

11. Лук'яненко Л., Дзебих І. Енергоефективність в сучасній економічній політиці України. *Журнал Європейської економіки*. 2015. № 3. Т.14. С. 252–261.

12. Крижанівський Є.І. Головне наше завдання – забезпечення енергетичної безпеки. *Наука та інновації*. 2016. № 3.С. 9–11.

13. Камбур О.А., Костенок Я.О. Особливості стимулювання заходів з енергозбереження на державних та комунальних підприємствах. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 22. С. 71 –74.

14. BP Statistical Review of World Energy. June 2015. Сайт Центру стратегічних та інтернаціональних досліджень. 2015. URL: http:// csis. org./files/ attachments/150611-BP %20Statistical% 20Review. pdf

15. Енергоефективність Сайт Державного агентства з енергоефективності та енергозбереження України. 2015. URL: http://saee.gov.ua/uk/activity/ enerhoefectyvnist

16. Данілкова А.Ю. Законодавчі аспекти енергозбереження на промислових підприємствах України / А. Ю. Данілкова // Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 9. С. 54–59.

17. Про затвердження Положення про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/676-2014-%D0%BF.

18. Закон України «Про інвестиційну діяльність» URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12.

19. Купчак В. Р. Управління енергоспоживанням при формуванні паливно-енергетичного балансу промисловості регіону. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 16. С. 52–57.

20. Медиковський М.О., Цмоць І.Г., Цимбал Ю.В. Інформаційно-аналітична система для управління енергоефективністю підприємств. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 1. С. 379–384.

21. Белялов Т.Е., Влодарчик В.В. Енергоефективний менеджмент в системі фінансово-економічної безпеки підприємства. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2015. № 1. С.161–164.

Статтю отримано: 23.03.2017 / Рецензування 18.04.2017 / Прийнято до друку: 27.04.2017

Yurii Dziadykevych
Dr. Sc. (Techn.), Professor
Department of Management of Biodiversity and Nature Use
Ternopil National Economic University
Ternopil, Ukraine
E-mail: yu.dziadykevych@tneu.edu.ua
Mykola Buriak
Ph.D. (Techn.), Associate Professor
Department of Management of Biodiversity and Nature Use
Ternopil National Economic University
Ternopil, Ukraine
E-mail: m.buriak@tneu.edu.ua
Maksim Ziniuk
Student
Department of Computer Integrated Technologies
Ternopil Ivan Puluj National Technical University
Ternopil, Ukraine

SOME ASPECTS OF MANAGEMENT OF PROCESSES OF ENERGY SAVING AND ENERGY EFFICIENCY OF PRODUCTION ACTIVITIES OF ENTERPRISES

Abstract

Introduction. *Today, the problem of using fuel and energy resources (FER) requires the introduction of elements of state policy into the sphere of management of energy saving and energy efficiency through the application of various sources of energy in enterprises and the establishment of new views of society on their economies.*

Methods. *The methodological basis of the study is the dialectical method of scientific knowledge. Common scientific and special research methods are used, namely: abstract and logical, deductive and generalization.*

Results*. It has been established that the problem of energy saving and energy efficiency of the use of FER has political and social features for today. It requires the implementation of state policy in the field of energy saving and energy efficiency, the use of FER and the adoption of new views on energy use by society. It is shown that the use of innovative technologies, both domestic and international are the main directions for energy efficiency improvement, that need to be carried out on the basis of economic, technical, environmental and organizational factors.*

It has been established that increasing energy saving and energy efficiency of enterprises is possible through the application of structural, technological, technical, managerial, financial and economic measures, as well as the introduction of innovations aimed at the development, creation of new energy-efficient technologies and new organizational forms of production and management methods, in particular, using Benchmarking. This will ensure the competitiveness of the enterprises' products both on the domestic and foreign markets.

The components of the management process for increasing energy conservation and energy efficiency of the industrial activity of enterprises are identified on the basis of the analysis.

Discussion. *The obtained results of the study allowed to outline the components of the management process for increasing energy conservation and energy efficiency of industrial activities of enterprises that can be used by the subjects of the industrial sphere.*

Keywords: *energy saving, energy efficiency, enterprises, implementation, innovations, production activity, competitiveness, products, innovations, energy efficient technologies.*

References

1. Yermilov, S.F., Heiets V.M., …..Yashchenko Iu.P. (2009). *Enerhoefektyvnist yak resurs innovatsiinoho rozvytku: Natsionalna dopovid pro stan ta perspektyvy realizatsii derzhavnoi polityky enerhoefektyvnosti* [Energy efficiency as a resource of innovation development: National Report on the status and prospects of implementation of the state energy efficiency policy]. Kyiv, Ukraine : NAER.

2. Kovalko, M.P., & Denysiuk, S.P. (1998). *Enerhozberezhennia – priorytetnyi napriam derzhavnoi polityky Ukrainy* [Energy saving is a priority direction of the state policy of Ukraine]. Kyiv, Ukraine : Znannia.

3. Zhovtianskyi, V.A., Kulyk, M.M., & Stohnii B.S. (Eds.). (2006). *Stratehiia enerhozberezhennia v Ukraini:*

Analitychna dopovid. Materialy: Kolektyvna monohrafiia [Energy saving Strategy in Ukraine: An Analytical Report. Materials: Collective monograph]. Kyiv, Ukraine : Akademperiodyka.

4. Hnidyi, M.V., & Maliarenko O.Ie. (2007). Metodolohiia vyznachennia teoretychnoho potentsialu enerhozberezhennia na riznykh rivniakh upravlinnia ekonomikoiu [Methodology for determining the theoretical potential of energy saving at different levels of economic management]. *Problems of general energy, 15,* 1–21.

5. Sotnyk, I.M., Kharchyshyna, O.V., & Kovalenko, Ie.V. (2017). Reformuvannia systemy subsydii naselenniu v konteksti staloho enerhoefektyvnoho rozvytku Ukrainy [Reforming the system of subsidies to the population in the context of sustainable energy-efficient development of Ukraine]. *Actual Problems of Economics, 1,* 243–252.

6. Tsmots, I.H., Tesliuk, V.M., & Tesliuk, T.V. (2017). Model vyznachennia priorytetnosti vykonannia investytsiinykh enerhozberihaiuchykh proektiv na pidpryiemstvi [A model for determining the priority of implementation of investment energy saving projects at the enterprise]. *Actual Problems of Economics, 1,* 398–408.

7. Dzhedzhula, V.V. (2014). *Enerhozberezhennia promyslovykh pidpryiemstv: metodolohiia formuvannia, mekhanizm upravlinnia : monohrafiia* [Energy saving of industrial enterprises: methodology of formation, management mechanism: monograph]. Vinnytsia, Ukraine : VNTU.

8. Doroshenko, V.M. (2016). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm infrastrukturnoho zabezpechennia enerhozberezhennia pidpryiemstv tsyvilnoho budivnytstva [Organizational and economic mechanism of infrastructure provision of energy saving enterprises of civil construction]. *Formation of market relations in Ukraine, 8,* 71–73.

9. Khalatov, A.A. (2016). Enerhetyka Ukrainy: suchasnyi stan i naiblyzhchi perspektyvy [Energy of Ukraine: current state and prospects coming]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine, 6,* 53–61.

10. Dziadykevych, Iu.V., Hevko, R.B., Buriak, M.V., & Rozum, R.I. (2014). *Enerhetychnyi menedzhment: pidruchnyk* [Energy management: textbook]. Ternopil, Ukraine : Pidruchnyky i posibnyky.

11. Luk'ianenko, L., & Dzebykh, I. (2015). Enerhoefektyvnist v suchasnii ekonomichnii politytsi Ukrainy [Energy efficiency in the current economic policy of Ukraine]. *Journal of the European Economy, 3, 14,* 252–261.

12. Kryzhanivskyi, Ie.I. (2016). Holovne nashe zavdannia – zabezpechennia enerhetychnoi bezpeky [Our main task is to provide energy security]. *Science and Innovation, 3,* 9–11.

13. Kambur, O.A., & Kostenok, Ia.O. (2015). Osoblyvosti stymuliuvannia zakhodiv z enerhozberezhennia na derzhavnykh ta komunalnykh pidpryiemstvakh [Features of stimulating energy saving measures at state and municipal enterprises]. *Investments: practice and experience, 22,* 71–74.

14. BP Statistical Review of World Energy. June 2015. Center for Strategic and International Studies. (2015). Retrieved from http:// csis. org./files/ attachments/150611-BP %20Statistical% 20Review. Pdf.

15. Energy efficiency. State Agency for Energy Efficiency and Energy Conservation of Ukraine. (2015). Retrieved from http://saee.gov.ua/uk/activity/ enerhoefectyvnist.

16. Danilkova A.Iu. (2015). Zakonodavchi aspekty enerhozberezhennia na promyslovykh pidpryiemstvakh Ukrainy [Legislative aspects of energy saving at industrial enterprises of Ukraine]. *Investments: practice and experience, 9,* 54–59.

17. On Approval of the Regulation on the State Agency for Energy Efficiency and Energy Conservation. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/676-2014-%D0%BF.

18. Law of Ukraine «On Investment Activity». Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1560-12.

19. Kupchak, V.R. (2015). Upravlinnia enerhospozhyvanniam pry formuvanni palyvno-enerhetychnoho balansu promyslovosti rehionu [Energy management in the formation of the fuel and energy balance of the regional industry]. *Investments: practice and experience, 16,* 52–57.

20. Medykovskyi, M.O., Tsmots, I.H., & Tsymbal, Iu.V. (2016). Informatsiino-analitychna systema dlia upravlinnia enerhoefektyvnistiu pidpryiemstv [Information and analytical system for managing energy efficiency of enterprises]. *Investments: practice and experience, 1,* 379–384.

21. Belialov, T.E., & Vlodarchyk, V.V. (2015). Enerhoefektyvnyi menedzhment v systemi finansovo-ekonomichnoi bezpeky pidpryiemstva [Energy-efficient management in the system of financial and economic security of the enterprise]. *Formation of market relations in Ukraine, 1,* 161–164.

Received: 03.23.2017 / Review 04.18.2017 / Accepted 04.27.2017

УДК 658.115
JEL Classification P11

Прокопчук Лілія
к.е.н., доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування
Подільський державний аграрно-технічний університет
м. Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: ProkopchukLM@gmail.com

ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОРПОРАТИВНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Анотація

Вступ. *Прагнення України вступити до європейської спільноти вимагає запровадження в нашій країні її основних принципів. Необхідно змінити викривлену природу корпорації. На вітчизняних підприємствах слід запровадити кодекс професійної етики. Треба вести мову про забезпечення рівного захисту інтересів і прав всіх акціонерів.*

Успіх реформи залежить від жорсткої політичної волі уряду, пошуку балансу економічних інтересів для прийняття законодавчих основ розвитку корпоративного управління, а також їх ефективного запровадження у життя.

Методи. *В дослідженні застосовано наступні методи : монографічний – для теоретичного узагальнення передового досвіду функціонування підприємницьких структур, метод системного аналізу – вивчення сукупності факторів впливу на розвиток підприємств з державною часткою, статистичний – для аналізу статистичних даних, графічний і табличний методи подання інформації.*

Результати. *Стаття присвячена дослідженню реформи корпоративного управління суб'єктів господарювання державного сектора економіки, що є вкрай необхідною, оскільки існуючі механізми корпоративного управління є неефективними, або взагалі відсутні, що, в свою чергу, призводить до незадовільних фінансових результатів діяльності підприємств, втрати ними конкурентоспроможності..*

Перспективи. *Поліпшення корпоративного управління у секторі державних підприємств є ключовим компонентом реформи по вирішенню проблеми глибинної макрофіскальної вразливості України. Вплив галузевих міністерств, слабка або відсутня корпоративна структура, у тому числі відсутність такого компонента як ради директорів, недостатня прозорість і непослідовний моніторинг діяльності призвели до зниження продуктивності і виникнення фіскальних дисбалансів. Поліпшення корпоративного управління в секторі державних підприємств повинне сприяти формуванню позитивного зовнішнього впливу на конкурентне середовище в Україні і підвищенню ефективності надання державних послуг та ефективності розподілу державних ресурсів.*

Ключові слова: *реформа, корпоративне управління, державний сектор, акціонерні товариства.*

Вступ.

Проблема вітчизняного корпоративного сектору полягає в першу чергу у тому, що ряд функцій уряду в державному секторі економіки розпорошені серед різних установ і організацій, які часто виконують однакові функції або навпаки мають протилежні інтереси, що підриває ефективність контролю. В підприємствах з державною часткою, уряд одночасно виступає як акціонер, джерело фінансування, регулятор, орган контролю, замовник і постачальник. Одні й ті ж самі установи беруть участь у розробці політики державного сектору економіки, призначеннях керівництва, аналізі/затвердженні фінансових планів підприємств і займаються оцінюванням результатів їх діяльності.

Це приводить до множення контролюючих структур з перехресними і внутрішньо суперечливими функціями. Поліпшення зовнішнього управління державними підприємствами не може бути досягнуте без вирішення інституційних проблем.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Вивчення різних аспектів корпоративного управління у секторі державних підприємств,

тенденцій та перспектив розвитку акціонерних товариств зустрічається в наукових працях О. Амоші, В. Андронова, В. Антонова, Г. Астапової, Т. Долгопятової, В. Євтушевського, В. Задихайла, Ю. Іванова, О. Кібенко, Г. Клейнера, Г. Козаченка, Е. Кореневої, М. Круглова, С. Масютіна, Г. Назарової, М. Прокопенка, О. Радигіна, В. Россінського, С. Румянцева, А. Сірка, М. Старовойтова, І. Храбрової та ін. Поряд з цим, важливим залишається визначення головних перешкод на шляху до проведення якісної реформи корпоративного управління і розробка заходів для подальшого ефективного функціонування суб'єктів державного сектору та створення сприятливого середовища для залучення інвестицій.

Мета.

Основна мета дослідження – визначити основні аспекти реформи корпоративного управління у секторі державних підприємств, виявити основні напрями розвитку та обґрунтувати пропозиції з приводу реформування корпоративних структур на перспективу.

Методологія дослідження.

Ключовим серед методів дослідження є метод системного аналізу, який дозволив комплексно підійти до вивчення структурно-функціональних зв'язків на етапах реформування корпоративного управління у структурах державного сектору . Були застосовані такі методи економічних досліджень, як: монографічний – для теоретичного узагальнення передового досвіду функціонування підприємницьких структур, метод системного аналізу – вивчення сукупності факторів впливу, статистичний – аналізу статистичних даних, графічний і табличний методи подання інформації.

Результати. У минулому державні підприємства функціонували у не дуже добре відрегульованому середовищі, що призвело до перекосів в сфері конкуренції та відсутності ефективного ринкового контролю.

Поточні реформи мають бути спрямовані на дотримання існуючих правил конкуренції і забезпечення виконання відповідними регулятивними органами своїх функцій по зменшенню випадків монополістичної поведінки – особливо з боку державних підприємств – і сприянню конкуренції та ринкової ефективності.

Необхідно створити належні механізми корпоративного управління шляхом вдосконалення систем управління діяльністю і покладання на державні підприємства відповідальності у разі незадовільних результатів роботи, а також шляхом зміцнення фінансової та бюджетної дисципліни. Це повинно також привести до зростання податкових надходжень і більшої ясності стосовно рівня перерахувань дивідендів, який можна очікувати від даного сектору.

Відомо, що державний сектор відіграє важливу роль в економіці України. Уряд контролює значну кількість економічних активів як безпосередньо (близько половини об'єктів нерухомості перебуває в державній власності, а державні видатки складають близько половини ВВП), так і через державні підприємства, активи яких становлять, за оцінками експертів, понад 60 відсотків ВВП. Державні підприємства можуть мати різні форми, у тому числі державні незалежні звичайні компанії, інші установи, подібні до урядових відомств, а також акціонерні компанії державно-приватної форми власності.

Попри те що розмір державного сектору, включаючи сектор державного управління та державні підприємства, є великим (його сукупний дохід становить понад 70 відсотків ВВП), управління і контроль над державними підприємствами носять фрагментарний характер, а нормативно-правова база не оптимізована [1].

Існуюче корпоративне законодавство наразі є занадто ускладненим, неоднозначним і часом внутрішньо суперечливим, що надає державним органам значну свободу у визначенні того, коли і як його застосовувати (табл. 1).

Таблиця 1

Індикативний список нормативно-правових актів, що регулюють управління держпідприємствами

Типи державних підприємств	Індикативний перелік законів, що застосовуються для регулювання їх діяльності
Підприємства державної форми власності, що не мають форми акціонерного товариства	12
Казенні держпідприємства	7
Підприємства, що знаходяться повністю у державній власності	9
Державні холдингові компанії	3
Акціонерні товариства з участю держави	11

**Джерело: [2]*

Держпідприємства не мають юридичного права власності на активи, з якими вони працюють. Це знижує привабливість ефективного реінвестування та використання цих активів і створює умови для прямого державного контролю над поточним управлінням діяльністю держпідприємств.

Відомо, що державні активи складають найбільшу частку підприємницького сектору в економіці. Станом на кінець 2015 року у володінні сектору державного управління перебувало більше одного мільйона ділянок нерухомого майна і 1833 активно функціонуючих підприємства (з 3350 зареєстрованих державних підприємств) за даними Фонду держмайна України [3] і Міністерства економіки і торгівлі [1] (табл. 2).

Загальний обсяг нарахованих доходів у секторі є високим, на рівні приблизно 20 відсотків ВВП. На цих підприємствах працюють більше 1 млн. осіб (близько 25 відсотків від загальної кількості зайнятих в секторі державного управління). Значна частина активів під управлінням державних підприємств знаходиться в енергетичній та вугільній промисловості (близько 60 відсотків від загального обсягу активів під управлінням державних підприємств) та в секторі інфраструктури (близько 15 відсотків від загального обсягу активів). Розподіл доходів між державними підприємствами значною мірою викривлений: на 50 найбільших державних підприємств припадає більше 80 відсотків загальних доходів і аналогічно висока частка активів. Більше половини держпідприємств мають низький рівень доходів, менше 1 млн. доларів США на рік.

Таблиця 2.

Чисті фінансові збитки основних збиткових державних підприємств*

Показники	Рік		
	2013	2014	2015
Кількість підприємств, шт.	3 622	3 632	3 350
Діючі компанії, шт.	2 255	2 109	1 833
Середньомісячна заробітна плата, грн.	3 911	4 202	2 801
Заборгованість із заробітної плати, тис. грн.	479,1	259,2	656,1
Активи, млрд. грн.	758,3	789,0	869,9
Чисті фінансові збитки, млн. грн.**	11 890	17 839	79 872
Кількість робітників, тис. осіб	1 164	1 112	952
Збитки на одного працівника, грн.**	10 215	16 042	83 899

**Джерела інформації: дані Мінекономрозвитку[1]; оцінки експертів МВФ. [2]*
***Дані за 2015 рік на основі кумулятивних даних за перші три квартали року*

Проте, інформація та її прозорість щодо державних комерційних активів обмежені. Зведені дані звітності по державних активах, їхній вартості, прибутковості і показникам фінансової діяльності недоступні. Навіть оцінки загальної кількості державних підприємств або кількості ділянок нерухомого майна є невизначеними. Фінансові дані, що відносяться до характеристики їх структури

капіталу та фінансових результатів, у тому числі збитків, які впливають на бюджет, не доступні Верховній Раді та громадськості. Ретельний аналіз вартості, прибутковості та показників фінансової діяльності державних комерційних активів та їхнього впливу на державні фінанси сильно ускладнений через відсутність своєчасної та несуперечливої інформації. Дані, отримані від статистичної служби Мінекономрозвитку, не охоплюють державних активів; а різні статистичні агенції, що існують в Україні, по різному оцінюють їх основні показники, включаючи кількість діючих держпідприємств (рис. 1).

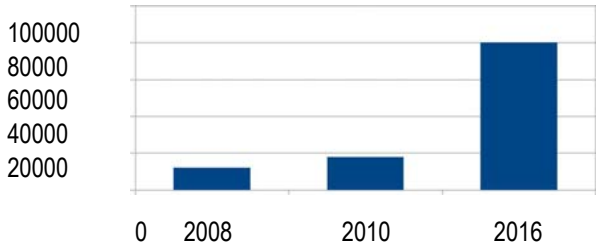

Рис. 1. Динаміка чистих фінансових збитків держпідприємств
**Джерело: складено автором на підставі даних Мінекономрозвитку та оцінки співробітників МВФ*

Поліпшення якості корпоративного управління у секторі державних підприємств є ключовим компонентом реформи по вирішенню проблеми глибинної макрофіскальної вразливості України. Вплив галузевих міністерств, слабка або відсутня корпоративна структура, у тому числі відсутність такого компонента як ради директорів, недостатня прозорість і непослідовний моніторинг діяльності призвели до зниження продуктивності і виникнення фіскальних дисбалансів корпоративного управління в секторі державних підприємств [4]. На сьогодні на підприємствах має бути впроваджена цілісна система корпоративного управління, яка повинна сприяти формуванню позитивного зовнішнього впливу на конкурентне середовище в Україні і підвищенню ефективності надання державних послуг та ефективності розподілу державних ресурсів.

У проекті концепції реформи принципи ОЕСР щодо корпоративного управління державними підприємствами визнані орієнтирами для заходів, спрямованих на зміцнення механізмів управління [5].

У той час, як Конституція України, Господарський кодекс України (ГКУ) [6] та Закон України «Про управління об'єктами державної власності» [7] покладають відповідальність за здійснення нагляду за діяльністю державних підприємств на Кабінет Міністрів України, в реальності функції володіння є фрагментованими і розпорошеними серед безлічі заінтересованих сторін. До них можна віднести Мінекономрозвитку, Фонд державного майна (ФДМУ) та галузеві міністерства. Приблизно 80 відсотків державних підприємств перебувають під наглядом семи різних установ (табл. 3), що створює значний адміністративний тягар і посилює існуючі обмеження в ресурсах.

Наявність державних підприємств різних форм власності, регламентованих в рамках правової бази України, викликає дуалізм у підходах до здійснення державної функції володіння та впливає на конкурентне середовище. Правова база управління державними активами передбачає дві основні можливі форми власності: акціонерні товариства та унітарні підприємства; унітарні підприємства в свою чергу поділяються на казенні і комерційні [8].

Акціонерні товариства – це комерційні підприємства, що керуються нормами корпоративного управління, які застосовуються в Україні до приватних компаній-резидентів, що забезпечує певні обмеження на участь держави в їх діяльності Казенні і комерційні унітарні підприємства перебувають під контролем уряду, хоча й різною мірою. Казенні підприємства повністю контролюються урядом і мають право лише на операційне управління. Комерційні організації також

повністю контролюються урядом, але вони мають право на керування бізнесом і функціонують на комерційній основі. У секторі державних підприємств це створює дуалізм у підході до державної власності і має негативні наслідки для забезпечення добре функціонуючого конкурентного середовища як в окремій галузі, так і в економіці в цілому.

Таблиця 3

Фрагментація функцій з нагляду та володіння

Функції нагляду та володіння	Мін економ розвитку	Мінфін	Кабінет міністрів України	Галузеві міністерства	Секреаріат	Адміністрація	ФДМУ
Нагляд за сектором держпідприємств	✔	✔	✔		✔		✔
Регулювання/політика	✔	✔	✔	✔	✔	✔	
Моніторинг діяльності	✔	✔		✔			✔
Поточне управління	✔	✔		✔			

**Джерело: складено автором*

Не існує чітких критеріїв для створення нового держпідприємства та/або покладання функцій на держпідприємство, а не на відомчу організацію. Внаслідок цього постійно створюються нові державні підприємства, деякі з яких мають зобов'язання, які могли б виконуватися відповідними урядовими міністерствами або відомствами. Держпідприємства створюються у випадках, коли держава є єдиним клієнтом та/або коли їх дохід цілком складається з плати за послуги [9]. Не існує чітких процедур для згортання діяльності нежиттєздатних або неплатоспроможних державних підприємств, крім того, є приклади суб'єктів економічної діяльності, які продовжують працювати, незважаючи на те, що вони давно закінчили виконувати функції, первісно покладені на них.

Поточна концептуалізація функції державного володіння в Україні, особливо коли йдеться про унітарні держпідприємства, істотно відрізняється від передової міжнародної практики. Світовий досвід показує, що нормативно-правова база має бути однаковою до всіх категорій держпідприємств, чого не спостерігається в Україні [10]. Крім того, відповідно до керівних принципів ОЕСР щодо корпоративного управління держпідприємствами, рекомендується застосовувати централізований підхід до здійснення функції управління державною власністю [11].

Наріжним каменем для забезпечення надійного режиму корпоративного управління для державних підприємств є розмежування подвійної функції держави як власника і як регулятора з метою вирішення проблеми конфлікту інтересів і зміцнення підзвітності цих підприємств. Визначення цілей держави, реалізація системи стримувань і противаг для збереження незалежності від уряду, встановлення порядку підзвітності та деталізація вимог до моніторингу діяльності допомагають управляти очікуваннями та правами зацікавлених осіб, а також сприяють ефективному управлінню державними підприємствами.

Система управління діяльністю державних підприємств потребує істотного доопрацювання для того, щоб вона забезпечувала досягнення поставленої мети. Відображаючи відмінності між акціонерними й унітарними підприємствами, система управління діяльністю держпідприємств України передбачає різне ставлення до кожного виду державних підприємств. Результати діяльності акціонерних державних підприємств оцінюються на основі суміші комерційних і некомерційних показників, до яких входять: чистий прибуток, середньооблікова кількість працівників, платежі до соціальних фондів та частка прибутку, яка виплачується до державного бюджету. Унітарні державні підприємства, навпаки, оцінюються за більш широким спектром

критеріїв, які включають комерційні та некомерційні показники, фінансову ефективність, інновації та використання державних активів.

Ефективний контроль за діяльністю державних підприємств допомагає підвищити їх операційну ефективність і має наслідки для кількох областей корпоративного управління, у тому числі для виконання функцій управління державним майном, підзвітності державних підприємств та прозорості сектору. Належне здійснення функції управління державною власністю має визначатися необхідністю досягнення віддачі на вкладені в держпідприємства кошти в інтересах їхніх власників, широкої громадськості. Ефективна система моніторингу діяльності дозволяє державі визначити, чи досягає своєї мети держпідприємство, і прийняти коригуючі заходи у випадку недосягнення цілей.

Вагоме місце займає і приватизація майна державних підприємств що становить найважливіший елемент побудови багатоукладної соціально-орієнтованої ринкової економіки [12, с. 137].

Передова міжнародна практика рекомендує застосовувати такі компоненти системи моніторингу діяльності держпідприємств:

– збір відправної інформації про діяльність держпідприємства для полегшення порівняльного аналізу;

– визначення цілей і завдань у відповідності із загальними цілями уряду;

– розробка угод про результати діяльності з метою сприяння досягненню держпідприємством цілей і завдань;

– розробка набору значимих і релевантних ключових показників ефективності, за якими може бути оцінена діяльність підприємства.

Висновки і перспективи.

Історично склалося так, що зусилля по приватизації були не дуже успішними. Тому, необхідно спростити правила приватизації і спрямувати їх на створення рівних умов для всіх учасників ринку, що дозволить державі отримувати найкращу ціну та/або найбільш вигідні інвестиційні умови. Потрібно приділити подальшу увагу управлінню самим процесом приватизації, щоб гарантувати його здійснення у прозорий і підзвітний спосіб, що, в свою чергу, максимізуватиме вартість активів для держави.

Необхідно забезпечити більшу поінформованість учасників обговорення на урядовому рівні про різні варіанти, які варто розглянути при розробці структури власності та системи корпоративного управління. Потрібно також пам'ятати про необхідність сильної політичної підтримки і широкомасштабної комунікаційної стратегії для того, щоб законодавці і широка громадськість були повною мірою поінформовані про стратегію реформ та очікувані економічні вигоди, які вона повинна принести.

Отже, на нашу думку удосконалення системи корпоративного управління полягає у здійснення наступних дій:

– розробити єдину систему звітності, відповідальність за яку несе одна установа;

– внести зміни до Закону «Про державну таємницю» з метою підвищення прозорості та покращення якості державного управління;

– посилити прозорість шляхом впровадження веб-звітів;

– реалізувати план з нарощення потенціалу на всіх рівнях інституційної структури;

– визначити чіткі критерії для створення і закриття державних підприємств;

– посилити роль парламенту в структурі управління державним корпоративним сектором економіки;

– усунути подвійний підхід до структури корпоративного управління державними підприємствами;

– реформувати систему управління діяльністю, шляхом введення стандартизованої

системи оцінки.

Список використаних джерел

1. Мінестерство економічного розвитку і торгівлі України. Офіційний веб-сайт. URL: http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA. (дата звернення : 26.03.17) .

2. Україна. Звіт про надання технічної допомоги – реформа управління державним майном і нагляду над ним. Доповідь МВФ по країні №16/31. Січень 2016 р. URL: http://www.imf.org/external/index.htm. (дата звернення : 26.03.17) .

3. Фонд державного майна Укрїни Офіційний веб-сайт. URL: www.spfu.gov.ua. (дата звернення : 20.03.17) .

4. Міжнародний банк реконструкції та розвитку. Міжнародна фінансова корпорація.Стратегія партнерства з Україною на період 2012-2016 фінансових років. 20 січня 2012 р. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/399161468313767151/pdf/662790UKRAINIA00CPS0 full0report0UKR.pdf. (дата звернення : 20.02.17) .

5. OECD Principles of Corporate Governance. – 2004. URL: http://www.oecd.org/corporate/ca/revisionoftheoecdguidelinesoncorporategovernanceofstate-ownedenterprises.htm. (дата звернення : 21.02.17) .

6. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 р. (з останніми змінами та доповненнями, внесеними 7.03.2002 р.) № 1576-XII. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12 (дата звернення : 13.02.17) .

7. Закон України «Про управління об'єктами державної власності». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2006. № 46. С. 456.

8. «Огляд державного фінансового управління». МВФ. Департамент з бюджетних питань. Звіт з ТД; Олден та ін., липень 2014 року. URL : https://www.imf.org/external/lang/ukrainian/pubs/ft/scr/2016/cr1631u.pdf.

9. Світовий Банк. Україна: огляд 2011 рік. URL: http://siteresources.worldbank.org/UKRAINEINUKRAINIANEXTN/Resources/455680-1316425374845/UkraineSnapshotUkrSeptember2011.pdf. (дата звернення : 22.03.17) .

10. «Україна: система фінансового нагляду і управління державними підприємствами». Світовий банк. 2011. URL: http://documents.worldbank.org/curated/en/651041468110336342/ pdf/707990UKRAINIA070053B0PFMPReportUKR.pdf. (дата звернення : 27.03.17) .

11. OECD. Офіційний веб-сайт. URL: http://www.oecd.org (дата звернення : 27.03.17) .

12. Прокопчук Л.М. Стан приватизації і перспективи розвитку акціонерних товариств у галузях АПК України. *Збірник наукових праць Подільського держ. аграрн.-тех. ун-ту*. 2008. № 16. С. 137-140.

Статтю отримано: 29.03.2017 / Рецензування 21.04.2017 / Прийнято до друку: 8.05.2017

Liliya Prokopchuk
Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Department of management, public management and administration
State agrarian and engineering university in Podilya
Kamianets-Podilskiy, Ukraine
E-mail: ProkopchukLM@gmail.com

PROBLEMS OF REFORMING THE STATE CORPORATE SECTOR OF UKRAINE

Abstract

Introduction. *Ukraine's aspiration to join the European community requires the introduction of its main principles in our country. It is necessary to change the distorted nature of the corporation. A code of professional ethics should be introduced at the domestic enterprises. We must speak about ensuring equal protection of the interests and rights of all shareholders.*

The success of the reform depends on the government's hard political will, the search for a balance of economic interests for the adoption of the legislative framework for corporate governance development, and their effective introduction into life.

Methods. *The following methods of economic research are applied in writing the article: monographic – for the*

theoretical generalization of the best practices of the functioning of business structures, the method of system analysis – for the study of the set of factors of influence on the development of enterprises with the state share, statistical – for the analysis of statistical data, graphical and tabular methods for presentation of information.

Results. *The article is devoted to the study of the reform of corporate governance of economic entities of the state sector of the economy, which is extremely necessary, since existing mechanisms of corporate governance, are ineffective or nonexistent, which in turn leads to unsatisfactory financial performance of enterprises, loss of competitiveness.*

Discussion. *Improving corporate governance in the sector of state-owned enterprises is a key component of the reform to address the issue of deep macro-fiscal vulnerability in Ukraine. The influence of branch ministries, the weak or missing corporate structure, including the lack of such a component as the board of directors, lack of transparency and inconsistent monitoring of activities led to a decline in productivity and the emergence of fiscal imbalances. Improving corporate governance in the state-owned enterprises sector should contribute to the creation of a positive external impact on the competitive environment in Ukraine and increase the efficiency of public service delivery and the efficiency of the allocation of public resources.*

Keywords: *reform, corporate governance, public sector, joint-stock companies.*

References

1. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Official web-site. Retrieved from http://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA.

2. Ukraine. Report on the provision of technical assistance is a reform of the management and supervision of state property. IMF Country Report No. 16/31. January 2016. Retrieved from http://www.imf.org/external/index.htm.

3. State Property Fund of Ukraine. Official web-site. Retrieved from www.spfu.gov.ua.

4. International Bank for Reconstruction and Development. International Financial Corporation.Strategy of partnership with Ukraine for the period of 2012-2016 fiscal years. January 20, 2012. Retrieved from http://documents.worldbank.org/curated/en/399161468313767151/pdf/662790UKRAINIA00CPS0full0report0UKR.pdf.

5. OECD Principles of Corporate Governance. (2004). Retrieved from http://www.oecd.org/corporate/ca/revisionoftheoecdguidelinesoncorporategovernanceofstate-ownedenterprises.htm.

6. Law of Ukraine «On Business Associations» of 19.09.1991 (as last amendments and supplements on March 7, 2002). No. 1576-XII. Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1576-12.

7. Law of Ukraine «On the Management of State Property Objects». (2006). *Information from the Verkhovna Rada of Ukraine (VR), 46,* 456.

8. «Review of Public Financial Management». The IMF. Department of budget issues. TB report; Alden et al., July 2014. Retrieved from https://www.imf.org/external/lang/ukrainian/pubs/ft/scr/2016/cr1631u.pdf.

9. The World Bank. Ukraine: Review 2011. Retrieved from http://siteresources.worldbank.org/UKRAINEINUKRAINIANEXTN/Resources/455680-1316425374845/UkraineSnapshotUkrSeptember2011.pdf.

10. «Ukraine: System of Financial Supervision and Management of State Enterprises». The World Bank. (2011). Retrieved from http://documents.worldbank.org/curated/en/651041468110336342/pdf/707990UKRAINIA070053B0PFMPReportUKR.pdf.

11. OECD. Official web-site. Retrieved from http://www.oecd.org.

12. Prokopchuk, L.M. (2008). Stan pryvatyzatsii i perspektyvy rozvytku aktsionernykh tovarystv u haluziakh APK Ukrainy [The state of privatization and prospects for the development of joint stock companies in the agroindustrial complexes of Ukraine]. *Collection of scientific works of the State Agririan and Engineering University in Podilya, 16,* 137-140.

Received: 03.29.2017 / Review 04.21.2017 / Accepted 05.8.2017

ЕКОНОМІКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

THE ECONOMY OF BUSINESS ENTITIES

УДК 631.115.1
JEL Classification Q12

Голубєв Андрій[2]
аспірант кафедри економіки та управління підприємствами
Академія праці, соціальних відносин і туризму
м. Київ, Україна
E-mail: Zvit.zav@gmail.com

МІСЦЕ І РОЛЬ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У СФЕРІ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

Анотація

Вступ. *Фермерське господарство часто є основа життя та діяльності не тільки самого фермера, а й всієї його родини, що створює єдині умови життя та визначає мету й інтереси всіх членів родини. Саме в цьому контексті й полягає роль фермерських господарств у розвитку аграрної сфери економіки країни.*

Відповідно, постає завдання вивчення діяльності фермерських господарств, їх соціально-економічних особливостей у нинішніх умовах в Україні.

Методи. *При написанні статті застосовувались загальноприйняті методи дослідження: монографічний метод, методи наукового пізнання, логічного узагальнення, а також методи статистичної обробки інформації.*

Результати. *У статті обґрунтовується необхідність подальшого розвитку фермерства в Україні. Зазначається, що фермерські господарства мають певні переваги, які вигідно відрізняють їх від інших підприємницьких структур у сфері аграрного виробництва. Розглянута класифікація фермерських господарств. Визначено їх особливі функції, які вони покликані здійснювати для подальшого розвитку сільського господарства, а саме: створювати конкурентне середовище великим сільськогосподарським підприємствам, забезпечувати зайнятість сільського населення тощо.*

Перспективи. *Фермерське господарство слід розглядати не просто як форму організації праці, а як спосіб життя селянина, що включає не тільки його професійну діяльність, а й базується на якнайповнішому використанні специфіки сільського життя, єдності виробничої і культурної сфер життєдіяльності.*

Ключові слова: *фермерські господарства, господарства сімейного типу, ринкове середовище, типи фермерських господарств, переваги фермерських господарств.*

Вступ.

В умовах реформування та розвитку сільського господарства на базі колективних сільськогосподарських підприємств сформувалися нові агроформування, зокрема, це фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, акціонерні товариства та інші. Відбулися процеси роздержавлення землі та її перерозподіл між різними формами сільськогосподарського господарювання. Загалом, у галузі створено понад 40 тис. підприємств ринкового типу, які нині можна вважати основною виробничою базою аграрного сектору економіки України.

[2] Науковий керівник: Корчинська О.А., д.е.н., с.н.с., доцент

Відповідно, постає завдання вивчення діяльності фермерських господарств, їх соціально-економічних особливостей у нинішніх умовах в Україні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Теорія, методологія та практика становлення і функціонування фермерських господарств у процесі ринкових перетворень в аграрній економіці знайшли своє відображення у наукових працях багатьох авторів, зокрема: І.М. Глібчука, В.П. Горьового, С.В. Тимчука, П.М. Макаренка, Л.Л. Мельника, Ю.О. Махортова, В.Л. Дмитренка та інших вчених.

Незважаючи на вагомий внесок зазначених авторів у вирішення завдання щодо визначення економічної сутності і ролі фермерства в аграрній сфері, залишаються аспекти, які потребують подальшого дослідження.

Мета.

Метою статті є дослідження та обґрунтування місця і ролі фермерських господарств у сфері аграрного виробництва на сучасному етапі розвитку економіки.

Методологія дослідження.

У процесі дослідження застосовувались загальноприйняті методи: монографічний, методи наукового пізнання, логічного узагальнення, а також методи статистичної обробки інформації.

Результати.

Як засвідчує досвід багатьох країн світу, за рахунок фермерських господарств забезпечуються як часткова, так і повна зайнятість сільського населення, а також продовольча безпека цих країн.

Так, наприклад, у Німеччині більше 90% сільськогосподарських підприємств – це сімейні ферми із середнім розміром землі 49 га. У Фінляндії сільськогосподарське виробництво на 100 % представлене фермерськими господарствами, середній розмір земельних угідь в яких становить 38 га. У Польщі 61 % земель використовується біля 136 тис. фермерських скотарських господарств [1,с. 111–115]. В США сімейні фермерські господарства виробляють 84% всієї сільськогосподарської продукції країни, використовуючи при цьому 78% земельних угідь сільськогосподарського призначення. У Бразилії цей показник становить 40% продукції на 25% земельних угідь, а на Фіджі сімейні фермерські господарства виробляють 84% батату, рису, кукурудзи, тапіони та бабових, використовуючи при цьому 47,4% сільськогосподарських угідь цієї республіки [2]. Невеликі за розмірами фермерські господарства в цих країнах здатні досить швидко маневрувати і реагувати на ринкові потреби виробництва та його кон'юнктуру.

Отже, багатовіковий світовий досвід показує, що основу аграрного сектору країн з розвинутою ринковою економікою становлять фермерські господарства, які представляють собою ринково орієнтовані підприємницькі структури, які мають земельні наділи для виготовлення товарної сільськогосподарської продукції, можуть займатися її переробленням і реалізацією.

Щодо України, то ряд авторів, зокрема А.С. Олійник , Л.В.Корнілов, О.В. Абрамович вважають, що фермерство тільки зароджується і є відносно новою формою господарювання в сучасних ринкових умовах нашої країни.

Ми маємо підстави стверджувати, що насправді розвиток фермерства в Україні має тривалу історію, що засвідчує важливу роль фермерських господарств як в аграрній сфері, так й економіці нашої країни в цілому.

Проте, новий етап відновлення фермерських господарств як господарюючих суб'єктів в аграрній сфері економіки нашої країни розпочався з проголошенням незалежності України та прийняттям спочатку Закону України «Про селянське (фермерське) господарство», а потім Закону України «Про фермерське господарство». Згідно з цим законом «фермерське господарство є

формою підприємницької діяльності громадян, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, здійснювати її переробку та реалізацію з метою отримання прибутку на земельних ділянках, наданих їм у власність та/або користування, у тому числі в оренду, для ведення фермерського господарства, товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, відповідно до закону» [3].

Мета цієї форми господарювання полягає в отриманні прибутку через ефективне виробництво конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції з подальшою її переробкою та реалізацією на внутрішніх і зовнішніх ринках. Ґрунтується вона на специфічних принципах ведення аграрного бізнесу, зокрема:

1) бізнесовій самостійності з правом створення юридичної особи;

2) винятково добровільному становленню та функціонуванню;

3) вільному найму працівників та запозиченню інвестицій;

4) самостійному виконанню своїх виробничих програм;

5) вільному розпорядженні отриманим економічним ефектом.

З початку 90-х років минулого століття фермерські господарства стали повноправними учасниками ринку сільськогосподарської продукції в Україні. Разом з тим, до сих пір серед науковців існують різні точки зору відносно перспектив розвитку даної форми підприємницької діяльності та її значимості для сільського господарства й економіки країни, в цілому.

Ми дотримуємося точки зору, що фермерські господарства представляють важливу складову конкурентного середовища в сфері аграрного виробництва. Фермерські господарства мають ряд переваг, які вигідно відрізняють їх від інших форм підприємництва в аграрній сфері економіки.

По-перше, це потужна внутрішня мотивація і особистий інтерес до розвитку господарства як особистої власності. Поєднання в особі фермера власника, підприємця, менеджера і працівника сприяє підвищенню індивідуальної зацікавленості в результатах праці, формуванню господарського ставлення до засобів виробництва і, особливо, землі.

По-друге, проста організаційна структура і система управління, що означає відсутність внутрішніх бюрократичних перепон і сприяє швидкому прийняттю управлінських рішень.

По-третє, дружня робоча атмосфера, обумовлена діяльністю людей з родинними стосунками. Як результат, відсутність плинності робочих кадрів та інших кадрових проблем.

По-четверте, гнучке реагування на ринкові зміни і творчий підхід до досягнення мети виробництва. Невизначеність і ризикованість ринкових операцій, непередбачуваність погодних умов, живі організми, задіяні в аграрному виробництві – все це вимагає швидкого реагування і творчого ставлення до організації збуту продукції, коригування технології виробництва, термінів здійснення технологічних операцій тощо.

По-п’яте, повна економічна, фінансова й виробнича відповідальність за результати діяльності, що спонукає фермера шукати оптимальні канали закупівлі матеріально-технічних ресурсів та збуту виробленої продукції, застосовувати ефективні технології виробництва.

По-шосте, відчуття необхідності створення «фермерської династії», міцні зв’язки між усіма членами родини і поколіннями. Це формує сумлінне ставлення до довкілля, сприяє збалансованому розвитку виробництва з урахуванням не тільки економічної вигоди, а й екологічних аспектів, що є вирішальним чинником ефективного аграрного виробництва.

Фермерське господарство – це не просто форма організації праці. Це є спосіб життя селянина, що не тільки включає його професійну діяльність, а й базується на якнайповнішому використанні специфіки сільського життя, єдності виробничої і культурної сфер життєдіяльності. Це є основа життя та діяльності не тільки самого фермера, а й, у більшості випадків, всієї його родини, створюючи єдині умови життя та визначаючи мету та інтереси всіх членів родини. Саме в цьому контексті й слід розглядати роль фермерських господарств у розвитку аграрної сфери економіки країни.

Сільське господарство за своєю природою є багатофункціональним. Крім продовольчого забезпечення, до його функцій слід віднести створення робочих місць у сільських населених пунктах, збереження селянства, сприяння економічному та соціальному розвитку сільських територій. Розвитком агрохолдингів не вирішується жодна з перерахованих функцій [4].

На сьогоднішній день існують різні типи і види фермерських господарств. Так, Мохненко А.С. [5] пропонує здійснювати класифікацію фермерських формувань за наступними ознаками: спеціалізація, залучення найманої праці, землезабезпечення і землекористування.

З огляду на рівень спеціалізації, фермерські господарства можна розподілити на монокультурні (однопрофільні) і багатогалузеві (спеціалізуються на виробництві 2–3 і більше видів сільськогосподарської продукції).

За другою ознакою фермерські господарства поділяються на ті, що застосовують найману працю і господарства без залучення найманої праці. Сучасні моделі аграрної економіки не передбачають широкого залучення найманої праці. В аграрному секторі фермери, що застосовують найману працю, в більшості випадків, самі приймають участь у безпосередньому виробничому процесі, тобто є не лише менеджерами.

За критерієм землеволодіння і землекористування фермерські формування можна розділити на три групи: фермер-власник земельного наділу, який використовується у виробництві; фермер-орендар з повною орендою земельних часток; фермер-власник з частковою орендою землі.

Ю. Баландін [6] вважає, що при оцінці функціонування фермерських формувань важливого значення набуває їх класифікація за організаційними формами ведення виробництва. Виходячи з цього він запропонував наступні типи господарств:

– сімейні господарства, голови яких разом із своїми сім'ями управляють всією діяльністю, здійснюють капіталовкладення та отримують прибуток, в основному, як результат від застосування власної праці й праці членів всієї сім'ї;

– міжсімейні (спільні) господарства, які утворюються шляхом об'єднання земельних ділянок і капіталу двох або більше господарів для здійснення підприємницької діяльності в більших обсягах;

– малі кооперативи сімейних господарств, майно яких формується на правах спільної власності, а управління здійснюються виборною особою, звільненою чи не звільненою від основної роботи в кооперативі.

В.П. Горьовий і С.В. Тимчук [7] запропонували наступну класифікаційну схему. В залежності від типу організації виробництва фермерські господарства поділяються на такі категорії:

– сімейні (один двір), власники яких разом із своїми сім'ями займаються господарською діяльністю, вкладають необхідні засоби і виконують всі виробничі операції;

– сумісні, утворені із декількох сімей рідних або шляхом об'єднання власності двох і більше осіб.

У свою чергу типи фермерських господарств діляться на групи із такими ознаками:

— перша група – у сім'ї власником є її глава; наявність у сім'ї дольової власності; дольова участь у власності господарств (у спільних господарствах);

— друга група — проста сімейна оренда, складна оренда (у двох і більше землевласників), приватне володіння землею.

За способом управління автори виділяють такі основні форми фермерських господарств:

1) прості сімейні фермерські господарства (створені зазвичай на невеликій земельній площі, переважно, моноспеціалізовані);

2) приватно-орендні (створені на базі великих КСП колишніми керівниками, функціонують у формі агрофірм, товариств тощо, переважно поліспеціалізовані);

3) об'єднання фермерів (за типом складної оренди функціонують у вигляді товариств, бувають як моно, так і поліспеціалізовані).

Наявність значної кількості різних типів і видів фермерських господарств свідчить про те, що вони представляють собою складне соціально-економічне явище, яке характеризується багатьма аспектами різного характеру.

Найбільш поширеною формою фермерських господарств у світі є саме сімейні ферми. Результати дослідження, проведеного в 93 країнах світу, говорять про те, що з понад 570 млн ферм більше 500 млн належать саме сім'ям. На сімейні ферми припадає не менше 56% виробленої сільськогосподарської продукції. Такі господарства обробляють значну частку земель сільськогосподарського призначення у світі: 83% – у Північній і Центральній Америці, 68% – у Європі, 85% – в Азії, 62% – в Африці. І тільки у Південній Америці ця частка становить 18% [8]. Така популярність фермерських господарств у світі обумовлена їх значною роллю в аграрному виробництві країн.

Значимість фермерських господарств для вітчизняної економіки обумовлена тими функціями, які вони покликані виконувати, а саме:

- значний внесок у валове виробництво сільськогосподарської продукції, і відповідно, участь у забезпеченні продовольчої безпеки і незалежності країни;
- забезпечення зайнятості сільського населення через створення додаткових робочих місць у сільській місцевості на противагу агрохолдинговим структурам, які орієнтовані на виробництво нетрудомістких сільськогосподарських культур, що призводить до скорочення чисельності зайнятих у сільському господарстві;
- організація ефективного виробництва, особливо у галузях, що технологічно вимагають значної кількості ручної праці (наприклад, ягідництво, бджільництво тощо) або невеликих обсягів продукції (наприклад, органічне виробництво, виробництво продукції для певних категорій населення, зокрема дітей і людей з особливими потребами);
- збереження і підвищення рівня родючості ґрунтів завдяки бережливому ставленню до власної землі.
- створення конкурентного середовища великим сільськогосподарським підприємствам, що позитивно позначається на всіх складових маркетингової політики сільськогосподарських товаровиробників і сприяє найповнішому задоволенню потреб споживачів;
- накопичення виробничого досвіду діяльності у сфері сільськогосподарського виробництва і передача його з покоління в покоління, що має важливе значення у сільському господарстві;
- відтворення села через розвиток сільських територій і збереження традицій та культури українського народу. Фермер зацікавлений у покращенні інфраструктури села, оскільки це означає для нього покращення побуту та рівня життя власної родини. Реальний статус господаря і власника фермерського господарства сприяє більшій турботі батьків про те, щоб діти не покидали село, щоб у них з'явився інтерес до життя в селі та господарювання на землі.

Висновки і перспективи.

Таким чином, на нинішньому етапі розвитку економіки фермерські господарства є не просто рівноправними учасниками сільськогосподарського виробництва, а й виконують специфічні функції, притаманні саме даній формі підприємницької діяльності у сфері аграрного бізнесу.

В перспективі їх потрібно розглядати не просто як форму організації праці, а як спосіб життя селянина, що включає не тільки його професійну діяльність, а й базується на якнайповнішому використанні специфіки сільського життя, єдності виробничої і культурної сфер життєдіяльності.

Список використаних джерел

1. Табінський В. А., Колєсник Є. О. , Сіліна І. С. Аналіз стану фермерських господарств в Україні. *Молодий вчений*. 2016. № 6 (33). С. 111–115.

2. Нестеренко Ю.О. Сімейні фермерські господарства: тенденції розвитку в світі та сучасний напрям господарювання в Україні. Н*аукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2015. Вип. 28. С. 59-67.

3. Закон України: "Про фермерське господарство" від 19.06.2003. № 973-IV (зі змін. і доп.). URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973-15 (дата звернення 11.02.2017).

4. Саламін О.С. Актуальні проблеми становлення фермерських господарств. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Ґжицького*. 2017. Т. 19. № 76. С. 91-95.

5. Мохненко А.С. Розвиток фермерських господарств в системі факторів конкурентного середовища: теорія, методологія, практика : дис…. д.е.н. Херсон, 2011. 438 с.

6. Баландин Ю. С. Крестьянское хазяйство. Київ : Агропромиздат, 1992. 47 С.

7. Менеджмент фермерських господарств : навч. посіб. ; за ред. В.П. Горьового. Київ : «Центр учбової літератури», 2014. 366 с.

8. Беззуб І. Перспективи розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=419:agropromislovij-sektor-2&catid=71&Itemid=382 (дата звернення 15.02.2017).

Статтю отримано: 27.02.2017 / Рецензування 20.03.2017 / Прийнято до друку: 31.03.2017

Andrii Holubiev
Postgraduate Student
Department of Economics and Enterprise Management
Academy of Labor, Social Relations and Tourism
Kyiv, Ukraine
E-mail: Zvit.zav@gmail.com

THE PLACE AND ROLE OF FARMS IN THE FIELD OF AGRARIAN PRODUCTION

Abstract

Introduction. *Farming is often the basis of the life and activities of not only the farmer but his whole family, which creates a single living environment and defines the purpose and interests of all family members. It is in this context that the role of farms is in the development of the agrarian sector of the country's economy.*

Accordingly, the task of studying the activities of farms, their social and economic features in the current conditions in Ukraine appears.

Methods. *Commonly used methods of research are applied in the writing of the article: monographic method, methods of scientific knowledge, logical generalization, as well as methods of statistical processing of information.*

Results. *The need for further development of farming in Ukraine is substantiated in the article. It is noted that farms have certain advantages that distinguish them favorably from other entrepreneurial structures in the field of agrarian production. The classification of farms is considered. Their special functions, which they are called to carry out for the further development of agriculture, are defined, namely: to create a competitive environment for large agricultural enterprises, to provide employment of the rural population, etc.*

Discussion. *Farming should be considered not only as a form of organization of labor, but as a lifestyle farmer, which includes not only his professional activities, but also based on the most complete use of the specifics of rural life, the unity of production and cultural spheres of life.*

Keywords: *farms, family-type households, market environment, types of farms, benefits of farms.*

References

1. Tabinskyi, V.A., Koliesnyk, Ie.O., & Silina, I.S. (2016). Analiz stanu fermerskykh hospodarstv v Ukraini [Analysis of the condition of farms in Ukraine]. *Young scientist, 6 (33),* 111–115.

2. Nesterenko, Iu.O. (2015). Simeini fermerski hospodarstva: tendentsii rozvytku v sviti ta suchasnyi napriam hospodariuvannia v Ukraini [Family farms: trends in the world and modern business management in Ukraine]. *Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences, 28,* 59–67.

3. Law of Ukraine "On Farmers" dated 19.06.2003. No. 973-IV (with amendments and supplements). Retrieved from http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/973-15.

4. Salamin, O.S. (2017). Aktualni problemy stanovlennia fermerskykh hospodarstv [Actual problems of formation farms]. *Scientific herald of LNUWMBT named after S.Z. Gzhytsky, 76, 19,* 91–95.

5. Mokhnenko, A.S. (2011). *Rozvytok fermerskykh hospodarstv v systemi faktoriv konkurentnoho seredovyshcha: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Development of farms in the system of factors of the competitive environment: theory, methodology, practice]. Kherson, 438.

6. Balandin, Yu. S. (1992). *Krest'yanskoye khozyaystvo* [Peasant farming]. Kyiv, Ukraine : Agropromizdat.

7. Horovyi V.P. (Ed.). (2014). *Menedzhment fermerskykh hospodarstv: navchalnyi posibnyk* [Farm management: tutorial]. Kyiv, Ukraine : «Tsentr uchbovoi literatury».

8. Bezzub, I. *Perspektyvy rozvytku simeinykh fermerskykh hospodarstv v Ukraini* [Prospects for the development of family farms in Ukraine]. Retrieved from http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=419:agropromislovij-sektor-2&catid=71&Itemid=382

Received: 02.27.2017 / Review 03.20.2017 / Accepted 03.31.2017

УДК 339.13
JEL Classification M310

Іваночко Надія
аспірант кафедри обліку і аудиту
ДВНЗ "Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника"
м. Івано-Франківськ, Україна
E-mail: ooo2012@i.ua

ЗАСТОСУВАННЯ SWOT-АНАЛІЗУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ЗБУТОВОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ М'ЯСОПЕРЕРОБНИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ

Анотація

Вступ. *Різноманітність змін в економіці України, що викликані, як існуючими проблемами кон'юнктури ринку, так і поведінкою суб'єктів господарювання, дають поштовх для пошуку нових методів та інструментів просування товару на ринок та здатності здійснювати управління збутовою діяльністю підприємств різних форм власності, використовуючи при цьому найефективніші методи аналізу.*

Методи. *При проведенні дослідження були використані наступні методи: метод порівняльного аналізу, метод експертного оцінювання, метод моделювання, абстрактно-логічний та діалектичний методи.*

Результати. *У статті досліджено проблеми визначення сильних та слабких сторін управління збутом м'ясопереробних підприємств Івано-Франківського регіону, визначено можливості та загрози, що існують в галузі. Проведено SWOT-аналіз, що дає можливість розглянути та згрупувати найважливіші позиції, які впливають прямо чи опосередковано на розвиток та управління збутом м'ясопереробних підприємств, а також результати їх діяльності. За результатами проведеного дослідження визначено основні проблемні питання діяльності м'ясопереробних підприємств та сформовано декілька варіантів можливості розробити стратегію розвитку галузі переробки м'яса та м'ясних продуктів в Івано-Франківській області.*

Перспективи. *Зважаючи на те, що м'ясопереробні підприємства займаються постійним удосконаленням методів та механізмів впливу на ведення бізнесу, важливим кроком стане розробка регіональної стратегії розвитку галузі переробки м'яса та м'ясних продуктів в Івано-Франківській області, що включатиме захист ринку від недобросовісної конкуренції та позиціонування регіону, як найперспективнішого для розвитку гастротуризму.*

Ключові слова: *управління збутовою діяльністю, збут, SWOT-аналіз, сильні та слабкі сторони, можливості та загроза.*

Вступ.

Умови стабільного розвитку діяльності підприємства формуються під впливом різноманітних факторів. Завдання підприємства полягає в тому, щоб постійно і активно визначати рівень впливу зовнішніх і внутрішніх факторів на здійснення господарської діяльності, проводити стратегічне прогнозування імовірності настання тих чи інших проблем чи можливостей, з метою адаптації до середовища існування та впливу на нього.

Стратегічний підхід до здійснення управління особливо актуальний, коли йде мова про управління збутовою діяльністю підприємства, адже не тільки від того скільки виробили продукції залежать результати діяльності підприємства, а в основному від того, як продукція була реалізована. Ринкові умови господарювання, в яких доводиться працювати м'ясопереробним підприємствам України давно змінили фокус із виробництва на збут продукції, визначивши управління збутовою діяльністю ключовою позицією у здійсненні господарської діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблеми визначення сильних та слабких сторін діяльності підприємства, виявлення можливостей та загроз, що існують в різних галузях економіки висвітлені у наукових працях багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених-економістів. Основні проблеми збутової діяльності підприємств розглядають у своїх наукових дослідженнях Балабанова Л. В. [1], Пихтіна В. В. [2],

Пожарчук Ю. В. [3] Гордієнко П. Л. [4], Дідковська Л. Г. [4], Яшкіна Н. В. [4], Дьолог Т. І. [5], Пастухова В. В. [6], Піжук О. І. [7], Коляда А. Л. [8] та ін. Однак, обґрунтування існуючих можливостей та загроз діяльності м'ясопереробних підприємства з метою формування ефективної збутової стратегії вивчені недостатньо й потребують подальшого дослідження й практичного впровадження.

Більшість науковців, що займаються дослідженням діяльності м'ясопереробних підприємств в Україні та розвитку галузі переробки м'яса концентрують увагу на вирішенні проблем сировинної бази, оптимізації виробництва, аналітичному забезпеченні управління діяльністю м'ясопереробних підприємств, однак поза увагою залишаються питання управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств.

Мета.

Метою статті є дослідження сильних та слабких сторін здійснення збутової діяльності м'ясопереробними підприємствами, виявлення та обґрунтування можливостей та загроз, що існують в галузі переробки м'яса та м'ясних продуктів в регіоні, проведення SWOT-аналізу.

Методологія дослідження.

Методологічною основою наукового дослідження є використання методів моделювання, експертного оцінювання, аналізу, порівняння та діалектичного методу. Застосовано ряд наукових способів проведення дослідження, а саме: порівняння, спостереження, конкретизації, узагальнення та умовиводу. Наукове дослідження проведено керуючись принципами науковості, впорядкованості, цілісності та вмотивованості.

Результати.

У процесі здійснення господарської діяльності, в умовах конкурентної боротьби, м'ясопереробні підприємства Івано-Франківської області повинні забезпечити баланс між власними можливостями (фінансовою, виробничою і управлінською здатністю) та умовами, які диктує зовнішнє середовище. Дане твердження випливає з того, що підприємство є відкритою системою, а тому одним із пріоритетних його завдань є уміння володіти об'єктивною інформацією про середовище, в якому воно функціонує. Щоб отримати таку інформацію, варто оцінити можливості м'ясопереробних підприємств та ситуації в галузі переробки м'яса, використовуючи SWOT-аналіз.

Для вибору обгрунтованої маркетингової стратегії необхідно використовувати сукупність наукових підходів: системного, ситуаційного та інтеграційного. Саме на сукупності наукових підходів грунтується SWOT-аналіз, який є початковим етапом та основою формування маркетингових стратегій [1].

SWOT-аналіз дає можливість визначити сильні і слабкі сторони в галузі переробки м'яса та м'ясних продуктів Івано-Франківської області, а також можливості і загрози, що впливають на них із зовнішнього середовища. SWOT-аналіз містить наступні складові:

1) сильні сторони (Strengths) – позиції, що описують галузь, з погляду впливу їх на здійснення збутової діяльності підприємствами;

2) слабкі сторони (Weaknesses) – недоліки, що існують в галузі, які можуть негативно впливати на якісне управління збутовою діяльністю;

3) можливості (Opportunities) – фактори, що випливають із сильних сторін галузі і можуть позитивно (сприятливо) вплинути на збут продукції;

4) загрози (Threats) – фактори, які потенційно можуть загрожувати ефективності та результативності управління збутовою діяльністю, існуванню та діяльності підприємства загалом.

Служби маркетингу більшості м'ясопереробних підприємств уже давно використовують SWOT-аналіз, як інструмент аналізу середовища, в якому функціонує підприємство. Проте, здійснення SWOT-аналізу галузі, в якій функціонують усі учасники ринкових відносин регіону, може

виявитися особливо ефективним, адже відображає об'єктивну ситуацію в галузі, не концентруючи увагу на діяльності та проблемах окремо взятого підприємства, таким чином забезпечується об'єктивність проведення SWOT-аналізу.

Проведення SWOT-аналізу галузі функціонування м'ясопереробних підприємств Івано-Франківської області здійснено для визначення напрямів удосконалення управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств, адже, збут, на нашу думку, ключовий індикатор результативності та ефективності комерційного функціонування підприємства.

SWOT-аналіз представляє собою узагальнену оцінку для розуміння та управління навколишнім середовищем, в якому функціонують м'ясопереробні підприємства регіону та здійснюється збут м'ясної продукції. Спрощену модель середовища функціонування наведено на рис. 1. Ця модель матричного аналізу допомагає виділяти ключові перешкоди, що постають перед суб'єктом господарювання чи перед цілою галуззю в процесі ретельного дослідження чотирьох окремих елементів SWOT. На основі даного дослідження формуватиметься загальна стратегія розвитку м'ясопереробної промисловості регіону, в якій особливий акцент робиться на управління збутовою діяльністю підприємств.

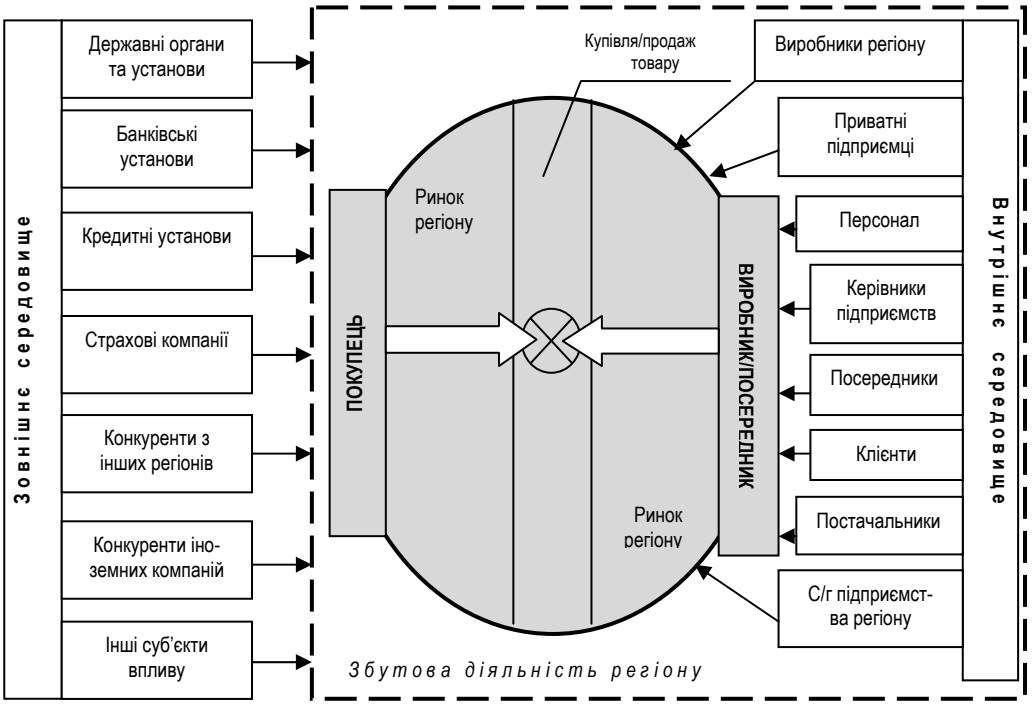

Рис. 1. Спрощена модель середовища функціонування м'ясопереробних підприємств регіону*

**Джерело: власна розробка.*

Стабільність, успішність та прибутковість будь-якого суб'єкта господарювання залежить значною мірою від його здатності вчасно ідентифікувати негативні прояви зовнішнього та внутрішнього середовища, які є причинами виникнення слабких місць у виробничо-фінансовій діяльності підприємства, та посилити сильні сторони, що втілюються у його перевагах [8, с. 282].

В результаті дослідження зовнішніх та внутрішніх факторів впливу на управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств, визначено складові SWOT-аналізу (табл. 1).

Таблиця 1

SWOT-аналіз управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств в Івано-Франківській області*

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Наявність сировинної бази. 2. Наявність можливостей вирощування сировини (клімат, пасовища, крупи, корми). 3. Кваліфікований виробничий персонал. 4. Налагоджена збутова мережа роздрібної торгівлі продукцією. 5. Широкий асортимент м'ясної продукції. 6. Наявність в області вільних виробничих площ та земельних ділянок для розширення виробництва. 7. Стійке укорінення смакових традицій споживання м'яса та м'ясної продукції. 8.Наявність у більшості підприємств досвіду роботи у кризових умовах. 9. Здатність виробляти якісну продукцію. 10. Територіальна наближеність виробника до кінцевого споживача. 11. Нарощування експорту продукції в сусідні країни. 12. Дешева робоча сила. 13. Підписання двосторонніх та багатосторонніх договорів про співпрацю між областю та регіонами сусідніх держав. 14. Зростання попиту на органічну, екологічно чисту продукцію.	1. Низький рівень фінансування розвитку (персоналу, технології,продукції та ін.). 2. Низький рівень мотивації збутового персоналу. 3. Недосконалість системи управління як збуту, так і підприємства. 4. Наявність застарілого обладнання м'ясопереробних підприємств. 5. Низька кваліфікація персоналу із збуту продукції. 6.Низький рівень використання сучасних технологій переробки і виробництва м'ясної продукції. 7. Зростання конкуренції з боку іноземних компаній/ імпортної продукції. 8. Відсутність власних збутових мереж (фірмових магазинів). 9. Дотримання норм та термінів зберігання продукції. 10. Недостатня кількість продукції, ,що відповідає стандартАМ ЄС. 11. Низька платоспроможність населення. 12. Робоча міграція кваліфікованих працівників. 13. Низька заробітна плата в галузі. 14. Низька ціна на продукцію низької якості за відсутностю контролю за її виробництвом. 15. Незбалансований зв'язок між сільськогосподарським виробником і м'ясопереробним підприємством 16. Недосконалість законодавства в області забезпечення добросовісної конкуренції.
Можливості	**Загрози**
1.Збільшення виробництва продукції 2. Удосконалення виробництва продукції. 3. Розширення збутової мережі роздрібного продажу. 4. Використання вільних виробничих площ та земельних ділянок на умова концесії/ДПП. 5. Розширення товарного асортименту. 6. Формування бізнес-групи для забезпечення виробників аналітичною інформацією та новинками в даній галузі. 7. Позиціонування якісної продукції, як бренд регіону. 8. Зниження витрат на збут продукції. 9. Розширення ринків збуту в країнах ЄС. 10. Створення конгломерату/бізнес-союзу із виробниками країн ЄС. 11. Зниження виробничих витрат.	1. Стихійне звільнення кваліфікованої робочої сили. 2. Низька результативність збутової діяльності. 3. Технічна та технологічна відсталість виробництва продукції. 4. Зниження частки ринку вітчизняних підприємств. 5. Неконкурентоздатність частини продукції (невідповідність стандартам ЄС). 6. Зниження рівня споживання мясної продукції. 7. Насиченість ринку продукцією низької якості. 8. Часткова втрата зв'язку «сільськогосподарський виробник – м'ясопереробне підприємство». 9. Неможливість вчасно і адекватно реагувати на зміни в законодавстві. 10. Зростання кількості недобросовісних конкурентів.

**Джерело: складено автором на основі [2; 7; 8].*

Отже, розглянувши сильні та слабкі сторони, можливості та загрози середовища (галузі в регіоні) м'ясопереробних підприємств, можна стверджувати, що на рівень ефективності функціонування підприємств та на управління збутовою діяльністю впливають різні чинники.

Наступним етапом проведення аналізу є визначення взаємного впливу сильних і слабких сторін, можливостей та загроз, результати якого наведено у табл. 2. Для цього використовуємо метод експертного оцінювання взаємовпливу існуючої ситуації на стратегічний розвиток подій в майбутньому.

Таблиця 2

Експертне оцінювання взаємовпливу сильних та слабких сторін, можливостей та загроз управління збутом м'ясопереробних підприємств Івано-Франківської області

	Взаємний вплив																					
	Можливості											Загрози										
Сильні сторони	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
1	++	0	--	0	+	-	+	--	0	0	++	-	0	-	0	--	0	0	++	0	0	-1
2	+	0	-	+	+	+	+	0	+	+	++	-	-	--	0	-	--	0	+	--	--	-1
3	+	+	+	--	+	--	+	--	+	+	+	0	0	0	-	--	0	-	--	--	0	-5
4	0	0	+	--	--	+	++	++	-	-	0	-	+	-	+	0	--	-	0	-	+	-3
5	-	0	+	0	+	0	++	--	++	+	0	-	+	0	0	+	-	+	-	--	-	1
6	+	+	0	++	0	-	0	-	--	-	-	-	-	0	-	0	--	--	-	--	+	-12
7	-	0	+	0	++	--	+	-	-	-	--	-	0	--	-	0	++	+	0	--	--	-7
8	--	-	0	-	0	++	0	+	+	+	+	0	0	+	+	-	--	0	+	-	+	3
9	0	+	-	0	+	-	++	0	++	++	+	-	0	+	0	++	0	++	+	--	0	9
10	0	0	++	--	-	0	++	++	+	+	-	-	-	--	-	0	--	0	-	--	-	-6
11	++	+	++	0	++	0	+	+	0	0	+	0	+	--	++	+	+	+	--	+	+	14
12	+	-	0	-	0	-	0	+	+	+	++	++	-	--	0	0	--	0	--	+	--	-3
13	+	++	+	+	+	++	++	+	++	++	0	0	0	+	-	0	--	+	++	-	++	17
14	+	+	+	+	++	+	+	-	+	+	+	-	0	+	+	+	0	++	+	--	-	12
Слабкі сторони																						
1	+	+	-	+	+	+	+	0	--	0	--	+	+	++	+	+	-	+	0	+	--	8
2	-	--	-	0	0	-	+	-	-	0	0	0	++	-	-	--	--	0	-	+	--	-13
3	+	+	-	+	0	-	-	-	--	-	0	+	++	+	+	+	--	0	++	+	0	4
4	+	++	0	-	0	+	--	0	-	+	+	++	-	++	--	++	0	++	0	+	-	5
5	0	-	-	-	-	0	+	+	++	0	--	0	+	0	+	-	0	--	--	-	--	-8
6	--	+	0	0	++	-	+	0	+	-	+	+	+	++	0	+	--	--	+	0	-	3
7	-	-	-	+	0	++	+	0	-	+	--	+	+	0	++	+	--	+	-	-	+	2
8	--	--	--	-	-	0	++	+	+	0	0	0	++	--	0	--	0	+	-	0	+	-5
9	--	-	+	--	0	0	++	0	+	+	--	--	+	--	+	+	+	0	--	--	+	-5
10	0	--	-	0	--	+	+	--	++	+	-	-	+	0	+	+	+	++	-	+	+	3
11	-	0	-	-	0	-	0	0	--	-	--	0	+	--	++	0	++	--	--	0	0	-10
12	0	+	0	--	--	--	+	-	0	--	-	++	0	--	0	0	+	-	--	--	--	-14
13	+	-	+	-	--	-	0	+	0	-	+	++	0	0	--	--	+	--	--	+	--	-8
14	--	0	+	-	+	--	++	0	-	+	-	-	+	0	+	+	+	++	0	0	++	5
15	++	+	-	--	0	++	+	-	-	--	+	--	0	--	--	+	--	-	++	--	0	-7
16	--	--	+	+	-	++	+	0	+	+	0	--	+	-	++	-	--	++	0	++	++	5
	-1	0	0	-11	5	-1	28	-4	5	4	-2	-3	12	-12	5	1	-18	5	-10	-17	-7	

Примітки: експертне оцінювання взаємного впливу: ++ високий взаємний вплив; + взаємно впливають;0 нейтрально;- низький взаємний вплив; -- взаємний вплив відсутній

Джерело: складено за результатами експертного опитування.

За результатами проведеної експертної оцінки визначено сильні та слабкі сторони, які мають високий взаємний вплив, а також можливості та загрози, які найбільше піддаються впливу певних факторів. Отже, для того, щоб сформувати найоптимальнішу стратегію поведінки усіх

суб'єктів управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств Івано-Франківської області зводимо отримані дані експертного оцінювання є зведену таблицю SWOT-аналізу (табл. 3).

Таблиця 3

Матриця SWOT-аналізу формування стратегії розвитку м'ясопереробної галузі в Івано-Франківській області*

Можливості і загрози → Сильні і слабкі сторони ↓	**МОЖЛИВОСТІ** 1. Удосконалення виробництва продукції. 2. Розширення збутової мережі роздрібного продажу. 3. Розширення товарного асортименту. 4. Позиціонування якісної продукції, як бренд регіону. 5. Розширення ринків збуту в країнах ЄС. 6. Створення конгломерату/бізнес-союзу із виробниками країн ЄС.	**ЗАГРОЗИ** 1. Низька результативність збутової діяльності. 2. Зниження частки ринку вітчизняних підприємств. 3. Неконкурентоздатність частини продукції (невідповідність стандартам ЄС). 4. Насиченість ринку продукцією низької якості.
СИЛЬНІ СТОРОНИ 1. Широкий асортимент м'ясної продукції. 2.Наявність у більшості підприємств досвіду роботи у кризових умовах. 3. Здатність виробляти якісну продукцію. 4. Нарощування експорту продукції в сусідні країни. 5. Підписання двосторонніх та багатосторонніх договорів про співпрацю між областю та регіонами сусідніх держав. 6. Зростання попиту на органічну, екологічно чисту продукцію.	Формування стратегії побудованої на створенні іміджу регіону з позиції високої якості м'ясної продукції, що має широкий асортимент, органічна, екологічно чиста, високо конкурентоспроможна та експортно-орієнтована. Такий імідж регіону дасть можливість: залучити нові технології, інвестиції, а також розвивати гастрономічний туризм.	Формування стратегії розвитку галузі спрямоване на удосконалення виробництва за рахунок впровадження новітньої техніки та технології переробки, удосконалення продукції відповідно до міжнародних стандартів якості, розвиток внутрішньої мережі роздрібної торгівлі.
СЛАБКІ СТОРОНИ 1. Низький рівень фінансування розвитку (персоналу, технології, продукції та ін.). 2. Недосконалість системи управління як збуту, так і підприємства. 3. Наявність застарілого обладнання м'ясопереробних підприємств. 4.Низький рівень використання сучасних технологій переробки і виробництва м'ясної продукції. 5. Недостатня кількість продукції, що відповідає стандартам ЄС. 6. Низька ціна на продукцію низької якості за відсутністю контролю за її виробництвом. 7. Недосконалість законодавства в області забезпечення добросовісної конкуренції.	Формування стратегії на основі створення єдиного бізнес-союзу виробників м'ясної продукції регіону, з метою спільної роботи над зміною застарілого обладнання на нове; удосконалення якості продукції; взаємна робота над дотриманням умов добросовісного ведення бізнесу; спільна експансія на ринки збуту країн ЄС, за рахунок стратегічного управління збутовою діяльністю і реалізацією продукції регіону в країнах ЄС.	Формування стратегії оптимізації витрат виробничих, збутових та інших з метою завоювання ринку низькими цінами на продукцію та намагання розширити частку внутрішнього регіонального ринку за рахунок більш вигідного логістичного розташування та наявності досвіду роботи в даному регіоні.

**Джерело: розроблено автором.*

За результатами проведеного SWOT-аналізу встановлено, що збутова діяльність м'ясопереробних підприємств та галузь регіону загалом мають ряд сильних сторін і можливостей для розвитку на ринку. Для регіональної програми розвитку галузі переробки м'яса та м'ясних продуктів в Івано-Франківській області варто пропонувати стратегію, що будуватиметься на основі врахування сильних сторін і можливостей, за умови мінімізації впливу слабких сторін і загроз. Створення єдиної стратегії управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств забезпечить високі конкурентні переваги продукції не тільки на внутрішньому, а і на зовнішньому ринку.

На нашу думку, найоптимальнішою для м'ясопереробних підприємств, їхніх контрагентів, постачальників, споживачів та регіону загалом буде розроблення стратегії що відображала б інтереси усіх учасників збутової діяльності м'яса та м'ясних продуктів в регіоні. Найважливішим питанням, що потребує вирішення є удосконалення виробництва, шляхом впровадження новітніх технологій, що дасть можливість розширити асортимент м'ясної продукції, покращити її якісні характеристики, здійснювати виробництво органічної екологічно чистої продукції.

Висновки і перспективи.

Галузь переробки м'яса та м'ясних продуктів в Івано-Франківській області з позиції впливу факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на управління збутовою діяльністю м'ясопереробних підприємств досить неоднозначна. Це пов'язано з тим, що існує велика кількість слабких сторін, які породжують загрози для збуту м'яса та м'ясних продуктів. На нашу думку, проблемою є те, що ключовою позицією для ведення бізнесу є уміння правильно та ефективно налагодити збут продукції, так як це територія ринкових відносин, де формується запит споживача до виробника, ринок дає відповідь підприємству «Що? Як? і Для кого?» виробляти.

Подальші перспективи розвитку галузі переробки м'яса та м'ясних продуктів пов'язані із застосуванням нового підходу до оптимізації витрат (матеріальних, трудових, фінансових і т. д.) та удосконалення існуючих стратегій управління збутовою діяльністю кожного окремо взятого підприємства. В даній галузі необхідні нові технології як виробництва, так і збуту продукції, сучасні методи мотивації персоналу та налагодження тісної співпраці з постачальниками та посередниками м'ясопереробних підприємств.

Список використаних джерел

1. Балабанова Л. В. SWOT-аналіз – основа формування маркетингових стратегій. Навчальний посібник. Київ. 2005. 301 с.

2. Пихтіна В. В. Використання SWOT-аналізу при організації маркетингового планування підприємства *Науково-технічний збірник*. 2006. № 71. С. 142 – 150.

3. Пожарчук Ю. В. Сировинна база як фактор забезпечення конкурентоспроможності м'ясопереробних підприємств України. *Економіка харчової промисловості*. 2013. №1 (17). С. 32 – 34.

4. Гордієнко П. Л, Дідковська Л. Г. , Яшкіна Н. В. Стратегічний аналіз: навч. посіб. 2–ге вид., перероб. і доп. Київ: Алерта, 2008. 478 с.

5. Дьолог Т. І. Стратегічний аналіз середовища підприємства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 15. С. 46-48.

6. Пастухова В. В. Стратегічне управління підприємством: філософія, політика, ефективність: монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2002. 302 с.

7. Піжук О. І., Проньків М. С. Методика проведення SWOT-аналізу як передумови прийняття стратегічних рішень на підприємстві. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. № 16. С. 427–434.

8. Коляда А. Л. Аналітична оцінка сильних та слабких сторін м'ясопереробних підприємств України. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2016. №1 (60). С. 281 – 288.

Статтю отримано: 3.04.2017 / Рецензування 25.04.2017 / Прийнято до друку: 12.05.2017

Nadiia Ivanochko
Postgraduate Student
Department of Accouting and Auditing
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Ivano-Frankivsk, Ukraine
E-mail: ooo2012@i.ua

THE UPPLYING OF SWOT-ANALYSIS AS FORMING THE STRATEGY OF MANAGEMENT SALES ACTIVITY OF MEAT PROCESSING ENTERPRISES OF THE REGION

Abstract

Introduction. *Variety of changes in Ukrainian economy, that were caused by the existing problems of market situation and by the behavior of business entities, give an impulse in the searching a new methods and tools for product promotion at the market and ability to manage sales activities of enterprise. The using of effective analysis methods helps to decide the problems.*

Methods. *The next methods are used in the research: a method of comparative analysis, a method of expert evaluation, a method of modeling, dialectical, abstract and logical methods.*

Results. *The article explores some problems of determining strengths and weaknesses of sales management meat processing at enterprises in Ivano-Frankivsk region. Opportunities and threats that exist in the industry are identified in the research. A SWOT-analysis is carried out that gives opportunity to examine and grout the most important positions, which directly or indirectly has been influencing on the development and management sales of a meat processing enterprises and their activity. In the result, the main issues of meat processing enterprises are identified. Several variants for the future strategy about development industry in Ivano-Frankivsk region are developed.*

Discussion. *The meat processing companies are engaged a new methods and mechanisms at business management. In the future very important making the regional strategy of development industry in Ivano-Frankivsk region will be very important for all business entities. It will have been including the protection of unfair competition and positioning the region as one of the best for the gastronomic tourism.*

Keywords. *Management sales activities, SWOT-analysis, strong and weak sides, opportunities and threats.*

References

1. Balabanova, L. V. (2005). *SWOT-analiz – osnova formuvannja marketyngovyh strategij* [SWOT-analysis is the basis of marketing stretegy]. Kyiv, Ukraine.

2. Pyhtina, V. V. (2006). Vykorystannja SWOT-analizu pry organizacii marketyngovogo planuvannja pidpryjemstva [Using of SWOT-analysis for the organization marketing planning of company]. *Bulletin of scientific and technical's researches, 71,* 142–150.

3. Pozharchuk, Ju. V. (2013). Syrovynna baza jak faktor zabezpechennja konkurentospromozhnosti mjasopererobnyh pidpryjemstv Ukrainy [Raw material base as a factor of competitiveness of meat processing enterprises of Ukraine]. *The economy of the food industry, 1 (17),* 32–34.

4. Gordijenko, P. L, Didkovska, L. G., & Jashkina, N. V. (2008). Strategichnyj analiz: navch. posib [The strategic analysis: tutorial]. Kyiv, Ukraine: Alerta.

5. Dolog, T. I. (2013). Strategichnyj analiz seredovyshha pidpryjemstva [The strategic analysis of the enterprise environment]. *Investments: practice and experience, 15,* 46–48.

6. Pastuhova, V. V. (2002). *Strategichne upravlinnja pidpryjemstvom: filosofija, polityka, efektyvnist': monografija* [The strategic enterprise management: philosophy, politics, efficiency: monograph]. Kyiv, Ukraine: Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t.

7. Pizhuk, O. I., & Pronkiv, M. S. (2017). Metodyka provedennja SWOT-analizu jak peredumovy pryjnjattja strategichnyh rishen na pidpryjemstvi [Methodology of SWOT-analysis as a prerequisite for making strategic decisions at the enterprise]. *Global and national problems of the economy, 16,* 427–434.

8. Koljada, A. L. (2016). Analitychna ocinka sylnyh ta slabkyh storin m'jasopererobnyh pidpryjemstv Ukrainy [Analytical evaluation of the strengths and weaknesses of meat processing plants Ukraine]. *Bulletin of socio-economic's researches, 1 (60),* 281–288.

Received: 04.3.2017 / Review 04.25.2017 / Accepted 05.12.2017

УДК 631.162
JEL Classification Q18, Q14

Іванько Анатолій
к.е.н, доцент кафедри аграрної економіки
ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»
м. Ніжин, Україна
E-mail: A_Ivanko@meta.ua

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ НА РОЗВИТОК ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Вступ. *Важливість державної підтримки обумовлюється нестійкістю впливу факторів зовнішнього середовища на результативність господарської діяльності підприємств галузі. У зв'язку з цим актуальністю відзначається обґрунтування гнучкого механізму надання державної підтримки підприємствам галузі як з метою стабілізації рівня їх доходності, так і для отримання загального суспільного ефекту від перерозподілу коштів державного бюджету на цілі підтримки. Тому, метою написання статті є узагальнення функціонального та методичного аспектів з визначення впливу державної підтримки на розвиток господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.*

Методи. *Автором використано наступні методи дослідження: аналізу і синтезу, аналогій, експертний, метод функціонального аналізу, графічний метод.*

Результати. *Державна підтримка сільськогосподарських підприємств в статті розкривається як елемент державного регулювання, що спрямований на стабілізацію їх функціонування. При цьому отримано наступні результати:*

− розкрито функціональні особливості задіяння прямих та непрямих заходів державної підтримки;

− встановлено загальну збитковість для суспільства запровадження механізму виплат прямих цінових субсидій виробникам. При цьому відзначається залежність розміру суспільних втрат даної програми від рівня еластичності ціни пропозиції певного продукту. Підтримка по продуктах з нульовою ціновою еластичністю не призведе до суспільних втрат. В той час як цінова підтримка товарів з високим рівнем еластичності суто економічно матиме від'ємні результати, але може бути реалізована задля вирішення певних суспільних проблем;

- відзначено стабілізуючий вплив на ринкову ситуацію від здійснення інтервенційних закупівель надлишків продукції та обґрунтовано напрями її подальшого використання.

Перспективи *подальших досліджень полягають у поглибленні методичного порядку співставлення суспільної користі та обсягу витрачених ресурсів при здійсненні програм державної підтримки сільськогосподарських підприємств та інших виробників галузі.*

Ключові слова: *попит, пропозиція, ціна, фактори зовнішнього середовища, державна підтримка, сільськогосподарські підприємства, суспільний ефект від держпідтримки.*

Вступ.

Ефективність розвитку сільськогосподарських підприємств залежить від впливу факторів навколишнього середовища, серед яких своєю значущістю виділяється вплив погодних та ринкових факторів. Збентежуючий характер впливу зазначених факторів в окремі роки може звести нанівець результати господарювання підприємств галузі сільського господарства. У зв'язку з цим актуальністю відзначається обґрунтування гнучкого механізму надання державної підтримки підприємствам галузі як з метою стабілізації рівня їх доходності, так і для отримання загального суспільного ефекту від перерозподілу коштів державного бюджету на цілі підтримки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

В умовах глобалізованих викликів питання формування дієвої системи державної підтримки розвитку аграрного сектора й галузевих господарюючих суб'єктів та підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного сектора є предметом уваги багатьох вчених, серед

яких можна виділити Пасхавера Б.Й. [1], Квашу С. М. [2], Кропивка М.Ф. [3], Карлову Н.О. [4], Лупенка Ю. О. [5], Осташко Т. О. [6], Саву А. П. [7], Бородіну О. М. [8], Кобуту І.В. [9] та багатьох інших.

Сільськогосподарські підприємства функціонують в ринковому середовищі, основні характеристики якого (внутрішня та зовнішня конкуренція, попит, пропозиція, ціна) обумовлюють результативність їх господарської діяльності. Зазначені підприємства виконують важливу суспільну функцію – забезпечення продовольчої безпеки населення. Тому на рівні держави слід передбачити стабілізаційні механізми їх функціонування через заходи держпідтримки для нівелювання негативного впливу на результати їх діяльності факторів зовнішнього середовища. Відповідно до цього, важливим є поглиблення понятійного, функціонального та методичного аспектів з визначення впливу державної підтримки на розвиток господарської діяльності сільськогосподарських підприємств.

Мета.

Метою написання статті є узагальнення функціонального та методичного аспектів з визначення впливу державної підтримки на розвиток господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Вирішення зазначеної мети пов'язано із розв'язанням наступних завдань:

− розкрити функціональні особливості задіяння прямих та непрямих заходів державної підтримки;

− узагальнити порядок визначення суспільної результативності реалізації заходів прямої та непрямої державної підтримки.

Методологія дослідження.

Методологія дослідження полягає у функціональному та методичному визначенні впливу державної підтримки на розвиток господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Функціональне визначення суті держпідтримки ґрунтувалось на розкритті специфіки задіяння прямих та непрямих заходів підтримки. Розкриття методичного аспекту базувалось на узагальненні порядку оцінки впливу прямих та непрямих заходів підтримки на суспільну ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств.

В процесі написання статті використані наступні методи: аналізу і синтезу, аналогій, експертний, метод функціонального аналізу, графічний метод.

Результати.

Друга половина XX та початок XXI століття в економіці розвинутих країн характеризувались посиленням тенденцій економічної інтеграції та глобалізації світогосподарських процесів. В контексті зазначених тенденцій, враховуючи важливість продовольства та проблеми забезпечення продовольчої безпеки, уряди окремих країн та керівні органи об'єднань різних країн здійснювали системні реформи з підтримки аграрного сектора для забезпечення оновлення його матеріально-технічної бази та сприяння підвищенню конкурентоспроможності аграрної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках [2; 3; 5].

Узагальнення наукових праць [1; 4; 6; 8; 9] свідчить про запровадження урядами різних країн заходів прямої та непрямої державної підтримки для суб'єктів господарювання аграрного сектора. Прямі заходи підтримки безпосередньо адресуються виробникам і можуть бути здійснені, наприклад у формі прямих цінових субсидій. Непрямі заходи підтримки опосередковано впливають на суб'єктів галузі і можуть бути спрямовані на підтримку цін, наприклад, у результаті скуповування надлишків продукції або здійснення товарних інтервенцій за наявності дефіциту продукції на ринку.

Одним з механізмів держпідтримки виробників є виплата їм прямих цінових субсидій [4; 9] . Їх назва відображає порядок їх виплати. Суть таких субсидій можна інтерпретувати через рис. 1.

Держава приймає рішення про мінімальний пороговий рівень цін для сільськогосподарських товаровиробників. За умови встановлення на ринку цін нижчих за мінімально визначені, державою здійснюються компенсаційні виплати в розмірі різниці між визначеною державою та фактичною ринковою ціною.

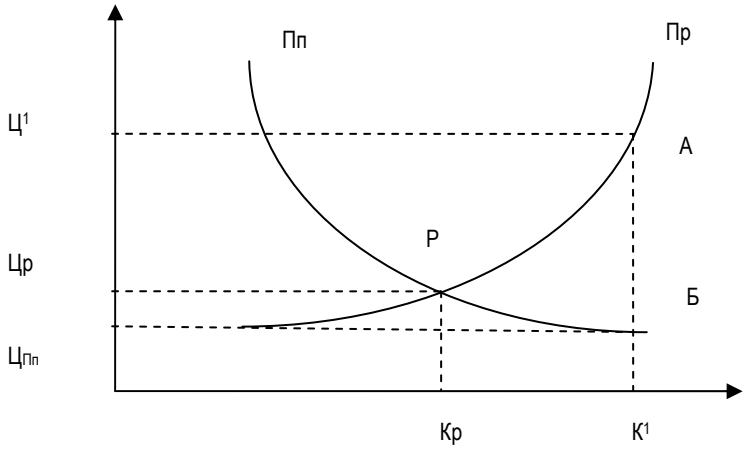

Рис. 1. Інтерпретація ситуації з виплатою прямих цінових субсидій виробникам*
**Джерело: опрацьовано автором на підставі узагальнення [4; 9].*

На практиці існує дві форми прямих цінових субсидій: тверда субсидія за одиницю реалізованої продукції та субсидія у формі різницевого платежу [4; 9]. Якщо за першою зазначеною формою сільськогосподарський виробник отримує жорстко обумовлений розмір субсидії, тоді за другою – розмір виплат складатиме різницю між зафіксованою мінімальною та фактичною ціною продажу продукту. В ринкових умовах відзначається відмінність між ринковими цінами та цінами реалізації продукції від різних товаровиробників в різних регіонах, що означає додаткові організаційні складнощі щодо визначення розміру виплати субсидії різним товаровиробникам.

Часто прямі цінові субсидії пов'язані з іншими програмами підтримки фермерських доходів. Наприклад, прямі цінові субсидії виплачують також і у випадку участі фермерів в програмах виведення з обробітку частини оброблюваних земель. Призначення субсидії відбувається на основі відповідних документів: щодо цін реалізації продукції або підтвердження виведення з обробітку землі з прив'язкою до земельного плану господарства тощо.

Державою приймається рішення, що мінімальний рівень цін буде – на рівні $Ц^1$. Орієнтуючись на такий рівень цін сільськогосподарські виробники можуть сформувати на ринку пропозицію на рівні $К^1$. Однак для споживачів прийнятною ціною буде ціна $Ц_{пп}$. На основі зазначеного можна визначити розмір виграшу або втрат виробників та споживачів. За вказаної ситуації виграш виробників можна оцінити за площею фігури $Ц_{пп}Ц^1АР$, в той час як виграш споживачів – за площею фігури $ЦрРБЦ_{пп}$..

Для отримання виробниками мінімально визначеної ціни $Ц^1$державі слід додатково акумулювати кошти, сума яких визначається перемноженням обсягу реалізованої продукції на різницю між цінами ($Ц^1$– $Ц_{пп}$). Відносно зазначеного загальна сума виплат буде тотожна площі фігури $Ц^1АБЦ_{пп}$.. Тобто наслідком встановлення певної мінімальної ціни, з однієї сторони, є забезпечення виробникам певного гарантованого доходу, а з іншої, підвищення податкового навантаження на споживачів, оскільки джерелом виплати даної різниці можуть бути тільки кошти державного бюджету, що формуються за рахунок податків.

Інтерпретація вигод та втрат від запровадження даної програми, за рис. 1, дає підстави зробити висновок, про її загальну збитковість для суспільства, розмір якої можна визначити за площею фігури АБР. При цьому слід відзначити залежність суми втрат після реалізації даної програми від рівня еластичності ціни пропозиції цього продукту. Виплата прямих цінових субсидій за продуктами, що мають нульову цінову еластичність, не будуть нести втрат для суспільства. Так, графічно лінія Пр за нульової цінової еластичності, буде проходити через точки Кр та Р. В свою чергу, підтримання мінімальної ціни на товари з високим рівнем еластичності, буде нести для суспільства певну вартість. Факторами доцільності встановлення мінімальної ціни на будь-який продукт можуть бути: соціальне значення продукту, необхідність забезпечити національну (продовольчу) безпеку по даному продукту, вирішення інших питань (працевлаштування, регіонального розвитку) тощо.

Врівноваженню стану ринку сприяє прийняття заходів з регулювання як попиту, так і пропозиції. В якості одного з основних заходів по регулюванню попиту шляхом реалізації непрямих заходів уряди багатьох країн використовували державні закупівлі сільськогосподарської продукції.

Сільськогосподарське виробництво характеризується нестабільністю, або чередуванням років з більш високим та більш низьким рівнем виробництва окремих культур. Підвищений рівень виробництва у сприятливі роки спричиняє дестабілізуючий вплив на галузевий ринок, оскільки перенасичення пропозиції знижує ціни й відповідним чином і доходи сільськогосподарських виробників.

Для стабілізації ситуації доцільним є проведення закупівельних державних інтервенцій по зняттю надлишків продукції на ринку. Суб'єктами здійснення інтервенційних закупівель можуть бути відповідні уповноважені органи: державна установа, міжгосподарське об'єднання виробників тощо. При цьому одним з основних завдань зазначеного суб'єкта є забезпечення узгодженої позиції виробників з питань підтримання домовленостей і контролю за цінами та обсягами закупівель продукту у виробників з його наступним рухом за ланками економіки – в сферу переробки, реалізації та використання [2; 3; 5; 7].

Більш детально розглянути механізм закупівельної інтервенції дозволяє рис. 2.

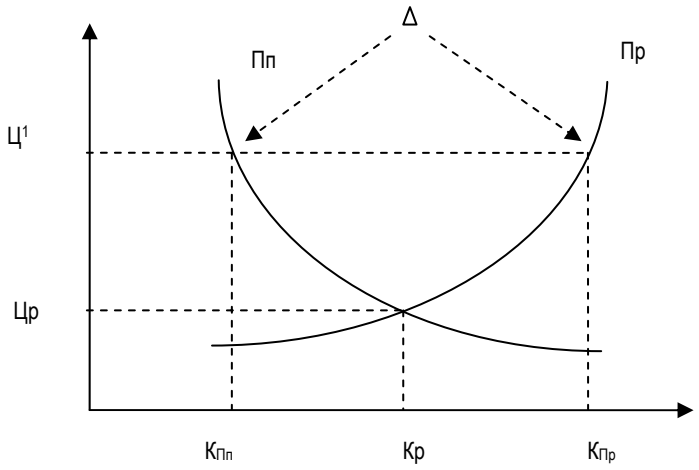

Рис. 2. Інтерпретація господарської ситуації з державними інтервенційними закупівлями*
**Джерело: опрацьовано автором на підставі узагальнення [4; 9].*

Точка перетину між лініями попиту та пропозиції означає встановлення стану рівноваги, що характеризується кількістю рівноваги Кр та ціною рівноваги Цр. Для підтримання

сільськогосподарських виробників на рівні держави приймається рішення про підвищення ціни з рівня Цр до рівня $Ц^1$. За підвищеною ціною $Ц^1$ сільськогосподарські виробники згодні виробити для ринку збільшений обсяг пропозиції з рівня $К_р$ до рівня $К_{Пр}$. Але за підвищеною ціною $Ц^1$ споживачі згодні та мають можливість купити меншу кількість продукції $К_{Пп}$. На ринку виникає ситуація з перенасиченням рівня пропозиції – фактично формується надлишок продукції $К_{Пр}–К_{Пп} = \Delta$. Для повернення до стану ринкової рівноваги доцільним є здійснення регулюючого заходу із вилучення з ринку надмірної кількості продукції, що вимірюється обсягом (Δ). Зазначене можна здійснити за допомогою державних інтервенційних закупівель.

Інтервенційні закупівлі знімають надлишок продукції з ринку. Зменшення обсягу пропозиції на ринку призведе до підвищення ціни. Здійснення такого заходу потребує обґрунтування механізмів подальшого використання вилученої продукції. Для дієвого здійснення державних закупівель слід обґрунтувати організаційні заходи по виявленню територіального розміщенню надлишків продукції за господарськими суб'єктами, здійсненню заходів щодо виділення коштів на закупівлі, визначення порядку оплати, виділення транспорту, технологічно обладнаних місць для зберігання продукції.

Державі при здійсненні закупівель продукції слід також визначитись із її подальшим використанням. В цьому відношенні, певною мірою, тривалість її зберігання буде визначатись властивостями продукції. Наприклад, зерно можна зберігати протягом року і більше. Трьома основними напрямами подальшого руху продукту є його реалізація на зовнішньому ринку, переробка на готові харчові продукти та використання в інших галузях в якості сировини (або на неконкуруючих ринках). Наприклад, відносно зерна – це реалізація на міжнародному ринку, переробка на борошно й подальше використання в хлібопекарній промисловості та використання в якості корму в птахівництві і тваринництві. В свою чергу надлишки молока можна переробити на сухе молоко, надлишки яєць – на яєчний порошок тощо.

Зняття проблеми перенасичення ринку продукцією через її реалізацію на зовнішньому ринку ставить на порядок денний оцінку вартості її зберігання та можливості продати за запропонованою від потенційного партнера ціною. Але за можливості псування продукції її продаж за невеликою ціною дозволить компенсувати лише певний рівень витрат з її виробництва.

Інтервенційний обсяг продукції також можна реалізувати на внутрішньому ринку, наприклад для соціально вразливих груп населення (школярів та пенсіонерів) за соціальними програмами (для споживачів – безкоштовно або за невеликою ціною). При цьому слід мати на увазі, що здійснення даного заходу на внутрішньому ринку спричинить понижуючий вплив на ціну загальнонаціонального ринку, оскільки дані групи населення є сегментом споживачів внутрішнього ринку, а їх попит є складовою загального попиту на даному ринку.

Надлишки виробленої продукції можна реалізувати за політичними програмами. Широковідомими є програми ООН „Продовольство заради миру" в межах якої, наприклад, США надавали гуманітарну продовольчу допомогу різним країнам. За будь-яких умов обґрунтування рішення щодо використання механізму інтервенційних закупівель повинно враховувати обсяги закуповуваного продукту, можливі терміни його зберігання, витрати по його зберіганню, динаміку очікуваних цін на продукт на міжнародних ринках тощо [4, 9].

Висновки і перспективи.

Ефективність розвитку сільськогосподарських підприємств залежить від впливу факторів навколишнього середовища, серед яких своєю значущістю виділяється вплив погодних та ринкових факторів.

Збентежуючий характер впливу факторів зовнішнього середовища в окремі роки може призвести до збитковості підприємств галузі сільського господарства. Відповідно до цього актуальністю відзначається обґрунтування гнучкого механізму надання державної підтримки підприємствам галузі через застосування заходів прямої та непрямої підтримки як з метою

стабілізації рівня їх доходності, так і для отримання загального суспільного ефекту від перерозподілу коштів державного бюджету на цілі підтримки.

Узагальнення досвіду запровадження виплат прямих цінових субсидій виробникам дає підстави зробити висновок про їх загальну збитковість для суспільства. При цьому відзначається залежність розміру суспільних втрат після реалізації даної програми від рівня еластичності ціни пропозиції певного продукту. Виплата прямих цінових субсидій за продуктами, що мають нульову цінову еластичність, не будуть нести втрат для суспільства. В свою чергу, підтримання мінімальної ціни на товари з високим рівнем еластичності, буде нести для суспільства певну вартість. Факторами доцільності встановлення мінімальної ціни на будь-який продукт можуть бути: соціальне значення продукту, необхідність забезпечити національну (продовольчу) безпеку по даному продукту, вирішення інших питань (працевлаштування, регіонального розвитку) тощо.

Здійснення інтервенційних закупівель спричиняє стабілізуючий вплив на ринкову ситуацію оскільки знімає надлишки продукції з ринку та сприяє підвищенню ринкових цін. Але задіяння даного механізму спричиняє потребу вирішення суспільної проблеми подальшого використання вилученої продукції. Трьома основними напрямами подальшого використання продукту є його реалізація на зовнішньому ринку, переробка на готові харчові продукти та використання в інших галузях в якості сировини (або на неконкуруючих ринках).

В цілому існуюча система державної підтримки повинна бути гнучкою та грунтуватись на співставленні величини суспільного ефекту та витрачених на підтримку грошових та матеріально-технічних ресурсів.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленні методичного порядку співставлення суспільної користі та обсягу витрачених ресурсів при здійсненні програм державної підтримки сільськогосподарських підприємств та виробників галузі.

Список використаних джерел

1. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку ; за ред. Б. Й. Пасхавера ; НАН України ; Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2009. С. 157.

2. Кваша С.М. Методологічний базис прийняття суспільних рішень в аграрній політиці. *Економіка АПК*. 2013. № 8. С. 12-21.

3. Кропивко М.Ф., Ксенофонтов М.М. , Хміль Н. В. Напрями удосконалення державного управління аграрним сектором в умовах децентралізації влади та дерегуляції господарської діяльності. *Економіка АПК*. 2015. № 3. С. 5-14.

4. Карлова Н., Кобута И., Прокопьев М. , Серова Е. Агропродовольственная политика и международная торговля : российский аспект. Москва : Институт экономики переходного периода, 2001. 194 с.

5. Лупенко Ю. О. Формування перспективної моделі сільського господарства України. *Економіка АПК*. 2012. № 11. С. 10-14.

6. Осташко Т.О. Сільське господарство в умовах СОТ і ЄС. Київ : Інститут сільського розвитку, 2005. 70 с.

7. Сава А. П. Сидорук Б. О. Конкурентоспроможність екологічно безпечної сільськогосподарської продукції в контексті сталого розвитку сільських територій. *Сталий розвиток економіки*. 2013. Вип. 1. С. 180-186.

8. Бородіна О.М., Геєць В.М., Гуторов А.О. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація : наук. доп. ; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи ; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2012. 56 с.

9. Чапко І., Кобута І. Сучасна політика підтримки сільського господарства в Україні (аналіз та пропозиції). Київ: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки. URL : http://www.un.org.ua / brc/ua_wdp_src/strategy_support_UKR_.pdf (дата звернення 21.01.2017).

Статтю отримано: 25.04.2017 / Рецензування 17.05.2017 / Прийнято до друку: 27.05.2017

Anatoliy Ivanko
Ph.D. (in Economics), Assistant Professor
Department of agrarian economics,
SS of NUBaNM of Ukraine " Nizhyn Agrotechnical Institute"
Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine
E-mail: A_Ivanko@meta.ua

INFLUENCE OF STATE SUPPORT FOR DEVELOPMENT OF ECONOMIC ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES

Abstract

Introduction. *The importance of state support is determined by the volatility of the environmental factors influence on the economic activity of enterprises of the industry. In this regard, the relevance of the flexible mechanism for providing of state support to the industry in order to stabilize the level of their profitability and to obtain a general public effect from the redistribution of state budget funds for support purposes is noted. Therefore, the purpose of the article is to summarize the functional and methodical aspects of determining the impact of state support on the development of economic activity of agricultural enterprises.*

Methods. *The author used the following research methods: analysis and synthesis, analogies, expert method, method of functional analysis, graphical method.*

Results*. State support of agricultural enterprises in the article is disclosed as an element of state regulation, aimed at stabilizing their functioning. The following results were obtained:*

− functional features of direct and indirect state support measures are revealed;

- it is established general loss-making for the society introduction of mechanism of payment of direct price subsidies to producers. In this case, the dependence of the size of social losses of this program on the level of elasticity of the price of a particular product is noted. Support for products with zero price elasticity will not lead to social losses. While price support for highly elastic goods will have a profoundly negative effect, but can be realized to address certain social problems;

- the stabilizing influence on the market situation from the implementation of intervention purchases of surplus products is indicated and the directions of its further use are substantiated.

Discussion *for further research are to deepen the methodical order of comparing public benefits and the amount of resources spent in the implementation of state support programs for agricultural enterprises and other industry producers.*

Key words: *demand, supply, price, factors of the environment, state support, agricultural enterprises, public effect from state support.*

References

1. Paskhaver, B.Y. (Eds). (2009). *Vyklyky i shliakhy ahroprodovolchoho rozvytku* [Challenges and ways of agricultural-food development]. Kyiv, Ukraine: NAN Ukrainy, In-t ekon. i prohnozuv.

2. Kvasha, S.M. (2013). Metodolohichnyi bazys pryiniattia suspilnykh rishen v ahrarnii politytsi [Methodological basis for making public decisions in agrarian policy]. *Economics of AIC, 8,* 12-21.

3. Kropyvko, M.F., Ksenofontov, M.M., & Khmil, N.V. (2015). Napriamy udoskonalennia derzhavnoho upravlinnia ahrarnym sektorom v umovakh detsentralizatsii vlady ta derehuliatsii hospodarskoi diialnosti [Directions of improvement of governance of agrarian sector in the conditions of decentralization of authority and deregulation of economic activity]. *Economics of AIC, 3,* 5-14.

4. Karlova, N., Kobuta, I., Prokopev, M., & Serova, E. (2001). *Agroprodovolstvennaya politika i mezhdunarodnaya torgovlya : rossiyskiy aspekt.* [Agro-food policy and international trade: the Russian aspect]. Moscow, Russia: Institut ekonomiki perehodnogo perioda.

5. Lupenko, Iu.O. (2012). Formuvannia perspektyvnoi modeli silskoho hospodarstva Ukrainy [Formation of a perspective model of agriculture in Ukraine]. *Economics of AIC, 11,* 10-14.

6. Ostashko, T.O. (2005). *Silske hospodarstvo v umovakh SOT I YeS*. [Agricultural industry under WTO and EU conditions]. Kyiv, Ukraine: Instytut silskoho rozvytku.

7. Sava, A.P., & Sydoruk, B.O. (2013). Konkurentospromozhnist ekolohichno bezpechnoi silskohospodarskoi produktsii v konteksti staloho rozvytku silskykh terytorii [Competitiveness of ecologically safe agricultural products in the context of sustainable development of rural areas]. *Sustainable development of economics, 1,* 180-186.

8. Borodina, O. M., Heets, V. M., & Prokopa, I. V. (2012). *Ukrainska model ahrarnoho rozvytku ta yii sotsio-ekonomichna pereoriientatsiia* [Ukrainian model of agrarian development and its social-economic reorientation]. Nauk.

dop.–Scientific Report.NAN Ukraiiny, I-tut ekon. ta prohnozuv.

9. Chapko, I., & Kobuta, I. (2007). *Suchasna polityka pidtrymky silskoho hospodarstva v Ukraini (analiz ta propozytsii)* [Modern policy of support of agricultural industry in Ukraine (analysis and proposals)]. Kyiv, Ukraine: Analitychno-doradchyi tsentr Blakytnoii strichky. un.org.ua. Retrieved from: http://www.un.org.ua/brc/ua_wdp_src/strategy_support_UKR_.pdf.

Received: 04.25.2017 / Review 05.17.2017 / Accepted 05.26.2017

УДК 330.342.146
JEL Classification J 430, Q 120

Личук Людмила
здобувач
Національний університет біоресурсів і природокористування України
м. Київ, Україна
E-mail: lychyk@meta.ua

ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Анотація

Вступ. *Одним з основних чинників стабілізації сільськогосподарської галузі є більш повне використання внутрішніх ресурсів, а саме трудових. Кадрове забезпечення села є ключовим завданням органів управління агропромисловим комплексом. В даний час складається складна ситуація з відтворенням трудових ресурсів у сталому розвитку сільських територій. Істотний вплив на них має демографічний стан суспільства, якість життя сільського населення, престижність праці, фінансове забезпечення аграрних навчальних закладів.*

Методи. *В основу дослідження розвитку трудового потенціалу покладено системний аналіз. Для вирішення визначених в статті наукових завдань використані різні методи, зокрема: загальнонаукові методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції – для теоретичного розкриття суті та характеру проблеми; абстрактно-логічний метод – для узагальнення існуючих підходів в контексті дослідження, графічний метод – для систематизації та візуалізації механізму стратегічного розвитку трудового потенціалу, елементи стратегічного аналізу, зокрема PEST-аналіз – для аналізу факторів зовнішнього середовища.*

Результати. *Встановлено, що процес формування та реалізації сільського трудового потенціалу необхідно розглядати з позиції динамічності, що знаходиться в процесі постійної зміни та розвитку. Виявлено, що динамічність обумовлена безперервністю процесів формування та використання трудового потенціалу, кількісні та якісні характеристики якого постійно змінюються. Встановлено, що ключові аспекти стратегічного управління повинні бути зорієнтовані на створення постійних умов вдосконалення трудових параметрів працівників відповідно до запропонованої концептуальної схеми розробки та реалізації стратегії управління розвитком трудового потенціалу.*

Перспективи. *Врахування взаємозв'язку управління персоналом та конкурентоспроможності підприємства дозволить підприємствам формувати нові конкурентні переваги, підвищувати ефективність використання трудового потенціалу та зміцнювати свою конкуренту позицію на ринку. Перспективним напрямом подальших досліджень є обґрунтування системи показників оцінки трудового потенціалу, яка б дала змогу об'єктивно оцінити можливості підприємства у сфері використання трудових ресурсів, а також цілеспрямовано керувати процесом залучення їх до виробничої діяльності.*

Ключові слова: *трудовий потенціал, стратегія, стратегічне управління трудовим потенціалом, персонал, трудові ресурси, стратегічний аналіз, PEST-аналіз.*

Вступ.

Нині аграрний сектор є найбільш трудомістким в економіці. В сучасних умовах господарювання для підтримки стабільності соціально-економічного розвитку галузі потрібні нові підходи до управління економікою. Очевидно, що сільське господарство потребує молодих кадрів, оскільки саме молодь є головним чинником сталого розвитку і рушійною силою перетворень сучасного суспільства. Ефективне використання трудового потенціалу, як головної рушійної сили сучасних аграрних перетворень і об'єктивного чинника стійкого розвитку сільськогосподарського виробництва, має особливе значення в сфері зайнятості населення сільських територій.

Дослідження трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств з позиції системного підходу підтверджує вагомий вплив на його стан зі сторони як внутрішніх так і зовнішніх чинників. При цьому, якщо основні внутрішні проблеми розвитку трудового потенціалу полягають у низькому

рівні організації роботи із персоналом і знаходяться в зоні контролю підприємств, то залежність від зовнішнього середовища формує додаткові ризики для розвитку підприємства. Вони пов'язані із проблемами залучення і розвитку трудового потенціалу через обмеженість якісних трудових ресурсів, несприятливі умови життєдіяльності працівників, а також через відсутність зв'язку між цілями підприємства, системою підготовки працівників і ринком праці. Відповідно до цього, важливим напрямком стратегії розвитку і використання трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств є робота із середовищем формування трудового потенціалу за межами підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження трудового потенціалу в контексті просторових теорій є важливим напрямом наукових теорій, покликаних встановити зв'язок між параметрами територій і праці. Оцінка стану сільських територій та формування чинників їх впливу на загальний стан сільського господарства є предметом вивчення багатьох вчених, частина з яких розглядає їх також в контексті розвитку сільського трудового потенціалу. Найбільше в даному напрямі на увагу заслуговують праці таких вчених як: Л. Богуш [1], О. Бородіна [2], І. Гончаренко [3], Т. Гром'як [4], І. Костирко [4], С. Мельник [5], О. Павлов [6], Я. Поліщук [7], І. Прокопа, П. Саблук [8], В. Юрчишин [9] та ін.

Разом з тим, враховуючи складність процесів, їх багатогранність і динамічність, окреслена проблема потребує комплексного і чітко спрямованого дослідження сільських територій з позиції розвитку трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств для забезпечення їх ефективного функціонування.

Мета.

Метою статті є обґрунтування механізму забезпечення реалізації комплексної стратегії розвитку сільських територій в контексті вдосконалення трудового потенціалу сільськогосподарських підприємств.

Методологія дослідження.

Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. У процесі дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи, серед яких найсуттєвішими є: абстрактно-логічний метод – для формулювання висновків дослідження; методи аналізу, синтезу й узагальнення – для вивчення основних тенденцій формування трудового потенціалу; системного підходу – при розробці механізму реалізації комплексної стратегії розвитку сільських територій в контексті вдосконалення трудового потенціалу.

Результати.

Оцінка зовнішнього середовища сільськогосподарських підприємств з точки зору його впливу на трудовий потенціал, показує, що більшість його факторів формуються в безпосередній близькості до виробничих потужностей підприємств – в межах сільських територій. Тут формуються умови проживання, закладання демографічних тенденцій і пропорцій, соціальної взаємодії, набуття психофізичних, мотиваційних і, частково, інтелектуальних параметрів. Сільська місцевість – середовище життя основної маси працівників сільськогосподарських підприємств. Відповідно до цього існує тісний зв'язок між розвитком сільських територій і рівнем їх трудового потенціалу.

Загалом, розглядаючи сільські території як певні системи, що здійснюють вплив на внутрішні та зовнішні взаємопов'язані елементи, ми отримуємо можливість відстежувати силу та характер такого впливу, моделювати його. І. Гончаренко [3, с. 15-18] виділяє комерційні (виробничо-господарська, економічна діяльність) та некомерційні (соціальна, екологічна та адміністративна) функції сільських територій, кожна із яких напряму взаємодіє із трудовим потенціалом сільського населення, використовуючи його і формуючи умови для його розвитку.

Функції сільських територій тісно пов'язані із розвитком трудового потенціалу за різними параметрами. Вирішуючи соціальні, адміністративні, екологічні та економічні проблеми сільських територій, органи місцевого самоврядування сприяють покращенню демографічної ситуації, привабливості сільських населених пунктів для проживання, підвищують психофізичний, інтелектуальний, морально-культурний, мотиваційний та інший потенціал.

Комплексний підхід, який передбачає поєднання названих функцій та розвитку трудового потенціалу не має широкого впровадження в Україні. Навпаки, навіть окремі елементи такого узгодження є значною рідкістю в розвиткові і діяльності сільських територій. В більшості випадків сільський трудовий потенціал складає інтерес виключно для суб'єктів господарювання, переважно сільськогосподарських підприємств, які розглядають його як трудовий ресурс, наділений відповідними параметрами, необхідними для якісного здійснення виробничих та господарських операцій.

З точки зору місцевої влади, трудовий потенціал розглядається як демографічне явище, яке може бути охарактеризоване з допомогою кількісних, статевовікових та інших показників, що характеризують структуру населення. В жодному із наведених випадків трудовий потенціал не розглядається з точки зору його комплексного розвитку – створення умов та забезпечення відповідної мотивації. Як наслідок, в контексті дослідження актуалізується проблема переходу від експлуатації наявного трудового потенціалу до стимулювання його розвитку, від використання обмеженого ресурсу до забезпечення його збільшення.

Стимулювання розвитку трудового потенціалу в масштабах сільських територій тісно пов'язане із їх функціями і передбачає створення для працівників і мешканців певної цінності проживання і праці в сільській місцевості, яка може проявлятися через кращий стан екології, кращі можливості для органічного харчування та помірної фізичної активності, сприятливіший психоемоційний фон, можливість збільшення житлового простору. Вирішення проблем інфраструктурного характеру, проблем у сфері охорони здоров'я і освіти підвищуватиме цінність проживання у сільській місцевості і/або створюватиме передумови для розвитку і росту продуктивності трудового потенціалу.

В даному контексті, ми розділяємо думку Я. Поліщук щодо цілей політики соціально-економічного розвитку сільських територій, які передбачають "… створення життєздатного середовища, формування збалансованого ринку праці з чіткими соціальними орієнтирами, забезпечення продуктивної зайнятості та соціального захисту працездатного населення, сприяння розвитку підприємництва, а також, безперечно, підвищення продуктивності сільського господарства" [7]. Орієнтованими на трудовий потенціал є пропозиції Л. Богуш, яка, в контексті розвитку сільських територій, наголошує на доцільності наступних змін:

– продовження тривалості життя, пом'якшення та подолання негативних тенденцій медико-демографічної ситуації та суспільної охорони здоров'я, підвищення рівня безпеки побутового і виробничого середовища;

– підвищення освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня сільського населення, впровадження механізму його професійної орієнтації, перепідготовки та періодичного підвищення кваліфікації у відповідності з потребами ринків праці у регіонах проживання;

– реалізація місцевих і регіональних програм закріплення в сільських поселеннях місцевої молоді та направлення на роботу кваліфікованих молодих працівників, а також програм і цільових заходів стимулювання підприємницької активності населення [1].

Для забезпечення ефективного результату потрібно усвідомлювати реальну цінність розвитку трудового потенціалу сільських територій не тільки для самих його носіїв – сільського населення чи сільської громади, але й для інших сторін суспільно-економічних відносин, які мають в цьому певний інтерес – так званих стейкхолдерів (табл. 1).

Таблиця 1

Матриця ключових стейкхолдерів розвитку трудового потенціалу сільського населення*

Стейкхолдери	Інтерес	Вплив
Органи державної та регіональної влади	Потреба у стабілізації демографічної ситуації і досягнення певного рівня добробуту населення	Можливість покращення демографічних та соціальних показників за рахунок фінансових інструментів та раціонального використання інституційного середовища
Органи місцевого самоврядування	Потреба у формуванні сприятливого соціально-економічного середовища місцевого розвитку	Можливість вирішення місцевих проблем соціального та економічного характеру
Сільськогосподарські підприємства	Потреба у працівниках із затребуваним набором компетентностей, частково потреба у ринку збуту	Виплата заробітної плати і платежів за оренду землі і майна – основних доходів сільського населення
Інші суб'єкти господарювання		Виплата заробітної плати
Освітні заклади	Потреба в розширенні збуту освітніх послуг серед сільського населення	Можливість підвищення інтелектуального та інноваційного потенціалу сільських мешканців
Заклади охорони здоров'я	Потреба у підвищенні рівня психофізичного здоров'я сільського населення	Можливість підвищення психофізичного потенціалу сільських мешканців
Культурно-масові заклади	Потреба у розширенні аудиторії споживачів культурно-масових послуг	Можливість підвищення морально-культурного потенціалу сільських мешканців
Інвестиційні компанії	Потреба у нових об'єктах і площах для інвестування	Можливість часткового вирішення інфраструктурних проблем і створення нових економічних можливостей розвитку сільських територій
Засоби масової інформації	Потреба у розширенні аудиторії покриття інформаційними каналами	Можливість формування сприятливого інформаційного і мотиваційного середовища розвитку
Природоохоронні організації	Потреба у вирішенні локальних і глобальних екологічних проблем	Можливість покращення екологічного стану навколишнього середовища
Міжнародні "донори", громадський сектор	Потреба у реалізації соціальних та інституційних проектів відповідно до цілей організацій	Можливість вирішення соціальних, економічних, культурно-інформаційних, інституційних та екологічних проблем сільських місцевостей

**Джерело: розроблено автором.*

При цьому, для досягнення успіху слід не стільки враховувати їх інтерес і підлаштовуватися під нього, скільки співпрацювати із ними в точках дотику інтересів, посилюючи загальну цінність заходів. Практично усі стейкхолдери прямо чи побічно зацікавлені у вирішенні окремих проблем розвитку сільських територій і трудового потенціалу сільських мешканців. Окрім того, кожен із них володіє інструментами для впливу на окремі елементи цього процесу – фінансовими, трудовими чи організаційними ресурсами, а в окремих випадках має досвід вирішення схожих проблем.

Використання цього впливу в контексті забезпечення сталого розвитку сільських територій є одним із ключових елементів вдосконалення трудового потенціалу сільських мешканців, його базовими інструментами. Важливим завдання в процесі забезпечення розвитку трудового потенціалу сільських територій є узгодження інтересів стейкхолдерів та координація їх діяльності з метою досягнення спільних цілей у визначеному напрямку.

В умовах командно-адміністративної системи господарювання окреслені проблеми в значній мірі вирішувалися за рахунок державної політики та ресурсів місцевих сільськогосподарських підприємств. При цьому, часто соціальні та інші проблеми розвитку сільських територій вирішувалися всупереч економічним інтересам місцевих підприємств або за рахунок доходів інших секторів народного господарства. В більшості, вони дозволяли досягати бажаного ефекту, проте, в умовах госпрозрахунку і ринкової економіки такий механізм не може бути реалізованим в повній мірі.

Зважаючи на це, сьогодні актуальним є питання формування нового ефективного механізму розвитку сільських територій і трудового потенціалу сільських мешканців, заснованого на принципах економічної та соціальної доцільності і сталого розвитку. Обов'язковою умовою його формування є цілісність та комплексність усіх заходів, поєднаних в межах єдиної стратегічної лінії (рис. 1) .

Запропонований механізм розвитку сільських територій прямо і побічно пов'язаний із розвитком трудового потенціалу сільської місцевості. Прямий зв'язок реалізується через систему прямих заходів, чітко спрямованих на покращення визначених параметрів трудового потенціалу (освітні та навчальні програми, заходи з охорони здоров'я тощо). Побічний – через створення умов для їх покращення (природоохоронні заходи, заходи із розвитку соціальної та виробничої інфраструктури).

Комплексність роботи механізму реалізується не тільки через дотримання ієрархії цілей та заходів (стратегія – тактика – операційні заходи), але й також через наявність і узгодження нормативно-правового забезпечення, сформованих критеріїв, визначення кола суб'єктів, джерел ресурсів, а також тенденцій, принципів та активностей, дія яких покликана сприяти досягненню загальних цілей.

Реалізація пропонованої концепції вимагає цілісного підходу до кожного її елементу. Кожен оптимізаційний захід повинен бути впроваджений на засадах проектного менеджменту із жорстким адмініструванням і контролем виконання кожного його етапу. При цьому, ми передбачаємо, що ключовими проблемами окреслених процесів буде деталізація і конкретизація завдань, їх ініціалізація і забезпечення виконання з точки зору злагодженої роботи усіх учасників. Окрім цього, окремим напрямом роботи потрібно визначити погодження усіх задекларованих процесів із ринком праці. Процеси повинні бути в достатній мірі мотивовані в економічному плані із окресленням вигоди кожної із сторін. Така мотивація є запорукою виникнення попиту на раціональні якісні зміни процесів формування і розвитку трудового потенціалу сільських територій.

Висновки і перспективи.

На сучасному етапі розвитку економіки процес відтворення трудового потенціалу, зокрема його якісних характеристик, відбувається із значним порушенням основних його пропорцій, тобто неможливість повноцінного відновлення в багатьох випадках навіть психофізіологічних характеристик. Все це, в свою чергу, обумовлює необхідність ретельного дослідження процесу формування якісних характеристик трудового потенціалу сільського населення.

Тому невід'ємним кроком до подальшого вирішення питання забезпечення аграрного сектора економіки якісною робочою силою є, поряд з удосконаленням системи професійної освіти, і відповідне реформування системи оплати праці. Створення оптимальних умов для високопродуктивної праці, забезпечує конкурентоспроможність працівників аграрного сектора економіки, визначається сучасними умовами розвитку національної економіки, життєвим рівнем сільського населення, забезпеченістю соціальними інфраструктурними об'єктами. Таким чином, в умовах ринкової економіки суспільно необхідні витрати на відтворення трудового потенціалу, зокрема рівень заробітної плати, розвиток соціальної інфраструктури як фактора формування трудових ресурсів села, повинні забезпечити необхідний рівень його якості.

Комплексний розвиток сільських територій є важливим чинником зміцнення трудового потенціалу, зважаючи на те, що в їх межах формуються основні умови для проживання і трудової

діяльності сільських мешканців. При цьому, за раціонального підходу, реалізація функцій розвитку сільських територій може бути прямо або побічно пов'язана із покращенням того чи іншого параметра трудового потенціалу або спрямована на створення сприятливих умов для його розвитку.

Рис. 1. Механізм реалізації комплексної стратегії розвитку сільських територій в контексті вдосконалення трудового потенціалу*

**Джерело: розроблено автором.*

Основними механізмами, спроможними забезпечити ключові якісні зміни є концепція узгодження інтересів стейкхолдерів та реалізація комплексної стратегії розвитку сільських територій в контексті вдосконалення трудового потенціалу. Пропоновані заходи передбачають розробку і реалізацію проектів із високим рівнем економічної мотивації усіх сторін, зацікавлених у розвиткові трудового потенціалу сільських мешканців як однієї з визначальних передумов ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств.

Список використаних джерел

1. Богуш Л. Г. Використання потенціалу людських ресурсів у забезпеченні сталого розвитку сільських територій. URL : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Chem_Biol/Vkhnau_ekon/ 2009_11/pdf/11_06.pdf (дата звернення 24.02.2017).

2. Бородіна О. М., Прокопа І. В. Аграрний розвиток і саморозвиток громад: модернізація через взаємну адаптацію (теоретико_методологічний аспект). *Економіка України* : науковий журнал. 2014. № 4 (629). С. 55-72.

3. Гончаренко І. В. Соціально-економічний розвиток сільських територій регіону: проблеми території та практики : монографія. Львів : НАН України, І-т регіон. досліджень. 2009. 370 с.

4. Костирко І., Гром'як Т. Моделювання сільського розвитку. *Аграрна економіка*. 2013. № 1-2, Т. 6. URL :irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21CO..

5. Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села. Київ : ННЦ ІАЕ, 2004. 428 с.

6. Павлов О. І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 344 с.

7. Поліщук Я. П. Проблеми та перспективи соціально-економічного та екологічного розвитку сільських територій. *Вісник Харківського національного аграрного університету ім. В. В. Докучаєва. Сер. : Економічні науки*. 2014. № 5. С. 258-264. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2014_5_41 (дата звернення 11.03.2017).

8. Саблук П. Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави. *Економіка АПК*. 2005. № 11. С. 4-12.

9. Юрчишин В. В. Сільські території як системо утворюючі фактори розвитку аграрного сектору економіки. *Економіка АПК*. 2005. № 3. С. 3-10.

Статтю отримано: 20.03.2017 / Рецензування 24.04.2017 / Прийнято до друку: 4.05.2017

Liudmyla Lychuk
Postgraduate Student
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: lychyk@meta.ua

FORMATION AND REALIZATION OF LABOR POTENTIAL OF AGRICULTURAL ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF RURAL AREA DEVELOPMENT

Abstract

Introduction. *One of the main factors for the stabilization of the agriculture is more thorough use of the internal resources, especially labour resources. The essential task of the administrative bodies of the agro-industrial complex is the staff assistance of rural areas. At present there is difficult situation with the reproduction of labour resources in the sustainable development of rural areas. They are greatly affected by the demographic situation, the life quality of rural population, job prestige, and financial support of agrarian educational institutions.*

Methods. *The systems analysis is the basis of the study of the labor potential development. Various methods are used to resolve defined scientific tasks in the article, including: general scientific methods of analysis and synthesis, induction and deduction – for theoretical disclosure of nature of the problem; abstract and logical method – to summarize the existing approaches in the context of research, graphic method – to systematize and visualize the mechanism of strategic*

development of labor potential, elements of strategic analysis, including PEST analysis – for analysis of environmental factors.

Resuits. *It was established that the formation process and implementation of rural labor potential should be considered from the perspective of dynamism that is in the process of constant change and development. It is revealed that due to the dynamic continuity of the process of formation and use of labor potential, quantitative and qualitative characteristics of which are constantly changing. It is established that key aspects of strategic management should be focused on creating permanent conditions to improve employment options of employees according to the proposed conceptual scheme for development and implementation of management strategy for the development of labor potential.*

Discussion. *Taking into account the relationship of personnel management and the competitiveness of enterprises will enable to create new competitive advantages for enterprises, improve effectiveness of the use of labor potential and strengthen its competitor market position. The perspective direction of the further researches is the substantiation of the system of indicators to measure of labor potential, which would give an opportunity to objectively evaluate the possibilities of enterprise in the field of human resources and purposefully manage the process for involving them in productive activities.*

Keywords: *agricultural enterprises, employment potential, strategy, strategic management of labor potential, personnel, human resources, strategic analysis, PEST-analysis.*

References

1. Bohush, L. H. (2009). *Vykorystannia potentsialu liudskykh resursiv u zabezpechenni staloho rozvytku silskykh terytorii* [Using the potential of human resources to ensure sustainable development of rural areas]. Retrieved from http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Chem_Biol/Vkhnau_ekon/ 2009_11/pdf/11_06.pdf

2. Borodina, O. M., & Prokopa, I. V. (2014). Ahrarnyi rozvytok i samorozvytok hromad: modernizatsiia cherez vzaiemnu adaptatsiiu (teoretyko_metodolohichnyi aspekt) [Agrarian development and self-development of communities: modernization through mutual adaptation (theoretical_methodological aspect)]. *Economics of Ukraine, 4,* 55-72.

3. Honcharenko, I. V. (2009). *Sotsialno-ekonomichnyi rozvytok silskykh terytorii rehionu: problemy terytorii ta praktyky* [Social and economic development of rural areas of the region: problems of territory and practice]. Lviv, Ukraine : National Academy of Sciences of Ukraine.

4. Kostyrko, I., & Hromiak, T. (2013). *Modeliuvannia silskoho rozvytku* [Modeling of Rural Development]. *Agrarian Economics, 1-2.* Retrieved from irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21CO..

5. Melnyk, S. I. (2004). *Sotsialno-ekonomichni problemy vidtvorennia ta efektyvnoho vykorystannia resursnoho potentsialu sela* [Socio-economic problems of reproduction and effective use of the resource potential of the village]. Kyiv, Ukraine: NSC IAE.

6. Pavlov, O. I. (2009). *Silski terytorii Ukrainy: funktsionalno-upravlinska model* [Rural territories of Ukraine: functional and management model]. Odessa, Ukraine: Astroprint.

7. Polishchuk, Ya. P. (2014). Problemy ta perspektyvy sotsialno-ekonomichnoho ta ekolohichnoho rozvytku silskykh terytorii [Problems and prospects of socio-economic and ecological development of rural territories]. *Bulletin of Kharkiv National Agrarian University. V. V. Dokuchaev. Series: Economic sciences, 5,* 258-264. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhnau_ekon_2014_5_41.

8. Sabluk, P. T. (2005). Rozvytok silskykh terytorii v konteksti zabezpechennia ekonomichnoi stabilnosti derzhavy [Development of rural territories in the context of ensuring economic stability of the state]. *Economy of the agroindustrial complex, 11,* 4-12.

9. Yurchyshyn, V. V. (2005). Silski terytorii yak systemo utvoriuiuchi faktory rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky [Rural Areas as System-Generating Factors in the Development of the Agrarian Sector of the Economy]. *Economy of the Agricultural Complex, 3,* 3-10.

Received: 03.20.2017 / Review 04.24.2017 / Accepted 05.4.2017

УДК 658.14; 65.011.4
JELClassificationG34

Петрів Ірина[3]
аспірант кафедри економіки
Львівський торговельно-економічний університет
м. Львів, Україна
E-mail: tom_ira07@hotmail.com

ОСОБЛИВОСТІ ОЦІНКИ ВАРТОСТІ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ МЕТОДУ ДИСКОНТУВАННЯ ГРОШОВИХ ПОТОКІВ

Анотація

Вступ. *Актуальність обраної теми зумовлена ситуацією на ринку України, яка ставить перед підприємствами ряд запитань: як максимізувати вартість власного підприємства, щоб бути лідером на ринку; як розширити масштаби своєї діяльності та як залучити якомога більше інвесторів задля отримання додаткового капіталу.*

Методи. *У роботі використано дані фінансової звітності компанії «Карлсберг Україна», однієї серед чотирьох найбільших виробників пива в Україні, із 2012 по 2018 роки, на основі якої проведено оцінку її вартості методом дисконтування грошових потоків.*

Результати. *Розраховано ринкову вартість компанії «Карлсберг Україна» за період з 2012 по 2018 роки, яка виступає індикатором прийнятих ефективних рішень менеджерами. Результати проведеного дослідження свідчать, що виникає гостра потреба у проведенні оцінки вартості підприємства не лише у його власників та інвесторів, а й в інших учасників ринку, таких як: кредитні організації, ревізійні установи, страхові компанії, акціонери тощо.*

Перспективи. *Одержана інформація про майбутні доходи лягає в основу прийняття рішень інвесторами та акціонерами відносно доцільності інвестування оцінюваного підприємства. Отримані під час дослідження результати можна використовувати у практичній діяльності оцінюваного підприємства задля збереження його конкурентних позицій на ринку, розширення масштабів власної діяльності та залучення більшого числа інвесторів, партнерів та споживачів.*

Ключові слова: *ринкова вартість підприємства, метод дисконтування грошових потоків, ставка дисконтування, вільні грошові потоки, метод залишкових доходів.*

Вступ.

Сучасний розвиток економіки супроводжується зміною економічних парадигм. Швидкоплинність її розвитку призводить до пожвавлення ринкової конкуренції, збільшення операцій на фондових ринках у рази. Проведення оцінки вартості підприємства відіграє важливу роль у сфері корпоративних фінансів (у процесі поглинання чи злиття підприємств, визначенні місця підприємства на ринку серед інших конкурентів, тощо).

Відповідно до мети проведення оцінки вартості підприємства використовують різноманітні підходи та методи її оцінки, залежно від яких буде відрізнятись величина вартості того чи іншого підприємства. Для отримання достовірної оцінки вартості підприємства використовують інформацію про діяльність підприємства з врахуванням факторів внутрішнього і зовнішнього середовища його функціонування. Слід зауважити, що оцінка вартості підприємства включає знання про всі можливі фактори впливу на вартість підприємства, які дозволяють вчасно відреагувати на дію негативних факторів та внести відповідні корективи щодо їх зменшення. Значення величини вартості підприємства, отримане різними оцінювачами, може відрізнятися між собою, враховуючи їх різні уявлення про масштаб діяльності суб'єкта, галузь його функціонування тощо. Можна констатувати, що пріоритетною та стратегічною ціллю для керівників вітчизняних підприємств є максимізація їх вартості.

[3] *Науковий керівник: Куцик В.І., к.е.н., доцент

У здійсненні оцінки вартості підприємства зацікавлені не лише власники та інвестори підприємства, а й інші учасники ринку: кредитні організації, ревізійні установи, страхові компанії, акціонери тощо. Незважаючи на важливість проведення оцінки вартості підприємства у наш час, даний процес є не досить вивченим і проводиться на недостатньо професійному рівні, що не може забезпечити оптимізацію фінансових ресурсів підприємства.

У 2016 році спостерігається пожвавлення на ринку України процесів злиття та поглинання (M&A). Кількість угод M&A у 2016 р. збільшилась майже в 2,5 рази до 84 у порівнянні з 2015 роком. Згідно із базою даних M&A України, найбільша кількість угод злиття та поглинання заключена у секторах:

- банківських послуг (25 угод, з них 12 угод, де покупцями виступають резиденти України);
- будівництва та нерухомості (9 угод, у т.ч. 6 – вітчизняні інвестори);
- АПК (8 угод, з них 3 – українські інвестиції) [8].

Досліджуючи ринок виробництва та реалізації пива в Україні, слід зауважити, що у 2016 році розвитку ринку пива завадив стрімкий ріст акцизу, відповідно і ріст цін на нього, в результаті чого неможливою стала стабілізація ринку. Серед пивоварів найбільших втрат зазнала компанія «Оболонь», із-за поділу долі ринку з компанією «Efes» через нестабільну ситуацію на сході країни та втрату ринку збуту у АР Крим.

За даними державного комітету статистики України у 2016 році порівняно із 2015 роком обсяг виробництва пива зменшився на 7,4% до 179,8 млн. дал. А у 2015 році відносно 2014 року такий спад сягав 21%, що зумовлено зменшенням обсягів виробництва пива та його збуту на конфліктних територіях України [2]. Отже, з розвитком ринкових відносин в Україні важливим питанням постають проблеми формування та оцінки вартості підприємства, разом з тим зростає її актуальність та практична значущість.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питаннями оцінки вартості підприємства на основі різних підходів та методів займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: Гамма Т.М. [1], Грязнова А.Г., Кльосова О.Ф. [3], Колос І.В. [4], Корягін М.В. [5], Мендрул О.Г. [6], Сментина Н.В. [7], Чумаченко М.Г. [9], Момот Т.В., Каплан Р.С., Міллер М., Модільяні Ф., Нортон Д.П. та інші. Проте певні важливі питання і досі залишаються недослідженими у повній мірі: не існує єдиної схеми оцінки вартості усіх підприємств, не адаптовано різні методи оцінки під специфіку діяльності підприємств України, не досліджено практичні аспекти підходів та методів оцінки вартості підприємств пивного ринку України.

Методичний інструментарій, що використовується у наш час, є результатом наукових досліджень зарубіжних економістів і спрямований переважно на стабільний стан розвитку ринку, що не є характерним для вітчизняних підприємств. Крім цього, він не може бути адаптованим та використаним в Україні. Розробка сучасних альтернативних методів оцінки вартості підприємства та аналіз і адаптація чинних методів є важливим науковим завданням і свідчить про актуальність обраної нами теми.

Мета.

Мета статті полягає у розкритті особливостей доходного підходу до оцінки вартості підприємства на основі методу дисконтування грошових потоків, дослідження методики його розрахунку та доцільності використання в сучасних умовах, виявлення переваг та недоліків.

Для досягнення поставленої мети нами визначено та вирішено наступні науково-практичні завдання: проведено розрахунок показника дисконтування грошових потоків; визначено ринкову вартість компанії «Карлсберг Україна», однієї серед чотирьох найбільших виробників пива в Україні, на основі методу дисконтування грошових потоків.

Методологія дослідження.

Теоретико-методичну основу роботи складають наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених стосовно питань оцінки вартості підприємства на основі різних підходів та методів.

Інформаційною основою дослідження є дані фінансової звітності компанії «Карлсберг Україна» за період з 2012 по 2018 роки. Для забезпечення достовірності отриманих результатів використовувалися наступні методи: трендовий метод, метод дисконтування грошових потоків, модель Гордона.

Результати.

Найбільш часто використовуваним в оцінці вартості підприємства у наш час є доходний підхід, який дає чіткі уявлення про процес і результати оцінки вартості підприємства. Перевагою такого підходу є більш чітка можливість визначення ефективності використання акціонерного та залученого капіталу. Разом із тим виникає складність прогнозування грошових потоків з врахуванням ризиків та темпів росту грошового потоку на майбутнє.

На наш погляд, термін прогнозування величини грошового потоку залежить від мети та цілей оцінки вартості підприємства і часто перевищує корисний термін експлуатації об'єкта. Даний підхід дає можливість розрахувати прибуток підприємства у майбутньому на основі його майбутнього очікуваного доходу. Графічно процес оцінки вартості підприємства за доходним підходом можна зобразити наступним чином (рис. 1).

Доходний підхід до оцінки вартості підприємства є більш удосконаленим у порівнянні із іншими, оскільки, відображає дохід акціонерів, майбутніх інвесторів та умови генерування грошових потоків на майбутнє. Такий підхід доцільно застосовувати при дослідженні можливостей подальшого інвестування підприємства наявними акціонерами та інвесторами. Використання цього методу дозволяє визначити внутрішню вартість підприємства.

У дослідженні зосередимо увагу на використанні доходного підходу методом дисконтування грошових потоків. Визначення вартості підприємства на основі такого методу здійснюється з урахуванням таких припущень:

- реалізація підприємства можлива за ціною більшою, ніж поточна вартість оцінюваного підприємства;
- власник підприємства не зацікавлений у його продажі за вартістю, яка буде нижчою від прогнозованих доходів, які очікуються у майбутньому;
- досягнення згоди між власником та інвестором можливе лише на рівні рівноважної для них ціни.

Даний метод оцінки вартості підприємства передбачає врахування невизначеного терміну життя підприємства, яке оцінюється. Тому його можна відповідно поділити на два періоди: прогнозний та постпрогнозний. З урахуванням наведених умов та особливостей застосування методу, загальна формула розрахунку оцінки ринкової вартості підприємства буде мати вигляд:

$$V = \sum_{t=1}^{t=n} \frac{CFf}{(1+WACC)^t} + \frac{CF_{f+1}}{WACC - g}, \quad (1)$$

де V – ринкова вартість підприємства;

$\sum_{t=1}^{t=n} \frac{CFf}{(1+WACC)^t}$ – вартість дисконтованих грошових потоків у прогнозний період;

$\frac{CF_{f+1}}{WACC - g}$ – залишкова вартість підприємства у постпрогнозний період (модель Гордона).

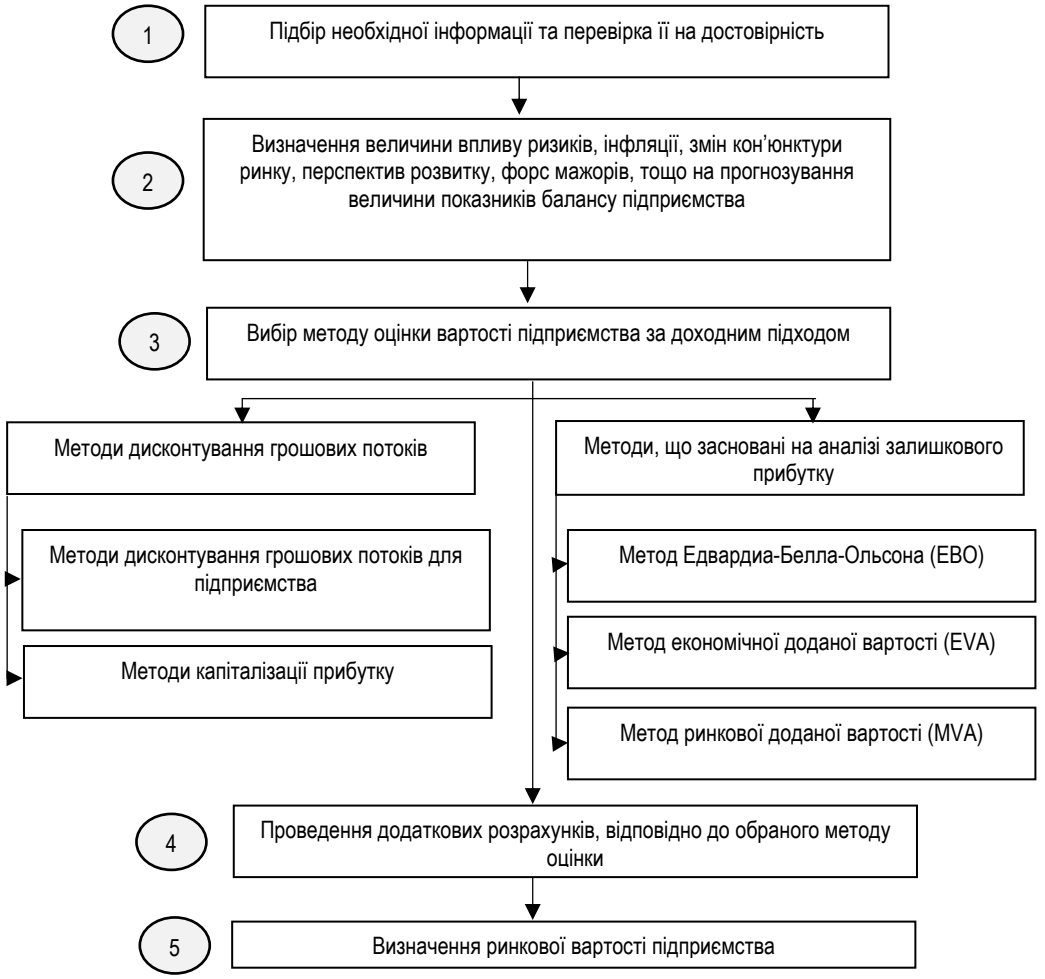

Рис.1. Процес оцінки вартості підприємства за доходним підходом*

**Джерело: розроблено автором*

У світовій практиці використовують два підходи до оцінки вартості підприємства методом дисконтування грошових потоків:

1. Equity (нетто-вартість – на основі власного капіталу підприємства; коли структура капіталу є задовільною та не перевантажена боргами) :

$$VE = \sum_{t=1}^{t=n} \frac{CFe_t}{(1+r_e)^t} + D, \quad (2)$$

де VE– нетто-вартість;

CFe_t – очікуваний грошовий потік на власний капітал за період t;

n – період, за який здійснюється визначення перспективних оцінок грошового потоку CFe_t;

r_e – ціна власного капіталу;

D – позиковий капітал.

2. Entity (брутто-вартість – на весь інвестований капітал; коли баланс підприємства переобтяжений боргами) :

$$VF = \sum_{t=1}^{t=n} \frac{CFf_t}{(1+WACC)^t}, \quad (3)$$

де VF – брутто-вартість;

CF$_t$ – очікуваний грошовий потік на інвестований капітал за період t;

WACC – середньозважена ціна капіталу.

Середньозважена вартість капіталу розраховується за наступною формулою:

$$WACC = \frac{Debt}{Capital} * kD + \frac{Equity}{Capital} * kE, \quad (4)$$

де $\frac{Debt}{Capital}$ – питома вага залученого капіталу у загальній структурі капіталу підприємства;

*k*D – вартість залученого капіталу;

$\frac{Equity}{Capital}$ – питома вага власного капіталу у загальній структурі капіталу підприємства;

kE – вартість власного капіталу.

Відповідно, для підприємств, які фінансуються лише власним капіталом, грошовий потік (CF*eu*) можна розрахувати наступним чином:

$$CFeu = NI + A - CE - WCN, \quad (5)$$

де NI – чистий прибуток;

A – амортизація;

CE – капітальні інвестиції;

WCN – зміна потреби в оборотному капіталі.

Грошовий потік для підприємств із залученням позикового капіталу (CF*el*) визначається за формулою:

$$CFel = NI + A + PDI - PD - CE - WCN - PR, \quad (6)$$

де PDI – приріст залученого позикового капіталу;

PR – виплата основної суми боргу;

PD – виплата дивідендів по привілейованих акціях (якщо підприємство є емітентом привілейованих акцій).

При оцінці вартості підприємства методом дисконтування грошових потоків більш доцільно використовувати вільний грошовий потік (CF*f*), який включає чистий грошовий потік разом від операційної та інвестиційної діяльності підприємства. Виходячи з цього та враховуючи другий метод, грошовий потік можна розраховувати наступним чином:

$$CFf = EBIT * (1 - TR) + A - CE - WCN = NI + A - CE - WCN, \quad (7)$$

де EBIT – прибуток до нарахування відсотків за кредити та оподаткування;

TR – ставка податку на прибуток.

Для розрахунку залишкової вартості застосуємо модель Гордона, що розраховується за формулою:

$$Vz = \frac{CF_{f+1}}{WACC - g}, \quad (8)$$

де Vz – залишкова вартість підприємства;

CF$_{f+1}$ – грошовий потік першого постпрогнозного року;

WACC – ставка дисконтування;

g– довготривалий темп зростання грошового потоку.

При оцінці вартості підприємства цими методами дані про вартість, склад і структуру активів безпосередньо не впливають на оцінку, а використовується лише інформація про здатність активів генерувати доходи. Такий методологічний підхід за своєю природою є однотипним з методологією оцінки доцільності інвестицій на базі концепції зміни вартості грошей у часі [6, с. 121].

Здійснимо оцінку вартості компанії «Карлсберг Україна», однієї серед чотирьох найбільших виробників пива в Україні за 2012-2018 роки, методом дисконтування грошових потоків на основі доходного підходу (табл. 1).

Таблиця 1

Розрахунок ринкової вартості ПАТ «Карлсберг Україна» за 2012-2018 роки на основі методу дисконтування грошових потоків

№ п/п	Показники	Роки						
		2012	2013	2014	2015	2016	2017 прогн.	2018 постпрогн.
1.	Чистий прибуток, грн.	512868	621148	845844	925697	1005025	1168775	1297662
2.	Амортизація, грн.	1505282	1745707	2000875	2284276	2495961	2762398	3014391
3.	Власний капітал, грн.	2624083	3245231	3089091	3697834	2995396	3488896	3608418,6
4.	Позиковий капітал, грн.	690031	726774	975704	1274426	2735660	2672192	3136083
5.	Валюта балансу, грн.	3314114	3972005	4064795	4972260	5731056	6161088	6744502
6.	Частка власного капіталу у загальній величині капіталу, %	79,18	81,7	76	74,37	52,27	56,63	53,50
7.	Частка позикового капіталу у загальній величині капіталу, %	20,82	18,3	24	25,63	47,73	43,37	46,50
8.	Вартість власного капіталу, %	19,54	19,14	27,38	25,03	33,55	33,50	35,96
9.	Вартість позикового капіталу, %	74,33	85,47	86,69	72,64	67,15	66,22	53,99
10.	Зміна потреби в оборотному капіталі, грн.	607143	695783	-137189	748345	420974	371076	339098
11.	Капітальні інвестиції, грн.	395649	183169	305414	220734	163308	125520	82808
12.	Чистий грошовий потік підприємства, грн.	1015358	1487903	2404116	2240894	2916704	3434578	3890147
13.	Ставка дисконтування, %	30,95	31,28	41,61	37,23	49,59	47,69	44,35
14.	Коефіцієнт дисконтування	0,7637	0,5802	0,3521	0,2820	0,1335	0,0963	0,0766
15.	Залишкова вартість, грн.	8772120						
16.	Ринкова вартість підприємства, грн.	12609506						

**Джерело: за даними фінансової звітності ПАТ «Карлсберг Україна]*

Приведення майбутніх грошових надходжень до теперішньої вартості відбувається на основі ставки дисконтування, що характеризує норму прибутку, яка вміщує премію за ризик для інвесторів оцінюваного підприємства. Виходячи з цього, ставка дисконтування буде вищою при більшому рівні ризику.

На основі проведених розрахунків компанії «Карлсберг Україна» за 2012-2018 роки видно, що її грошовий потік протягом усього досліджуваного періоду був позитивним. Такий показник являє собою індикатор рівня якості прийняття управлінських рішень. Якщо величина грошового потоку

від'ємна, тобто відтік грошових коштів перевищує їх надходження, то вартість бізнесу – від'ємна. Фактично це означає відтік грошових коштів від власників бізнесу. Даний факт, як правило, зумовлений хронічною нестачею власних оборотних коштів, потребою в капіталовкладеннях, зменшенні амортизаційних відрахувань внаслідок численних нерегламентованих переоцінок основних фондів [3, с. 50].

З таблиці 1 видно, що ринкова вартість компанії «Карлсберг Україна» є позитивною та становить 12609506 грн., тобто показник дисконтування грошових потоків позитивно вплинув на величину ринкової вартості підприємства.

Як зазначалося вище, головною прерогативою керівників підприємств є максимізація їх вартості. На думку Колос І.В. необхідно застосовувати наступні шляхи по підвищенню вартості підприємства:

- підтримувати зростання бізнес активності (розвивати бізнес-стосунки з існуючими споживачами та залучати нових замовників, завойовувати чи створювати нові ринкові ніші на внутрішніх та зовнішніх ринках);
- покращувати показники рентабельності інвестованого капіталу (зосереджуватися на підвищенні ефективності, продуктивності, управлінні витратами);
- знаходити раціональну величину оборотного капіталу підприємства (збільшувати оборотність активів, постійно працювати з клієнтами щодо повернення дебіторської заборгованості, зменшувати величину простроченої дебіторської заборгованості, намагатися отримати вигідніші умови постачання товарно-матеріальних цінностей);
- проводити ефективну податкову політику (зменшувати податковий тиск з урахуванням податкових пільг, що не суперечать чинному законодавству України, пошук найкращих умов оподаткування);
- оптимізувати вартість капіталу (зменшувати вартість джерел фінансування за рахунок різних джерел, дотримуватися оптимальної структури капіталу) [4, с. 31].

Висновки і перспективи.

Зростання ефективності діяльності будь-якого підприємства є важливим та необхідним. Тому менеджери підприємств постійно повинні проводити моніторинг їх діяльності. Для максимальної їх віддачі, власники підприємств повинні створити систему преміювання працівників у результаті підвищення ефективності діяльності підприємств.

Отже, виходячи із результатів дослідження, слід зауважити, що не існує універсального підходу та методу до оцінки вартості підприємства, які би давали достовірні результати на всіх видах існуючих підприємств. Доведено, що більшість підходів та методів оцінки не пристосовані до вітчизняних підприємств, відповідно, кожен із них необхідно корегувати для отримання достовірних результатів оцінювання. У перспективі це дасть можливість керівникам підвищити рівень використання ресурсів підприємств, розроблення системи мотивації на підприємстві задля збільшення його вартості та підвищить ефективність стратегічного планування суб'єкта господарювання.

Ми вважаємо, що метод дисконтування грошових потоків у наш час є найбільш досконалим та адаптованим до діяльності вітчизняних підприємств. Головною умовою використання такого методу є наявність достовірної фінансової звітності.

На основі отриманих результатів оцінки вартості підприємства, можна виявити резерви щодо її зростання та з'ясувати доцільність функціонування оцінюваного підприємства.

Напрям даного дослідження є актуальним та перспективним, виходячи із зростання інтересу до фондового ринку вітчизняних підприємств, що зумовлює необхідність проведення їх оцінки та адаптації зарубіжних методик на підприємствах України. Майбутні дослідження у цьому напрямку повинні бути направленні на пристосування, уточнення та удосконалення зарубіжних методів оцінки вартості підприємства до вітчизняних підприємств.

Список використаних джерел

1. Гамма Т.М. Оцінка вартості бізнесу в інтеграційних процесах. *Вісник Одеського національного університету. Економічний аналіз*. 2016. Том 24. № 2. С. 71 –76.
2. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/
3. Кльосова О. Ф., Єфімова Г. В. Методичні підходи до оцінки вартості підприємства в процесі реструктуризації. Збірник наукових праць студентів НУК. 2014. № 1. С. 49–52.
4. Колос І. В. Обґрунтування ключових чинників вартості підприємства. *Економіка та держава*. 2006. № 11. С. 30-32.
5. Корягін М.В. Оцінювання вартості підприємства в системі бухгалтерського обліку: монографія / М.В.Корягін. – Львів: ТОВ «Інтерсервіс», 2012. 262 с.
6. Мендрул О.Г. Управління вартістю підприємств: монографія. Київ : КНЕУ, 2002. 272 с.
7. Сментина Н.В., Кучеренко В.Р., Квач Я.П., Улибіна В.О. Оцінка бізнесу та нерухомості : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2009. 200 с.
8. Український інститут майбутнього. URL: https://uifuture.org/uk/product/ukrainskij-rinok-ma-pidsumki-2016-roku_33
9. Чумаченко М.Г. Панков В.А. Управління вартістю компанії на основі ціннісного підходу. *Фінанси України.* 2004. № 2. С. 66-79.

Статтю отримано: 6.03.2017 / Рецензування 28.03.2017 / Прийнято до друку: 13.04.2017

Iryna Petriv
Postgraduate Student
Department of Economics
Lviv University of Trade and Economics
Lviv, Ukraine
E-mail: tom_ira07@hotmail.com

FEATURES OF ESTIMATION OF VALUE OF THE ENTERPRISES ON THE BASIS OF THE METHOD OF DISCOUNTING CASH FLOWS

Abstract

Introduction. *The relevance of the chosen topic is determined by two fundamental problems of enterprises on the Ukrainian market: 1) maximizing the value of the enterprise in order to achieve leadership in the market and expand the scope of its activities; 2) attracting investors for additional capital.*

Methods. *The work uses the financial statements of "Carlsberg Ukraine", one of the four largest beer producers in Ukraine, from 2012 to 2018, on the basis of which its value was estimated by the method of discounting cash flows.*

Results. *The market value of Carlsberg Ukraine for the period from 2012 to 2018 is calculated, which is indicator of the effective decisions made by managers. The results of the research show that there is an urgent need to assess the value of the company not only for owners and investors, but also for other market participants, such as: credit organizations, audit institutions, insurance companies, shareholders, etc.*

Discussion. *The received information about future revenues is the basis for decisions made by the investors and shareholders regarding the appropriateness of investing in the rated enterprise. The results obtained during the research can be used in the practical activity of the rated enterprise in order to maintain its competitive position in the market, expand its own activities and attract more investors, partners and consumers.*

Key words: *market value of the enterprise, method of discounting cash flows, discount rate, free cash flows, method of residual income.*

References

1. Hamma, T.M. (2016). Ocinka vartosti biznesu v integracijnyh procesah [Cost of business in the integration processes]. *Proceedings of the Odessa National University, 24 (2),* 71 – 76.
2. Statistics Committee of Ukraine. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua

3. Kl'osova, O.F. (2014). Metodychnipidhody do ocinky vartosti pidpryjemstva v procesi restrukturyzacii' [Methodological approaches to the valuation of the enterprise in the restructuring process]. *Bulletin of National University of Shipbuilding, 1,* 49-52.

4. Kolos, I. V. (2016). Obg'runtuvannja kljuchovyh chynnykiv vartosti pidpryjemstva [Rationale key factors of enterprise value]. *The economy and the state, 11,* 30-32.

5. Korjagin, M.V. (2012). *Ocinjuvannja vartosti pidpryjemstva v systemi buhgalters'kogo obliku* [The valuation of the enterprise in the accounting system]. Lviv, Ukraine: TOV «Interservis».

6. Mendrul, O.H. (2002). *Upravlinnja vartistju pidpryjemstv* [Cost management of enterprises]. Kyiv, Ukraine: KNEU.

7. Smentyna, N.V., Kucherenko, V.R., Kvach, Ja.P., & Ulybina,V.O. (2009). *Ocinkabiznesu ta neruhomosti* [Business valuation and real estate]. Kyiv, Ukraine: Centre of educational literature.

8. Ukrainian Institute for the future. Retrieved from https://uifuture.org/uk/product/ukrainskij-rinok-ma-pidsumki-2016-roku_33

9. Chumachenko, M.G. (2004). Upravlinnja vartistju kompanii' na osnovi cinnisnogo pidhodu [The company value management based on value approach]. *Finance of Ukraine, 2,* 66-79.

Received: 03.6.2017 / Review 03.28.2017 / Accepted 04.13.2017

УДК 631.115.8 (477)
JEL Classification Q130

Рибак Ярослав[4]
молодший науковий співробітник
ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН,
м. Київ, Україна
E-mail: rybak.iae@gmail.com

СТВОРЕННЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ МОЛОЧАРСЬКИХ КООПЕРАТИВІВ

Анотація

Вступ. *На сьогодні виникає потреба в підтримці малих та середніх виробників сільськогосподарської продукції, які функціонують в нездоровому конкурентному середовищі та не можуть в повній мірі реалізовувати свій потенціал. Особисті селянські господарства, що займаються виробництвом молока змушені реалізовувати його самотужки на місцевих ринках, або через посередників, які прагнуть закупити якомога більше сировини будь якої якості по найнижчим цінам. Така ситуація призводить до заготівлі сировини, яка непридатна для виготовлення якісних молокопродуктів.*

Методи. *Для досягнення поставленої мети використовувались такі методи: діалектичний, анкетного опитування, дедуктивний, порівняльного аналізу, факторного аналізу, графічний. Методологічною основою дослідження слугували теоретичні розробки вітчизняних і зарубіжних вчених та власні дослідження автора щодо створення та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.*

Результати. *У статті виділено основні фактори, що впливають на роботу молочарського кооперативу. Обґрунтовано чинники, що впливають на процес заготівлі та збуту давальницької сировини. Розроблена організаційна модель зв'язків молочарського кооперативу з іншими суб'єктами аграрного ринку, яка дозволяє оптимізувати процес заготівлі та збуту давальницької сировини.*

Перспективи. *Перспективними напрямами подальшого дослідження є вивчення особливостей роботи обслуговуючих кооперативів та розробка методів оцінки їх ефективності. Саме за допомогою якісної організації роботи молочарського кооперативу можна забезпечити належну якість продукції і тим самим підвищити його роль на ринку сільськогосподарської продукції.*

Ключові слова: *молочарський кооператив, організаційна модель, діяльність.*

Вступ.

Функціонування аграрного ринку і забезпечення стійких перспектив продовольчої безпеки та підвищення доходів сільськогосподарських товаровиробників залежить від інфраструктурних умов. Відсутність ефективних, доступних для сільських товаровиробників каналів реалізації сільськогосподарської продукції виступає ключовим фактором, який штовхає українське село до межі бідності.

Невизначеність напрямів розвитку багатьох процесів в аграрному секторі економіки, відсутність достатнього їх методичного і правового забезпечення потребує подальших досліджень питання формування аграрної політики держави з метою створення сприятливих умов для розвитку цивілізованого ринкового середовища, в якому б вагому роль відігравали кооперативи, зокрема обслуговуючі. У зв'язку з цим виникає потреба в глибокому дослідженні теоретичних і практичних засад діяльності та розвитку молочарських кооперативів з метою удосконалення вже існуючих та визначення нових напрямків, шляхів і конкретних засобів підвищення ефективності їх функціонування.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Розвитком кооперації у довоєнний період займалися як зарубіжні, так і вітчизняні вчені. Слід звернути увагу на роботи таких видатних кооперативних діячів як О. Чаянов, М. Туган-Барановський

[4] Науковий керівник: Малік М.Й., д.е.н., професор, академік НААН

[4], М. Левитський, І. Витанович [7], С. Бородаєвський, Б. Мартос, М. Малік [5; 6], О. Мицюк. У їх працях обґрунтовано принципи кооперації та доведено значну перевагу кооперативних формувань над іншими. Основи організаційно-економічних відносин, в тому числі розвитку інтеграції при виробництві й реалізації молока та продуктів його переробки знаходять своє відображення у працях В.Г. Андрійчука, В.І. Бойка, С.В. Васильчака, Т.Г. Дудара, В.В. Зіновчука [2; 3], М.М. Ільчука.

Проблема розвитку кооперативного руху сьогодні є надзвичайно актуальною, адже торкається інтересів практично всіх працівників аграрного сектору економіки, вимагає системного вивчення й комплексного узагальнення.

Мета.

Метою дослідження є обґрунтування кооперативного господарювання як чинника, при якому сільськогосподарські товаровиробники, об'єднавшись, зможуть протистояти безконтрольному посередництву, яке позбавлене будь-якої продуктивної складової.

Методологія дослідження.

Для досягнення поставленої мети використовувались такі методи: діалектичний, анкетного опитування, дедуктивний, порівняльного аналізу, факторного аналізу, графічний. Методологічною основою дослідження слугували розробки вітчизняних та зарубіжних вчених, власні дослідження та дослідження наукових установ щодо сучасного стану та перспектив розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів.

Результати.

Основною метою кооперативу є заощадження коштів його членів шляхом зменшення витрат на матеріально-технічну базу та забезпечення їх якісними ресурсами по нижчих цінах за рахунок формування певного обсягу товарів, яких потребують члени кооперативу, та придбання його за оптовими цінами безпосередньо у виробників без посередників [2].

Якщо говорити про сільськогосподарські та молокопереробні підприємства, то як закупівельна ціна, так і якість молока у них тримається на відносно однаковому рівні. Вони забезпечені доїльними апаратами, холодильними установками та обладнанням для очистки молока. Відповідно отримана сировина класифікується як вищий і перший гатунок та реалізується по вищій ціні.

Коли мова йде про сировину, що надходить від особистих господарств населення, виникає ряд проблем. Дуже часто таке молоко не охолоджується належним чином, що особливо необхідно в теплу пору року. Таке молоко може мати підвищену кислотність та бути забрудненим. Але найголовнішою проблемою такої сировини є те, що молоко просто розбавляють. Відповідно і якість такої сировини невисока і зробити з неї якісний продукт неможливо [1].

Вирішити цю проблему можна шляхом організації заготівельно-збутових молочарських кооперативів. Такі кооперативи передбачають економічну вигоду своїх членів-виробників молока, створення власних пунктів заготівлі із необхідним обладнанням для охолодження та перевірки молока на фальсифікат, забезпечення апаратного доїння, необхідне санітарне та інформаційне забезпечення. Для прикладу можна взяти досвід Польщі, яка протягом трьох років змогла перейти від дрібного товарного виробництва до його концентрації та спеціалізації.

Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» який був прийнятий в 1997 році зі змінами та доповненнями, передбачає організаційну форму, яка вирішує низку питань, що назріли в сільськогосподарському секторі.

У роботі молочарського кооперативу важливим фактором успішного функціонування є правильна його організація. З цією метою ми розробили організаційну модель зв'язків молочарського кооперативу з іншими суб'єктами аграрного ринку (рис. 1).

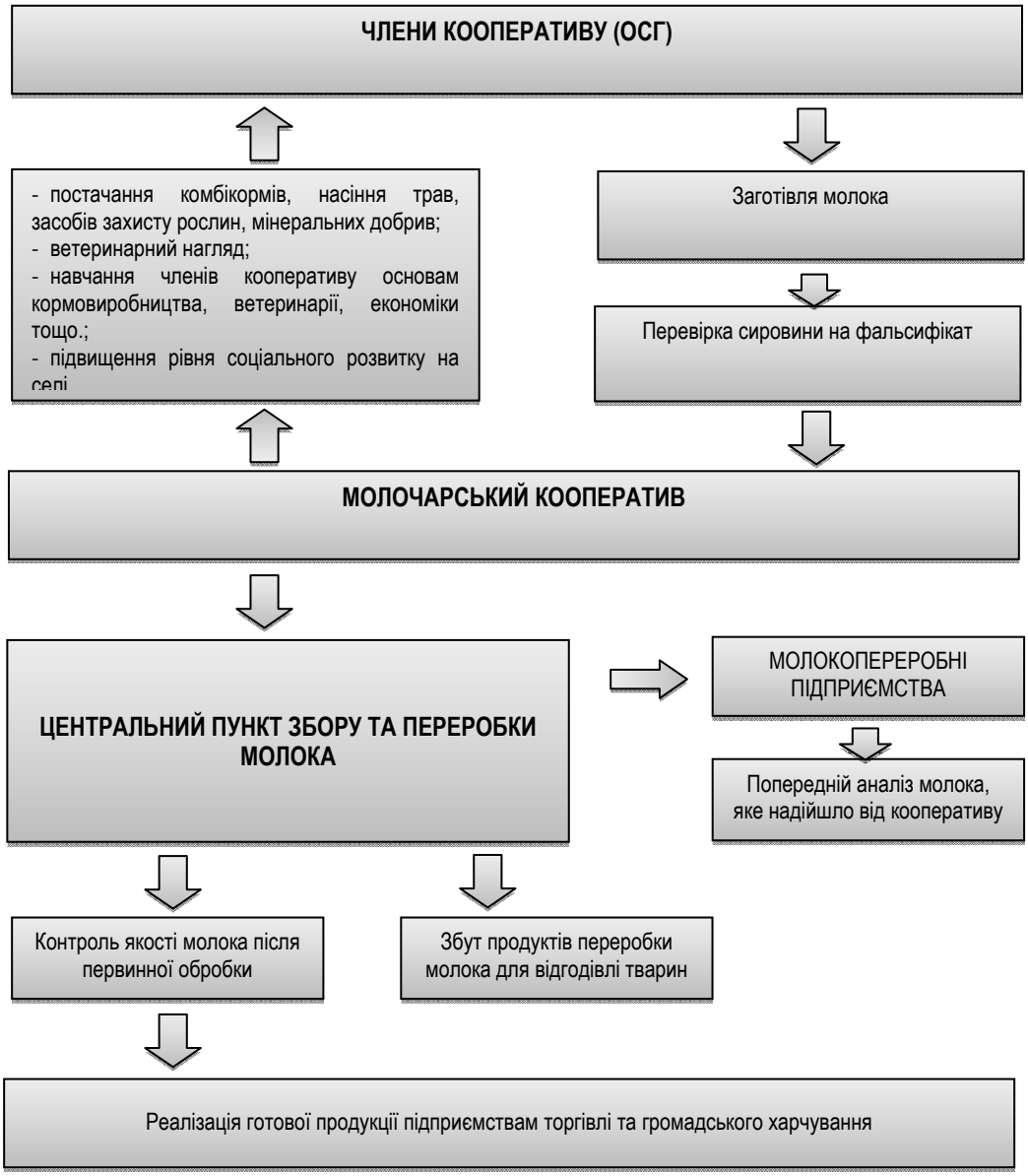

Рис. 1. Організаційна модель зв'язків молочарського кооперативу з іншими суб'єктами аграрного ринку*

**Джерело: розроблено автором*

Суть моделі полягає в тому, щоб забезпечити найкращі умови для організації процесу заготівлі молока в господарствах населення, формування партій якісного молока, яке буде користуватися попитом на ринку та надання інших послуг членам кооперативу, що пов'язані з утриманням корів.

Не варто забувати, що діяльність кооперативу розпочинається з визначення кількості зданого молока, партнерів яким воно буде реалізуватися та шляхів транспортування. Саме вмілий

менеджмент та планування на початковому етапі забезпечує ефективну діяльність молочарського кооперативу.

Для успішного функціонування молочарського кооперативу потрібно ретельно підійти до організації його управління, ретельно пропрацювати план діяльності як на найближчий час, так і на перспективу розвитку кооперативу. Особливої уваги заслуговує питання дотримання кооперативних принципів. Відомо багато випадків, коли недотримання принципів кооперації призводило до одноосібного управління та використання ресурсів організації аж до припинення її функціонування.

Головною діяльністю молочарського кооперативу є заготівля і реалізація давальницької сировини. Кожен член кооперативу зобов'язується здавати певну, попередньо визначену, кількість молока в кооператив. Краще, коли є можливість заготовляти молоко кілька разів на день. Це залежить від матеріальної бази самого кооперативу.

Все молоко, що надходить до пункту збору проходить обов'язкову перевірку на фальсифікат, зберігається в танку (холодильне обладнання) та транспортується на молокопереробний завод. Без можливості охолодити молоко належним чином його зливають у тару із харчового пластику або металеві бідони. Потім молоко зливають в молоковоз з обов'язковим взяттям проб для аналізу із кожного такого пункту прийому. Звісно, таке молоко буде нижчої якості, а його ціна буде залежати від умов транспортування. Як показала практика, використання холодильного обладнання більш ефективне, коли кооператив планує заготовляти молоко кілька разів на день. В іншому випадку використання такого обладнання не завжди буде економічно доцільним.

Для забезпечення належного транспортування сировини на молокопереробний завод доцільно використовувати сучасні молоковози із системою охолодження молока. Проте, на початкових етапах створення кооперативу його члени не мають відповідних ресурсів для придбання сучасного обладнання, в такому випадку можна користуватися послугами клієнта, якому збувається сировина. Проте, наявність у кооперативі власного молоковоза надає йому більше шансів, щоб вигідніше реалізувати молоко.

Перед тим, як відправити сировину на молокопереробний завод, кожна партія проходить перевірку на жирність, в'язкість, кислотність, вміст білка, забрудненість. Чим якіснішою буде сировина, тим вищою буде і ціна реалізації. За наявності необхідних умов кооператив має право сам збувати молоко кінцевому споживачу без посередників. Це може бути ринок або кооперативний магазин. За таких умов можна реалізувати молоко за вищими цінами ніж ті, які пропонують переробні підприємства.

Звичайно, реалізація молока безпосередньо споживачам є набагато вигіднішою. Але така продукція має бути відповідної якості та повинна відповідати усім санітарним нормам. За невідповідність встановленим вимогам щодо якості відповідальність несе або кооператив, або суб'єкт, що реалізовує його продукцію.

Тому на початку діяльності важливим кроком для кооперативу є вибір партнерів для збуту молока. Умовою успішної співпраці є виконання сторонами договірних умов. Кооператив, як представник інтересів дрібних виробників сільськогосподарської продукції, збуває сировину певної якості іншій стороні. Партнер (переробний завод, посередник, інше), купуючи молоко для подальшої переробки та реалізації готового продукту, повинен вчасно розраховуватися за відповідну кількість та якість молока з кооперативом.

Під час своєї роботи особисті селянські господарства зустрічаються із безліччю проблем. Проте, деякі з них можна виділити як першочергові. Це відсутність налагодженої здешевленої мережі збуту сільськогосподарської продукції, обмежений доступ до якісних матеріально технічних ресурсів за оптовими цінами, брак коштів для розвитку бізнесу, неприйнятні умови кредитування, обмежений доступ до інформаційно-консультаційної підтримки та супроводу [8]. І основна проблема, яка стосується саме селянських господарств – це відсутність будь якого юридичного статусу, що не дає змоги суб'єктам господарювання нараховувати виробничий стаж, одержувати

відповідні виплати, а як наслідок, і відсутність розвитку.

Саме об'єднання виробників молока у молочарські кооперативи надасть змогу вирішити всі перелічені вище проблеми та допоможе наростити базу для подальшого розвитку. Сема кооперативні відносини здатні зробити з особистих селянських господарств справжніх виробників молока, що в свою чергу дасть поштовх до створення спеціалізованих молочних фермерських господарств.

Висновки і перспективи.

Кооперація є ефективною організаційно-економічною формою сприяння сільському розвитку та передбачає соціальну, економічну й просторову взаємодію учасників, спрямовану на виконання суспільних функцій сільського господарства та економічного зростання життєвого рівня сільського населення. Виходячи із практичних досліджених кооперативів, їхня ефективність значною мірою залежить від сумлінного виконання членами своїх обов'язків, що визначені статутом і Правилами внутрігосподарських відносин у кооперативі [9].

Сучасні економічні умови вимагають швидких, неординарних рішень. Консервативне мислення при управлінні кооперативом вважаємо неприйнятним, як таке, що веде до знищення самої кооперативної ідеї. У роботі кооперативу особливу увагу слід приділяти аналізу впливу зовнішніх та внутрішніх загроз на діяльність організації, які можуть за певних обставин спричинити кризові явища. Вони однотипні й характерні для більшості кооперативних організацій України, а саме: складність кооперативного управління; пасивність частини членів кооперативу, їхнє небажання та невміння працювати в самоврядних організаціях на громадських засадах; підозрілість і недовіра один до одного; загострене почуття ризику вкладення коштів у пайові фонди; випадки порушень правил внутрішньо-кооперативних відносин; не завжди зрозумілий процес ціноутворення; відсутність вертикальних кооперативних організаційних структур; негативний вплив посередників та інших монополістів на ринку тощо.

До основних проблем функціонування сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в Україні слід віднести: низький рівень державної підтримки їхнього розвитку, недостатній рівень професійних знань серед учасників кооперації щодо її цілей та мети створення. Тому, необхідно продовжувати роботу над формуванням інституційного середовища для сільськогосподарської обслуговуючої кооперації [10].

Насамперед, потрібно за допомогою засобів масової інформації, дорадчих служб, наукових закладів та органів місцевої влади донести інформацію, що кооперативи – це не колгоспи, а досить сучасні та вигідні об'єднання сільськогосподарських товаровиробників, аналоги яких впродовж багатьох десятиліть успішно та ефективно функціонують у країнах Європи та світу. Шляхом просвітницьких заходів донести до селян всю суть кооперативного об'єднання, його переваги та навчити долати перешкоди під час роботи.

Список використаних джерел

1. Збарський В.К., Волошин О.О.Проблеми кооперування малих форм господарювання на селі. *Економіка АПК*. 2012. № 8. С. 62-66.
2. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. Київ: Логос, 2001. 380 с.
3. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. Київ: Логос, 1996. 224 с.
4. Качор А. М. І. Туган-Барановський. Вінніпеґ 1969.
5. Малік М.Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки. *Економіка АПК*. 2010. № 12. С. 104.
6. Малік М.Й. Розвиток малих підприємницьких форм. Організаційно-економічна модернізація аграрної сфери: наук. доп., за заг.ред. акад. НААН П.Т.Саблука. Київ: ННЦ ІАЕ, 2011. 342 с. Розд.6, підрозд.6.2. С. 167-172.
7. Мартос Б. М.С. Грушевський: яким я його знав. *Український історик*. 1966. Ч.1-2. С.73-81.
8. Молдаван Л.В., Крисанов Д. Ф., Удова Л. О. Роль кооперативів у подоланні сільської бідності. Економіка АПК. 2010. № 11. С. 121-129.

9. Пантелеймоненко А. О. Аграрна кооперація в Україні: теорія і практика: монографія. Полтава: РВВ ПУСКУ, 2008. 347 с.

10. Цимбал В. О. Проблеми розвитку обслуговуючої кооперації на селі. *Агроінком.* 2011. №4-6. С. 72-80.

Статтю отримано: 10.04.2017 / Рецензування 3.05.2017 / Прийнято до друку: 24.05.2017

Yaroslav Rybak
Scientific Associate.
NSC "Institute of Agrarian Economics" of NAAS
Kyiv, Ukraine
E-mail: rybak.iae@gmail.com

CREATION AND ORGANIZATION OF WORK MILK COOPERATIVES

Abstract

Introduction. *Today there is a need to support small and medium-sized agricultural producers, which operate in a poor competitive environment and can not fully realize their potential. Private peasant farms producing milk are forced to sell it on their own in local markets, or through intermediaries who seek to buy as much raw material of any quality as possible at the lowest prices. This situation leads to the harvesting of raw materials, which is unsuitable for the production of quality dairy products.*

Methods*. The following methods are used to achieve this goal: dialectic, questionnaire, deductive, comparative analysis, factor analysis, graphical. The methodological basis of the study was theoretical development of domestic and foreign scientists and own research on the creation and development of agricultural service cooperatives.*

Results*. The article highlights the main factors influencing the work of the dairy cooperative. The factors influencing the process of preparation and sale of tolling raw materials are substantiated. The organizational model of the ties of dairy co-operation with other subjects of the agrarian market is developed, which allows to optimize the process of harvesting and sales of customer-supplied raw materials.*

Discussion. *Prospective areas for further research are the study of the features of the service cooperatives and the development of methods for assessing their effectiveness. It is through the qualitative organization of the dairy cooperative that it is possible to ensure the proper quality of products and thereby increase its role in the market of agricultural products.*

Key words: *dairy cooperative, organizational model, activity.*

References

1. Zbarsky, V.K., & Voloshin, O.O. (2012). Problemy kooperuvannya malykh form hospodaryuvannya na seli [Problems of co-operation of small forms of farming in the countryside]. *Economy of the agroindustrial complex, 8,* 62-66.

2. Zinovchuk, V.V. (2001). *Orhanizatsiyni osnovy silskohospodarskoho kooperatyvu* [Organizational fundamentals of agricultural cooperative]. Kiev, Ukraine: Logos.

3. Zinovchuk, V.V. (1996). *Kooperatyvna ideya v silskomu hospodarstvi Ukrayiny i SSHA* [Cooperative idea in the agriculture of Ukraine and the USA]. Kiev, Ukraine: Logos.

4. Kachor, A. (1969). *M. I. Tuhan-Baranovs'kyy* [M. I. Tugan-Baranovsky]. Winnipeg.

5. Malik, M.Yo. (2010). Naukovo-metodychne zabezpechennya rozvytku kooperatsii v ahrarniy sferi ekonomiky [Scientific and methodological support for the development of cooperation in the agrarian sector of economics]. *Economy of the agroindustrial complex, 12,* 104

6. Malik, M.Yo. (2011). *Rozvytok malykh pidpryyemnyts'kykh form . Orhanizatsiyno-ekonomichna modernizatsiya ahrarnoyi sfery nauk* [Development of small business forms. Organizational and economic modernization of the agrarian sphere sciences]. Kiev, Ukraine: NNTS IAE.

7. Martos, B. (1966). Hrushevsky M.S. yakym ya yoho znav [Hrushevsky M.S. as I knew him]. *Ukrainian historian, 1-2,* 73-81.

8. Moldavan, L.V., Krysanov, D. F., & Udova L. O. (2010). Rol kooperatyviv u podolanni silskoyi bidnosti [The Role of Cooperatives in Overcoming Rural Poverty]. *Ekonomika APK, 11,* 121-129

9. Panteleymonenko, A.O. (2008). *Ahrarna kooperatsiya v Ukrayini: teoriya i praktyka: monohr* [Agrarian Cooperation in Ukraine: Theory and Practice: monograph]. Poltava, Ukraine: RVV PUSKU.

10. Tsymbal, V.O. (2011). Problemy rozvytku obsluhovuyuchoyi kooperatsiyi na seli [Problems of Development of Service Collaboration in the village]. *Agroincom, 4–6,* 72-80.

Received: 04.10.2017 / Review 05.3.2017 / Accepted 05.24.2017

УДК 331.108
JEL Classification M5, M54

Харун Олена
к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Хмельницький національний університет
м. Хмельницький, Україна
E-mail: harunelena74@gmail.com

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ГОЛОВНА ДЕТЕРМІНАНТА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація

Вступ. *За сучасних умов розвитку промислових підприємств зростають вимоги до трудового потенціалу персоналу, який включає в себе таку характеристику, як професійна компетентність. Тому, важливим завданням є дослідження питання професійної компетентності персоналу як головного показника та детермінанти інноваційного розвитку трудового потенціалу промислових підприємств.*

Методи. *У процесі дослідження використовувалися методи логічного узагальнення, поєднання, аналізу та синтезу, групувань, системного та порівняльного аналізу, графічний, монографічний метод.*

Результати. *Для розкриття сутності професійної компетентності персоналу промислових підприємств розглянуто підходи вітчизняних та зарубіжних науковців щодо трактування термінів «компетентність» і «компетенція» та здійснено їх порівняння. Визначаючи сутність професійної компетентності, виділено її характеристики. Для оцінки ступеня розвитку професійної компетентності персоналу промислових підприємств виділено рівні компетентності.*

Професійну компетентність персоналу промислових підприємств визначено як головну детермінанту інноваційного розвитку трудового потенціалу промислових підприємств, яка має включати комплекс сучасних професійних знань, умінь, навичок, цінностей, мотивів, установок, психофізіологічних та особистісних якостей працівника, що відкривають суттєві резерви для зростання соціальних трудових інновацій, підвищення ефективності трудової діяльності персоналу та впливають на стан трудового потенціалу підприємства і на забезпечення його конкурентоспроможності, зокрема, та підприємства в цілому.

Перспективи. *Професійна компетентність є важливим компонентом загального рівня підготовки персоналу, який лежить в основі формування та розвитку інноваційного трудового потенціалу промислових підприємств. Формування трудового потенціалу підприємств великою мірою залежить від складу та структури новаційних компетентностей працівників. Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку та впровадження інноваційних програм розвитку професійної компетентності персоналу, що забезпечить умови підвищення їх рівня та трудового потенціалу промислових підприємств.*

Ключові слова: *компетентність, компетенція, професійна компетентність, персонал підприємства, трудовий потенціал.*

Вступ.

З переходом вітчизняних промислових підприємств на інноваційний шлях розвитку, неухильно зростає роль людського фактора, а нарівні з ним, зростають вимоги з боку суспільства до персоналу, його фізичного стану, освітнього рівня, професійної підготовки, кваліфікації, загальної культури, соціальної активності, тобто в цілому до його трудового потенціалу [1].

В свою чергу трудовий потенціал промислових підприємств не обмежується системою інтелектуальних, освітньо-професійних та фізичних здібностей персоналу підприємств, що розвиваються. Він також включає в себе професійну компетентність, яка характеризується трудовою, культурною та мотиваційною готовністю персоналу до трудової реалізації відповідних здібностей [2]. В даному випадку, важливим завданням є дослідження питання професійної компетентності персоналу як головного показника та детермінанти інноваційного розвитку трудового потенціалу промислових підприємств в сучасних умовах розвитку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Проблемі з'ясування сутності таких понять, як «компетентність», «компетенція» та «професійна компетентність» присвячено багато теоретичних напрацювань вітчизняних та зарубіжних вчених: Д. МакКлеланд [3], Ч. Вудруф [4], О. Грішнова [6], І. Зимня [9], Т. Кожан [11], В. Савченко [12], І. Петрова [14], Є. Кудрявцева [15], С. Леонова [16], І. Тараненко [17], Т. Бучинська [19], В. Аніщенко [22], Н. Шкодкіна [25], Р. Гуревич [26], І. Волобаєва [27] та ін. Проте, аналіз останніх досліджень і публікацій, дозволяє нам стверджувати, що не існує чітко окреслених визначень таких понять, як «компетентність», «компетенція» та «професійна компетентність», не визначені складові компетенцій та рівні розвиненості компетентності, що і обумовило проблематику нашого дослідження.

Мета.

Метою статті є визначення основних підходів вітчизняних та зарубіжних вчених щодо трактування понять «компетенція» та «компетентність», їх порівняння з виділенням характерних особливостей, подання власного визначення поняття «професійна компетентність персоналу промислових підприємств».

Методологія дослідження.

У процесі дослідження використовувалися методи логічного узагальнення, поєднання, аналізу та синтезу, групувань, системного та порівняльного аналізу, графічний, монографічний метод та ін.

Результати.

Для розкриття сутності професійної компетентності персоналу промислових підприємств варто розглянути такі базові поняття, як «компетентність» та «компетенція».

Поняття компетентності персоналу вперше застосував американський вчений Д. МакКлеланд. Він визначив компетентність як базову якість індивіда, яка впливає на ефективність виконуваної роботи. Д.К. МакКлеланд акцентував увагу на важливості безперервного розвитку компетенцій. Також автором виокремлено поверхневі компетенції (знання та навички), які можна розвивати за допомогою певних тренінгів, та глибинні компетенції (цінності та мотиви), які вимагають особливих зусиль та ресурсів [3].

Інший зарубіжний дослідник, Ч. Вудруф. [4] трактує компетентність як поняття, яке стосується людини і має на увазі аспекти поведінки, завдяки яким здійснюється компетентне виконання роботи.

А.Н. Васильєва характеризує компетентність як особисту якість суб'єкта, його спеціалізованої діяльності в системі соціального та технічного поділу, як сукупність вмінь, а також здатність та готовність практично використовувати ці вміння в роботі [5].

Під компетентністю працівника О.А. Грішнова має на увазі рівень загальної та професійної підготовки, а також широту професійного світогляду, що дозволяє йому адекватно реагувати на вимоги робочого місця чи виконуваної роботи, які постійно змінюються. Автор вважає, що компетентність людини залежить від її відношення до своєї роботи, досвіду, старання та вміння поповнювати знання. О.А. Грішновою констатовано, що компетентність може змінюватися як у бік підвищення, так і у бік зниження [6, с. 259].

І.А. Ібрагімовою компетентність розглядається як «сукупність якостей, знань і навиків працівника, необхідних для реалізації професійних компетенцій, тобто переліку відповідних повноважень якого-небудь органу або посадовця згідно законам, нормативним документам, статутам, положенням» [7, с. 134].

Аналізуючи численні дослідження питання компетентності, О.П. Мельничук вважає, що компетентність – це якість підготовки трудового потенціалу, працівника, особи, адже тільки за

відповідного рівня підготовки, знань, вмінь, навичок працівник – компетентний або ні. Отже, компетентність – це вміння застосовувати набуті знання на практиці та актуальність їх використання в майбутньому [8].

І.А. Зимня, В.В. Рябов, Ю.В. Фролов підкреслюють змістовну різницю між категоріями «компетентність» та «компетенція». Компетенція – це процедурні й ціннісно-смислові знання про певну предметну галузь, а компетентність це «застосування знання – компетенція в дії», тобто ситуативна категорія, що характеризує готовність індивіда провадити діяльність у конкретних професійних ситуаціях [9, с. 34.]. Компетентність – інтегрований індикатор якостей особистості, що характеризує готовність провадити певну діяльність [10, с. 41].

На думку Т.О. Кожан, компетенція як один з результатів навчання поряд із іншими (знання, уміння, ставлення і судження, цінності тощо) є особистісною поведінковою характеристикою, яка виражає здатність людини ефективно виконувати професійну діяльність. Іншими словами, синергетичний ефект використання елементів трудового потенціалу особистості, який полягає в демонстрації стандартних способів виконання професійних дій та очікуваних результатів [11, с. 548].

На переконання В.А. Савченко, компетенція – це характеристика повноважень організації чи посади (робочого місця) конкретного працівника і являє собою сукупність прав та повноважень, якими наділений конкретний орган або посадова особа, працівник організації відповідно до чинного законодавства і нормативних актів, статутів, положень, угод, договорів тощо. В даному випадку компетенція відноситься до органу управління, підприємства, робочого місця, сфери професійної діяльності, в якій працівник компетентний [12, с. 318].

Багато науковців вважає, що компетенції формуються у вигляді здібностей людини, щоб реалізовувати на практиці свою компетентність, а компетентність, в свою чергу, означає наявність певних компетенцій. При чому, одна і та сама компетентність може бути затребувана для реалізації різних компетенцій. Компетентність є властивістю індивіда, що полягає в раціональному виборі, комбінації та прирощенні компетенцій з метою досягнення результату діяльності [13].

Вважаємо, що найбільш повним та актуальним на сьогоднішній день є визначення компетенцій, надане І. Петровою: «Компетенції – це інтегрована поведінкова модель, що охоплює знання, навички, ставлення, особистісні риси та мотивованість, необхідні для найкращого виконання певних трудових завдань, функцій, обов'язків» [14]. На нашу думку, дане визначення приймає до уваги складові, які важче виміряти та розвивати (уміння міжособистісного спілкування, роботи в команді, зацікавленість у праці та самовдосконаленні, лояльність, емоційна привабливість тощо), але саме вони в новій економічній парадигмі помітно впливають на збільшення і покращення результатів діяльності.

Як свідчить проведений аналіз, поняття «компетентність» та «компетенція» з самого початку досліджень відносились до різних областей застосування (табл. 1) [15].

Таким чином, стає очевидним той факт, що поняття «компетенція» та «компетентність» – взаємопов'язані та взаємообумовлені, але не тотожні, відповідно їх слід розмежовувати. Вважається, що перший термін відноситься до людини в процесі діяльності, другий – до виконуваної нею роботи і вказує на ту сферу діяльності, в якій людина компетентна [16].

Відмітимо, що в основі концепції професійної компетентності лежить ідея виховання компетентного працівника, який не лише має необхідні знання, професіоналізм, але й уміє діяти адекватно у відповідних ситуаціях, застосовуючи ці знання, й бере на себе відповідальність за певну діяльність. В умовах інноваційного розвитку промислових підприємств основними пріоритетами фахівця стосовно професійної компетентності є вміння пристосовуватися до швидких змін і нових потреб ринку праці, бути освіченим щодо інформації, уміти її аналізувати, активно діяти, швидко приймати рішення й навчатися упродовж всього життя [17].

Таблиця 1

Порівняння понять «компетенція» та «компетентність»*

Елементи порівняння	Компетенція	Компетентність
Описовий характер	Знання, навички, установки (як індивідуальні прояви)	Поведінкові сценарії, які працівники вносять в роботу, в посаду або в цілому в організаційний контекст
Зони ідентифікації	Функціональний аналіз практичних функцій та обов'язків	Елементи поведінки, дії, що відображають спосіб виконання завдань
Фокус зосередження	Аналіз роботи, що орієнтований на завдання, які відображають очікуване виконання функцій	Особистісно-орієнтований аналіз діяльності для виявлення та ідентифікації мотивів ефективності
Предмет дослідження	Область компетенцій (область знань), доступна для якісного індивідуального освоєння	Зони, до яких повинна бути прикута увага з метою досягнення необхідного рівня виконання функцій
Показники	Порогові стандарти (широкий діапазон використання)	Характеристики граничних індивідуальних досягнень (в більшій мірі прив'язані до середніх та вищих управлінських функцій)
Область застосування	Створення освітніх та кваліфікаційно-професійних стандартів	Виявлення ексклюзивних форм поведінки, що характеризують підприємство
Рівень аналізу	Характеристика типових робочих місць	Характеристика ієрархічно представлених управлінських функцій
Галузь застосування	Визначення загальних інституційних можливостей персоналу	Визначення ролі працівника на підприємстві
Мета оцінки	Визначення професійного статусу персоналу	Визначення потенціалу працівника для найкращого використання внутрішніх ресурсів підприємства
Мотиваційний потенціал	Можливість зміни робочого місця або посадових функцій	Можливість професійного зростання

**Джерело: узагальнено автором на основі [18]*

Професійна компетентність, як вважає М.В. Большедворська, – це «єдність теоретичної і практичної готовності та здатності здійснювати професійну діяльність у поєднанні з якостями, що дозволяють діяти самостійно та відповідально. Професійну компетентність можна розглядати як форму активності суб'єкта, в той же час, на становлення професійної трудової діяльності впливає внутрішня позиція особистості, «забарвлює» її, надає їй індивідуальний відтінок» [18].

На думку Т.В. Бучинської, професійна компетентність персоналу – це професійно-статутні можливості щодо здійснення людиною її повноважень у професійній діяльності; це широкий набір професійних знань, умінь та навичок, які можна використовувати в різних ситуаціях [19].

Д.А. Бистрицький під професійною компетентністю персоналу розуміє коло повноважень, в яких працівники володіють необхідними знаннями, навичками і вміннями, які відображають соціально-професійний статус і професійну кваліфікацію, а також особистісні особливості, що забезпечують можливість ефективної реалізації професійної діяльності [20].

Ряд авторів [21] професійну компетентність фахівця визначають як складне інтегральне інтелектуальне, професійне і особистісне утворення, яке формується у процесі професійної підготовки у вищому навчальному закладі, проявляється, розвивається і вдосконалюється у професійній діяльності, а ефективність її здійснення суттєво залежить від видів його теоретичної, практичної та психологічної підготовленості до неї, особистісних, професійних та індивідуально-професійних якостей, сприйняття цілей, цінностей, змісту та особливостей цієї діяльності.

В свою чергу, професійна компетентність робітника, у наукових працях, визначається як сукупність особистісних і професійних якостей людини, яка працює в певній галузі, здійснює

діяльність у певному колі робіт, добре володіє технологією, має ґрунтовні знання щодо властивостей матеріалів, методів виконання дій у межах своїх посадових обов'язків тощо [22]. В. Аніщенко відмічає, що професійно компетентний робітник володіє стійкими навичками роботи на певному обладнанні та з різноманітними матеріалами, має великий досвід роботи, на основі якого, а також на основі одержаних знань, здатен приймати правильні рішення як у штатній, так і в неординарній ситуації. Він також здатний спрогнозувати результати і наслідки дій, що виконуються за прийнятим рішенням, оскільки розуміє міру відповідальності стосовно своїх дій у сфері виконуваної роботи.

Отже, визначаючи сутність професійної компетентності можна виділити наступні її характеристики:

- професійна компетентність є найважливішою характеристикою трудової діяльності персоналу;

- професійна компетентність складається із практичних знань, умінь, поведінкових навичок, тобто проявляється тільки в практичній діяльності, в умінні персоналу конструктивно використовувати знання, уміння та навички на практиці;

- професійна компетентність характеризує тільки практичні уміння, знання, навички та їх рівень, який сприяє успішній трудовій діяльності;

- професійна компетентність зумовлює ефективну реалізацію трудової діяльності або функціональних обов'язків;

професійна компетентність характеризує відповідність працівника посаді, яку він займає;

- одним із критеріїв професійної компетентності вважається результативність, яка виражається в кількісних та якісних показниках і відображає ефективність трудової діяльності;

- зміст вимог до професійної компетентності залежить від характеру праці, конкретних функціональних обов'язків, умов праці, особливостей підприємства.

Досліджуючи професійну компетентність персоналу підприємств, варто розглянути різні підходи до класифікації компетенцій. Так, в рекомендаціях Ради Європи визначено п'ять груп ключових компетенцій, володіння якими і є основним критерієм якості підготовки фахівця:

- політичні й соціальні компетенції, пов'язані із здатністю брати на себе відповідальність, брати участь у спільному прийнятті рішень, регулювати міжособистісні конфлікти тощо;

- компетенції, що стосуються життя в суспільстві з різними культурами та релігіями. Завдяки даним компетенціям не допускається виникнення расизму, поширення атмосфери нетерпимості. Освіта в даному випадку має «озброювати» молодь міжкультурними компетенціями щодо толерантного сприйняття іншомовних культур і релігій;

- компетенції, що передбачають комунікативність, усне та письмове спілкування на засадах володіння декількома мовами;

- компетенції, що пов'язані з виникненням інформаційного суспільства;

- компетенції щодо реалізації життєвих та особистісних планів, спрямованих на неперервний особистісний професійний саморозвиток [23, с. 27].

В межах системи управління підприємством профіль структури компетенцій кожного працівника повинен включати в себе наступні взаємопов'язані компетенції:

- професійно-технологічні – володіння професійними уміннями, під якими розуміється освоєння способів виконання професійної діяльності, що забезпечується сукупністю набутих знань в області виконуваної роботи;

- спеціальні – володіння специфічними для даної професії знаннями та вміннями;

- інноваційні – здатність працівників виконувати творчі завдання, володіння нестандартними прийомами і методами роботи;

- комунікативно-соціальні – володіння прийомами професійного спілкування і взаємодії з колегами по роботі;

- результативні – регулятор особистісних досягнень персоналу, стимули для професійного

зростання, вдосконалення професійної майстерності. Дана компетенція проявляється в здатності до: самопізнання (самоспостереження, самоаналіз, критична самооцінка), самоспонукання (самокритика, самозаохочення, самопримус та ін.), самореалізації (самоорганізація, контроль і облік діяльності по самоосвіті та ін.) [20].

Серед різновидів професійної компетентності персоналу підприємств авторами [24] виділено наступні:

- спеціальна компетентність – володіння власне професійною діяльністю на досить високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний розвиток;
- соціальна компетентність – володіння спільною (груповою, кооперативною) професійною діяльністю, співпрацею, а також прийнятими в даній професії прийомами професійного спілкування; соціальна відповідальність за результати своєї професійної діяльності;
- особистісна компетентність – володіння прийомами особистісного самовираження і саморозвитку, засобами протистояння професійним деформаціям особистості;
- індивідуальна компетентність – володіння прийомами самореалізації і розвитку індивідуальності в рамках професії, готовність до професійного зростання, здатність до індивідуального самозбереження, несхильність професійному старінню, вміння організувати раціонально свою працю без перевантажень часу і сил, здійснювати трудову діяльність не напружено, без втоми і навіть з оживляючим ефектом;
- «екстремальна професійна компетентність», коли працівник готовий до роботи у раптово ускладнених умовах.

Для оцінки ступеня розвитку професійної компетентності персоналу промислових підприємств необхідно виокремити рівні компетентності. Н.І. Шкодкіна визначає чотири рівні професійної компетентності:

- початковий рівень – рівень узагальненого уявлення про вибрану професію;
- елементарний рівень – рівень сформованості окремих практичних навичок у вибраній професії;
- просунутий рівень – рівень наявності основоположних теоретичних і практичних навичок за фахом;
- високий рівень – рівень конкурентоздатного працівника, який усвідомлює важливість формування професійних компетентностей у становленні себе як фахівця; професійний рівень характеризується нею як рівень, при якому в об'єкта навчання є присутнім креативний менталітет і вміння аналізувати діяльність, пов'язану з розв'язанням професійних завдань у будь-яких ситуаціях [25].

На думку Р.С. Гуревича, відносно професійної діяльності мають місце такі рівні компетентності як: базовий, середній, вищий (табл. 2). Визначення рівнів професійної компетентності та критеріїв їх досягнення дозволить визначити компетентнісно орієнтовані освітні цілі та розробити моделі, орієнтовані на досягнення цих цілей (результатів навчання) [26].

Розглядаючи професійну компетентність персоналу промислових підприємств необхідно виділити чотири групи умов, що здійснюють вплив на його ефективний розвиток: організаційно-управлінські, фінансово-технологічні, навчально-методичні та морально-психологічні.

Організаційно-управлінські умови розвитку професійної компетентності персоналу стосуються організаційних та управлінських здібностей керівника. Наявність грошових коштів, спрямованих на професійне навчання, підвищення кваліфікації, поліпшення фізично-психологічного самопочуття, забезпеченість необхідними технічними та інформаційними ресурсами передбачають фінансово-технологічні умови.

Навчально-методичні умови включають наступне: досвід роботи наставника, забезпеченість науковими та навчально-методичними матеріалами, організація конференцій та семінарів з актуальних тем, проведення тренінгів тощо. До морально-психологічних умов розвитку професійної компетентності персоналу варто віднести: рівень згуртованості колективу, спільність цілей і завдань

працівників й керівника, якість соціально-психологічного клімату в колективі, лояльність персоналу [27].

Таблиця 2

Рівні та критерії професійної компетентності персоналу підприємств*

Рівень	Характеристика	Критерії сформованості
Базовий рівень	Рівень представлення, розуміння і початкової готовності до реалізації професійних функцій. Даний рівень корелює з рівнем компетентності випускника ВНЗ.	Володіння фахівцем системою знань, умінь і навичок щодо виконання типових видів професійної діяльності в усталених умовах.
Середній рівень	Рівень якісного виконання посадових обов'язків, що дозволяє продуктивно застосовувати знання, уміння і досвід професійної діяльності під час здійснення посадових функцій.	Здатність не лише виконувати типові завдання, а й вирішувати завдання підвищеної складності і невизначеності, управляти гнучкими, міждисциплінарними проектами.
Вищий рівень	Рівень креативної екстраполяції.	Здатність до трансформації професійної діяльності, удосконалення її за допомогою творчої екстраполяції ефективних способів і методів, запозичених з інших сфер соціальної діяльності, а також здатність самостійно, шляхом аналізу позитивних і негативних аспектів діяльності, синтезувати нові форми, методи і способи ефективної реалізації виробничих завдань і посадових функцій

**Джерело: узагальнено автором на основі [26]*

Дотримання визначених умов дасть можливість забезпечити якісне управління професійною компетентністю персоналу промислових підприємств та сприяти його інноваційному розвитку.

Управління професійною компетентністю персоналу підприємств – це комплексний безперервний процес, який базується на: визначенні потреб і цілей інноваційного розвитку персоналу; визначенні оптимальних механізмів управління розвитком, а також на виробленні специфічних цілей і критеріїв оцінки ефективного розвитку кадрів. В основі такої оцінки лежить комплексний аналіз особливостей організаційної поведінки як керівників, так і підлеглих, а також виявлення результатів діяльності підприємства в цілому, групи і конкретного працівника [20].

Не можна лишати поза увагою і те, що управління професійною компетентністю в межах інноваційного розвитку промислових підприємств передбачає: пошук ефективних механізмів використання не лише тих компетенцій, що можуть використовуватися в поточному періоді, а й тих, що стануть необхідними в подальшому; здійснення моніторингу усіх видів компетенцій; їх узгодження зі стратегією підприємства [28].

Висновки і перспективи.

Отже, професійна компетентність є важливим компонентом загального рівня підготовки персоналу, який лежить в основі формування та розвитку інноваційного трудового потенціалу промислових підприємств. Формування трудового потенціалу підприємств великою мірою залежить від складу та структури новаційних компетентностей працівників: особистісних, соціальних, моральних (креативність, контактність, стресостійкість, ініціативність, можливість протистояти тиску, гуманність, швидка адаптація, емоційна зрілість, вміння пристосовуватися до швидких змін і нових потреб ринку праці, бути обізнаним щодо нової інформації, уміти її аналізувати, активно діяти, швидко приймати рішення й навчатися упродовж всього життя).

Професійна компетентність персоналу промислових підприємств найбільш повно характеризує результативність праці, використання трудового потенціалу, тобто ефективність активної трудової діяльності. Також професійна компетентність включає характеристики працівника,

що добре діагностуються та зумовлюють ефективне виконання роботи; описує моделі поведінки, які повинен демонструвати працівник при компетентному виконанні роботи.

На нашу думку, професійна компетентність персоналу промислових підприємств, як головна детермінанта інноваційного розвитку трудового потенціалу промислових підприємств, має включати комплекс сучасних професійних знань, умінь, навичок, цінностей, мотивів, установок, психофізіологічних та особистісних якостей працівника, що відкривають суттєві резерви для зростання соціальних трудових інновацій, підвищення ефективності трудової діяльності персоналу та впливають на стан трудового потенціалу підприємства і на забезпечення як його конкурентоспроможності, так конкурентоспроможності підприємства в цілому.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розробку та впровадження інноваційних програм розвитку професійної компетентності персоналу, що забезпечить умови підвищення їх рівня та трудового потенціалу промислових підприємств.

Список використаних джерел

1. Синева Н.Л., Яшкова Е.В., Перова Т.В. Управление системой креативного менеджмента (менеджмента творчества персонала) как фактор формирования конкурентных преимуществ инновационной организации. *Интернет–журнал «Науковедение».* 2014. № 5(24). Москва : Науковедение, 2014. URL: http://naukovedenie.ru/sbornik 5(24)/pdf.

2. Депутатова Т.Г., Разнова Н.В. Развитие профессиональной компетентности, как условие наращивания трудового потенциала организации. *Молодёжь и наука:* Сборник материалов VII Всероссийской научно-технической конференции студентов, аспирантов и молодых учёных, посвященной 50-летию первого полета человека в космос. Красноярск : Сибирский федеральный ун-т, 2011. URL: http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2011/section04.html

3. McClelland D.C. Testing for competence rather than for intelligence. *American Psychologist*. 1973. № 28. Pp. 1–14.

4. Woodruff C. Competent by any other. *Presental Management*. 1991. September. P. 30–33.

5. Васильєва А.Н. Управление рисками организации в области человеческого капитала. *Известия ИГЭА.* 2010. № 6. С. 106–110.

6. Грішнова О.А. Економіка праці та соціально-трудові відносини : підручник. Київ : Знання, 2006. 559 с.

7. Ибрагимов Г.И. Компетентностный подход в профессиональном образовании. *Educational Technology & Society*. 2007. № 10 (3). С. 361–365.

8. Мельничук О.П. Компетентність як головна детермінанта конкурентоспроможності трудового потенціалу. *Вісник ЖДТУ*. 2011. № 3 (57). С. 337–338.

9. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. Высшее образование сегодня. 2003. № 5. С. 34.

10. Рябов В.В., Фролов Ю.В. Компетентность как индикатор человеческого капитала. Материалы к четвертому заседанию методологического семинара 16 нояб. 2004 г. Москва : Исследоват. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. 45 с.

11. Кожан Т.О. Компетентнісні засади моделювання діяльності менеджера з персоналу. Формування ринкової економіки : зб. наук. пр.. – Спец. вип. Праця в XXI столітті: новітні тенденції, соціальний вимір, інноваційний розвиток : у 2 т. Т. 1. Київ : КНЕУ, 2012. С. 546–552.

12. Савченко В.А. Про співвідношення понять «компетентність», «компетенція» та «професійна придатність». Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. ; [редкол.: О. О. Бєляєв (відп. ред.)]. Київ : КНЕУ, 2010. – Спец. вип.: Соціально–трудові відносини: теорія та практика : у 3 т. Т. 2. С. 314–322.

13. Чигиринская Н.В., Шаховская Л.С. Экономическая природа компетентности: общеметодологические подходы к проблеме. *Экономические науки.* 2008. № 4. С. 406–411.

14. Петрова І. Інтеграційна роль компетенцій у стратегічному управлінні людськими ресурсами. *Україна: аспекти праці*. 2008. №8. С. 23–28.

15. Кудрявцева Е.И. Компетенции и менеджмент: компетенции в менеджменте, компетенции менеджеров, менеджмент компетенций : монография. Санкт-Питербург. : СЗИУ РАНХиГС, 2012. 340 с.

16. Леонова С.В. Діагностика компетентності персоналу на основі використання принципів теорії розпізнавання образів. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2012. Вип. 8. С. 151–155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2012_8_37

17. Тараненко І.Г. Розвиток життєвої компетентності та соціальної інтеграції: досвід європейських країн. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство : науково-методичний збірник ; [ред. кол. Н. Софій]. Київ : «Контекст», 2000. С. 37–40.

18. Большедворская М.В. Профессиональная компетентность как форма субъектной активности. *Научный Альманах*. 2016. № 8. С. 425.

19. Бучинська Т.В. Сутність та складові професійної компетентності персоналу в умовах конкуренції. *Економічний аналіз: зб. наук. праць* ; [редкол. С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін.]. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету «Економічна думка», 2014. Том 15. № 1. С. 305–309.

20. Быстрицкий Д.А. Профессиональная компетентность в системе социального управления персоналом. *Преподаватель XXI век*. 2008. № 1. С. 154–157. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/professionalnaya-kompetentnost-v-sisteme-sotsialnogo-upravleniya-personalom.pdf

21. Ягупов В. В., Свистун В.І. Компетентісний підхід до підготовки фахівців у системі вищої освіти. *Наукові записки НаУКМА : наукове фахове видання*. 2007. Т. 71. С. 3–8.

22. Аніщенко В. Професійна компетентність – основний критерій якості підготовки робітничого персоналу. *Професійне навчання на виробництві: зб. наук. праць*. Київ : Ін–т проф.–тех. освіти НАПН України, Навч. центр ПрАТ «Українське Дунайське пароплавство». Вип. 4. 2011. С. 130–139.

23. Hutmacher W. Key competencies for Europe. *Report* of the Sympo sium Berne, Switzerland 27–30 March, 1996. Counsil for Cultural Coop eration (CDCC) a Secondary Education for Europe. Stretaburg, 1997. Pp. 27–31.

24. Абильгазиева Ж.К., Тастемирова А.Е. Профессиональная компетентность как основа успешности и эффективности профессиональной деятельности. *Современные проблемы социально–гуманитарных наук*. 2016. № 1. С. 6.

25. Шкодкина Н.И. Технология формирования профессиональных компетенций специалиста СПО. *Среднее профессиональное образование*. 2009. №9. С. 44–45.

26. Гуревич Р.С. Як визначити рівень професійної компетентності персоналу? *Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія.* 2011. № 1. С. 32–38.

27. Волобоєва І.О. Компетенції: ключовий елемент управління людським капіталом організації. *Соціально-трудові відносини: теорія та практик.* 2014. № 2. С. 223–228. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_2_33

28. Синякова К.М. Компетентнісні особливості забезпечення оптимальної професійно-кваліфікаційної структури персоналу підприємства в сучасних умовах господарювання. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки*. 2010. Вип. 17. С. 464–468.

Статтю отримано: 11.04.2017 / Рецензування 8.05.2017 / Прийнято до друку: 23.05.2017

Olena Kharun
Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Department of International Economic Relations
Khmelnitskyi National University
Khmelnitskyi, Ukraine
E-mail: harunelena74@gmail.com

PROFESSIONAL COMPETENCE AS THE MAIN DETERMINANT OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF LABOR POTENTIAL OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Abstract

Introduction. *Under the current conditions of the development of industrial enterprises, requirements for the labor potential of the personnel are increasing, which includes such a characteristic as professional competence. Therefore, the*

important task is to study the issue of professional competence of staff as the main indicator and determinants of innovation development of labor potential at industrial enterprises.

Methods. *The methods of logical generalization, combination, analysis and synthesis, grouping, system and comparative analysis, graphical, monographic method are used in the course of research.*

Results. *The approaches of domestic and foreign scientists concerning the interpretation of the terms "competency" and "competence" are considered for the disclosure of the essence of professional competence of the personnel of industrial enterprises, and their comparison is made. Determining the essence of professional competence, its characteristics are distinguished. The levels of competence are allocated to assess the degree of development of professional competence of the personnel of industrial enterprises.*

The professional competence of the personnel of industrial enterprises is defined as the main determinant of innovative development of labor potential of industrial enterprises, which should include a complex of modern professional knowledge, skills, values, motives, installations, psychophysiological and personal qualities of an employee, which provides significant reserves for the growth of social labor innovations, increasing the efficiency of work of the personnel and affect the state of labor potential of the enterprise and to ensure its competition inability, in particular, andthe enterprise as a whole.

Discussion. *Professional competence is an important component of the overall level of personnel training, which underlies the formation and development of innovative labor potential of industrial enterprises. The formation of labor potential of enterprises largely depends on the composition and structure of innovative competencies of employees. Further research will be aimed at the development and implementation of innovative programs for the development of professional competence of personnel, which will ensure conditions for improving their level and labor potential of industrial enterprises.*

Key words: *competency, competence, professional competence, personnel of the enterprise, labor potential.*

References

1. Sineva, N.L., Yashkova, E.V., & Perova, T.V. (2014). Upravlenie sistemoy kreativnogo menedzhmenta (menedzhmenta tvorchestva personala) kak faktor formirovaniya konkurentnyh preimuschestv innovatsionnoy organizatsii [Management of the creative management system (management of staff creativity) as a factor in shaping competitive advantages of an innovative organization]. *Internet–zhurnal «Naukovedenie», 5(24)*. Retrieved from http://naukovedenie.ru/sbornik 5(24)/pdf.

2. Deputatova, T.G., & Raznova, N.V. (2011). Razvitie professionalnoj kompetentnosti, kak uslovie narashchivaniya trudovogo potenciala organizacii [Development of professional competence, as a condition for building up human resources potential of the organization]. *Molodyozh i nauka – Youth and Science* : Collection of papers of the VII All-Russian scientific and technical conference of students, graduate students and young scientists dedicated to the 50th anniversary of the first manned space flight. Krasnoyarsk: Sibirskij federalnyj un-t. Retrieved from http://conf.sfu-kras.ru/sites/mn2011/section04.html.

3. McClelland, D.C. (1973). Testing for competence rather than for intelligence. *American Psychologist*, *28,* 1-14.

4. Woodruff, C. (1991). Competent by any other. *Presental Management – Presental Management*, *September,* 30–33.

5. Vasileva, A.N. (2010). Upravlenie riskami organizatsii v oblasti chelovecheskogo kapitala [Risk management of the organization in the field of human capital]. *Izvestiya IGEA, 6,* 106–110.

6. Grishnova, O.A. (2006). *Ekonomika praci ta socialno–trudovi vidnosyny* [Labor Economics and Labor Relations]. Kyiv, Ukraine: Znannya.

7. Ibragimov, G.I. (2007). Kompetentnostnyiy podhod v professionalnom obrazovanii [Competence approach in professional l education]. *Educational Technology & Society – Educational Technology & Society, 10 (3),* 361–365.

8. Melnychuk, O.P. (2011). Kompetentnist yak golovna determinanta konkurentospromozhnosti trudovogo potencialu [Competence as the main determinant of the competitiveness of the labor potential]. *Visnyk ZhDTU, 3 (57),* 337–338.

9. Zimnyaya, I A. (2003). Klyuchevye kompetentsii – novaya paradigma rezultata obrazovaniya [Core competencies - a new paradigm of educational outcomes]. *Vyisshee obrazovanie segodnya, 5,* 34.

10. Ryabov, V.V., & Frolov, Yu. V. (2004). Kompetentnost kak indikator chelovecheskogo kapitala [Competence as an indicator of human capital]. *Materials for the fourth meeting of the methodological seminar 16 Nov. 2004*. Moskva Russia: Issledovat. tsentr problem kachestva podgotovki spetsialistov.

11. Kozhan, T.O. (2012). Kompetentnisni zasady modelyuvannya diyalnosti menedzhera z personalu [Competency principles of HR management activity modeling]. *Formuvannya rynkovoyi ekonomiky – Formation of*

Market Economy : Special issue «Work in the XXI century: New trends, the social dimension, innovative development», (Vols. 1), (pp. 546–552). Kyiv, Ukraine: KNEU.

12. Savchenko, V.A. (2010). Pro spivvidnoshennya ponyat «kompetentnist», «kompetenciya» ta «profesijna prydatnist» [On the relationship between the concepts of «competence», «skill» and «professional competence»]. O.O. Byelyayev (Eds.), *Formuvannya rynkovoyi ekonomiky – Formation of Market Economy : Special Issue : Labor Relations: Theory and Practice,* (Vols. 2), (pp. 314–322). Kyiv, Ukraine: KNEU.

13. Chigirinskaya, N.V., & Shahovskaya, L.S. (2008). Ekonomicheskaya priroda kompetentnosti: obschemetodologicheskie podhody k probleme [Economic nature of competence: methodological approaches to problem solution]. *Economic sciences, 4,* 406–411.

14. Petrova, I. (2008). Integracijna rol kompetencij u strategichnomu upravlinni lyudskymy resursamy [Integration role of competence in the strategic management of human resources]. *Ukraine: Aspects of Labor*, *8,* 23 – 28.

15. Kudryavtseva, E.I. (2012). *Kompetentsii i menedzhment: kompetentsii v menedzhmente, kompetentsii menedzherov, menedzhment kompetentsiy* [Competence and management: Competence in management, the competence of managers management of competences]. Sankt-Peterburg, Russia: SZIU RANHiGS.

16. Leonova, S.V. (2012). Diagnostyka kompetentnosti personalu na osnovi vykorystannya pryncypiv teorii rozpiznavannya obraziv [Diagnosis of competence of the personnel on the basis of the principles of pattern recognition theory]. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*, *8,* 151-155. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2012_8_37 [in Ukrainian].

17. Taranenko, I.G. (2000). Rozvytok zhyttyevoi kompetentnosti ta socialnoi integracii: dosvid yevropejskyh krayin [The development of behavioral competence and social integration: The European experience]. N. Sofij (Eds.), *Steps to competence and integration into society: scientific and methodical collection* (pp. 37-40). Kyiv Ukraine: «Kontekst».

18. Bolshedvorskaya, M.V. (2016) Professionalnaya kompetentnost kak forma subyektnoy aktivnosti [Professional competence as a form of individual activity]. *Nauchnyy Almanakh*, *8,* 425.

19. Buchynska, T.V. (2014). Sutnist ta skladovi profesijnoi kompetentnosti personalu v umovah konkurencii [Essence and components of professional competence of the personnel in a competitive environment]. S.I. Shkaraban (Eds.). *Economic Analysis: Coll. Scientific Papers, 15, 1,* 305–309.

20. Bystritskiy, D.A. (2008). Professionalnaya kompetentnost v sisteme sotsialnogo upravleniya personalom [Professyonalnaya competence in system of social HR management staff]. *Prepodavatel XXI vek*, *1,* 154–157. Retrieved from http://cyberleninka.ru/article/n/professionalnaya-kompetentnost-v-sisteme-sotsialnogo-upravleniya-personalom.pdf.

21. Yagupov, V. V., & Svystun, V.I. (2007). Kompetentisnyj pidhid do pidgotovky fahivciv u systemi vyshhoi osvity [Competence approach to training in higher education]. *Scientific notes NaUKMA: scientific specialized edition, 71,* 3–8.

22. Anishhenko, V. (2011). Profesijna kompetentnist – osnovnyj kryterij yakosti pidgotovky robitnychogo personalu [Professional competence – the main criterion of the quality of training of training of workers]. *Vocational Training in the Production: Collection of Scientific Papers*. (Vols. 4), (pp. 130–139). Kyiv, Ukraine: In–t prof.–tex. osvity NAPN Ukrayiny, Navch. centr PrAT «Ukrayinske Dunajske paroplavstvo».

23. Hutmacher, W. (1997). Key competencies for Europe.– *Report of the Sympo sium Berne, Switzerland 27–30 March*, 27–31.

24. Abilgaziyeva, Zh.K., & Tastemirova, A.E. (2016). Professionalnaya kompetentnost kak osnova uspeshnosti i effektivnosti professionalnoy deyatelnosti [Professional competence as the basis of the effectiveness and successful professional activities]. *Modern Problems of Social and Humanitarian Sciences, 1,* 6.

25. Shkodkina, N.I. (2009). Tekhnologiya formirovaniya professionalnykh kompetentsii spetsialista SPO [The technology of forming the professional competences of a specialist of secondary vocational education]. *The Journal of Secondary Vocational Education, 9,* 44–45.

26. Gurevych, R.S. (2011). Yak vyznachyty riven profesijnoyi kompetentnosti personalu? [How to determine the level of professional competence of personnel?]. *The Theory and Practice of Social Systems: Philosophy, Psychology, Education, Sociology, 1,* 32–38.

27. Voloboyeva, I.O. (2014). Kompetenciyi: klyuchovyj element upravlinnya lyudskym kapitalom organizacii [Competencies: a key element of organization of human capital management]. *Social and Labor Relations: Theory and Practice, 2,* 223–228. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/stvttp_2014_2_33.

28. Synyakova, K. M. (2010). Kompetentnisni osoblyvosti zabezpechennya optymalnoi profesijno–kvalifikacijnoyi struktury personalu pidpryyemstva v suchasnyh umovah gospodaryuvannya [Competence features of optimum professional qualification structure of personnel of the enterprise in the contemporary economy]. *The Collection of Scientific Works of Kirovograd National Technical University. Economics*, *17*, 464–468.

Received: 04.11.2017 / Review 05.03.2017 / Accepted 05.23.2017

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

ENVIRONMENTAL ECONOMICS

УДК 504.06 ; 332.2
JEL Classification: F5

Вдовиченко Андрій
к.с-г.н., директор
ДП ДГ «Сквирське» Інституту агроекології та природокористування НААН
м. Київ, Україна
E-mail: a.vdovychenko@gmail.com

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРОДУКЦІЇ ОРГАНІЧНОГО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Анотація

Вступ. *Питання державного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства є досить актуальним і має вирішуватися з урахуванням триєдиного взаємозв'язку основних елементів системи управління – економічної політики держави, екологічної стратегії розвитку та нормативно-правової бази.*

Методи. *У процесі дослідження використовувалися загальнотеоретичні методи наукового пізнання положень удосконалення системи державного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства; монографічний (опрацювання наукових публікацій, нормативних документів); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків).*

Результати. *Обґрунтовано необхідність державного регулювання та підтримки вітчизняного ринку органічної продукції. Визначено напрями удосконалення державного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства з урахуванням вимог ЄС. Запропоновано системний підхід до аналізу даного регулювання, що дає можливість здійснення об'єктивної оцінки його ефективності.*

Перспективи. *Підтримка розвитку вітчизняного ринку продукції органічного сільського господарства дасть можливість підвищити якість продукції органічного сільського господарства, яка споживається; забезпечить стійкий розвиток сільського господарства; надасть можливість його інноваційного розвитку; сприятиме появі нових можливостей підтримки сільськогосподарських товаровиробників в умовах євроінтеграції; диверсифікації експорту.*

Ключові слова: *органічне сільське господарство, ринок, органічна продукція, державне регулювання, система.*

Вступ.

На сьогодні суб'єкти господарювання на території України мають усі передумови для виробництва органічної продукції: це і стійкі аграрні традиції, значні площі сільськогосподарських угідь, низький рівень (порівняно з індустріальними країнами) застосування мінеральних добрив та хімічних засобів в процесі вирощування сільськогосподарських культур. Тобто вітчизняний сектор органічного сільського господарства, по суті задовольняє всі складові сталого розвитку, має очевидний потенціал та перспективи для розвитку за умови створення ефективної системи державного регулювання [1].

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Загальним питанням державного регулювання сільськогосподарської діяльності з метою поширення екобезпечного аграрного виробництва присвячені праці О.М. Бородіної, М.Х. Корецького, В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, О.І. Фурдичка, О.М. Царенко та інших. Вагомий внесок у вивчення організаційно-економічних проблем регулювання ринку продукції органічного сільського господарства зробили вітчизняні такі дослідники: Н.В. Зіновчук, П.М. Скрипчук, В.А. Чудовська, М.К. Шикула, О.І. Шкуратов, В.О. Шлапак, О.М. Яценко та інші. Відзначаючи значний внесок науковців і практиків у розробку питань розвитку виробництва органічної сільськогосподарської продукції, доцільно наголосити, що низка проблем залишаються недостатньо дослідженими і потребують подальшого опрацювання. Зокрема, невизначеними залишилися чинники гальмування розвитку органічного сільського господарства, недостатньо обґрунтовано підходи щодо використання світових тенденцій у сфері державного регулювання ринку органічної продукції.

Мета.

Метою статті є обґрунтування теоретико-методичних положень удосконалення системи державного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства.

Методологія дослідження.

У процесі дослідження використовувалися загальнотеоретичні методи наукового пізнання теоретико-методичних положень удосконалення системи державного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства; монографічний (опрацювання наукових публікацій, нормативних документів); абстрактно-логічний (теоретичні узагальнення та формулювання висновків) тощо.

Результати.

У сучасній ринковій економіці виробництво продукції, її рух до проміжних і кінцевих споживачів є предметами державного регулювання. Суб'єктами регулювання виступають: держава (державне регулювання), зацікавлені учасники ринку і незалежні громадські некомерційні організації (саморегулювання). Державне регулювання здійснюється для того, щоб надати процесам організований характер, упорядкувати дії економічних суб'єктів, забезпечити дотримання законів, відстоювати державні та громадські інтереси.

Державне регулювання включає прогнозування, планування, фінансування, бюджетування, оподаткування, кредитування, адміністрування, облік, контроль. Державне регулювання має місце як в централізовано керованій, так і в ринковій економіці.

Питання державного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства є досить актуальними і мають вирішуватися з урахуванням триєдиної взаємозв'язку основних елементів системи управління – економічної політики держави, екологічної стратегії розвитку та нормативно-правової бази. Для вирішення поставлених завдань потрібне вироблення послідовної державної політики в області переходу сільськогосподарських формувань на виробництво органічної продукції, а також організація системи практичних заходів на рівні окремо взятого сільськогосподарського формування в напрямку вдосконалення процесу аграрного виробництва шляхом комплексного використання системи організаційних, економічних, екологічних та соціальних заходів стимулювання раціонального землекористування [2].

В якості першорядних завдань державного регулювання переходу формувань аграрної сфери на виробництво органічної продукції можна виділити наступні: створення оптимальних умов для відтворення земельних ресурсів, у тому числі відтворення родючості ґрунтів; попередження екологічної небезпеки внаслідок зниження техногенного навантаження на сільськогосподарські екосистеми. Представлені завдання можуть бути вирішені за допомогою організаційно-правового та

соціально-економічного механізму, який виступає відображенням державного взаємозв'язку з господарюючими суб'єктами в ринкових умовах.

В Україні в останні роки було прийнято низку документів, де чітко вказується на необхідність створення умов для розвитку органічного сільського господарства, яке може стати однією з потенційних точок зростання для розвитку сільських територій. Зокрема, це: Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини», Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, Основні засади (стратегія) державної екологічної політики України на період до 2020 року. Протее, досі не розроблено протекціоністських заходів державної підтримки стимулюючого характеру для сільськогосподарських виробників органічної продукції, в тому числі через систему внутрішньої продовольчої допомоги.

Підтримка розвитку вітчизняного ринку продукції органічного сільського господарства дасть можливість підвищити якість продукції органічного сільського господарства, яка споживається; забезпечить стійкий розвиток сільського господарства; надасть можливість для інноваційного розвитку; з'являться нові можливості підтримки сільськогосподарських товаровиробників в умовах євроінтеграції; диверсифікації експорту. Тому сільське господарство, як ніяка інша сфера економіки, вимагає сталого державного регулювання, в тому числі значної фінансової підтримки. Подальший рух продукції органічного сільського господарства на агропродовольчому ринку також вимагає державного регулювання (збереження якості продукції, оперативність її доставки споживачам, демонополізація сфери оптової та роздрібної торгівлі, підтримка кінцевих споживачів) [3].

Систему державного регулювання розвитку органічного сільського господарства в Україні доцільно формувати з урахуванням передових зарубіжних практик. До кінця 80-х років розвинуті країни досягли суттєвого рівня державної підтримки органічного сільського господарства. Для визначення рівня підтримки сільського господарства на міжнародному рівні використовують методику, яка застосовується в Організації країн міжнародного співробітництва та розвитку (The Organisation for Economic Development and Cooperation, OECD).

Сьогодні в розвинених країнах Заходу існує цілісна система гарантій якості виробленої в органічному сільському господарстві продукції, що забезпечується, по-перше, сертифікацією, по-друге, інспекцією, яка охоплює технологію органічного виробництва, фактори виробництва і кінцеву органічну продукцію. Виробництво і реалізація продукції органічного сільського господарства потребує особливої уваги з боку держави в сфері регулювання та прямої державної підтримки.

З огляду на специфіку виробництва і реалізації продукції органічного сільського господарства і виходячи з конкретної ситуації, в розвинених країнах державне регулювання ринку продукції органічного сільського господарства зосереджено, в першу чергу, на підтримці органічних виробників, підтримці маркетингу даної продукції на основі підтвердження її якості на всіх стадіях руху товару від виробника до споживачів, розробці дієвого законодавства, що регулює виробництво і реалізацію органічної продукції, підтримці наукових досліджень в даній сфері, підтримці інформаційно-консультаційного забезпечення виробників, забезпеченні інформацією споживачів, регулюванні питань експорту та імпорту органічної продукції. Все це вимагає значних фінансових коштів, в тому числі у вигляді прямих субсидій [4].

Однак з точки зору вимог, що пред'являються ЄС, для підтримки органічного сільського господарства та ринку його продукції відкриваються ширші можливості, в порівнянні з виробництвом і реалізацією звичайної сільськогосподарської продукції. Світовий досвід розвитку ринку продукції органічного сільського господарства показує, що він в період становлення потребує заходів державного регулювання, в тому числі таких, які передбачають пряму фінансову підтримку виробників органічної продукції. На нашу думку, це пояснюється як специфікою виробництва і споживання органічної продукції, так і життєво необхідними внутрішніми і зовнішніми елементами політики будь-якої держави в епоху глобалізації (табл. 1).

Таблиця 1

Обґрунтування необхідності державного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства*

Загальні чинники необхідності регулювання	Характеристика чинників необхідності державного регулювання
Специфіка виробництва та споживання органічної продукції	
Наявність періоду конверсії	Для становлення органічного сільського господарства, особливо при переході від звичайного індустріального його ведення, потрібний перехідний період відповідно до встановлених стандартів. Під час перехідного періоду збільшується ймовірність зниження продуктивності і рентабельності виробництва, що може бути компенсованим лише прямими субсидіями або наявністю стійких каналів збуту.
Гарантія якості на всіх етапах руху органічної продукції	У сукупності витрати на забезпечення гарантій якості самої органічної продукції та способів її виробництва (стандарти, сертифікація, акредитація, інспекція, маркування) можуть бути досить високі, що потребує фінансового сприяння з боку держави
Сприяння інформаційному забезпеченню виробництва та реалізації органічної продукції	У ресурсному забезпеченні ринку органічною продукцією сільського господарства підвищену роль відіграє інтелектуальна, а також інформаційна складові, в розвитку яких держава за допомогою програмних методів, а також шляхом організації оперативного моніторингу через профільні міністерства може сприяти підвищенню ефективності виробництв та реалізації органічної продукції як в тактичному, так і в стратегічному планах.
Стимулювання попиту	Практика показує, що продукція органічного сільського господарства в більшості випадків дорожча за звичайну сільськогосподарську продукцію. Через це від ринку органічної продукції відсікається значний сегмент споживачів. Держава шляхом надання продовольчої допомоги малозабезпеченим верствам населення має враховувати і цей аспект.
Внутрішня державна макроекономічна політика	
Продовольча безпека	Продовольча безпека будь-якої країни визначається не тільки фізичною та економічною доступністю продуктів харчування, але їх якістю (здорове харчування). Органічне сільське господарство та ринок органічної продукції в цілому за умови розвиненої системи стандартів та сертифікації цілком вписується в цю концепцію, що є підставою для використання додаткових заходів з його підтримки.
Екологічна політика	Органічне сільське господарство завдає значно меншої шкоди навколишньому середовищу, ніж звичайне сільське господарство, причому це стосується не тільки методів його ведення, але й якісної сфери обслуговування. Менше екологічних проблем в силу відсутності використання ряду шкідливих інгредієнтів виникає і при переробці органічних сільськогосподарських продуктів. Таким чином, саме органічне сільське господарство, як і ринок органічної продукції можливо розглядати в якості природоохоронного заходу і важливого елемента внутрішньої природоохоронної політики.
Сталий розвиток сільських територій	Розвиток органічного сільського господарства покращує не тільки якість навколишнього середовища в сільській місцевості, але також сприяє диверсифікації зайнятості, збереженню місцевих культурно-історичних традицій, місцевих брендів, створенню нових робочих місць і таким чином адекватно цілям і задачам державних програм зі сталого розвитку сільських територій.
Зовнішня державна економічна політика	
Політика в сфері експорту	Експорт продукції органічного сільського господарства, органічних технологій, участь національних організацій в сертифікації органічної продукції за кордоном, придбання органічних виробництв і органічних розподільних мереж сприяє зміцненню місця країни або групи країн у системі міжнародного поділу праці.
Політика в сфері імпорту	В даному випадку імпорт органічної продукції – це елемент продовольчої безпеки, оскільки забезпечується приплив якісної продовольчої та іншої продукції, в тому числі продукції, яку в силу природних або інших факторів на території конкретної країни виробити не можна. При недостатньо сформованій нормативно-правовій базі важливою є також державна підтримка в сфері залучення зарубіжних організацій з сертифікації органічної продукції на внутрішній ринок.

**Джерело: [5; 6].*

У країнах ЄС, інших зарубіжних країнах державне регулювання внутрішнього ринку продукції органічного сільського господарства в даний час в основному зосереджено на трьох напрямах. Ними є: розробка та забезпечення функціонування системи, яка гарантує стандарти і якість органічної продукції на всіх етапах її руху від виробника до кінцевого споживача (органічна гарантійна система); інтелектуально-інформаційне забезпечення розвитку ринку продукції органічного сільського господарства; фінансова підтримка розвитку ринку продукції органічного сільського господарства. Всі три основні напрями державного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства, безумовно, важливі. Однак, на сьогоднішній день серед них центральне місце, на нашу думку, займає органічна гарантійна система, оскільки вона охоплює всю систему руху товару на органічному ринку.

Органічна гарантійна система в зарубіжних країнах включає встановлення стандартів, що охоплюють технології виробництва і переробки, ресурси, які використовуються, якість продукції. Вона також включає сукупність процедур, що забезпечують реалізацію органічних стандартів. Відповідними структурними елементами гарантійної системи є такі процедури, як сертифікація, акредитація, інспектування та маркування.

Аналіз чинних нормативно-правових актів, що регулюють процеси виробництва та реалізації органічної продукції в країнах ЄС, показує, що ефективність сформованої в країнах ЄС органічної гарантійної системи багато в чому забезпечується розвиненою системою інспекції, яка охоплює технологію органічного виробництва, фактори виробництва і кінцеву органічну продукцію.

Інноваційно-інформаційне забезпечення розвитку ринку продукції органічного сільського господарства, як один з трьох найважливіших складових у сфері державного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства, включає стратегічний напрям підтримки (фундаментальні і прикладні наукові дослідження, базову освіту в університетах та інститутах), оперативну підтримку у вигляді підвищення кваліфікації фермерів, переробників та інших операторів ринку органічної продукції, надання консультаційних послуг, забезпечення інформацією операторів органічного ринку, вчених і чиновників, пов'язаних з його проблемами, а також забезпечення необхідною інформацією кінцевих споживачів, включаючи науково-популярну рекламу органічного сільського господарства і виробленої ним продукції [7].

Структура інтелектуально-інформаційного забезпечення розвитку ринку органічної продукції, його масштаби і якість істотно варіюються по різним країнам. Найменший розвиток воно отримало в країнах, що розвиваються через загальну відсталість в них наукової бази і брак коштів для організації дієвого інформаційно-консультаційного забезпечення. Щоб якось ліквідувати цей недолік, IFOAM через мережу Internet створило спеціальну навчальну електронну площадку (Internet Training Platform), чиєю метою є надання вільного доступу зацікавленим особам до високоякісних навчальних програм в сфері органічного сільського господарства. У розвинених країнах вже сформувалася розгалужена система інтелектуально-інформаційного забезпечення ринку продукції органічного сільського господарства.

У країнах ЄС органічне сільське господарство розглядається, як напрям, що володіє безперечною перевагою для суспільства як з екологічної, так і з інших точок зору. Однак, оскільки органічне сільське господарство є молодою галуззю, йому необхідна масована державна фінансова підтримка (в тому числі прямі субсидії) на становлення і виробництва до тих пір, поки дана галузь не стане конкурентоспроможною [8]. У зарубіжних країнах для підтримки розвитку ринку органічної продукції активно застосовуються інструменти саморегулювання. При цьому найбільший вплив на розвиток ринку органічної продукції мають преміальні ціни і процеси кооперації. На ринку всіх видів органічної продукції використовується преміальне ціноутворення (premium pricing) і встановлюються преміальні ціни (premium prices), які вищі за ціни на аналогічну продукцію, вироблену на звичайних фермах, і перероблену звичайним способом [4].

При наявності достатньої ресурсної бази та вагомих стимулів для розвитку ринку продукції органічного сільського господарства в Україні потрібне створення потужної системи державного

регулювання в цьому напрямку. Це підтверджується досвідом всіх зарубіжних країн, що досягли більш-менш значних успіхів в даному напрямку. У загальному вигляді для якнайшвидшого розвитку ринку органічної продукції в Україні, в першу чергу, необхідно сформувати дієву нормативно-правову базу, яка визначатиме алгоритм подальших дій. При цьому, доцільно переймати найбільш корисні досягнення зарубіжної наукової та організаційної думки в даній галузі, але обов'язково враховувати специфіку українських умов і традицій, що склалися в аграрній сфері [9].

Організаційно-правовий та економічний механізми державного регулювання розвитку ринку продукції органічного сільського господарства, включають комплекс конкретних методів і важелів впливу на господарюючі суб'єкти, що стимулюють їх перехід до виробництва органічної продукції. У комплекс заходів організаційно-правового механізму регулювання входять: ліцензування виробничої діяльності сільськогосподарських організацій, орієнтованих на виробництво органічної продукції; регулювання прав використання товарного маркування «Органічний (екологічний) продукт»; формування нормативів оцінки якості земельно-природних ресурсів; здійснення екологічного контролю та земельного моніторингу; природоохоронні заходи.

На нашу думку, доцільно передбачити систему фінансово-економічних заходів державної підтримки розвитку сільського господарства, орієнтованого на виробництво органічної продукції, в частині субсидування процентної ставки за інвестиційними кредитами, державних дотацій, субсидування частки витрат на виробництво органічної продукції, страхування посівів виробників органічної продовольства, пільги з оподаткування, а також вдосконалення механізму регулювання регіональних ринків органічної продукції. Однак весь світовий досвід показує, що найбільш дієвим засобом для підтримки органічного сільського господарства та ринку його продукції являються субсидії товаровиробникам і саме вони повинні бути основною формою підтримки в період становлення вітчизняного ринку органічної продукції.

Державна політика в області розвитку ринку продукції органічного сільського господарства в Україні повинна формуватися негайно, оскільки зарубіжна конкуренція в цій галузі вже досить сильна, і без проведення такої політики з кожним роком наша країна буде все більше відставати ще в одній (раніше ними були біотехнології, IT-технології) інноваційно-орієнтованій галузі розвитку. Державне регулювання ринку продукції органічного сільського господарства в зарубіжних країнах носить специфічний характер, пов'язаний з необхідністю збереження високої якості виробленої органічної продукції на всіх етапах її руху до кінцевих споживачів, високою наукоємністю виробництва і підвищеними потребами в інформаційно-консультаційному забезпеченні операторів ринку. У розвинених країнах це зумовлює особливу структуру державної підтримки, що включає органічну гарантійну систему, інтелектуально-інформаційне забезпечення і фінансову підтримку розвитку ринку продукції органічного сільського господарства.

Для зміцнення позицій органічного сільського господарства і АПК країни в світовому господарстві держава зобов'язана брати активнішу участь у вдосконаленні галузевої структури на основі формування і розвитку органічного сільського господарства.

По-перше, здійснюваний, структурний маневр для розвитку сільського господарства за принципами і критеріями органічного сільського господарства (перехід від «неринкових» структур до ринкових, тобто до виробництва екологічно чистої продукції, попит на яку як всередині країни, так і за її межами постійно зростає).

По-друге, органічне сільське господарство має стати важливою сферою інвестиційного попиту, орієнтованого в основному не тільки на задоволення потреб населення країни в екологічно чистій продукції, але і на збільшення її експортного обсягу шляхом підвищення конкурентоспроможності виробленої продукції сільського господарства і її переробки.

По-третє, проводячи роботу з переходу на нові форми організації і типи виробництва в сільському господарстві з урахуванням об'єктивних передумов, доцільно уникати перекосів в зміні організаційних структур АПК, спираючись на стан матеріального виробництва як об'єктивної основи формування перспектив використання виробничого потенціалу та шляхів його раціонального

використання в умовах формування органічного сільського господарства.

Висновки і перспективи.

Таким чином, враховуючи специфіку органічного сільського господарства (наявність періоду конверсії для первинних виробників, здатність органічного сільського господарства забезпечити екологічну безпеку та сталий розвиток сільських територій, підвищені вимоги до якості органічної продукції тощо) постає особлива потреба функціонування дієвої системи державного регулювання ринку продукції органічного сільського господарства.

На сьогодні вкрай важливе державне регулювання вітчизняного ринку продукції органічного сільського господарства. Підтримка розвитку вітчизняного ринку продукції органічного сільського господарства дасть можливість підвищити якість органічної продукції, яка споживається; забезпечить стійкий розвиток сільського господарства; надасть можливість для його інноваційного розвитку; з'являться нові можливості для підтримки сільськогосподарських товаровиробників в умовах євроінтеграції; диверсифікації експорту.

Держава відіграє важливу роль у розвитку органічного сільського господарства та ринку органічної продукції шляхом створення національного законодавчо-правового поля. Ринок органічної продукції в Україні вимагає значних інвестицій для подальшого росту. Багато виробників органічної продукції ще не досягли рівня самоокупності або використання своїх прибутків для реінвестування у бізнес, розвиток ринку, зростання компетенції, впровадження технологій та підвищення конкурентоспроможності з метою організації виробничо-збутових ланцюгів та підвищення рівня продажу органічної продукції. Умовою подальшого розвитку ринку органічної продукції в Україні є існуючі організаційно-правові інституції цього ринку, які в своїй основі ґрунтуються на відтворенні родючості ґрунтів та збереженні навколишнього середовища, розвитку сільських територій та підвищенні рівня життя сільського населення, підвищенні ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва, забезпеченні споживчого ринку здоровою якісною продукцією, нарощуванні експортного потенціалу держави, поліпшенні іміджу України як виробника та експортера високоякісної здорової органічної продукції, забезпеченні продовольчої безпеки в Україні.

Список використаних джерел

1. Шкуратов О.І., Чудовська В.А. , Вдовиченко А.В. Органічне сільське господарство: еколого-економічні імперативи розвитку: монографія. Київ: ДІА, 2015. 248 с.

2. Экологические проблемы, связанные с интенсивным сельскохозяйственным производством (продукция животноводства и растениеводства) / Серия обучающих пособий «RUDECO Переподготовка кадров в сфере развития сельских территорий и экологии». Москва, 2012. 166 с.

3. Воронкова О.Ю. Стратегия развития органически ориентированного регионального агропромышленного производства: монография. Барнаул: Азбука, 2014. 146 с.

4. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2016: / Дослідний інститут органічного сільського господарства (FiBL, Швейцарія). URL: http//www.fibl.org.

5. Соколова Ж.Е. Теория и практика развития мирового рынка продукции органического сельского хозяйства: монография. Москва : ИП Насирддинова В.В., 2012. 443 с.

6. Organic in Europe. Prospects and Developments (2014). URL: http://www.organic-europe.net/

7. Бабаджанов Д.Д. Организационно-экономические основы формирования и развития органического сектора сельского хозяйства Таджикистана: дис. … доктора экон. наук : 08.00.05. Худжанд, 2010. 253 с.

8. Полушкина Т.М., Акимова Ю.А. Зарубежный опыт государственного регулирования и развития органического сельского хозяйства. *Экономика и социум*. 2015. № 3-2 (16). С. 597-605.

9. Чудовська В.А., Шкуратов О.І. , Кипоренко В.В. Еколого-економічний механізм розвитку органічного сільського господарства: теорія і практика: монографія. Київ : ТОВ "ДІА", 2016. 332 с.

Статтю отримано: 28.02.2017 / Рецензування 21.03.2017 / Прийнято до друку: 3.04.2017

Andrii Vdovychenko
Ph.D. (Agricultural Sciences), Director
DP DG "Skvyrske", Institute of Agroecology and Nature NAAS of Ukraine
Kyiv, Ukraine
E-mail: a.vdovychenko@gmail.com

GOVERNMENTAL REGULATION OF THE MARKET FOR ORGANIC FARMING PRODUCTION

Abstract

Introduction. *The issue of state regulation of production of organic agriculture is very important and should be solved on the basis of the triune relationship management system basic elements – economic policy of the state, environmental development strategy, legal and regulatory base.*

Methods. *The general theoretical methods of scientific knowledge the provisions for improving the system of state regulation of organic agriculture products are used during the study; monographic (study of scientific publications, regulatory documents); abstract and logical (theoretical generalizations and drawing conclusions).*

Results. *The necessity of state regulation and support of the domestic market for organic products is substantiated. The ways of improving state regulation of organic agriculture production with the requirements of the EU are determined. A systematic approach to the analysis of the regulation, which gives the possibility of objective evaluation of its effectiveness, is proposed.*

Discussion. *Supporting the development of the domestic market of organic products, will allow to improve quality of organic agriculture that is consumed; ensure sustainable agriculture; will enable the expansion of innovative development; will contribute to the emergence of new opportunities in the context of European integration; diversification of exports.*

Keywords: *organic agriculture, market, organic products, government regulation system.*

References

1. Shkuratov, O., Chudovska, V., & Vdovychenko, A. (2015). *Organichne sil's'ke gospodarstvo: ekologo-ekonomichni imperatyvy rozvytku* [Organic farming: ecological and economic imperatives of development]. Kyiv, Ukraine: DIA.

2. *Ekologicheskie problemy, sviazanye s intensivnym sel'skohoziaistvennym proizvodstvom (produktsiia jivotnovodstva i rastenivodstva).* (2012). [Environmental problems associated with intensive agricultural production (livestock and crop production]. Moskva, Russia.

3. Voronkova, O. (2014). *Strategiia razvitiia organicheski orientirovanogo regional'nogo agropromyshlenogo proizvodstva* [Development strategy of organically oriented regional agro-industrial production]. Barnaul, Russia: Azbuka.

4. The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2016 (2016). Doslidnyi instytut organichnogo sil'skogo gospodarstva (FiBL). Retrieved from http//www.fibl.org. [in Shv].

5. Sokolova, J. (2012). *Teoriia i praktika razvitiia mirovogo rynka produkstii organicheskogo sel'skogo hozaistva* [Theory and practice of development of the world market of products of organic agriculture]. Moskow, Russia: IP Nasirddinova V.

6. Organic in Europe. Prospects and Developments. (2014). Retrieved from http://www.organic-europe.net/

7. Babadjanov, D. (2010). *Organizatsionno-ekonomicheskie osnovy formirovaniia i razvitiia organicheskogo sektora sel'skogo hoziaistva Tadjykistana* [Organizational and economic foundations of the formation and development of the organic sector of agriculture in Tajikistan]. (Unpublished doctoral dissertation). Hudjand, 253.

8. Polushkina, T., & Akimova, Yu. (2015). Zarubejnyi opyt gosudarstvennogo regulirovaniia i razvitia organicheskogo sel'skogo hoziaistva [Foreign experience of state regulation and development of organic agriculture]. *Ekonomika i sotsium, 3-2(16),* 597−605.

9. Chudovska, V., Shkuratov, O.. & Kyporenko, V. (2016). *Ekologo-ekonomichnyi mehanizm rozvytku organichnogo sil'skogo gospodarstva: teoriia i praktyka* [Ecological and economic mechanism of development of organic agriculture: theory and practice]. Kyiv, Ukraine: TOV "DIA".

Received: 02.28.2017 / Review 03.21.2017 / Accepted 04.3.2017

УДК 332.3; 001.8
JEL Classification B 49, Q 15

Сидорук Борис
к.е.н., с.н.с., докторант
ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН
м. Київ, Україна
E-mail: b_sidoruk@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНКИ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ

Анотація

Вступ. *Дослідження економічної ефективності сільськогосподарського землекористування має визначальне значення в теорії і практиці ведення сільськогосподарської діяльності.*

Для прийняття ефективних управлінських рішень, що стосуються раціонального та збалансованого сільськогосподарського землекористування, особлива увага має приділятися формуванню системи комплексної оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі.

Методи. *Дослідження проводилися шляхом використання діалектичного методу пізнання дії економічних законів і системного підходу до вивчення економічних явищ і процесів, монографічного, індукції та дедукції – для формування системи показників оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування та їх групування за критеріями відбору; абстрактно-логічного методу – при здійсненні теоретичних узагальнень та формулювання висновків.*

Результати. *Досліджено можливості застосування сучасних методологічних підходів до оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрному виробництві. Автором систематизовано показники в системі оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування за критеріями відбору. Запропоновано етапи оцінки економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу за допомогою інтегрального показника.*

Перспективи. *Для прийняття ефективних господарських рішень в сфері сільськогосподарського землекористування важливим є формування і оцінювання комплексних інтегральних показників. В подальших дослідженнях слід акцентувати увагу на поєднанні механізмів оцінювання економічних ефектів із еколого-соціальною ефективністю використання земельно-ресурсного потенціалу в сфері сільськогосподарського виробництва.*

Ключові слова*: аграрне виробництво, економічна ефективність, земельно-ресурсний потенціал, комплексна оцінка, методологічні підходи, показники.*

Вступ.

Реформи проведені в Україні в 90-х роках XX ст. спричинили значний спад обсягів сільськогосподарського виробництва, падіння ефективності використання земель сільськогосподарського призначення, зниження їх родючості, порушення науково обґрунтованих систем землеробства тощо. Однією з ключових умов для досягнення зростання обсягів виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції є підвищення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу.

Тому, питання підвищення ефективності сільськогосподарського землекористування та формування передумов сталого відтворення земельних ресурсів сьогодні набувають особливої актуальності. Дослідження економічної ефективності сільськогосподарського землекористування має визначальне значення в теорії і практиці ведення сільськогосподарської діяльності.

Для прийняття ефективних управлінських рішень, що стосуються раціонального та збалансованого сільськогосподарського землекористування, особлива увага має приділятися формуванню системи комплексної оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Численні дослідження, присвячені проблемі оцінки ефективності сільськогосподарського землекористування, показують, що дане питання є досить складним і багатогранним.

Дослідженню економічних питань сільськогосподарського землекористування та використання земельно-ресурсного потенціалу присвячені праці таких вітчизняних та зарубіжних науковців: Балацького О.Ф., Барановського В.А., Бриндзі З.Ф., Гофмана К. Г., Канторовича В.С., Мартина А.Г., Мельника П.П., Месель-Веселяка В.Я., Нємчинова В.С., Нєкрасова В.С., Мельника Л.Г., Мінца А.А., Реймерса М.Ф., Струміліна С.Г., Третяка А.М., Федоренка М.П., Хвесика М.А. та ін. Проблемам розробки методики дослідження ефективного використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарські галузі присвячені наукові праці таких вчених, як: Андрійчука В.Г., Борщевського П.П., Гнатковича О.Д., Горлачука В.В., Гуторова О.І., Данилишина Б.М., Добряка Д.С., Дорогунцова С.І., Зось-Кіора М.В., Корчинської О.А., Новаковського Л.Я., Саблука П.Т., Сохнича А.Я., Ступеня М.Г., Трегобчука В.М., Третяка А.М., Федорова М.М. та інших.

Проте, існує низка дискусійних питань, що стосуються насамперед удосконалення методики дослідження економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в сільському господарстві в умовах розвитку сучасної системи господарювання.

Мета.

Метою роботи є поглиблення теоретико-методологічних аспектів оцінки економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі основні завдання:

- дослідити можливості застосування сучасних методологічних підходів до оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрному виробництві;
- систематизувати показники в системі оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування за критеріями відбору;
- запропонувати етапи оцінки економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу за допомогою інтегрального показника.

Методологія дослідження.

Дослідження проводилися шляхом використання діалектичного методу пізнання дії економічних законів і системного підходу до вивчення економічних явищ і процесів, що передбачає досягнення максимізації економічної вигоди в процесі сільськогосподарського землекористування; монографічного – під час опрацювання наукових публікацій з питань проведення оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу; індукції та дедукції – для формування системи показників оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування та їх групування за критеріями відбору; абстрактно-логічного методу – при здійсненні теоретичних узагальнень та формулювання висновків.

Результати.

Дефініція «ефективність» походить від терміну «ефект», що в перекладі латинського «effectus» означає виконання, результат причини чи дії. Тому, поняття «ефективність» (від лат. «efficientia») можна трактувати як результативність певного проекту, процесу, яким вимірюється відношення між одержаним результатом і використаними при цьому ресурсами [6, с. 102].

Таким чином, вона свідчить не лише про приріст обсягів виробництва, а й про те, якою ціною, якими витратами ресурсів досягається цей приріст, тобто свідчить про якість економічного зростання [3, с. 128]. Тому, ефективність найчастіше визначається відносними характеристиками, які розраховуються на основі двох груп показників: результату (ефекту) і витрат на його досягнення.

Різноманітність ефектів, створюваних у процесі продуктивного використання виробничих ресурсів, породжує різноплановість оцінки ефективності виробничої діяльності та відповідно використання ресурсного потенціалу.

Ступінь ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу аграрної галузі, суб'єктів господарювання або сільських територій багато в чому залежить від обґрунтованості використання відповідних систем показників та методик проведення оцінки. Об'єктивна інформація про кількісну та якісну оцінку ефективності використання ресурсного потенціалу дозволяє адекватно управляти ним на всіх стадіях його формування, відновлення, та застосування у виробництві.

На різних етапах розвитку економіки землекористування та оцінки ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу використовуються різні методи дослідження. У зв'язку з цим виникають складні метеодологічні й методичні питання економічного їх обґрунтування.

Загальнометодологічні проблеми у сфері вивчення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу групуються навколо низки питань, які пов'язують між собою всі його елементи:

1) вивчення еколого-економічних відносин у галузі використання названого потенціалу, аналіз досягнутих меж його використання;

2) виявлення можливостей оптимізації його використання;

3) обгрунтування перспектив щодо їх реалізації.

Загалом, методологічною основою дослідження ефективності землекористування є діалектичний метод пізнання, який дозволяє оцінити дію економічних законів в напрямку встановлення тенденцій та закономірностей розвитку суспільних явищ і процесів, дати аналіз існуючого стану функціонування господарських механізмів і шляхи їх вдосконалення, розробити та уточнити систему економічних категорій, які уточнюють ті чи інші поняття в галузі використання земельно-ресурсного потенціалу. При цьому, формується система показників та різні варіанти оцінки ефективності землекористування.

В процесі оцінювання варто враховувати і те, що окремий елемент природного середовища не може використовуватися ізольовано від інших, оскільки сільськогосподарські землекористувачі використовують у своїй діяльності не окремі ресурси, а весь природний ландшафтний комплекс.

Тому оцінка ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу окремого ландшафту повинна являти собою не оцінку ефективностей використання окремих його компонентів, а розглядати їх як єдине ціле в рамках використання у процесі виробництва. В даному випадку для дослідження процесів використання земельно-ресурсного потенціалу важливим є застосування системного підходу, який передбачає розгляд даної економічної категорії як системи, тобто сукупності взаємопов'язаних елементів (характеристик потенціалу), яка має вхід, вихід і прямо та опосередковано пов'язана із зовнішнім середовищем [8].

З позиції сучасної теорії бізнес-систем, потенціал має розглядатись як елемент системи більш високого порядку, спроможний виконувати в ній певний перелік визначених функцій, що призводить до задоволення певних потреб і появи комерційного ефекту [5].

Розрахована таким чином ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу матиме, насамперед, практичне значення, оскільки відбиватиме результативність використання потенціалу в межах господарської діяльності і її вплив на якість навколишнього середовища.

Реалізація системного підходу до дослідження земельно-ресурсного потенціалу є неможливою без застосування комплексного підходу, який передбачає всебічне врахування всіх елементів економічної системи в процесі реалізації потенціалу земель сільськогосподарського призначення.

Таким чином, оцінка економічної ефективності сільськогосподарської діяльності ґрунтується на комплексному підході до визначення її кінцевих результатів з урахуванням залучених ресурсів та ступеня їх використання [4, с. 159]. Отже, ефективність виробництва найтіснішим чином пов'язана саме з результативністю використання виробничих ресурсів.

Комплексний підхід вимагає застосування «принципу діаманту» до реалізації поставлених завдань, що полягає в дослідженні різних граней економічного розвитку земельно-ресурсного потенціалу з різних точок зору та концептуальних зрізів розвитку аграрної галузі і сільських територій, загалом. Так, дослідження модернізації аграрної галузі обов'язково має враховувати компоненти природного середовища, екологічні аспекти розвитку, можливості соціального розвитку сільських територій, оскільки економічна складова загальносистемного розвитку земельно-ресурсного потенціалу лише в поєднанні з іншими видами його розвитку спроможна забезпечити збалансованість землекористування.

Оцінка економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу повинна базуватися на синергетичному підході до дослідження природно-господарських систем.

Синергійний підхід до дослідження технологій використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі передбачає вивчення всіх аспектів сільськогосподарського землекористування крізь призму закону синергії, за яким «будь-яка система має такий набір ресурсів, за якого її потенціал завжди буде або значно більшим від простої суми потенціалів ресурсів, що до неї входять, або істотно меншим» [7, с. 82]. Синергізм є своєрідним критерієм правильності вектору наукового пошуку.

Дослідження економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу має базуватись на застосуванні інноваційного та ієрархічного підходів з метою профілактики ризиків модернізації сільськогосподарської галузі і стереотипних уявлень, що склалися щодо розвитку системи землекористування.

Регіонально-цілісний підхід в системі оцінки землекористування дає змогу показати взаємозалежність економічної та соціальної систем, їх нерозривну єдність з природним довкіллям, рівновага відносин з яким формує засади екологічної безпеки та сталого розвитку системи використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі.

Гуманістичний підхід, що орієнтований на людину та лежить в основі вироблення шляхів модернізації природно-господарських систем і забезпечення економічного розвитку, має бути визначальним при організації систем землекористування. Цей підхід обумовлює необхідність дослідження напрямків модернізації економічних інструментів соціального розвитку системи використання земельно-ресурсного потенціалу в інтересах різних соціальних груп. Гуманістичний підхід тісно пов'язаний з організаційним, за яким людина є центральним елементом будь-якої організації, що обумовлює її формування та визначає місію функціонування й розвитку.

Застосування наведених підходів в процесі дослідження економічної ефективності землекористування має базуватися на певних філософських загальнонаукових та специфічних основах пізнання, серед яких варто виділити принципи:

– реалістичності – досліджується не ідеально-абстрактна неіснуюча модель землекористування, а змодельована система, параметри якої відповідають існуючим реаліям економічного розвитку в Україні;

– екологізації – формування системи землекористування має враховувати особливості функціонування природних екосистем, з метою недопущення погіршення земельних угідь та навколишнього природного середовища для теперішніх і майбутніх поколінь

– детермінізму – проблеми, які виникають у сфері використання земельно-ресурсного потенціалу, зумовлені низкою чинників, які потрібно виявити і дослідити та на підставі отриманих результатів розробити шляхи уникнення чи зменшення їх негативного впливу;

– поступовості та повноти – потрібно послідовно досліджувати систему землекористування в аграрній галузі, враховуючи кожен з її елементів, аналізуючи їх розвиток та взаємозв'язки між ними;

– розвитку – дослідження напрямів сільськогосподарського землекористування має базуватися не на констатації статичного результату реалізації управлінських рішень, а на вивченні всього процесу використання сільськогосподарських угідь впродовж певного часу;

– історизму – необхідне дослідження історичного досвіду землекористування, що в

перспективі дасть змогу вибрати оптимальні рішення в сфері покращення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі;

– інноваційності – наукові розробки та їх використання в сільськогосподарському виробництві дають змогу істотно покращити економічну ефективність процесів землекористування;

– регіоналізації – необхідне дослідження процесів землекористування з врахуванням місцевих природно-кліматичних умов і формування певних господарсько-територіальних комплексів.

Для реалізації зазначених принципів необхідне використання комплексу загальнонаукових та спеціальних методів пізнання [1, с. 162-163].

Серед загальнонаукових методів доцільним є застосування методів системного аналізу, порівняльного аналізу, синтезу, абстрагування, індукції та дедукції, моделювання тощо. Комплекс спеціальних методів пізнання, які варто використати в процесі дослідження ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу, має базуватися на таких групах методів: економіко-математичні, статистичні, економіко-географічні, експертні та ін.

Таким чином, логіка дослідження ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі повинна складатися з таких етапів:

1) теоретико-методологічний, що передбачає пізнання сутності ефективності землекористування на науково-гносеологічному рівні, формування методології та методики її дослідження;

2) емпіричний, що включає оцінку існуючого стану землекористування, його ефективності; визначення чинників, тенденцій та проблем в галузі сільськогосподарського використання земельно-ресурсного потенціалу;

3) конструктивний, що передбачає розроблення концептуальних засад та практичних рекомендацій щодо вдосконалення системи землекористування та покращення її ефективності на різних рівнях управління.

Категорія ефективності характеризується за допомогою сукупності показників, які відображають кількісну визначеність виробничого процесу, та критеріїв, що є якісною стороною характеристики результативності процесу виробництва.

Розглянувши різні методики розрахунку ефективності сільськогосподарського землекористування нами систематизовано економічні показники, що застосовуються для оцінювання ефективності використання та управління земельними ресурсами в сільськогосподарській галузі за рядом критеріїв відбору (рис. 1).

Встановлено, що на ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу впливають ряд зовнішніх факторів, які варто систематизувати наступним чином:

— організаційно-територіальні, які включають планування і розподіл земельного фонду, застосування оптимальної структури посівних площ і системи сівозмін, заходів щодо підвищення продуктивності природних угідь шляхом формування сінокосів та пасовищ тощо;

— техніко-технологічні, що відображають якісний склад технічних засобів, які використовують для обробітку землі і технологічні аспекти виробництва;

— інноваційні, що характеризують питому вагу інтенсивних технологій та інноваційних розробок у загальному обсязі агротехнічних прийомів, які застосовуються в землекористуванні та продукції, що випускається;

— інвестиційні, що передбачають використання інвестиційних механізмів з метою стимулювання ефективного землекористування;

— меліоративні, які включають проведення поліпшувальних заходів з метою відтворення якісних показників сільськогосподарських угідь;

— хіміко-біологічні, що стосуються покращення результатів аграрної діяльності завдяки використанню хімічних та біологічних препаратів при вирощуванні сільськогосподарських культур;

— соціальні, що передбачають підвищення кваліфікації працівників сільськогосподарських підприємств, формування належної інфраструктури на селі;

— екологічні, які дозволяють покращити економічну ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу внаслідок формування збалансованого механізму природокористування за умови одночасного збереження природного середовища і відтворення родючості ґрунтів.

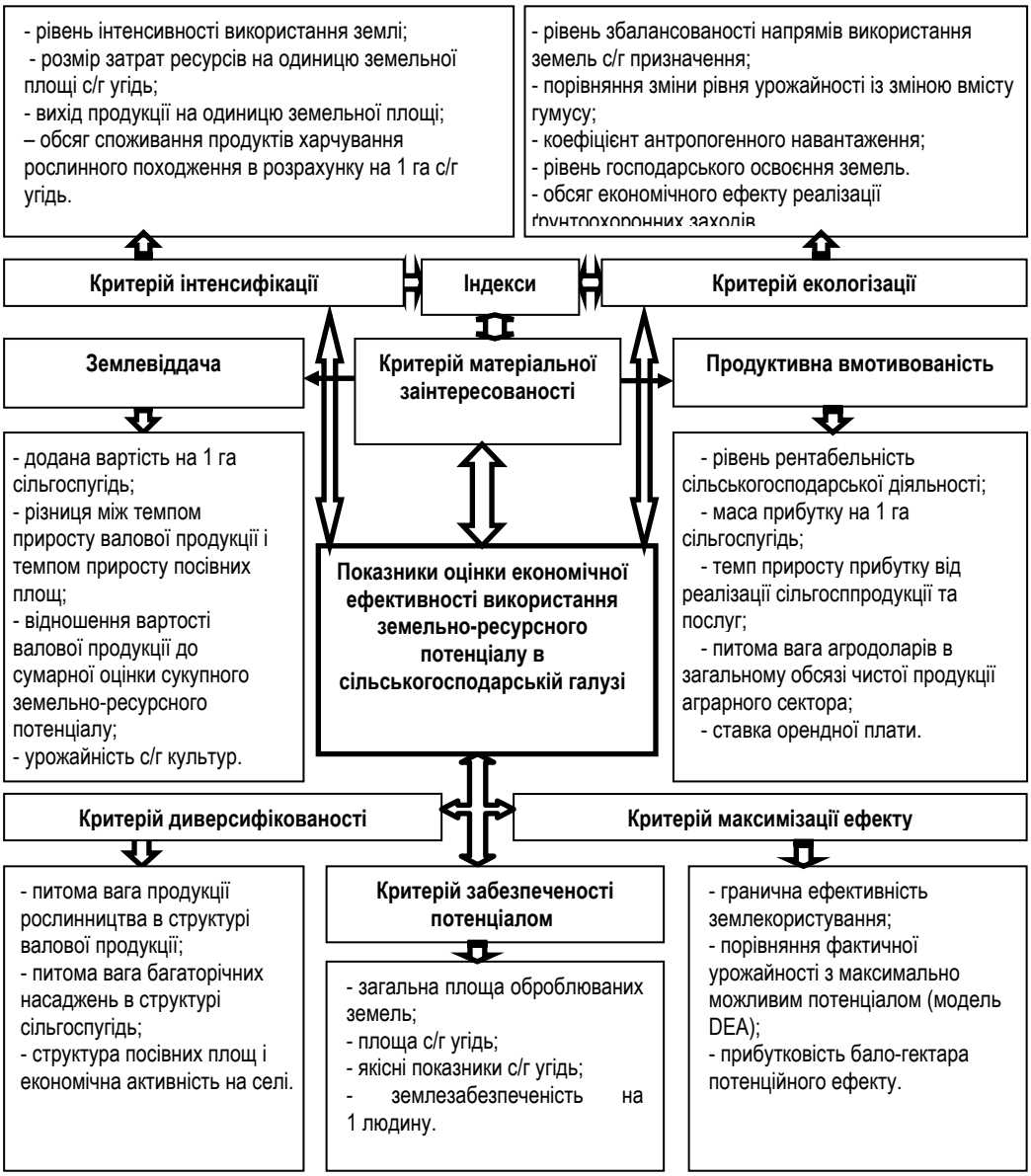

Рис. 1. Групування показників в системі оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування за критеріями відбору*

**Джерело: розроблено автором*

Таким чином, можна стверджувати, що результативність діяльності аграрних підприємств та господарств населення визначають ряд факторів, які характеризуються різним ступенем впливу на ефективність використання наявних земельних ресурсів, а саме: ступінь використання сільськогосподарських угідь аграрними корпораціями та холдингами, які з високим рівнем інтенсивності використовують ґрунтово-ресурсний потенціал; забезпеченість території придатними до використання сільськогосподарськими угіддями в розрахунку до загальної площі земельного фонду; обсяги інвестування у розвиток аграрної сфери, які залежать від інвестиційного клімату в Україні; історичні традиції та схильність населення, яке проживає на сільських територіях, до ведення сільськогосподарського виробництва; розвиток сільських територій та інфраструктури на селі тощо [10].

Спосіб об'єднання окремих показників визначає алгоритм обчислення інтегрального показника ефективності землекористування [2, с. 29]. На наш погляд, комплексна оцінка економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу має охоплювати ряд етапів, які зазначені на наступному рисунку (рис. 2).

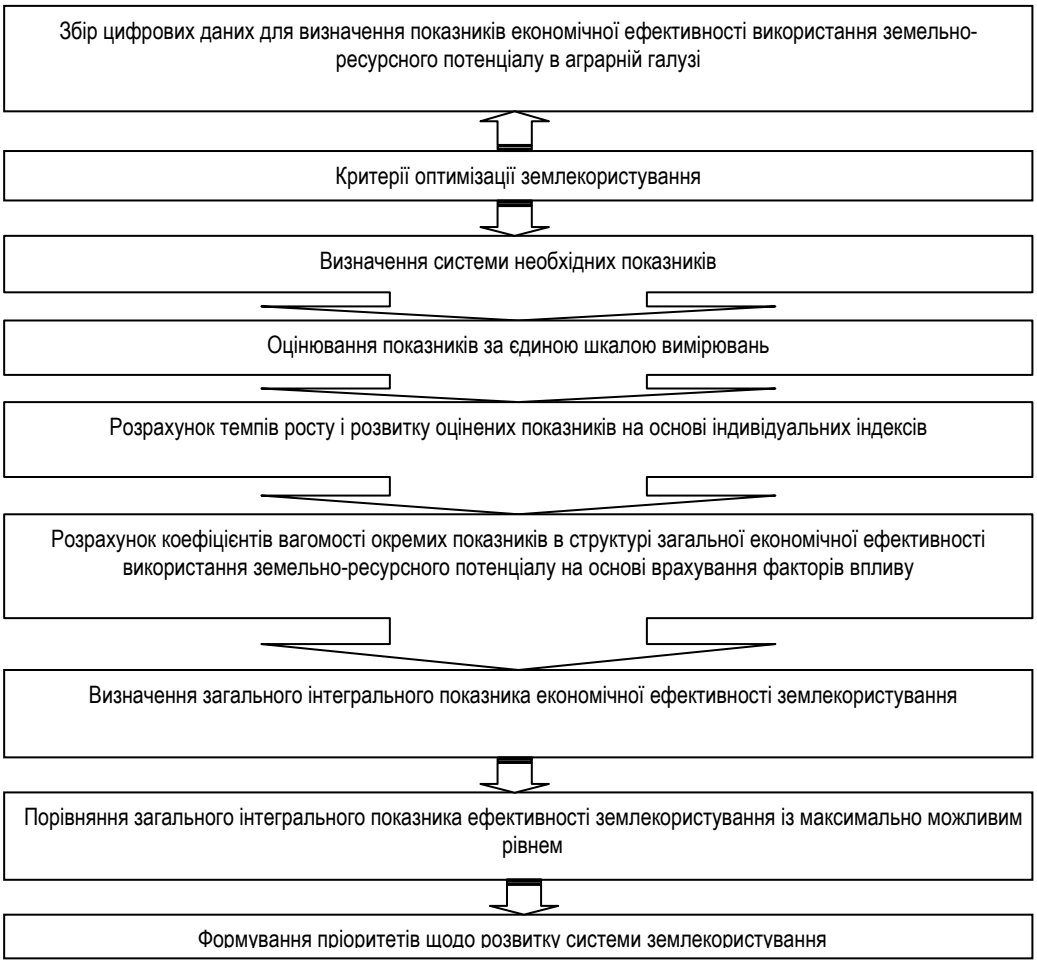

Рис. 2. Етапи оцінки економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу за допомогою інтегрального показника*

**Джерело: розробка автора.*

Отже, інтегральний підхід до оцінки землекористування повинен передбачати отримання інтегрального ефекту в сукупному ланцюгу виробництва та використання продукції; врахування факторів, що можуть мінімізувати негативний вплив на навколишнє середовище; формування мотиваційних інструментів в галузі оптимізації природокористування з огляду на особливості суб'єкта господарювання; отримання максимальної соціо-еколого-економічної ефективності з мінімальними відхиленням від екологічних норм та нормативів, які використовуються для вирішення поставлених завдань [9].

Висновки і перспективи.

Проведене дослідження особливостей оцінювання економічної ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в сільськогосподарській галузі свідчить про використання широкого спектру методологічних підходів в даному процесі. Важливу роль в системі оцінки економічної ефективності сільськогосподарського землекористування відіграє визначення оптимальних показників і їх групування за рядом критеріїв відбору.

Враховуючи необхідність дослідження великої кількості різнопланових показників в процесі визначення ефективності використання земельно-ресурсного потенціалу в аграрній галузі, важливим є формування і оцінювання комплексних інтегральних показників для прийняття ефективних господарських рішень в сфері сільськогосподарського землекористування. В подальших дослідженнях слід акцентувати увагу на поєднанні механізмів оцінювання економічних ефектів із еколого-соціальною ефективністю використання земельно-ресурсного потенціалу в сфері сільськогосподарського виробництва.

Список використаних джерел

1. Белуха Н.Т. Основы научных исследований в экономике. Київ: Вища школа, 1985. 215 с.

2. Гуторов О.І., Шарко І.О. Оцінка земель і ресурсного потенціалу в сільському господарстві: теоретичні та практичні підходи : монографія. Харків : ХНАУ; Вид-во «Точка», 2012. 255 с.

3. Руснак П.П., Жебека В.В., Рудий М.М., Чалий А.А. Економіка сільського господарства ; ред. П.П. Руснак. Київ: Урожай, 1998. 320 с.

4. Здоровцов О.І., Касьянов Л.І., Мацибора В.І., Шиян В.Й. Економіка сільського господарства: підручник ; за ред. О.І. Здоровцова, В. І. Мацибори. Київ : УСГА, 1993. 320 с.

5. Ефремов В.С. Стратегическое планирование в бизнес-системах. Москва : Финпресс, 2001. 238 с.

6. Лазеба Є.С. Шляхи забезпечення ефективного використання земель у сільськогосподарському виробництві. Економіка АПК. 2014. № 8. С. 101-107.

7. Монастирський Г.Л. Теорія організації: навч. посібник. Київ: Знання, 2008. 319 с.

8. Райзберг Б.А., Фатхудинов Р.А. Управление экономикой : учебник. Москва : ЗАО «Бизнес – школа», «Интел – Синтез», 1999. 784 с.

9. Социально-экономический потенциал региона ; под. общ. ред. О.Ф. Балацкого. Сумы : Университетская книга, 2010. 364 с.

10. Трофименко Н.В. Стан та ефективність використання сільськогосподарських земель землевласниками та землекористувачами. *Вісник ЖНАЕУ*. № 2 (51), т. 2. 2015. С. 12–20.

Статтю отримано: 25.04.2017 / Рецензування 15.05.2017 / Прийнято до друку: 24.05.2017

Borys Sydoruk
Ph.D. (in Economics), Senior Research Fellow, Doctoral Candidate,
NSC «Institute of Agrarian Economics» of NAAS
Kyiv, Ukraine
E-mail: b_sidoruk@ukr.net

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ESTIMATION OF ECONOMIC EFFICIENCY OF AGRICULTURAL LAND USE

Abstract

Introduction. *The study of the economic efficiency of agricultural land use is crucial in the theory and practice of agricultural activity.*

Particular attention should be paid to the development of a comprehensive system for assessing the efficiency of land-resource potential use in the agrarian sector in order to make effective management decisions regarding rational and balanced agricultural land use.

Methods. *Research conducted by use of the dialectical method of knowledge of the economic laws and systematic approach to the study of economic phenomena and processes, monographic, induction and deduction – to form a system of indicators to measure economic efficiency of agricultural land use and their selection criteria for grouping; abstract and logical method – in the implementation of theoretical generalizations and formulation of conclusions.*

Results. *Possibilities of application of modern methodological approaches to the estimation of efficiency of use of land-resource potential in agrarian production are investigated. The indicators in the system of assessing the economic efficiency of agricultural land use by selection criteria are systematized by the author. The stages of estimation of economic efficiency of use of land-resource potential with the help of integral indicator are offered.*

Discussion. *The formation and evaluation of integrated indicators is important for the adoption of effective economic decisions in the field of agricultural land use. Attention should be paid to the combination of mechanisms for assessing economic effects with the ecological and social efficiency of the use of land-resource potential in the field of agricultural production in further researches.*

Keywords*: agrarian production, economic efficiency, land resource potential, integrated assessment, methodological approaches, indicators.*

References

1. Belukha, N.T. (1985). *Osnovy nauchnykh issledovaniy v ekonomike* [Fundamentals of scientific research in economics]. Kyiv, Ukraine : Vyshcha shkola.

2. Hutorov, O.I., & Sharko, I.O. (2012). *Otsinka zemel i resursnoho potentsialu v silskomu hospodarstvi: teoretychni ta praktychni pidkhody : monohrafiia* [Land and resource potential assessment in agriculture: theoretical and practical approaches: monograph]. Kharkiv, Ukraine: KhNAU; Vydavnytstvo «Tochka».

3. Rusnak, P.P., Zhebeka, V.V., Rudyi, M.M., & Chalyi, A.A. (1998). *Ekonomika silskoho hospodarstva* [Economics of agriculture]. Kyiv, Ukraine: Urozhai.

4. Zdorovtsov, O.I., Kasianov, L.I., Matsybora, V.I., & Shyian, V.I. (1993). *Ekonomika silskoho hospodarstva: pidruchnyk* [Economics of agriculture: textbook]. Kyiv, Ukraine: USHA.

5. Yefremov, V.S. (2001). *Strategicheskoye planirovaniye v biznes-sistemakh* [Strategic planning in business systems]. Moscow, Russia: Finpress.

6. Lazeba, Ie.S. (2014). Shliakhy zabezpechennia efektyvnoho vykorystannia zemel u silskohospodarskomu vyrobnytstvi [Ways to ensure the effective use of land in agricultural production]. *Economy of agroindustrial complex, 8,* 101–107.

7. Monastyrskyi, H.L. (2008). *Teoriia orhanizatsii: navchalnyi posibnyk* [Organization theory: tutorial]. Kyiv, Ukraine : Znannia.

8. Rayzberg, B.A., & Fatkhudinov, R.A. (1999). *Upravleniye ekonomikoy : [uchebnik]* [Economics management: [tutorial]]. Moscow, Russia: CJSC Business-School, Intel-Sintez.

9. Balatskiy, O.F. (Ed.). (2010). *Sotsial'no-ekonomicheskiy potentsial regiona [Socio-economic potential of the region]*. Sumy, Ukraine : Universitetskaya kniga.

10. Trofymenko, N.V. (2015). Ctan ta efektyvnist vykorystannia silskohospodarskykh zemel zemlevlasnykamy ta zemlekorystuvachamy [The level and efficiency of using agricultural land by landowners and land users]. *Bulletin of ZNAEU,2 (51), 2,* 12–20.

Received: 04.25.2017 / Review 05.15.2017 / Accepted 05.24.2017

УДК 339.13 : 711.455
JEL Classification F5

Ступень Назар
к.е.н., доцент, доцент кафедри землевпорядкування та кадастру
Сумський національний аграрний університет,
м. Суми, Україна
E-mail: nazstupen@gmail.com

АНАЛІЗ РИНКУ САНАТОРНО-КУРОРТНИХ ПОСЛУГ В СИСТЕМІ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація

Вступ. *В світі ринок санаторно-курортних послуг в системі туристично-рекреаційної діяльності представлений широким спектром послуг, що обумовлено постійною потребою в них. Ринок санаторно-курортних послуг є важливим для економічного розвитку туристично-рекреаційної сфери. Важливою умовою для успішного функціонування санаторно-курортних підприємств є впровадження сучасних ринкових елементів і механізмів, які б сприяли розробленню та реалізації нових наукових технологій у сфері рекреації.*

Методи. *Використані економіко-статистичні методи аналізу сучасного стану ринку санаторно-курортних послуг в системі туристично-рекреаційної діяльності; монографічний – для опрацювання наукових публікацій, нормативних документів, статистичних даних; абстрактно-логічний – для теоретичного узагальнення та формулювання висновків.*

Результати. *Проаналізовано сучасний стан ринку санаторно-курортних послуг в системі туристично-рекреаційної діяльності. Систематизовано фактори, що визначають кількісні та якісні особливості попиту на світовому ринку санаторно-курортних послуг в системі туристично-рекреаційної діяльності. Уточнено структуру, а також класифіковані ринки санаторно-курортних послуг на різних ієрархічних рівнях. Запропоновано інтегральні індекси, що дозволяють забезпечити комплексну оцінку стану світового ринку санаторно-курортних послуг. Визначено позитивні і негативні фактори довгострокового розвитку світового ринку санаторно-курортних послуг в системі туристично-рекреаційної діяльності.*

Перспективи. *Проведення аналізу сучасного стану ринку санаторно-курортних послуг в системі туристично-рекреаційної діяльності дозволить виявити недоліків функціонування санаторно-курортних закладів, що сприятиме не тільки більш повній реалізації санаторно-курортних послуг, а й розробці та впровадженню рекомендацій для покращення їх діяльності в перспективі.*

Ключові слова: *санаторно-курортні послуги, система, туристично-рекреаційна діяльність, ринок, фактори.*

Вступ.

Ринок санаторно-курортних послуг в Україні надає досить широкий, зумовлений зростаючими потребами населення, спектр послуг туристично-рекреаційної галузі. Розвиток ринку санаторно-курортних послуг є необхідною умовою сталого економічного розвитку держави. Сьогодні як в Україні, так і у всьому світі спостерігається стабільна тенденція до підвищення показників розвитку туристично-рекреаційної галузі, а кількість курортно-санаторних закладів невпинно зростає разом з чисельністю рекреантів та туристів. З одного боку, позитивна динаміка свідчить про ефективний розвиток галузі, але насправді розвиток санаторно-курортної сфери спричинив появу великої кількості питань, які потребують негайного вирішення.

Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційної галузі в Україні значно менший її потенціалу. Саме тому наукові дослідження в сфері надання санаторно-курортних послуг в наш час є досить актуальними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження стану ринку санаторно-курортних послуг та функціонування санаторно-курортних закладів проводили такі науковці: Н. Восколович, В. Гуменюк, О. Давидова, А. Краєвська, Т. Несторенко, О. Мороз, Ю. Мігущенко, М. Оборін, Р. Попова та інші. Проблеми розвитку

туристично-рекреаційної діяльності розглянуто у працях таких вітчизняних та зарубіжних науковців, як О. Арбузов, В. Голян, І. Єрко, Л. Кауфман, Н. Коленда, М. Мельнійчук, О. Міщенко, Х. Мюллер, М. Ганич, Л. Черчик, С. Юрченко та багато інших. Однак змінний характер тенденцій на ринку та впливу різноманітних чинників на його розвиток обумовлює необхідність подальшого дослідження даної проблематики.

Мета.

Мета статті полягає в проведенні аналізу сучасного стану ринку санаторно-курортних послуг в системі туристично-рекреаційної діяльності.

Методологія дослідження.

Методологія дослідження полягає у використанні економіко-статистичних методів для аналізу сучасного стану ринку санаторно-курортних послуг в системі туристично-рекреаційної діяльності; монографічного – для опрацювання наукових публікацій, нормативних документів, статистичних даних; абстрактно-логічного – для теоретичного узагальнення та формулювання висновків.

Результати.

На сьогодні однією з ключових проблем сучасності є незадовільний стан здоров'я населення переважної більшості країн світу. Це пов'язано з впливом екологічного чинника, підвищенням рівня стресу і переутомленності, недотриманням здорового раціону харчування та іншими причинами. Незважаючи на позитивну динаміку світової економіки, стан здоров'я громадян багатьох країн, виражений рядом показників, залишається на досить низькому рівні. Згідно з останніми статистичними даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, отриманими в результаті обстеження стану здоров'я населення, в більшості країн і регіонів світу, очікувана тривалість життя нижча прийнятних значень.

В таких умовах у населення різних країн світу виникає необхідність в забезпеченні «превентивних» заходів для підтримки свого здоров'я [1] . Однією з таких заходів є зміна місця постійного проживання, тимчасовий виїзд в інші регіони світу для поповнення фізичних і моральних сил, а також отримання послуг медичного, лікувального, оздоровчого та рекреаційного характеру.

Згідно з оцінками міжнародних спеціалізованих організацій в числі ключових мотивацій туристів виділяються лікування і оздоровлення. Зростання попиту на санаторно-курортні послуги в Україні та світі зумовлено наявністю низки позитивних та негативних чинників: до негативних чинників відносять зростання показників захворюваності в різних країнах світу та погіршення умов життя населення; до позитивних чинників включають популяризацію здорового способу життя, розвиток світової економіки та зростання доходів населення.

Згідно актуальної статистичної інформації, яку надає Всесвітня організація охорони здоров'я, навіть тенденція до збільшення середнього рівня доходів громадян не в змозі гарантувати повної відсутності проблем зі здоров'ям. Отже, питання переміщення населення з метою рекреації, відпочинку, туризму чи інформаційно-культурного збагачення є актуальними для кожного регіону земної кулі.

Системне дослідження ринку санаторно-курортних послуг на міжнародному рівні має здійснюватися в більш широкому інформаційно-аналітичному розрізі – з урахуванням специфіки світового ринку санаторно-курортних послуг в системі туристично-рекреаційної діяльності. Це обумовлено особливостями побудови даного ринку при переході на найвищий ієрархічний рівень аналізу – світового ринкового «санаторно-курортного простору», а також специфікою поведінки споживачів на світовому ринку санаторно-курортних послуг та їх сприйняттям різних континентальних ринків.

Ринок санаторно-курортних послуг в Україні на поточному етапі глобалізації

світогосподарських зв'язків з кожним роком все більше інтегруються в міжнародний ринок санаторно-курортних послуг. Проявляється це, по-перше, «зсередини»: внутрішні споживачі, які мають платоспроможність і не можуть задовольнити свої потреби, перш за все в якісних послугах, високому рівні сервісу, звертаються до закордонних туристичних напрямів.

Таким чином, перед туристично-рекреаційною галуззю України і її санаторно-курортниим сегментом, в тому числі санаторно-курортною індустрією, стоїть завдання продовження інтеграції української туристично-рекреаційної діяльності в світову, переважно на основі збільшення залученості зарубіжних громадян (табл. 1). Виїзний туризм випереджає в'їзний, це не є позитивним для галузі, однак те, що в'їзний туристичний потік за три досліджувані роки перевищує виїзний, вказує на розвиток туристичного бізнесу в Україні. Внаслідок підвищення обізнаності іноземних туристів з Україною, покращення її репутації на міжнародній арені та спрощення умов перетинання кордонів, динаміка потоку в'їзних туристів в Україну щороку зростає.

Таблиця 1

Туристичні потоки в Україні (2014-2016 рр.), осіб*

Роки	Кількість громадян України, які виїжджали за кордон	Кількість іноземних громадян, які відвідали Україну	Кількість туристів, обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України	у тому числі		
				іноземні туристи	туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон	внутрішні туристи
2014	22437671	12711507	2425089	17070	2085273	322746
2015	23141646	12428286	2019576	15159	1647390	357027
2016	24668233	13333096	2549606	35071	2060974	453561

**Джерело: сформовано автором на основі [2]*

Україна має значний потенціал для розвитку санаторно-курортної галузі. Про це свідчать дані про розсташування спеціалізованих курортно-рекреаційних закладів (табл. 2).

Таблиця 2

Територія розташування спеціалізованих санаторно-курортнихзакладів в Україні у 2015 році*

Показник	Усього, од	З них мають місце розташування		
		курорт	територія національного парку	інше
Спеціалізовані засоби розміщування, усього	**1 863**	**529**	**31**	**1 303**
з них				
санаторії	184	92	2	90
дитячі санаторії	111	17	1	93
пансіонати з лікуванням	14	6	-	8
дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри	13	4	-	9
санаторії-профілакторії	79	4	-	75
бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні (включаючи дитячі)	3	-	-	3
будинки відпочинку	12	1	-	11
пансіонати відпочинку	64	10	1	53
бази відпочинку, інші заклади відпочинку (крім турбаз)	1372	395	27	950
оздоровчі заклади 1-2 денного перебування	11	-	-	11

**Джерело: сформовано автором на основі [2]*

Послідовна інтеграція українського ринку санаторно-курортних послуг в світовий ринок санаторно-курортних послуг проявляється в тому, що на сьогоднішній день споживання на національному ринку санаторно-курортних послуг забезпечується також зовнішніми зарубіжними споживачами.

Специфіка простору національного ринку санаторно-курортних послуг в контексті розгляду його ролі в глобалізованому просторі полягає в тому, що, зберігши свою унікальність, національна санаторно-курортна індустрія все ще не змогла повноцінно «ринково розкритися». Принципова історично обумовлена відмінність суб'єктів українського ринку санаторно-курортних послуг від більшої частини зарубіжних полягає в тому, що у вітчизняній санаторно-курортній індустрії акценти робилися спочатку на зміцненні здоров'я, заснованому на науковому підході, а надання рекреаційних послуг або не здійснювалося, або розглядалося як додатковий комерційний напрям. Лише в останні роки ситуація почала змінюватися, проте не досягла прийнятного з точки зору забезпечення конкурентоспроможності рівня.

У зарубіжних же системах туристично-рекреаційної діяльності надання санаторно-курортних послуг не розглядається в якості основної мети функціонування курортів, а позиціонується або як додаткова послуга, або як один із напрямів основної комерційної діяльності. Показовими в цьому плані можна назвати приклади курортів французької Рив'єри, які спочатку були орієнтовані на надання лікувальних та оздоровчих послуг вузької споживчої аудиторії – хворим і старим, але на сучасному етапі трансформувалися у фешенебельні курортно-рекреаційні центри. У числі інших прикладів відомих спа-курортів можна привести центри рекреації Віші і Евіан (Франція), Абано Терме (Італія) тощо.

Подібний підхід до організації курортної справи на зарубіжних ринках зумовлює появу відмінностей і в інших аспектах управління функціонуванням курортних комплексів. Так, основними елементами позиціонування і просування зарубіжних курортів стає не їх лікувально-медична спеціалізація, а рекреаційна спрямованість, про що свідчать комунікаційні посили з акцентом на розкіш, можливість відпочинку і отримання задоволення від нього.

Таким чином, якщо в українських умовах санаторно-курортні послуги мають більш явну лікувально-оздоровчу та медичну спрямованість, то на зарубіжних ринках, в більшості випадків, санаторно-курортна індустрія дуже тісно переплітається, а на думку деяких авторів, «розчиняється» в рекреаційній, утворюючи змішані ринки та істотно ускладнюючи проведення адекватного, побудованого на єдиній методології, аналізу. Використання поняття «міжнародний ринок санаторно-курортних послуг» не може вважатися коректним з точки зору вітчизняної теорії, практики та методології курортної справи. У зв'язку з цим вивчення стану санаторно-курортної галузі на міжнародному рівні має здійснюватися з використанням поняття «ринок санаторно-курортних послуг».

Вивчення міжнародного ринку санаторно-курортних послуг вимагає чіткого понятійного визначення об'єктів аналізу досліджуваної сфери. У зв'язку з цим видається доречним уточнити значення поняття «ринок санаторно-курортних послуг» стосовно до міжнародного рівня його функціонування. На нашу думку, для здійснення туристично-рекреаційної діяльності і надання санаторно-курортних послуг характерні такі специфічні риси:

- санаторно-курортні послуги здійснюються в цілях профілактики, оздоровлення і лікування спеціального контингенту;
- санаторно-курортні послуги надаються спеціально підготовленим кваліфікованим медичним персоналом в спеціалізованих лікувально-профілактичних установах;
- санаторно-курортні послуги надаються на основі використання локалізованих на певній території природно-кліматичних факторів;
- в більшості випадків санаторно-курортні послуги надаються або в рамках державних соціальних програм, або на пільговій основі.

Міжнародна асоціація наукових експертів в галузі туризму трактує поняття «санаторно-

курортні послуги» як поєднання рекреаційних і оздоровчих програм [3]. На нашу думку, під санаторно-курортними послугами, доцільно, розуміти родову категорію, яка виражає спеціалізовану частину туристично-рекреаційної діяльності, що реалізується з використанням окремих елементів туристичної інфраструктури, включаючи такі видові категорії, як медичні, профілактичні, оздоровчі і санаторно-рекреаційний послуги. Основними мотивами поїздок в рамках санаторно-курортних послуг і одночасно їх функціями є діагностична, лікувальна, оздоровча, реабілітаційна, профілактична, рекреаційна.

Бачиться доречним також уточнення поняття «санаторно-курортна діяльність», під якою ми розуміємо сукупність лікувально-оздоровчих, санаторно-курортних, медичних організацій, інституційних структур, матеріальних об'єктів, посередницьких організацій, що функціонують як підсистема туристично-рекреаційної діяльності. На рис. 1 зображено класифікацію видів санаторно-курортних послуг та супутніх кожному виду ринків.

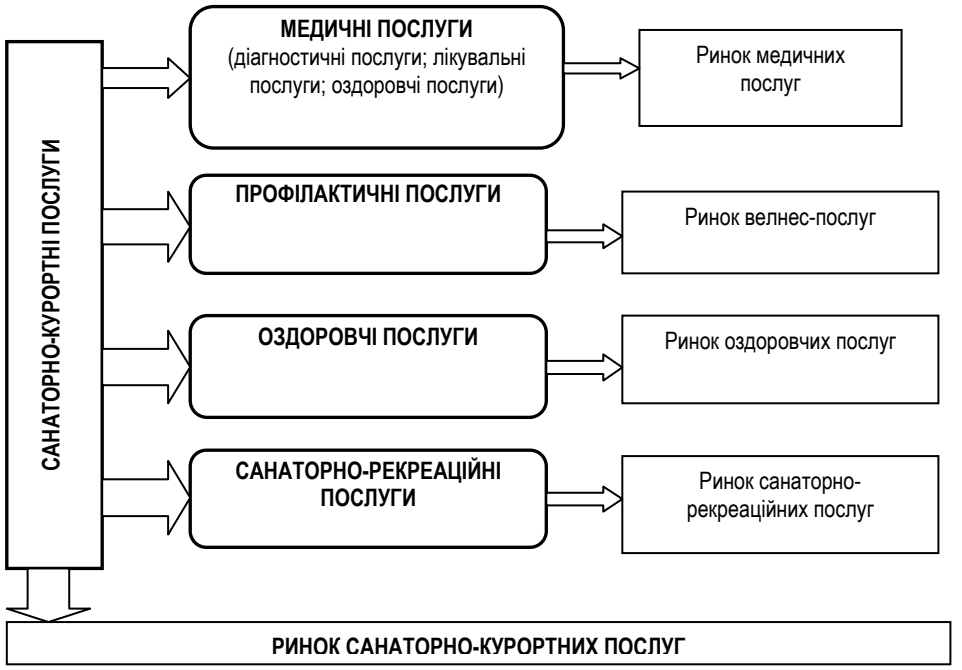

Рис. 1. Класифікація видів санаторно-курортних послуг та супутніх кожному виду ринків*

**Джерело: розроблено автором на основі [4]*

Згідно рис. 1 до санаторно-курортних послуг входять наступні категорії:

– медичні послуги – вид санаторно-курортних послуг, який характеризується виїздом в спеціалізовані медичні установи та проходженням курсу лікування шляхом отримання висококваліфікованої медичної допомоги;

– профілактичні послуги – вид санаторно-курортних послуг, який характризується використанням методів попереджувального оздоровлення (велнес та спа) та передбачає застосування спеціальних технологій, які можна реалізувати виключно у спеціалізованих установах рекреаційно-туристичної та готельної інфраструктури;

– оздоровчі послуги – це найширший та найпопулярніший вид санаторно-курортних послуг, який передбачає організацію спеціалізованими курортними установами відпочинку населення з метою лікування, оздоровлення, реабілітації та профілактики захворювань;

– санаторно-рекреаційний послуги – це вид санаторно-курортних послуг, який передбачає отримання рекреаційних, оздоровчих, профілактичних та реабілітаційних послуг в спеціалізованих закладах рекреації і туризму.

Функції кожного із зазначених видів санаторно-курортних послуг визначають відмінності між цими видами та мотивами споживання тих чи інших видів послуг. Перед тим, як перейти безпосередньо до формування системи оцінки та пошуку перспективних напрямів розвитку ринкусанаторно-курортних послуг, необхідно уточнити саму систему понять. Нами розроблено систему термінів, яка використовуються на кожному з рівнів управління розвитком ринку санаторно-курортних послуг (табл. 3). Окрім цього, представлена система понять призначена визначити більш чіткі межі внутрішніх та зовнішніх ринків [5]. Саме тому ця система в нашому дослідженні представлена на двох ієрархічних рівнях:

– світовий рівень, в свою чергу, поділяється на: міжнародний ринок санаторно-курортних послуг; континентальні та субконтинентальні ринки санаторно-курортних послуг;

– національний рівень включає в себе такі підрівні: національний ринок санаторно-курортних послуг; ринок суб'єктів господарювання, які надають санаторно-курортні послуги, локальний ринок.

Отже, на нашу думку, ринок санаторно-курортних послуг виступає в ролі елемента світового ринку туристичних послуг та включає в себе ринки медичних, профілактичних, оздоровчих і лікувально-рекреаційних послуг різних рівнів (від континентальних до національних), а також систему соціально-економічних відносин, які виникають в процесі виробництва та споживання послуг санаторно-курортної галузі з метою відновлення рівня життєдіяльності населення, його функцій та забезпечення профілактики і лікування захворювань.

Таблиця 3

Визначення системи об'єктів спостереження дослідження*

Обєкт спостереження	Характеристика	Приклади
І рівень – міжнародний		
Світовий (міжнародний) ринок санаторно-курортних послуг	Представлений безліччю всіх національних ринків санаторно-курортних послуг в світі	Узагальнююче поняття
Континентальні ринки санаторно-курортних послуг як сегмент світового ринку санаторно-курортних послуг за географічною ознакою	Включає кілька субконтинентальних або національних ринків санаторно-курортних послуг, об'єднаних в єдину групу за ознакою приналежності до великого територіального масиву землі	Американський, європейський, азіатський, африканський, австралійський ринки
Субконтинентальний ринок санаторно-курортних послуг як сегмент світового ринку санаторно-курортних послуг за географічною ознакою	Включає тільки національні ринки санаторно-курортних послуг, об'єднані, крім географічної ознаки і територіальної близькості, за комплексом культурно-історичних, кліматичних, природних, економічних і інших ознак	Центрально-європейський, західно-європейський, східно-європейський, північно-європейський, південно-американський, північно-американський тощо
ІІ рівень – національний		
Національний ринок санаторно-курортних послуг	З одного боку, є одним із сегментів міжнародного ринку санаторно-курортних послуг за географічною ознакою; з іншого боку, представлений сукупністю внутрішніх ринків	Ринок санаторно-курортних послуг України, Росії, США та ін.
Ринок санаторно-курортних послуг суб'єктів України	Представлений ринками, обмеженими адміністративно-територіальними межами того чи іншого регіону України	Ринок Івано-Франківської області, Одеської області, Запорізької області Київської області та ін.
Локальний ринок санаторно-курортних послуг	Частина національного ринку, система відносин в якому обмежується переважно одним великим поселенням	Ринок санаторно-курортних послуг Трускавця, Миргорода та ін.

**Джерело: [4]*

На рис.2 наведено системну характеристику світового ринку санаторно-курортних послуг в розрізі факторів, які формують рівень попиту та пропозиції на світовому ринку.

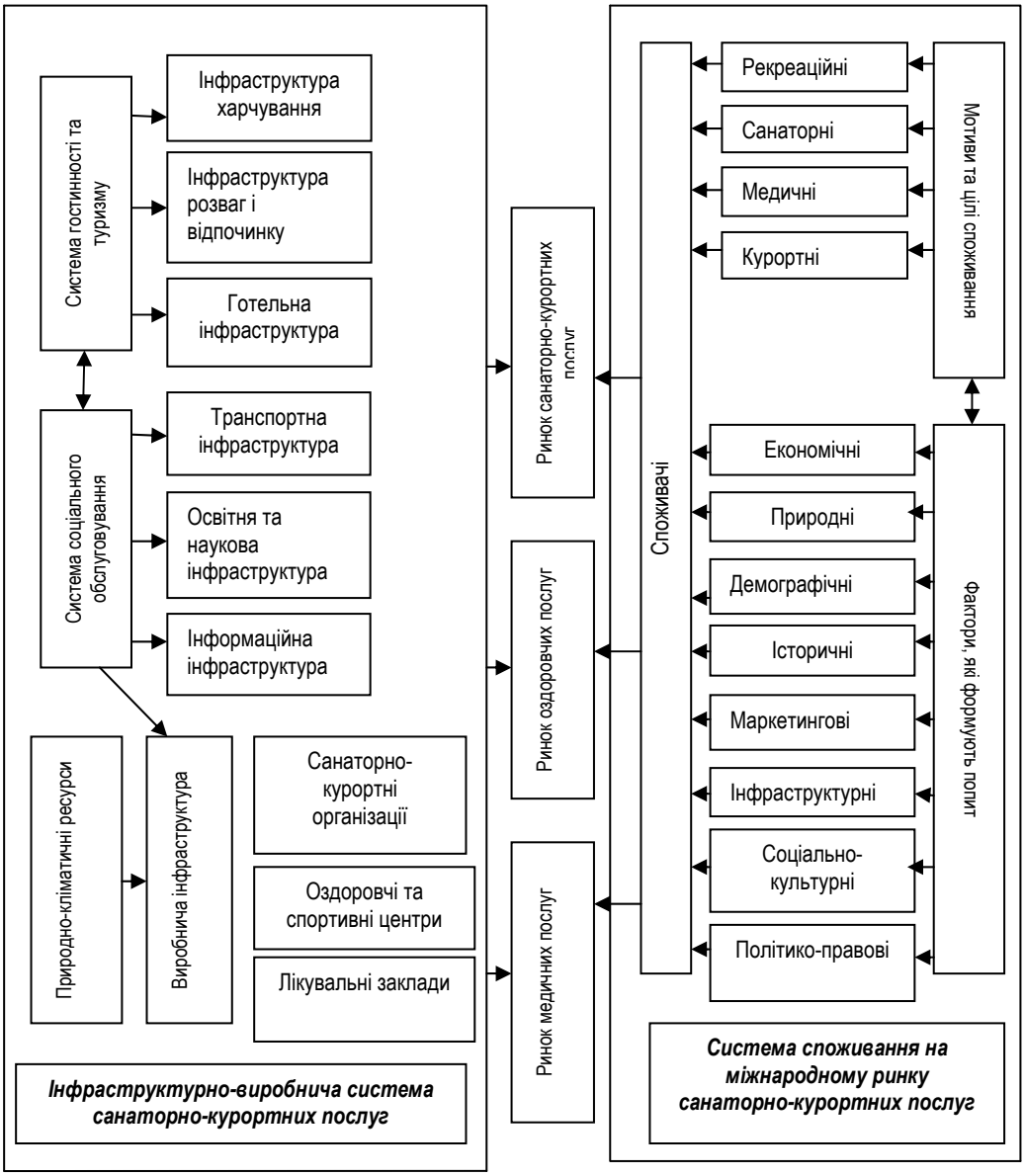

Рис. 2. Система світового ринку санаторно-курортних послуг*

Джерело: [6]

Світовий ринок санаторно-курортних послуг складається з традиційно сформованих чинників, які впливають на поведінку попиту та пропозиції. Пропозиція на ринку санаторно-курортних послуг формується під впливом взаємопов'язаних елементів інфраструктурно-виробничої системи. До цих елементів входить система природно-кліматичних ресурсів, підсистема виробництва, система соціального обслуговування, система гостинності та туризму.

Попит на ринку санаторно-курортних послуг формується залежно від специфіки споживання послуг на світовому ринку і структури потреб та інших факторів, які мають вплив на показник попиту. Ці фактори доречно розділити за групами: економічні, соціально-культурні, демографічні, політико-правові, історичні, інфраструктурні, маркетингові (рис. 3).

Рис. 3. Система факторів, що визначають кількісні та якісні особливості попиту на ринку санаторно-курортних послуг*

**Джерело: розроблено автором на основі [6]*

Велика частина з представленого переліку груп чинників і субфакторів тотожна мотивам споживання і формування попиту на міжнародному ринку санаторно-курортних послуг. Вибір того чи іншого національного ринку споживачами може бути обумовлений як сукупністю кількох факторів,

так і переважаючим впливом окремого чинника.Результатом впливу різних чинників на розвиток санаторно-курортної галузі на території України є доходи від діяльності спеціалізованих закладів, які надають курортно-рекреаційні послуги (табл. 4).

Таблиця 4

Доходи від послуг спеціалізованих санаторно-курортнихзакладів, тис.грн*

Засіб розміщування	Роки			
	2011	2014	2015	2015 до 2011, у %
Спеціалізовані засоби розміщування, всього	**6 869 936,6**	**3 174 075,6**	**2 947 930,8**	**42,9**
з них санаторії	3 153 262,5	2 177 118,7	1 813 249,5	57,5
дитячі санаторії	920 183,5	176 730,3	80 540,8	8,8
пансіонати з лікуванням	187 998,9	40 665,9	40 882,7	21,7
дитячі заклади оздоровлення цілорічної дії, дитячі центри	282 257,6	130 627,8	150 783,4	53,4
санаторії-профілакторії	328 804,6	169 956,6	183 853,1	55,9
бальнеологічні лікарні, грязелікарні, бальнеогрязелікарні (включаючи дитячі)	11 372,2	14 845,8	12 491,5	109,8
будинки відпочинку	32 982,0	5 881,0	12 467,0	37,8
пансіонати відпочинку	655 596,6	90 821,5	116 785,4	17,8
бази відпочинку, інші заклади відпочинку (крім турбаз)	1 296 675,2	367 102,3	534 477,7	41,2
оздоровчі заклади 1-2 денного перебування	803,5	325,7	2 399,7	298,7

**Джерело: сформовано автором на основі [2]*

У наведених визначеннях різних видів санаторно-курортних послуг, на нашу думку, доцільно, звернути увагу, крім такого невід'ємного атрибуту туристично-рекреаційної діяльності, як зміна місця проживання, на першорядні і другорядні цілі відпочинку. Пов'язано це з тим, що світовий ринок санаторно-курортних послуг вкрай неоднорідний. Кожна територія і регіон світу, мають, по-перше, власні, які складалися роками, традиції прийому відпочиваючих, інфраструктурні елементи санаторно-курортного відпочинку; а, по-друге, різну методологію обліку надання санаторно-курортних послуг. У зв'язку з цим запропоновані нами визначення різновидів санаторно-курортних послуг можуть бути використані при формуванні термінологічного апарату методології обліку і оцінки стану ринку санаторно-курортних послуг.

Незважаючи на багату історію і досвід розвитку вітчизняної системи санаторно-курортних відносин, треба визнати, що конкуренція і рівень послуг, що надаються в різних географічних сегментах світового ринку санаторно-курортних послуг, як правило, випереджають аналогічні показники на внутрішньому та національному ринку санаторно-курортних послуг [7; 8]. Це зумовлює необхідність більш детального дослідження найважливих аспектів формування попиту та пропозиції на світовому ринку санаторно-курортних послуг з метою створення інформаційно-аналітичної основи забезпечення ефективного стратегічного розвитку санаторно-курортної галузі на території нашої країни.

Висновки і перспективи.

Сьогодні Україна посідає лише незначне місце на світовому ринку санаторно-курортних послуг, не зважаючи на появу позитивних тенденцій розвитку останніми роками. Наявне поступове зростання обсягів як в'їзних, так і виїзних туристичних потоків, основну частку яких складають громадяни, які подорожують самостійно. Попри те, що спостерігається постійне збільшення обсягів

санаторно-курортних послуг на міжнародному рівні, в Україні темпи зростання імпорту значно випереджають експорт.

Тому, на нашу думку, перспективним напрямом розвитку санаторно-курортної галузі є її подальша інтеграція в ринки світового рівня та подальше зростання світової економіки; підвищення середнього рівня доходів населення світу для збільшення платосопроможного попиту в даній галузі; використання значного прихованого потенціалу окремих територій України для виходу на світовий ринок санаторно-курортних послуг; пропаганда збереження та відновлення здоров'я, збільшення загальної кількості населення планети; диверсифікація діяльності суб'єктів ринку санаторно-курортних послуг тощо.

Ринок санаторно-курортних послуг в Україні володіє значним потенціалом, розкрити який в повній мірі неможливо без чіткого державного регулювання та розробки науково обґрунтованих стратегій розвитку санаторно-курортної галузі на території нашої країни. Так, на сьогодні наявна низка економічних, екологічних та соціальних проблем, але за умови збалансованого підходу Україна має істотні шанси перетворитись у туристично привабливу державу для світової спільноти.

Список використаних джерел

1. Коваленко Н. Аналіз ринку санаторно-курортних послуг України. *Економіка харчової промисловості.* Т. 7. Вип. 4(2015). 2015. С. 21-27.

2. Державна служба статистики України: офіційний сайт URL: http://www.ukrstat.gov.ua

3. Kaspar, C. Gesundheitstourismus im Trend. *Jahrbuch der Schweizer Touris-muswirtschaft, Institut fur Tourismus*. Gallen: Sw.Palu, 1996. 210 p.

4. Оборин М.С. Разработка модели комплексного исследования рынка санаторно-курортных услуг на различных иерархических уровнях. *Вестник ЗабГУ*. №10(105). 2015. С. 130–135. (Серия: «Экономические науки»).

5. Краєвська А.С., Мороз О.О. , Грабовецький Б.Є. Рекреаційні ресурси санаторно-курортних підприємств: сутність та перспективи використання: монографія. Вінниця: ВНТУ, 2012. 186 с.

6. Оборин М.С. Функционирование и дальнейшее развитие региональных курортно-рекреационных зон: монография. Пермь: Изд-во «ОТ и ДО», 2015. 236 с.

7. Черчик Л., Єрко І. , Коленда Н. , Міщенко О. Сучасний стан розвитку туристично-рекреаційного комплексу Волинської області: монографія. Луцьк: Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2014. 152 с.

8. Global Spa & Wellness Economy Monitor – 2014. Global Wellness Institute. URL: http://www.spalietuva.lt/wp-content/uploads/2012/05/GWI_Wellness_Economy_Monitor_Report_9-27-14.pdf

Статтю отримано: 3.04.2017 / Рецензування 28.04.2017 / Прийнято до друку: 12.05.2017

Nazar Stupen
Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Department of Land and Cadastre
Sumy National Agrarian University
Sumy, Ukraine
E-mail: nazstupen@gmail.com

MARKET ANALYSIS SANITATION HEALTH SERVICES IN THE SYSTEM OF TOURIST-RECREATIONAL ACTIVITIES

Abstract

Introduction. *Global market of sanatorium services in the system of tourist and recreational activities is represented by a wide range of services, whichdue by the constant need of it. Market sanatorium services in the system of tourism and recreational activities are important for economic development. An important condition of the successful operation of*

sanatorium business is implementationof modern market elements and mechanisms to facilitate the development of new scientific technologies in the field of recreation.

Methods. *The following methods are used during the research: economic and statistical methods for analyzing the current state of the market of sanatorium services in the system of tourist and recreational activities; monographic methodsfor study the scientific publications, regulatory documents, statistics; abstract and logical for theoretical generalizations and drawing conclusions.*

Results. *The current state of sanatorium servicesmarket in the system of tourist and recreational activities is analyzed. The factors that determine the quantitative and qualitative characteristics of demand in the global market of sanatorium services in the system of tourist and recreational activities are systematized. The structure and classified markets of sanatorium services at different hierarchical levels are specified. The integral index that provides comprehensive assessment of the global market of sanatorium services is described. Positive and negative factors of long-term development of the global market of sanatorium services in the system of tourist and recreational activities are defined.*

Discussion. *Analyzing the current state of the sanatorium services market in the system of tourist and recreational activities provides identify deficiencies of sanatorium services functioning,creates the opportunity for future development and implementation of recommendation in the system of tourist and recreational activities.*

Keywords: *sanatorium services, system, tourist and recreational activities, market, factors.*

References

1. Kovalenko, N. (2015). Analiz rynku sanatorno-kurortnykh posluh Ukrainy [Market analysis services sanatorium Ukraine]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti, 7, 4,* 21-27.

2. State Statistics Service of Ukraine. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua.

3. Kaspar, C. (1996). Gesundheitstourismus im Trend. Jahrbuch der Schweizer Touris-muswirtschaft. Institut fur Tourismus, German: Gallen: Sw.Palu.

4. Oborin, M. (2015). Razrabotka modeli kompleksnoho issledovanyia rynka sanatorno-kurortnykh usluh na razlychnykh ierarkhicheskikh urovniakh [Development of a model for a comprehensive study of the sanatorium services market at various hierarchical levels]. *VestnikZabGU, 10(105),* 130-135.

5. Karaievska, A., Moroz, O., & Hrabovetskyi, B. (2012) .Rekreatsiini resursy sanatorno-kurortnykh pidpryiemstv: sutnist ta perspektyvy vykorystannia [Recreational resources sanatorium enterprises: the nature and prospects]. Vinnytsia, Ukraine: VNTU.

6. Oborin, M. (2015). Funktsionirovanie i dalneishee razvitie rehionalnykh kurortno-rekreatsionnykh zon [Functioning and further development of regional resort and recreational areas]. Perm, Russia: Izd-vo «OT i DO».

7. Cherchyk, L., Yerko, I., Kolenda, N., & Mishchenko, O. (2014). *Suchasnyi stan rozvytku turystychno-rekreatsiinoho kompleksu Volynskoi oblasti* [The current state of the tourism complex of Volyn region]. Lutsk, Ukraine: Skhidnoievropeiskyi natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky.

8. Global Spa & Wellness Economy Monitor – 2014. Global Wellness Institute. Retrieved from http://www.spalietuva.lt/wp-content/uploads/2012/05/GWI_Wellness_Economy_Monitor_Report_9-27-14.pdf.

Received: 04.3.2017 / Review 04.28.2017 / Accepted 05.12.2017

УДК 338.2 : 502.335 : 630 (043.3)
JEL Classification Q5

Яремко Олег
здобувач
Інститут агроекології і природокористування НААН
м. Київ, Україна
E-mail: jaremkooleg@gmail.com

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНОГО МЕХАНІЗМУ ЕКОЛОГІЧНО ЗБАЛАНСОВАНОГО ЛІСОУПРАВЛІННЯ

Анотація

Вступ. *Сучасний розвиток системи лісокористування в Україні стикається з низкою проблем, серед яких є проблеми еколого-економічного характеру, що стримують процеси підвищення ефективності лісогосподарської діяльності та гальмують перехід до сталого економічного розвитку. Це, в свою чергу, підкреслює необхідність обґрунтування напрямів підвищення ефективності функціонування організаційно-економічного механізму екологічно збалансованого лісоуправління в напрямі балансування еколого-економічних інтересів, розробки інструментів мотивації суб'єктів лісогосподарювання до екологічно збалансованого лісівництва та удосконалення технології управління цими процесами.*

Методи. *Методологічною основою дослідження є загальнотеоретичні методи наукового пізнання, зокрема системно-структурний – для визначення змісту структурних елементів організаційно-економічного механізму екологічно збалансованого управління лісовим господарством, а також фундаментальні положення та принципи економіки природокористування і лісогосподарювання.*

Результати. *Обґрунтовано теоретико-методичні засади та практичні пропозиції щодо ефективного функціонування елементів організаційно-економічного механізму екологічно збалансованого лісоуправління. Запропонована система критеріїв та індикаторів оцінки ефективності екологічно збалансованого управління лісовим господарством, що враховує актуальні проблеми ведення лісового господарства, пов'язані із підтримкою цінності деревних і недеревних лісових ресурсів та послуг, еколого-економічні та соціальні аспекти галузі, а також особливості вітчизняного інформаційного забезпечення.*

Перспективи. *Обґрунтовано, що державно-приватне партнерство є ефективною організаційно-економічною формою екологічного підприємництва в лісогосподарюванні, яка дозволяє залучити в лісогосподарський сектор додаткові інвестиційні ресурси і при цьому зберегти еколого-соціальну значимість об'єктів державної власності.*

Ключові слова: *організаційно-економічний механізм, елементи, ефективність, екологічно збалансоване управління, лісове господарство.*

Вступ.

Сучасний розвиток системи лісокористування в Україні стикається з низкою проблем, серед яких є проблеми еколого-економічного характеру, які стримують процеси підвищення ефективності лісогосподарської діяльності та гальмують перехід до сталого економічного розвитку. Це зумовлює необхідність вдосконалення організаційно-економічного механізму управління лісокористуванням як природним багатством країни, незамінним екологічним ресурсом.

Враховуючи багатофункціональність лісів та лісових ресурсів, потрібно створити умови для розробки такого механізму лісокористування, який забезпечив би високу ефективність організації лісогосподарської діяльності за цілим комплексом напрямків для забезпечення одночасно і високих показників прибутковості лісокористування, і достатнього рівня розширеного відтворення лісових ресурсів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Серед визнаних учених, які зробили вагомий внесок у вивчення проблем формування екологічно збалансованого природогосподарювання, слід відзначити К. Гофмана, Г. Дейлі,

Дж. Кіммінса, Р. Коуза, Д. Медоуза, Ю. Одума, М. Реймерса, Д. Фарлея, Дж. Форестера та ін. Їх теоретичні надбання набули подальшого розвитку у наукових працях вітчизняних вчених, зокрема О.Ф. Балацького, І.К. Бистрякова, В.М. Будзяка, Л.М. Грановської, Г.Д. Гуцуляка, Д.С. Добряка, Н.В. Зіновчук, В.С. Кравціва, Л.Г. Мельника, О.Ф. Савченка, П.М. Скрипчука, С.К. Харічкова та ін.

Значний внесок у розв'язання еколого-економічних проблем використання і відтворення лісових ресурсів, формування економічних механізмів розвитку лісового господарства зробили такі вітчизняні вчені, як О.І. Дребот, Р.Г. Дубас, В.А. Голян, Я.В. Коваль, П.І. Лакида, І.М. Лицур, Є.В. Мішенін, І.М. Синякевич, Ю.І. Стадницький, Ю.Ю. Туниця, О.І. Фурдичко, М.Х. Шершун та ін.

Однак, на наш погляд, недостатня увага приділяється аспекту управління лісовим господарством в напрямі балансування еколого-економічних інтересів, розробці інструментів мотивації суб'єктів лісогосподарювання до екологічно збалансованого лісівництва та формування ефективного організаційно-економічного механізму управління цими процесами.

Мета.

Метою дослідження є теоретико-методичне обґрунтування напрямів підвищення ефективності функціонування організаційно-економічного механізму екологічно збалансованого лісоуправління.

Методологія дослідження.

Методологічною основою дослідження є загальнотеоретичні методи наукового пізнання, зокрема системно-структурний – для визначення змісту структурних елементів організаційно-економічного механізму екологічно збалансованого управління лісовим господарством, а також фундаментальні положення та принципи економіки природокористування і лісогосподарювання.

Результати.

Наприкінці XVIII століття німець Г.Л. Гартіг сформулював «золоте правило стійкості» лісокористування у своїй книзі: «Інструкція з обліку і опису лісів» [1]: «Облік лісів, або ж точне визначення поточного та майбутнього рівнів невиснажливого використання лісових ресурсів та точне визначення рівня доходу від такого використання є, безумовно, одним із найважливіших завдань лісокористування. Оскільки довготривале здійснення лісового господарства неможливе без належного розрахунку норми заготівлі деревини на майбутні періоди ... то кожен суб'єкт лісокористування повинен таким чином вести свою діяльність, щоб заготовляти без виснаження максимально можливий обсяг деревини, але при цьому має виконуватись умова, що майбутні покоління повинні мати не менший дохід від лісокористування, ніж наші сучасники».

Зазначені положення отримали подальший розвиток в працях інших дослідників, частково були впроваджені в практичну діяльність, а потім поширилися на глобальному рівні, сягнувши, в тому числі і України. Теоретичні підходи до управління лісовим господарством з урахуванням сталого розвитку характеризуються низкою елементів лісоуправління, зокрема, «екологічно орієнтоване лісоуправління», «сталий лісовий менеджмент», «екологічно сталий лісовий менеджмент», «екосистемний підхід до лісогосподарювання», «стале управління лісовим господарством» тощо. Вказані підходи так чи інакше витримують постулати та принципи сталого управління лісовим господарством, надаючи пріоритет певним аспектам (економічним, екологічним, соціальним).

Таким чином, головним напрямом ведення лісового господарства є забезпечення суспільства потрібними йому ресурсами, які є невід'ємними властивостями лісів. У ситуації дотримання принципу безперервного, раціонального і невиснажливого використання суспільством лісу можуть відтворюватися запаси лісових ресурсів доволі довго. Таким чином, лісове господарство може забезпечувати постійно зростаючі потреби суспільства.

На нашу думку, принцип збалансованого здійснення лісогосподарської діяльності повинен стати визначальним для формування та впровадження дієвого лісового законодавства та інтегруватись в економічні організаційні процеси на всіх стадіях здійснення господарської діяльності: від підготовки та планування діяльності до реалізації прийнятих рішень в сфері лісокористування.

Згідно зі стратегією збалансованого розвитку, основним завданням управління лісовим господарством є збереження екологічної, економічної та соціальної цінності лісів, створення умов для раціонального та невиснажливого використання лісових ресурсів, що направлені на поліпшення використання і відтворення лісових екосистем [2].

Виходячи з цього, уточнимо сутністно-змістовну основу поняття «екологічно збалансоване управління лісовим господарством» як систематичний цілеспрямований вплив суб'єктів управління на процес лісогосподарювання через сукупність механізмів, інституцій, форм та методів, спрямованих на балансування економічних показників лісогосподарської діяльності та можливостей лісових екосистем з метою збереження їх продуктивності і екологічних функцій.

Оскільки для системного використання лісових ресурсів, їх важливо розділяти по корисностям, автором удосконалено методичний підхід до оцінки ефективності екологічно збалансованого управління лісовим господарством, що на відміну від існуючих, передбачає застосування сукупності оціночних показників, які характеризують єдність лісозаготівельних, лісівничих та лісоохоронних процесів в лісогосподарюванні. Вибір системи індикаторів здійснювався з урахуванням накопиченого вітчизняного досвіду та Пан-європейських критеріїв та індикаторів збалансованого управління лісовим господарством [3-5].

Окрім цього запропонована система критеріїв та індикаторів враховує як актуальні проблеми ведення лісового господарства, пов'язані із підтримкою цінності деревних і недеревних лісових ресурсів та послуг, так і визначені напрями розвитку лісогосподарської діяльності, еколого-економічні та соціальні особливості України, а також особливості вітчизняного інформаційного забезпечення (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії та індикатори екологічно збалансованого управління лісовим господарством*

Критерії та індикатори	Одиниця виміру
Критерій 1. Збереження та збільшення обсягу лісових ресурсів (K_1)	
Динаміка показника лісистості	%
Динаміка запасу деревини в лісах	%
Індекс лісовідновлення (площа відтворення лісів відносно загальної площі лісових земель)	%
Частка висівання і садіння лісу в загальній площі лісовідтворення	%
Критерій 2. Збереження та підтримка продуктивних функцій лісових екосистем (K_2)	
Використання середнього приросту деревини	%
Частка площі експлуатаційних лісів відносно загальної площі лісових земель	%
Динаміка запасу стиглих і перестійних насаджень (на 1 га лісових земель)	%
Обсяг заготовленої деревини (на 1 га лісових земель)	$м^3$
Обсяг заготовленої другорядної лісової продукції (на 1 га лісових земель)	(т, шт.)
Критерій 3. Збереження життєздатності та підтримка екосистемних функцій лісів (K_3)	
Індекс рубок формування і оздоровлення лісів (до загальної площі лісів)	%
Частка площі лісів природоохоронного та рекреаційного призначення відносно загальної площі лісових земель	%
Динаміка частки площі лісів природоохоронного та рекреаційного призначення відносно загальної площі лісових земель	%
Частка площі природно-заповідного фонду відносно загальної площі лісових земель	%
Динаміка частки площі природно-заповідного фонду відносно загальної площі лісових земель	%

Продовження табл. 1

Площа загиблих лісових насаджень на 1000 га лісових земель	га
Динаміка площі лісів, які загинули під дією несприятливих факторів (пожеж, шкідників, хвороб, інших чинників)	%
Показник фітосанітарного стану лісів (відношення площі пошкодженого лісу (хвороби, шкідники, пожежі тощо) до вкритих лісом земель	%
Критерій 4. Підтримка і підвищення захисних функцій лісів (K_4)	
Частка площі захисних лісів відносно загальної площі лісових земель	%
Динаміка частки площі захисних лісів відносно загальної площі лісових земель	%
Критерій 5. Підтримка соціально-економічних функцій лісового господарства (K_5)	
Обсяг продукції, робіт та послуг лісового господарства (на 1 га лісових земель)	грн
Ціна знеособленого кубометра реалізованої деревини	грн
Рентабельність лісогосподарської діяльності	%
Середньомісячна заробітна плата штатних працівників	грн
Обсяг платежів до зведеного бюджету України (в розрахунку на 1 га лісогосподарських земель)	грн
Витрати, спрямовані на ведення лісового господарства (на 1 га лісових земель)	грн

**Джерело: сформовано автором.*

Запропонована методика передбачає усунення відмінності розмірностей наведених параметрів шляхом нормування, тобто переведення їх у безрозмірну форму, приведеним до інтервалу від 0 до 1 (при цьому 1 відповідає найкращим (оптимальним) значенням цього показника, а 0 – найгіршим (неприпустимим) його значенням). Для цього абсолютні значення показників порівнюються з найкращим (з точки зору умов оптимізації (максимальні або мінімальні)) значенням відповідного показника серед оцінюючих об'єктів.

Аналіз параметрів економічного та екологічного розвитку засвідчив, що лісове господарство України переходить до стадії інтенсивного екологічно незбалансованого лісокористування. Тому, пропонуємо заходи з підвищення ефективності функціонування елементів механізму лісоуправління і посилення їх впливу на характер використання різних корисних властивостей лісових ресурсів (табл. 2).

Таблиця 2

Пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування елементів організаційно-економічного механізму екологічно збалансованого управління лісовим господарством*

Елементи організаційно-економічного механізму управління	Заходи щодо вдосконалення	Прогнозований вплив на критерії і індикатори	Характеристика заходу
Адміністративно-організаційний блок	Реформування законодавства в лісовій галузі	Покращення показників за критеріями K_1, K_3	Створення умов для використання соціальної корисності та збереження екологічної корисності, підвищення рівня лісовідновлення
	Розвиток інституту власності на лісові ресурси	Покращення показників за критеріями K_1, K_2	Скорочення площі лісів для використання економічної корисності, що призведе до інтенсифікації відтворювальних процесів і збільшення глибини переробки
	Сертифікація лісокористування	Покращення показників за критеріями K_4, K_5	Підвищення якості лісопродукції, збільшення кількості інвестицій в лісове господарство

Продовження табл. 2

Фінансово-економічний блок	Освоєння ринкових економічних регуляторів	Покращення показників за критеріями K_3, K_4	Скорочення площі лісів для використання економічної корисності, сприяння в збільшенні глибини переробки, розширення використання соціальної корисності лісу
	Удосконалення фінансового регулювання	Покращення показників за критеріями K_1, K_2, K_3	Підвищення рівня лісовідновлення, пріоритетність підвищення глибини переробки деревини
Інституціональний блок	Державно-приватне партнерство	Покращення показників за критеріями K_1-K_5	Оптимізація внутрішніх взаємозв'язків влади, бізнесу і соціальних інститутів. Вивільнення лісових площ для забезпечення екологічної безпеки
	Формування і розвиток громадського управління в галузі лісокористування		
	Розвиток науково-технічного потенціалу, науки, освіти та кадрового потенціалу		Планування освоєння лісового ресурсу, пріоритетні завдання в галузі лісокористування, розвиток нових сфер використання корисностей лісових ресурсів

**Джерело: сформовано автором на основі [3; 6].*

Адміністративно-організаційний блок механізму лісоуправління потребує наявності та прийняття відповідних нормативно-правових актів, фінансово-економічний блок передбачає удосконалення інструментів бюджетного або інвестиційного забезпечення, а інституціональний – підвищення рівня використання нових технологій в управлінні, розширення інформаційного простору.

Як показав аналіз зарубіжного досвіду, в ряді країн інституційної основою фінансування розширеного відтворення лісових ресурсів є інститути державно-приватного партнерства, що дозволяють акумулювати фінансові ресурси з різних джерел і значно підвищити роль позабюджетних ресурсів у фінансуванні лісовідновлювальних заходів. До основних напрямів державно-приватного партнерства в сучасних умовах варто віднести переважно екологічне підприємництво, рекреаційну діяльність та інфраструктурне обслуговування лісозаготівельної діяльності (рис. 1).

Отриманий прибуток приватний інвестор частково вкладає в поліпшення якісних характеристик лісових масивів, їхню подальшу експлуатацію (згідно принципу відтворення) та з метою освоєння масивів з меншим рівнем доступності, аби додатковим вкладенням капіталу мати змогу компенсувати здійснені витрати, збільшивши таким чином фінансування лісовідтворення, і як результат, отримати зростання прибутку від лісових масивів низької продуктивності.

Висновки і перспективи.

Отже, для вирішення поставлених завдань щодо екологічно безпечного лісоуправління необхідна відповідна структура організаційно-економічного механізму забезпечення цього процесу, що передбачає удосконалення основних елементів в рамках адміністративно-організаційного, фінансово-економічного та інституціонального блоків. При цьому напрями підвищення ефективності функціонування елементів організаційно-економічного механізму лісоуправління мають реалізуватися у вигляді інструментів і технологій прямого та непрямого впливу на умови лісогосподарської діяльності та використання цільових індикаторів, що забезпечують організацію раціонального лісокористування та відтворення лісових ресурсів з метою збереження

продуктивності лісових екосистем та забезпечення нормального функціонування лісових біогеоценозів.

Обґрунтовано, що державно-приватне партнерство є ефективною організаційно-економічною формою екологічного підприємництва в лісогосподарюванні, яка дозволяє залучити в лісогосподарський сектор додаткові інвестиційні ресурси і при цьому зберегти еколого-соціальну значимість об'єктів державної власності.

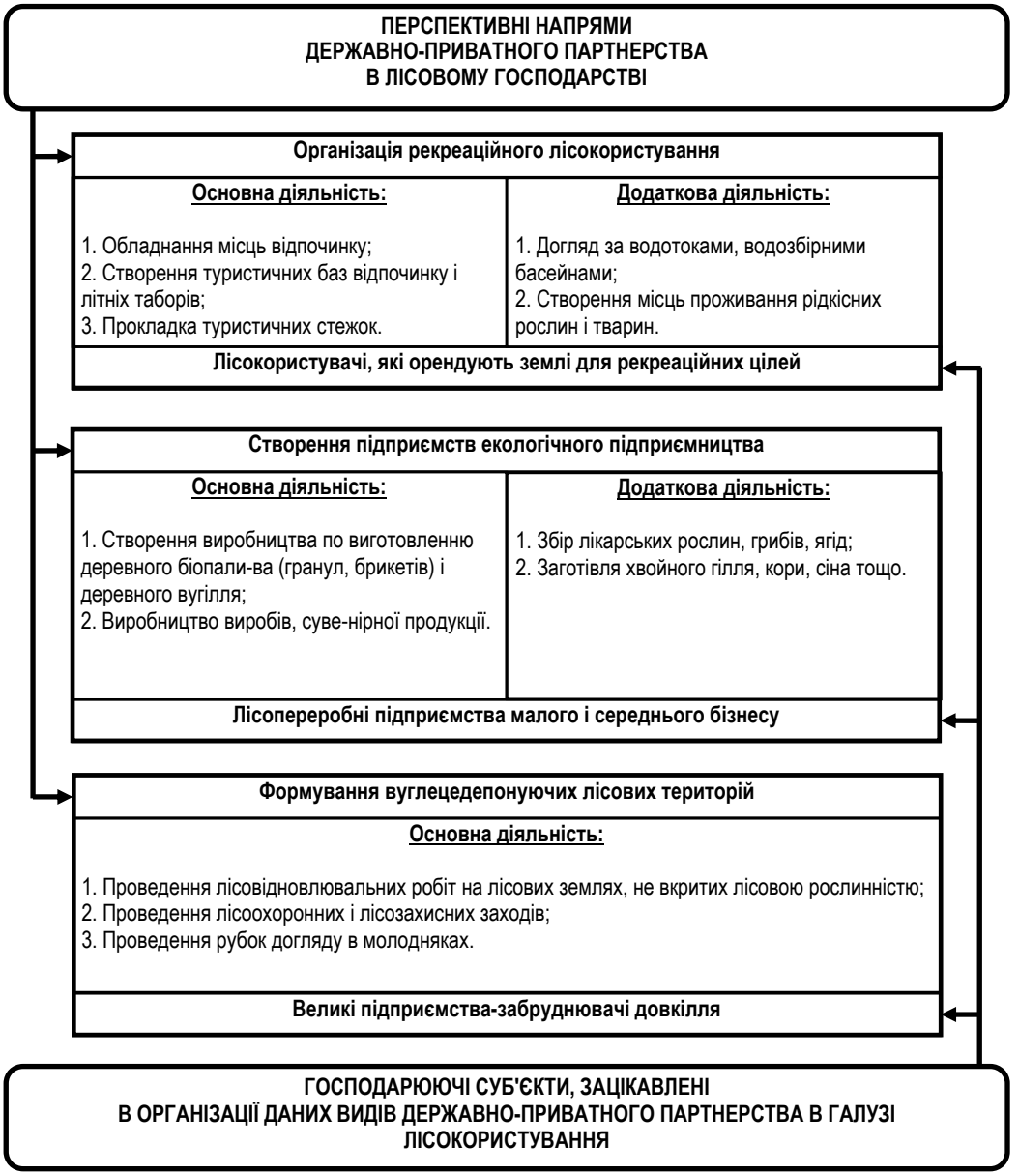

Рис. 1. Напрями розвитку державно-приватного партнерства в лісовому господарстві України*

**Джерело: сформовано автором на основі [3; 6-10].*

Список використаних джерел

1. Hartig G. Ludwig, 1975: Anweisung zur Taxation und Beschreibung der Forste Autor / Hrsg.: Hartig, Georg Ludwig: Gießen [u.a.]. Erscheinungsjahr: Verlag: Heyer Signatur: Oecon. 1975. 171-1/2.
2. Доможирова К.В. Методологический базис механизма комплексного использования лесных ресурсов региона. *Вестник Удмуртского университета. Сер.: Экономика и право*. 2013. № 2-4. С. 79–83.
3. Методичні рекомендації з питань ведення та управління лісовим господарством: критерії та індикатори сталого розвитку лісової галузі України ; за ред. академіка УААН О.І. Фурдичка. Київ : Нора-прінт, 2003. – 138 с.
4. Дубас Р.Г. Критерії та індикатори формування лісоресурсної сфери на засадах сталого розвитку. *Сталий розвиток економіки*. 2011. Вип. 6. С.153-157.
5. MCPFE. Annex 1 to Madrid Ministerial Declaration: Updated Pan-European Indicators for Sustainable Forest Management. Forest Europe Expert Level Meeting (30 June – 2 July 2015, Madrid, Spain). 8 p.
6. Шершун М.Х. Реформування системи лісового господарства України у контексті європейської перспективи розвитку: [монографія] / М.Х. Шершун; за наук. ред. О.І. Фурдичка. Київ : ДІА, 2012. 336 с.
7. Ефимова Н.Б. Актуальные вопросы экологического менеджмента в лесном хозяйстве. *Вопросы экономических наук*. 2007. № 2 (24). С. 91–92.
8. Kimmins J.P. Forest ecology. A Foundation for Sustainable Forest Management and Environmental Ethics in Forestry. Saddle River, N.J.: Prentice Hall, 2003. 720 p.
9. Мішенін Є.В., Мішеніна Н.В. , Ярова І.Є. Організаційно-економічний механізм екологічно орієнтованого управління природогосподарюванням. Механізм управління потенціалом інноваційного розвитку промислових підприємств: монографія ; за заг. ред. к.е. н., доц. Ю.С. Шипуліної. Суми : ДД Папірус, 2012. С. 424–438.
10. Дребот О.І. Інституціоналізація лісового сектора економіки в контексті сталого розвитку України: монографія. Київ: ТОВ «ДІА», 2012. 336 с.

Статтю отримано: 11.04.2017 / Рецензування 1.05.2017 / Прийнято до друку: 20.05.2017

Oleh Yaremko
Postgraduate Student
Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS
Kyiv, Ukraine
E-mail: jaremkooleg@gmail.com

DIRECTIONS OF IMPROVING EFFICIENCY OF THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF ENVIRONMENTALLY BALANCED FORESTRY

Abstract

Introduction. *Current development of the forestry system in Ukraine faces with a number of problems, such as ecological and economic problems that hamper the processes of improving the efficiency of forestry activities and hinder the transition to sustainable economic development.*

This, in turn, emphasizes the need to justify the directions of improving the functioning of the organizational and economic mechanism of ecologically balanced forest management in the direction of balancing ecological and economic interests, developing tools for motivation of forestry subjects to ecologically balanced forestry and improvement of technology of management of these processes.

Methods. *The methodological basis of the research is general theoretical methods of scientific knowledge, in particular, system and structural method for determining the content of structural elements of the organizational and economic mechanism of ecologically balanced forest management and also fundamental principles and principles of the economy of nature management and forestry.*

Results. *The theoretical and methodological principles and practical suggestions of effective functioning of the elements of the organizational and economic mechanism of ecologically balanced forest management are substantiated. The system of criteria and indicators for assessing the effectiveness of ecologically balanced forest management, taking into account the actual problems of forest management, is related to the maintenance of the value of wood and non-timber forest resources and services, social, ecological and economic aspects of the industry, and also features of domestic information support is proposed.*

Discussion. *It is substantiated that public and private partnership is an effective organizational and economic form of ecological entrepreneurship in forestry, which allows attracting additional investment resources in the forestry sector while preserving the ecological and social significance of state-owned objects.*

Keywords: *organizational and economic mechanism, elements, efficiency, ecologically balanced management, forestry.*

References

1. Hartig, G. L. (1975). Anweisung zur Taxation und Beschreibung der Forste Autor. Erscheinungsjahr: Verlag: Heyer Signatur: Oecon.

2. Domozhirova, K.V. (2013). Metodologicheskiy bazis mekhanizma kompleksnogo ispol'zovaniya lesnykh resursov regiona [Methodological basis of the mechanism of integrated use of forest resources of the region]. *Bulletin of the Udmurt University, 2–4,* 79–83.

3. Furdychko, O.I. (Ed.). (2003). *Metodychni rekomendatsii z pytan vedennia ta upravlinnia lisovym hospodarstvom: kryterii ta indykatory staloho rozvytku lisovoi haluzi Ukrainy* [Methodical recommendations on forest management and management: criteria and indicators of sustainable development of the forest industry of Ukraine]. Kyiv, Ukraine: Nora-print.

4. Dubas, R.G. (2011). Kryterii ta indykatory formuvannia lisoresursnoi sfery na zasadakh staloho rozvytku [Criteria and indicators of forest resource formation on the basis of sustainable development]. *Sustainable development of the economy, 6,* 153–157.

5. MCPFE. Annex 1 to Madrid Ministerial Declaration: Updated Pan-European Indicators for Sustainable Forest Management. Forest Europe Expert Level Meeting (2015). Madrid, Spain.

6. Shershun, M.Kh. (2012). *Reformuvannia systemy lisovoho hospodarstva Ukrainy u konteksti yevropeiskoi perspektyvy rozvytku: [monohrafiia]* [Reform of the forestry system of Ukraine in the context of the European perspective of development: [monograph]]. Kyiv, Ukraine: DIA.

7. Efimova, N.B. (2007). Aktual'nyye voprosy ekologicheskogo menedzhmenta v lesnom khozyaystve [Actual issues of environmental management in forestry]. *Questions of economic sciences, 2 (24),* 91–92.

8. Kimmins, J.P. (2003). Forest ecology. A Foundation for Sustainable Forest Management and Environmental Ethics in Forestry. Saddle River, N.J.: Prentice Hall.

9. Mishenin, Ie.V., Mishenina, N.V., & Yarova, I.Ie. (2012). Orhanizatsiino-ekonomichnyi mekhanizm ekolohichno oriientovanoho upravlinnia pryrodohospodariuvanniam. [Organizational and economic mechanism of ecologically oriented management of nature management]. In Iu.S. Shypulinoi (Ed), *Mekhanizm upravlinnia potentsialom innovatsiinoho rozvytku promyslovykh pidpryiemstv: [monohrafiia]* [Mechanism of management of the potential of innovative development of industrial enterprises: [monograph]] (pp. 424-438). Sumy, Ukraine: DD Papirus.

10. Drebot, O.I. (2012). *Instytutsionalizatsiia lisovoho sektora ekonomiky v konteksti staloho rozvytku Ukrainy: [monohrafiia]* [Institutionalization of the forest sector in the context of sustainable development of Ukraine: [monograph]]. Kyiv, Ukraine: TOV «DIA».

Received: 04.11.2017 / Review 05.1.2017 / Accepted 05.20.2017

ТЕХНОЛОГІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ І МАРКЕТИНГУ

TECHNOLOGIES OF MANAGEMENT AND MARKETING

УДК 338
JEL Classification A1

Братюк Віра
к.е.н., доцент кафедри фінансів
Мукачівський державний університет
м. Мукачево, Україна
E-mail: virbrat@ukr.net

РОЗВИТОК СТРАХОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА СТРАХОВОГО РИНКУ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ІННОВАЦІЙНИХ ПІДХОДІВ

Анотація

Вступ. *Страхування, як сектор національної економіки та сфера підприємницької діяльності є комплексним інструментом захисту інтересів держави, національного господарства та суспільства в цілому. У статті досліджені напрями розвитку страхових організацій та страхового ринку на основі інновацій.*

Методи. *В процесі дослідження використані методи теоретичного узагальнення, економіко-статистичний, графічний, порівняльний.*

Результати. *Надано порівняльний аналіз процесів розвитку страхування в зарубіжних країнах. Створено класифікацію напрямів інновацій у страхуванні та модель розвитку страховиків на засадах інновацій. Запропоновано впровадження на страховому ринку Інтернет–страхування та розвиток інноваційної діяльності страховими організаціями на основі інформаційних технологій.*

Перспективи. *Визначено, що ключовою метою розвитку страхової організації на основі інновацій є відновлення та розвиток конкурентоспроможності. Встановлено, що фахові компетенції та управління інноваціями є ключовими чинниками підтримки ефективності інноваційної діяльності в страхуванні. Визначено, що Інтернет-страхування є системою організаційно-економічних відносин, яка включає сукупність форм та методів взаємодії страхувальника, страховика й учасників страхового ринку, котрі націлені на задоволення страхових потреб страхувальника на основі інновацій у сфері інформаційних технологій.*

Отриманий результат співвідноситься з дослідженнями в межах класичних теорій та результатами сучасних досліджень чинників розвитку на основі інновацій.

Ключові слова*: страхування, ризики, розвиток, інновації, порівняльний аналіз, класифікація, модель розвитку, конкурентоспроможність, інформаційні технології.*

Вступ.

Страхування, як сектор національної економіки та сфера підприємницької діяльності є комплексним інструментом захисту інтересів держави, національного господарства та суспільства в цілому. Розвиток страхування підвищує інвестиційний потенціал, формує умови для економічного зростання країни, забезпечує стратегію стабілізації економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Нині в умовах мінливості ринкового середовища й суспільного виробництва характерним є

наявність різноманітних ризиків і загроз, де страхування надає можливість скоротити втрати при настанні страхових випадків. Види та сфери підприємницької діяльності постійно пов'язані з використанням страхових послуг, які можуть забезпечити підприємцям страхові гарантії при страхуванні ризиків.

Аналіз останніх публікацій виявив закономірності, згідно з якими одночасно з упровадженням та розвитком нових сфер суспільної практики й видів підприємницької діяльності виникають ризики й загрози, розвиваються й упроваджуються нові види страхових послуг. Тому інновації та розвиток ринку страхування й страхових послуг є об'єктивною закономірністю. Серед досліджень та наукових публікацій доцільно виділити роботи щодо розвитку страхування на основі інноваційного підходу таких українських і зарубіжних дослідників як І. Алєксєєв, В.Д. Базилевич, О.П. Молчанова, М.О. Какорін, А.В. Козлов, Р.В. Пікус, Д. Расшивалов, Д.І. Дема, Л.В. Ширінян.

Наявність кола нових досліджень та публікацій виявили проблему недостатнього розвитку в Україні інноваційних напрямів страхування, які впливають на зростання конкурентоспроможності страхових організацій та розвиток страхового ринку в цілому.

Мета.

Метою дослідження визначено вдосконалення наукових та методичних засад розвитку видів страхування та страхового ринку України на основі інноваційних підходів.

Методологія дослідження.

В процесі дослідження використані методи теоретичного узагальнення, економіко-статистичний, графічний, порівняльний.

Результати.

Як відомо за [2; 11], страховий ринок є складовою частиною ринку національної економіки країни. Страховий ринок є елементом ринкової економіки, де суб'єктами взаємовідносин є:

– виробники та продавці страхових послуг (страховики);

– споживачі (страхувальники);

– посередники страхового ринку, між якими виникають фінансові (страхові) відносини з приводу купівлі-продажу третіми особами страхового продукту як товару, формування попиту та пропозиції на страховий продукт.

Таким чином, сучасний український страховий ринок функціонує, як ринок постачальників страхових послуг. Він формує потреби страхувальників на основі власних інтересів, дозволяє виявити тенденції розвитку страхових відносин, проблеми розвитку страхового бізнесу, визначити нові підходи в організації страхової діяльності.

Доцільно зауважити, що схожі процеси розвитку страхових ринків відбуваються в зарубіжних країнах з різною інтенсивністю. Наприклад, порівняльний аналіз обсягу страхових премій ($ США) на одну людину в конкретних країнах за 2016 р. показано в табл. 1.

За даними табл. 1 громадянин України щорічно купляє різноманітні види страхових послуг на суму близько 65 дол. США проти 2667,6 дол. США, які витрачає громадянин США на послуги зі страхування, або 1589,3 дол. США, які щорічно витрачає громадянин Німеччини. За даними ЛСОУ (Ліга страхових організацій України) [15] Україна займає останнє місце в Європі за обсягом страхових премій на одну особу протягом року (65 дол. США). При цьому, в Нідерландах показник обсягу страхових премій складає майже 5,0 тис. дол. США на одну особу щорічно.

Таким чином, в українських страхувальників, з одного боку, недостатньо мотивована потреба на придбання громадянами страхового захисту здоров'я, майна, підприємницької діяльності при настанні страхових випадків, а, з іншого боку, існуючі на страховому ринку страхові продукти не в повній мірі відображають проблеми суспільної практики та виробничої діяльності, неспроможні задовольнити потреби потенційних страхувальників. Отже, на думку автора, доцільно розглянути

можливості застосування нових напрямів і підходів у страховій діяльності, які забезпечать розвиток страхового ринку й нових видів страхування.

Таблиця 1

Порівняльний аналіз обсягу страхової премії з розрахунку на одну особу ($ США) за 2016 р.*

Країна	Обсяг/особа, $ США	У тому числі страхування життя
Швейцарія	2923,1	1230,8
США	2667,6	1510,8
Японія	2476,8	773,5
Великобританія	1869,4	727,0
Франція	1669,5	838,4
Німеччина	1589,3	905,8
Швеція	1436,4	749,0
Іспанія	532,3	351,5
Україна	65**	25**

** Джерело: опрацьовано та узагальнено автором за аналізом [16; 17].*

*** Джерело: за даними ЛСОУ [15].*

Як відомо за [5], інноваційні підходи сприяють розширенню масштабів підприємницької діяльності. Внаслідок цього виникає тенденція до розвитку розробок і впровадження інновацій. Розширення сфери й видів страхових послуг приводить до створення умов для формування потреби в нових страхових продуктах. Такий підхід повинен покращити економічні показники діяльності страхових організацій і ринку страхування в Україні, створити додаткові умови захисту здоров'я громадян та безпечного ведення бізнесу.

Зауважимо, що за аналізом літератури [5; 9] інновації в страхуванні доцільно класифікувати за різноманітними ознаками з урахуванням основних напрямів страхової діяльності конкретної страхової організації. Серед таких напрямів виділяються такі, як створення та супроводження страхового продукту, пошук та розвиток каналів збуту страхових послуг, організаційна діяльність й управління страхуванням, взаємодія страхових організацій на ринку із зовнішнім оточенням. Класифікація напрямів інновацій у страховій діяльності подана в табл. 2.

Таблиця 2

Класифікація й характеристика інновацій у страховій діяльності*

Напрям діяльності	Об'єкт інновації	Вид інновацій	Характеристика інновації
Створення страхового продукту	Страховий продукт	Продуктові та виробничі	Розробка та впровадження нових страхових продуктів, послуг
Супровід страхового продукту	Процеси супроводу страхового продукту	Продуктові та технологічні	Зміна або вдосконалення технології, процесу супроводу продукту на основі автоматизації процесів, або на основі впровадження інформаційних технологій
Розвиток каналів збуту страхових послуг	Система просування страхових послуг	Продуктові та торговельні	Створення нових каналів продажу страхових послуг шляхом залучення нових аналітичних і маркетингових методів аналізу страхового ринку
Організаційно-управлінська діяльність	Організаційно-управлінські процеси	Процесів та організаційні	Використання нових методів організації й управління стра-ховою організацією, впровад- ження інформаційних технологій для оптимізації управління бізнес-процесами
Взаємодія із зовнішнім оточенням	Процеси взаємодії	Процесів, організаційні, технологічні	Використання нових методів та технологій, націлених на підвищення ефективності взаємодії із зовнішнім оточенням.

**Джерело: опрацьовано та узагальнено автором за аналізом [1; 5; 9; 13].*

За аналізом літератури [4; 5; 9] інноваційний розвиток страхової діяльності зі створення та реалізації нових страхових продуктів можливий за різними напрямами:

- по-перше, страхова організація може бути зорієнтована на створення радикально нового страхового продукту у вітчизняній і зарубіжній практиці;
- по-друге, страхова організація може послідовно покращувати страховий продукт, який уже використовується на ринку шляхом надання йому нових споживчих якостей;
- по-третє, страхова організація за основу ідеї може використати страховий продукт, який не має попиту на конкретному ринку страхових послуг з метою його просування, наприклад, шляхом реклами страхового продукту як нового на цьому ринку.

Необхідно зауважити, що на українському страховому ринку протягом останніх років спостерігається тенденція, коли «новий» страховий продукт за сутністю являє собою видозмінений відомий продукт, якому надані нові несуттєві якості (псевдоінновації), необхідні лише для стимулювання потреб у потенційних страхувальників.

У той же час з [12] відомо, що впровадження інновацій, які націлені на супровід відомого страхового продукту передбачає підвищення якості обслуговування споживача страхових послуг як на етапах укладання страхової угоди, так і при виникненні страхового випадку. Це вимагає впровадження в практику нових інноваційних технологій. Наприклад, надання страхових послуг передбачає встановлення партнерських відносин між страховиком та страхувальником, які залежать від якісного супроводу страхового продукту впродовж його життєвого циклу. Досягти такої якості, яка необхідна для збереження партнерських відносин зі страхувальником, можна шляхом застосування інноваційного підходу до супроводу споживача під час дії страхової угоди. Наприклад, у крупних страхових організаціях, котрі мають чисельну базу страхувальників, для забезпечення високої якості обслуговування, на думку автора, доцільно впровадити інновації на основі нових інформаційних технологій. Зокрема, інновацією стане CRM-технологія супроводу споживачів, яка являє собою комплекс методів управління процесами комплексного обслуговування споживачів [7].

Як показує практика, викладена в [4; 9] в умовах високої конкуренції на ринку страхових послуг найбільш необхідними є інновації, які націлені на розвиток нових каналів збуту. Для зростання обсягу продажів інноваційних страхових продуктів на етапі впровадження на ринку доцільно формувати нові інноваційні методи продажу продукту. На думку автора, перспективним напрямом є організація продажів через мережу Інтернет. З цією метою страховим організаціям необхідно змінити й розвинути свої електронні сайти.

Для страхового ринку України представляють інтерес інновації, які націлені на зростання ефективності організаційно-управлінської діяльності страхових організацій та пов'язані із застосуванням нових методів організації страхового підприємництва. До таких інновацій, зокрема, можна віднести впровадження нової організаційної структури страхової організації, оптимізацію бізнес-процесів страхування тощо. У той же час при створенні моделі розвитку страхової організації на основі інноваційного підходу необхідно враховувати чинники зовнішньої дії, цілі, завдання, критерії й показники оцінки, чинники інноваційної діяльності, як показано на рис. 1.

Зауважимо, що згідно рис. 1 головною метою розвитку страхової компанії на основі інноваційного підходу доцільно визначити відновлення, збереження та розвиток конкурентоспроможності. Відповідно завданнями організації, яка діє в умовах інноваційного підходу, доцільно вважати створення умов для ефективної інноваційної діяльності, розвиток інноваційного потенціалу та заходи зі зниження інноваційних ризиків. Також доцільно звернути увагу на те, що при здійсненні інноваційної діяльності на фінансових ринках, у реальному секторі економіки та в соціальних страхових програмах страхова організація знаходиться під впливом внутрішніх чинників, зокрема, інноваційних ризиків, потенціалу, активності та чинників зовнішнього оточення прямої й непрямої дії. До чинників непрямої дії доцільно віднести такі, як політичні, правові, макроекономічні, соціальні, екологічні, технологічні та інші. До чинників прямої дії за аналізом літератури [3; 14]

відносять регуляторний вплив держави, ринковий вплив інвестиційних фондів, фінансових та фондових ринків, а також вплив перестрахувальників.

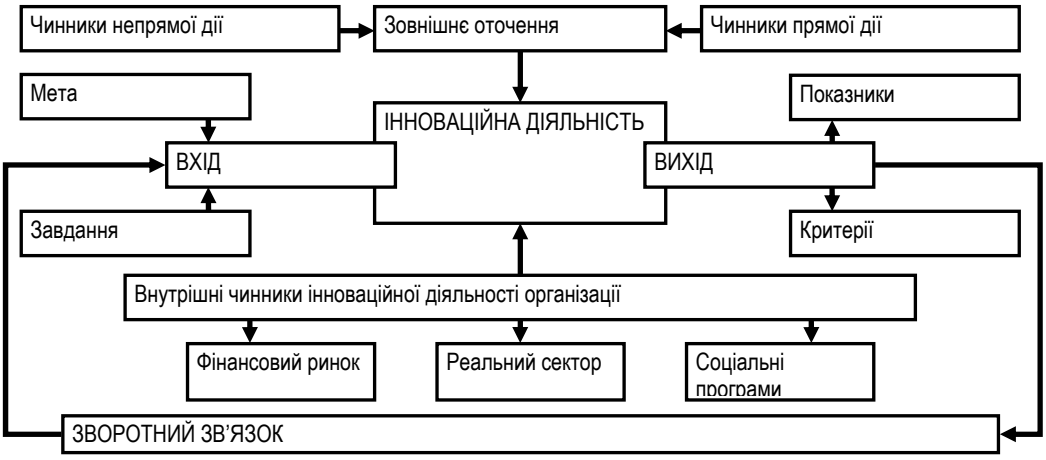

Рис. 1. Модель розвитку страхової організації на основі інноваційного підходу*
**Джерело: розробка автора*

Результат інноваційної діяльності страхової компанії можливо оцінити за такими показниками, як вплив на бізнес-клімат та сталість у реальному секторі економіки, на страхові гарантії в соціальній сфері, дохід, приріст активів, капіталу та резервних фондів страхової організації. Очевидно, що основними критеріями, від яких залежить результат інноваційної діяльності страхової компанії доцільно вважати вдалий вибір пріоритетних напрямів та стратегії інноваційної діяльності. У той же час зазначимо, що зворотний зв'язок результату інноваційної діяльності страхової організації доцільно формувати на основі постійного моніторингу фінансового, інноваційного, маркетингового підрозділів та управління організації.

Як відомо, за [5; 9] застосування інновацій дозволяє покращити ефективність діяльності, врахувати особливості ринку, які, у свою чергу, дозволяють покращити якість організації бізнесу. Таким чином, інновації в страховій діяльності є необхідною умовою розвитку як страхової компанії, так і страхового ринку України в цілому. На думку автора, інновації в страховій діяльності українських страховиків, перш за все, доцільно націлити на зростання цінності страхових продуктів та послуг, на досягнення якісно нових корисних властивостей страхових продуктів, які можуть більш повно задовольнити потреби страхувальників як споживачів страхових послуг. Крім того, інновації мають бути зорієнтовані на скорочення термінів надання страхових послуг, зниження витрат страхування, підвищення прибутковості страхових організацій, розширення масштабів та видів підприємницької діяльності в страхуванні.

Такий підхід, на думку автора, вимагає зосередити увагу на тому, що інновації в страхуванні ґрунтуються на методологічних засадах, які, за аналізом літератури [3; 5] враховують властивості й функції інновацій, закони і закономірності інноваційних процесів, специфіку управління інноваційною діяльністю. Зокрема, інноваційна ідея в страхуванні припускає можливість покращення результатів страхової діяльності. Проте, як свідчить практика, таке покращення стає можливим лише в умовах ефективного управління інноваційною діяльністю. Відповідно, компетенції та управління інноваціями є ключовими чинниками підтримки ефективності інноваційної діяльності в страхуванні. При цьому, управління інноваційною діяльністю в страхових організаціях повинне відповідати критеріям гнучкості та пристосування до конкретних умов страхової діяльності.

Доцільно зауважити, що, як свідчить моніторинг діяльності страхових організацій, однією з проблем страхових послуг українських страховиків є непрозорість страхових угод та їх складність для розуміння споживачами. Відповідно, для потенційних страхувальників доступними та зрозумілими нині є експертні та незалежні оцінки страхових продуктів та страхової діяльності страховиків. При цьому, значне місце має довіра потенційного страхувальника до джерела інформації, схожість ризиків та ситуацій, в якій він може опинитися. Таким чином, на думку автора, нині кращим способом залучення потенційних страхувальників, формування інформаційної політики страхової організації та маркетингових каналів просування є, з одного боку, забезпечення якості та сервісу страхових послуг, які задовольняють потреби страхувальників, а, з іншого боку, стимулювання впливу позитивних відгуків про доступні та зрозумілі споживачеві страхові продуктти

Необхідно також зазначити, що за аналізом літератури [6; 7] нині використання нових інформаційних технологій, зокрема, програмних засобів Інтернету може значно знизити витрати страховиків унаслідок зменшення кількості страхових посередників [10], а також прискорення процесів оцінки страхового ризику та укладення страхової угоди. Крім того, цей підхід надає можливість оформлення страховиком угоди перестрахування ризику шляхом проведення безконтактних переговорів та обміну електронними документами з цифровим підписом.

Таким чином, оптимізація бізнес-процесів страхової організації на основі інновацій у сфері інформаційних технологій шляхом упровадження Інтернет-страхування може автоматизувати процес та істотно скоротити термін страхування. У цьому відношенні Інтернет-страхування, на думку автора, доцільно визначити як систему організаційно-економічних відносин, яка включає сукупність форм і методів взаємодії страхувальника, страховика та інших учасників страхового ринку, котрі націлені на задоволення потреб страхувальника в страховому захисті від ризиків на основі впровадження інновацій у сфері інформаційних технологій.

Світова практика [8; 9] показує, що в результаті впровадження інновацій з продажу полісів страхування через Інтернет страховики знижують витрати на 9-12%. Такий ефект досягається за рахунок зниження трансакційних витрат у результаті спрощення процедури страхування й економії на винагороді за послуги страхових посередників. Це призводить до зниження ціни страхового продукту, зростання прибутку страхових фондів та конкурентоспроможності страховика. На думку автора, економія також може досягатися за рахунок низьких витрат Інтернет-магазинів, а також зниження терміну на організацію та здійснення продажів страхових полісів. Отже, такий інноваційний підхід українським страховикам доцільно впровадити на страховому ринку України, що має призвести до зростання попиту на страхові продукти.

Аналіз моніторингу бар'єрів входу на ринок Інтернет-страхування в Україні свідчить, що крупні страхові організації вже нині можуть формувати такий ринок, проте їх керівники вважають, що інвестиції в розвиток цього сегменту ринку мають значний термін окупності. Таким чином, подальше накопичення досвіду у сфері Інтернет-страхування та впровадження інновацій у цьому сегменті значно спростить доступ на ринок страхування будь-якої української страхової компанії.

Висновки і перспективи.

Доведено, що одночасно з розвитком сфер суспільної практики та видів підприємництва впроваджуються нові види страхових послуг. Встановлено, що на страховому ринку України спостерігається тенденція, за якої «новий» страховий продукт є видозмінений на основі псевдоінновацій відомий продукт.

Запропоновано крупним страховим організаціям для забезпечення якості обслуговування впровадити інновації на основі CRM-технології супроводу споживачів. Визначено, що ключовою метою розвитку страхової організації на основі інновацій є відновлення та розвиток конкурентоспроможності.

Встановлено, що фахові компетенції та управління інноваціями є ключовими чинниками підтримки ефективності інноваційної діяльності в страхуванні. Визначено, що Інтернет-страхування

є системою організаційно-економічних відносин, яка включає сукупність форм та методів взаємодії страхувальника, страховика й учасників страхового ринку, котрі націлені на задоволення страхових потреб страхувальника на основі інновацій у сфері інформаційних технологій. Запропоноване автором впровадження в Україні Інтернет-страхування може істотного заощадити час, витрати та автоматизувати процес страхування.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про інноваційну діяльність» ВВР України. № 36. 2002. URL: http://http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/40-15

2. Алєксєєв І., Кондрат І., Ярошевич Н. Страхові послуги: навч. посібник. Львів: Вид-во Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2006. 203 с.

3. Базилевич В.Д. Страхування: Підручник. Київ : Знання, 2008. 1019 с.

4. Залетов А. Страховой рынок: новые вызовы и возможности. *Insurance*. Тор. № 4 (44). 2013. С. 2-7.

5. Абрамешин А.Е., Воронина Т.П., Молчанова О.П., Тихонова Е.А., Шленов Ю.В. Инновационный менеджмент: учеб. для вузов; под ред. д-ра экон. наук, проф. О.П. Молчановой. Москва : Вита-Пресс, 2010. 272 с.

6. Йолкіна-Старк Л. Сучасні інформаційні технології в страховому бізнесі. *Фінансовий ринок України*. № 10. 2008. С.17-18.

7. Какорін М.О. Інформаційні технології, як фактор інновацій у глобальній фінансовій системі. *Формування ринкових відносин в Україні: Збірник наукових праць*. № 5. 2008. С. 106-109.

8. Козлов А.В. Интернет-страхование в России. *Современные проблемы науки и образования*. Элект. науч. журн. № 4. 2010. URL: https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=4515

9. Пікус Р.В. Інновації в страхуванні: світовий досвід, напрямки розвитку в Україні. *Теоретичні та прикладні питання економіки*. № 18. 2009. С. 135-140.

10. Расшивалов Д. Посередницькі послуги в страхуванні. *Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка*. Вип. 106. 2008. С. 35-37.

11. Страхование: экономика, организация, управление: Учеб. в 2-х т. ; под общ. ред. Г.В. Черновой. М.: ЗАО Изд-во «Экономика», 2010. Т1 786 с.; Т2. – 654 с.

12. Дема Д.І., Віленчук О.М., Дем'янюк І.В. Страхові послуги: навч. посібник ; за заг. ред. Д.І. Деми. [2-е вид.]. Київ: Алерта, 2013. 526 с.

13. Храмов В.В. Стратегический маркетинг - конкурентное преимущество страховщика. *Страховое дело*. № 6. 2005. С. 21-25.

14. Шірінян Л. В., Шірінян А.С. Мікрострахування в Україні: бути чи не бути? : монографія. Черкаси: Вид-во Чабаненко Ю., 2012. 208 с.

15. Ліга страхових організацій України (ЛСОУ). Новини страхування. URL: http://uainsur.com/news/

16. Direct gross insurance premiums, Insurance and Pensions: Key Tables from OECD. 2016. № 4. URL: http://www.oecd-ilibrary.org/ finance-and-investment/ insurance-and-pensions-key-tables-from-oecd_20755066

17. Total gross insurance premiums, Insurance and Pensions: Key Tables from OECD. 2017. № 1. URL: http://www.oecd-ilibrary.org/ finance-and-investment/ total-gross-insurance-premiums_20755066-table1

Статтю отримано: 18.04.2017 / Рецензування 16.05.2017 / Прийнято до друку: 25.05.2017

Vira Bratiuk
Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Departement of Finanse
Mukachevo State Universit
Mukachevo, Ukraine
E-mail: virbrat@ukr.net

DEVELOPMENT OF INSURANCE ORGANIZATIONS AND INSURANCE MARKET OF UKRAINE ON BASIS OF INNOVATIVE APPROACHES

Abstract

Introduction. *Insurance, as a sector of the national economy and the sphere of entrepreneurial activity, is an integrated tool for protecting the interests of the state, the national economy and society as a whole. The ways of development of insurance organizations and insurance market the based on the innovations are investigated in the article.*

Methods. *The methods of theoretical generalization, economic and statistical, graphic and comparative are used in the course of research.*

Results. *A comparative analysis of the processes of insurance development in foreign countries is provided. The classification of directions of innovations in insurance and the model of development of insurers on the basis of innovations is created. The introduction of the Internet insurance on the insurance market and the development of innovation activity by insurance organizations on the basis of information technologies is offered.*

Perspectives. *It is determined that the key goal of the development of an insurance organization based on innovations is the restoration and development of competitiveness. It has been established that professional competencies and innovation management are key factors in supporting the effectiveness of innovative insurance activities. It is determined that Internet insurance is a system of organizational and economic relations, which includes a combination of forms and methods of interaction between the insured, the insurer and the participants of the insurance market, which are aimed at satisfying the insurer's insurance needs based on innovations in the field of information technologies.*

Keywords: *insurance, risk, development, innovations, comparative analysis, classification, model of development, competitiveness, information technologies.*

Received: 04.18.2017 / Review 05.16.2017 / Accepted 05.25.2017

УДК 330. 341.1: 338.242
JEL Classification O380

Васильців Тарас
д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, кредиту та страхування
Львівський торговельно-економічний університет
м. Львів, Україна
E-mail: tgvas@mail.ru
Шехлович Андріана
старший науковий співробітник
Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові
м. Львів, Україна
E-mail: a.shehlovych@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО МЕХАНІЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Анотація

Вступ. *Незважаючи на безальтернативність переходу економіки країни на інноваційну модель розвитку в умовах нарощення технологічного відставання вітчизняного промислового комплексу та тиску зовнішньої агресії, інституційно-правовий механізм забезпечення інноваційної діяльності підприємств в Україні залишається недостатньо розвинутим. Йде мова не лише про нормативно-правове поле, яке визначає господарські та економічно-правові умови здійснення інноваційної діяльності, але й про чітко встановлені умови, правила і процедури реалізації базових функцій державного управління. Це актуалізує завдання істотного посилення нормативно-правової складової інноваційної політики держави як передумови належного управління становлення інноваційно-орієнтованої моделі функціонування суб'єктів підприємницької діяльності.*

Методи. *У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи системного аналізу та теоретичного узагальнення, методи групувань, логічного аналізу, стратегічного менеджменту та порівняльного аналізу.*

Результати. *Досліджено системно-структурні недоліки інституційно-правового забезпечення інноваційної діяльності підприємств в Україні. Удосконалено існуючу методологію оцінювання рівня інноваційної безпеки з урахуванням змістової диференціації категорій інноваційної діяльності, інноваційної активності, інноваційного розвитку та безпеки держави. Встановлено, що реформування інституційно-правового базису інноваційної діяльності підприємств повинно забезпечуватись у контексті реалізацій функцій аналізу, планування, організації, мотивації та контролю процесу управління інноваційною діяльністю. Обґрунтовано заходи удосконалення інституційно-правового механізму забезпечення інноваційної діяльності підприємств як передумови забезпечення інноваційної безпеки України.*

Перспективи. *Подальші дослідження в аналізованій сфері доцільно зосередити на формуванні інституційної інфраструктури інтеграції науково-дослідної та виробничої діяльності з метою активізації інноваційної діяльності підприємств.*

Ключові слова: *інноваційна діяльність, інноваційна безпека, інституційно-правовий механізм, підприємства, державна політика.*

Вступ.

Низька ефективність державної політики зі стимулювання інноваційної активності підприємств в Україні, розбудови інноваційної інфраструктури, технологічної модернізації національної економіки та зростання частки високотехнологічного експорту вимагає визначення та реалізації низки дієвих заходів, зорієнтованих на покращення ситуації в аналізованій сфері, зокрема значно ширшого і активнішого використання суб'єктами бізнесу результатів інноваційної діяльності, ініціювання створення і комерціалізації нових продуктів в галузі техніки, технології, організації праці, управління в соціальній сфері тощо, зміцнення, цим самим, інноваційної компоненти конкурентоспроможності національної економіки держави.

Як показує досвід економічно розвинених держав, рішучі кроки мають опиратися на достатню інституційно-правову основу. Це актуалізує завдання істотного посилення нормативно-правової складової інноваційної політики держави як передумови належного управління становленням інноваційно-орієнтованої моделі функціонування суб'єктів підприємницької діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Дослідження стратегічних пріоритетів та практичних аспектів активізації інноваційної діяльності підприємств та інноваційної безпеки держави здійснювалися вітчизняними та зарубіжними науковцями, такими як: О. Амоша, Ю. Бажал, У. Баумоль, А. Гальчинський, Е. Деніс, Р. Лукас, В. Новицький, В. Семиноженко, О. Собкевич, Р. Солоу, А. Сухоруков, Л. Федулова, М. Хвесик, Й. Шумпетер та ін. Водночас, незважаючи на підвищену увагу з боку дослідників до формування та реалізації механізмів активізації інноваційної діяльності підприємств, рівень інноваційної безпеки України залишається критично низьким, а інструменти державного управління – неефективними.

Мета.

Метою статті є наукове обґрунтування теоретико-прикладних засад формування інституційно-правового механізму забезпечення інноваційної діяльності підприємств в Україні.

Методологія дослідження.

У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи системного аналізу та теоретичного узагальнення (при дослідженні наукових результатів вчених стосовно формування інституційно-правових механізмів активізації інноваційної діяльності підприємств); групувань, логічного аналізу, стратегічного менеджменту (для обґрунтування пріоритетів, інструментів та засобів удосконалення інституційно-правого базису інноваційної діяльності підприємств); порівняльного аналізу (при встановленні особливостей підвищення ефективності державного управління реалізацією інституційно-правових механізмів забезпечення інноваційної діяльності підприємств).

Результати.

Для України проблема реформування інституційно-правового базису інноваційної безпеки залишається актуальною протягом всього періоду незалежності через наявність критичних перешкод активізації інноваційної діяльності підприємств та її поширення в необхідних обсягах. Такий висновок робимо, виходячи з того, що розглядаємо інституційно-правовий базис інноваційної безпеки держави не лише в аспекті законодавства, яке визначає господарські і економічно-правові умови здійснення інноваційної діяльності чи управління параметрами безпеки в цій сфері, але й у контексті чіткого встановлення умов, правил і процедур реалізації базових функцій державного управління, як-от – стратегування і планування, організації політики і стимулювання всіх суб'єктів, аналізу і контролю, відповідальності за отримані результати.

Відтак, формування вітчизняного інституційно-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави має включати усунення таких його недоліків, як неузгодженість положень окремих нормативно-правових актів та розпорядчих документів, декларативність, недостатня обґрунтованість положень стратегічного програмування економічного розвитку на інноваційних засадах, несформованість дієвих регуляторних механізмів податкової, фінансово-кредитної та інвестиційної політики, недосконалість інституційного середовища стимулювання інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери. Очевидно, що за умови їх подальшого збереження для України до критично високого рівня зростають загрози невідворотної втрати інноваційного потенціалу, поглиблення кризових явищ, подальшого технологічного відставання від

вже не лише розвинутих країн, а також послаблення інноваційної безпеки, що матиме наслідком негативний системний вплив на усі сфери суспільного життя та компоненти системи національного господарства.

Чи не найважливішим є модернізація інституційно-правового базису інноваційної діяльності підприємств шляхом формування і впровадження відповідного механізму, дієвість якого дасть змогу забезпечити належні інституційні трансформації та сформувати економічні стимули діяльності та зближення економічних інтересів всіх учасників інноваційного процесу – від генерування знань до реалізації інноваційної продукції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Вважаємо, що фактично інституційно-правове забезпечення інноваційної безпеки держави є законодавчо-правовим полем, яке, з одного боку, регламентує діяльність владних структур щодо управління розвитком інфраструктури інноваційної безпеки держави, поширення інновацій в економіку та соціальну сферу, а з іншого – визначає і регулює рамки діяльності суб'єктів інноваційної діяльності та її інфраструктури, у межах яких створюються відповідні стимули та обмежуються ризики і загрози прямого чи опосередкованого управління створенням і впровадженням інновацій [2].

Звернімо увагу на те, що за період незалежності в Україні прийнято доволі велику кількість стратегій, концепцій, програм, законів, положень та інших нормативно-правових актів на різних рівнях системної ієрархії управління економікою, покликаних забезпечити розвиток науково-технологічної та інноваційної сфери, трансферу технологій як головних умов забезпечення інноваційної безпеки держави. Однак, неузгодженість дій органів влади, наділених повноваженнями щодо вироблення і реалізації політики в інноваційній сфері, недієвість механізмів координації і вироблення спільних заходів щодо визначення основних засад формування і реалізації збалансованої державної інноваційної політики призводять до невизначеності та невиконання положень інституційно-правового базису інноваційної безпеки в Україні. Відтак, існуючий вітчизняний науково-технологічний та інноваційний потенціал не став чинником зміцнення конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення інноваційної безпеки держави.

На нашу думку, до найважливіших системно-структурних недоліків інституційно-правового забезпечення інноваційної безпеки держави належить недосконалість методології та методів оцінювання її рівня з метою стратегічного прогнозування та оцінювання позитивних і негативних ефектів інноваційної діяльності як основи розробки стратегічних програмних документів посилення інноваційної безпеки, чим пояснюються надмірно узагальнені стратегічні цільові параметри структурно-інноваційної перебудови економіки.

Так, існуюча методологія оцінювання рівня інноваційної безпеки України характеризується рядом недоліків, що унеможливлює можливість достовірного прогнозування її рівня навіть у короткостроковій перспективі. Варто погодитися із науковцями, які вважають, що при оцінюванні стану науково-інноваційної діяльності Міністерством економічного розвитку та торгівлі України застосовуються індикатори, які лише поверхово характеризують інноваційність економіки, що не дають уявлення про вплив на кінцевий результат економічної безпеки або економічного розвитку, відображають не інноваційний розвиток, а лише інноваційний потенціал країни (регіону), тобто міру здатності й готовності сукупності економічних агентів здійснювати інноваційну діяльність [6, с. 6]. Це потребує удосконалення існуючої методології оцінювання рівня інноваційної безпеки з урахуванням змістової диференціації категорій інноваційної діяльності, інноваційної активності, інноваційного розвитку та безпеки держави (рис. 1).

Слід відзначити недостатній рівень забезпечення інноваційної безпеки України у структурно-просторовому вимірі, оскільки інституційно-правовий базис інноваційної безпеки стосується передусім макрорівня, а на регіональному та місцевому рівнях його практично немає. Зокрема, механізми та інструменти регулювання інноваційної діяльності МСП не імплементовані до сьогоднішніх кризових умов їх функціонування. Діюча модель стимулювання інноваційної активності підприємств, зорієнтована на пряме бюджетне субсидування, продемонструвала свою очевидну неефективність.

Інноваційна діяльність • кількість організацій науково-дослідної сфери; • чисельність наукових кадрів та їх структура; • кількість виконаних наукових та науково-дослідних робіт; • чисельність винахідників та раціоналізаторів; • кількість захищених дисертаційних досліджень; • кількість зареєстрованих об'єктів інтелектуальної власності; • кількість підприємств реального сектору економіки, що використовують результати інноваційної діяльності; • частка видатків на наукові та науково-технічні роботи у ВВП	**Статика**
Інноваційна активність • індекс кількості організацій науково-дослідної сфери, чисельності наукових кадрів, виконаних науково-дослідних робіт, зареєстрованих об'єктів інтелектуальної власності; • частка інноваційно активних підприємств реального сектору економіки; • кількість фахівців, які виконують НДР на 1 тис. осіб населення; • коефіцієнт винахідницької активності населення; • відношення кількості впроваджених об'єктів інтелектуальної власності до зареєстрованих; • індекс зміни активності кількості впроваджених ОІВ до зареєстрованих	**Рівень та динаміка**
Інноваційний розвиток (розвиток інноваційної сфери) • частка товарів та послуг з ознаками інноваційності в роздрібному товарообороті; • частка реалізованої інноваційної продукції на внутрішньому та зовнішньому ринку; • обсяги та частка інвестицій, що скеровані на інноваційні проекти; • раціональність структури впроваджених інновацій; • обсяги ринку інтелектуальної власності та його частка у світовому ринку інтелектуальної власності; • обсяги роялті і їх частка у ВВП; • чисельність практик спільно реалізованих інноваційних проектів бізнесу, науково-дослідних структур та інноваційних фірм; • народногосподарський ефект інноваційної діяльності	**Система і структура, результативність та ефективність**
Інноваційна безпека • частка використовуваних технологій V-VI технологічних укладів; • індекси вітчизняної економіки у міжнародних рейтингах конкурентоспроможності та інноваційної діяльності; • роль інноваційного складника у конкурентоспроможності базових груп товарів вітчизняного виробництва на внутрішніх і зовнішніх ринках; • рівень впровадження інновацій у техніко-технологічні процеси видів економічної діяльності, галузей, на яких спеціалізується національна економіка; • рівень впровадження інновацій у техніко-технологічні процеси, які мають власний потенціал розвитку; • частка впроваджених інноваційних технологій у сферах енергетики, ЖКГ, освіти, охорони здоров'я; • наявність діючих базових елементів інноваційної інфраструктури, інтелектуально-кадрового, інвестиційного та фінансово-ресурсного забезпечення	**Реалізація потенціалу і захист від загроз**

Рис. 1. Змістова диференціація категорій інноваційного розвитку та безпеки держави*

**Джерело: розробка автора*

Так, у 2015 р. зафіксовано подальше падіння промислового виробництва інноваційної продукції, триває згортання внутрішнього ринку високих технологій, зменшення частки інноваційно активних підприємств, що зумовлює необхідність розроблення системного методологічного інструментарію управління інноваційною діяльністю підприємств з урахуванням концептуальних засад інноватики, реалій і сучасних викликів. Насамперед, це стосується формування нормативно-правової бази поліпшення інвестиційного клімату та стимулювання МСП щодо створення нових виробництв та освоєння технічних інновацій, яка має на меті врегулювати питання розвитку системи венчурного фінансування інноваційних проектів, створення об'єктів інноваційної інфраструктури (високотехнологічних кластерів, індустріальних парків, бізнес-інкубаторів та ін.).

Додамо, що в системі стимулювання інноваційної активності суб'єктів підприємницької діяльності в Україні можна виокремити низку вад інституційно-правового характеру, які перешкоджають ефективному використанню їх інноваційного потенціалу, а саме – відсутність стабільності та послідовності в політиці фіскальної підтримки інноваційної діяльності, низькоефективний режим адміністрування інноваційних проектів із складними бюрократичними процедурами та податковою звітністю, відсутність спеціальної методики моніторингу та прогнозування результатів інноваційної діяльності суб'єктів господарювання.

Вищезазначене дозволяє констатувати про негайну необхідність реформування інституційно-правового механізму інноваційної безпеки у контексті реалізацій функцій аналізу, планування, організації, мотивації та контролю процесу управління інноваційною діяльністю. Це дасть змогу систематизувати законодавство в інноваційній сфері, нівелювати деструктивну дію суперечливих положень окремих нормативно-правових актів, структурувати систему публічного управління інноваційною сферою за функціональним принципом та сформувати належний рівень інформаційно-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності на різних рівнях ієрархії управління (макро-, мезо-, мікро-).

Функція аналізу передбачає сукупність механізмів та інструментів збирання інформації про стан інноваційної безпеки з метою забезпечення узгодження і координації рішень щодо вироблення ефективної інноваційної політики. Окрім того, до основних завдань цієї функції також належать: (1) моніторинг рівня інноваційної безпеки на державному, регіональному та локальному рівнях; (2) діагностика потенційних та існуючих загроз і ризиків інновацій безпеці зовнішнього та внутрішнього характеру з метою їх своєчасної локалізації; (3) інформаційно-аналітична підтримка інноваційної діяльності суб'єктів господарювання.

За результатами аналізу стану інноваційної безпеки визначаються мета та цілі, яких планується досягнути, тобто виконується функція планування, яка передбачає концептуальне визначення пріоритетів, стратегічних напрямів на загальнодержавному та регіональному рівнях та основних засобів їх досягнення. Варто зазначити, що в Україні переважно застосовуються стратегії перенесення та запозичення, які передбачають впровадження досягнень зарубіжного науково-технологічного потенціалу у власній економіці або освоєння виробництва іноземної високотехнологічної продукції з використанням дешевшої робочої сили та науково-технологічного потенціалу [1]. Певні сподівання були пов'язані з прийняттям у 2009 р. Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів [5], якою передбачалося створення постійно діючої системи її забезпечення. В межах такої системи планувалося забезпечити моніторинг інноваційної сфери, контролювати виконання завдань означеної стратегії, розробляти відповідні рекомендації для органів законодавчої та виконавчої влади, здійснювати періодичне корегування стратегії країни тощо. Але зазначену систему так і ще не було створено на жодному рівні ієрархії управління економікою.

Більше того, упродовж 2014-2016 рр. у результаті зовнішньої воєнної агресії проти України виникла низка додаткових принципово нових для нашої держави викликів і загроз інноваційній безпеці, які оперативно необхідно врахувати при стратегічному плануванні. Тобто стратегія не може бути незмінною: до неї мають вноситися корективи відповідно до змін оточуючого середовища.

Відповідно, на нашу думку, стратегія інноваційного розвитку України потребує негайного оновлення, адекватного змінам, що сталися в нашій країні за останній період.

У зв'язку з цим, виникає потреба у пошуку і застосуванні нових ефективних інструментів стратегічного планування й управління. У цьому контексті особливе місце в розробці науково-технологічної й інноваційної стратегії провідних держав займає нова практика визначення стратегічних перспектив інноваційного розвитку, виявлення технологічних проривів, здатних забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної економіки за допомогою методології «Форсайт» (Foresight), що активно застосовується як на корпоративному, так і національному рівнях. У більшості випадків методологією передбачено оцінювання: (1) стану розвитку конкретного науково-технологічного напряму, тобто розробку «технологічної карти»; (2) перспектив сфери науки і технології (розподіл ресурсів на проекти НДДКР); (3) потенціалу науково-технологічного розвитку в соціально-економічному контексті (прийняття стратегічних рішень на макрорівні) [7].

Недоліки інституційно-правового механізму інноваційної безпеки України негативно позначаються й на організації вітчизняної державної політики у цій сфері. За результатами аналізу є підстави стверджувати про дублювання організаційної структури управління інноваційною діяльністю в Україні, розпорошення та дублювання функцій між кількома центральними органами виконавчої влади у інноваційній сфері. Так, в Україні, незважаючи на пріоритетність розвитку високотехнологічного виробництва та ринку інновацій, до цього часу не створено жодної структури, яка б була відповідальною за інноваційну політику як єдиний представник уряду. Фактично на сьогоднішній день організаційний аспект інституційно-правового забезпечення інноваційної безпеки здійснює Міністерство освіти і науки України, яке неналежним чином виконує задекларовані в цій сфері функції. Наслідком цього є невизначеність та фрагментарність державної політики в частині забезпечення інноваційної безпеки на усіх рівнях системної ієрархії управління економікою.

З огляду на зазначене, вважаємо за необхідне створення державного органу, відповідального за загальну координацію та організацію роботи з реалізації державної політики у сфері забезпечення інноваційної безпеки (наприклад, Міністерство інновацій та технологій), аналоги якого є у низці розвинутих країн світу. Окрім реалізації державної інноваційної політики зазначена структура також спроможна забезпечити запровадження системи стратегічного планування як в частині періодичного затвердження перспективних ключових параметрів розвитку інноваційної сфери, так і в частині проведення аналізу ризиків та загроз інноваційній безпеці, а також періодично здійснювати оцінювання рівня інноваційної безпеки, включаючи вхідні параметри для розрахунку загального показника, з подальшим публікуванням результатів на офіційній інтернет-сторінці профільного міністерства.

З метою підвищення ефективності системи інституційно-організаційного забезпечення інноваційної безпеки України як цілісної сукупності структурних елементів, які взаємодіють згідно з чіткими правилами та принципами, необхідним є реформування системи публічного управління інноваційною сферою за функціональним принципом і законодавче закріплення її організаційної структури з чітким визначенням функцій та повноважень кожного органу публічного управління в зазначеній сфері, в т.ч. на регіональному рівні. Тобто мається на увазі створення ієрархічних вертикалей взаємодії органів забезпечення інноваційної безпеки на усіх рівнях, започаткування практики розробки програмних документів на засадах принципу "знизу-вверх", що передбачає першочергове врахування ініціативи та думки органів місцевого самоврядування, регіональних науково-дослідних установ, інституцій громадянського суспільства та бізнес-середовища.

Потрібно зауважити, що значними недоліками інституційно-правового механізму характеризується й реалізація функції мотивації, яка охоплює сукупність фінансово-економічних, нормативно-правових, інституційних механізмів, важелів та інструментів, спрямованих на формування та підтримку мотиваційних умов забезпечення інноваційної безпеки. Визначальними блоками мотиваційної функції в Україні можна вважати: фіскальний (звільнення від перерахування до бюджету сум ввізного мита для суб'єктів інноваційної діяльності технологічних та індустріальних

парків; застосування 20% норми прискореної амортизації основних засобів четвертої групи – для суб'єктів технологічних парків); бюджетний (бюджетне кредитування, відшкодування відсоткових ставок за кредитами, отриманими суб'єктами інноваційної діяльності в банках, пряме фінансування).

Зазначимо, що в Україні на сьогодні домінують бюджетні, а не фіскальні інструменти стимулювання інноваційної діяльності. Причини цього пов'язані зі складністю адміністрування податкових пільг, непрозорістю та відсутністю контролю за їх використанням, досвідом значних корупційних зловживань. Проте, з огляду на обмеженість бюджетного ресурсу, така підтримка є незначною для забезпечення переходу економіки країни на інноваційну модель розвитку. Тому, ґрунтуючись на досвіді розвинутих країн, провідну роль має виконувати саме фіскальний механізм стимулювання інноваційної діяльності разом із заохочувальними організаційними заходами [3; 8].

Йдеться першочергово про доопрацювання та прийняття пакету законопроектів, розроблених Міністерством освіти та науки України на виконання пункту 342 Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», а саме проектів Законів України «Про підтримку та розвиток інноваційної діяльності», «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання інновацій)», «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України (щодо стимулювання інновацій)», «Про внесення змін до Митного кодексу України (щодо стимулювання інновацій)» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інновацій».

Це передбачає удосконалення інституційно-правового механізму інноваційної безпеки України за такими напрямами: звільнення від податку на прибуток підприємств, які вкладають кошти в інноваційну діяльність, зокрема у проведення досліджень та розробок, у розмірі, пропорційному витратам підприємства на НДДКР, встановивши граничне обмеження таких знижок у розмірі не більше 50% прибутку; звільнення від сплати ввізного мита та ПДВ при ввезенні в Україну сировини, устаткування, обладнання, комплектуючих та інших товарів, які не виробляються в Україні, але необхідні для технологічного переоснащення вітчизняних підприємств.

Окрім прямої підтримки інноваційної діяльності, держава може застосовувати в межах відповідного інституційно-правового механізму інструменти непрямої дії через формування ефективного інституційного середовища стимулювання інтеграції науково-дослідної та виробничої сфери з метою активізації інноваційної діяльності. Тобто мається на увазі створення дієвих мотиваційних умов для залучення якомога більшої кількості суб'єктів інноваційної безпеки до участі в інноваційних процесах забезпечення інноваційної безпеки.

Зосередимо увагу на реалізації такої важливої функції інституційно-правового базису інноваційної безпеки держави, як контроль, яка включає в себе використання ряду послідовних управлінських інструментів, системна реалізація яких дає можливість здійснити відповідними структурними підрозділами органів влади оцінювання реалізації стратегічних та оперативних планів, досягнення стратегічних цілей, а також забезпечити уникнення відхилень від стратегічного напряму діяльності інституцій з метою внесення необхідних коректив до моменту настання негативних явищ та впливу на поведінку економічних суб'єктів.

Водночас функція контролю залишається в Україні однією із найбільш нереалізованих в рамках інституційно-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки держави. Йдеться, зокрема, про відсутність ефективної системи контролю за підтримкою інноваційної діяльності на усіх рівнях системної ієрархії управління економікою, за реалізацією державної політики в аналізованій сфері, за використанням бюджетних коштів на програми та проекти підтримки інноваційної діяльності.

На наше переконання, для підвищення ефективності реалізації цієї функції необхідно розробити дієву систему державного та недержавного регулювання і контролю діяльності суб'єктів інноваційної безпеки – державних, фінансово-кредитних установ, елементів інноваційної інфраструктури, та дотримання законодавства у цій сфері як важливого інституційного елементу.

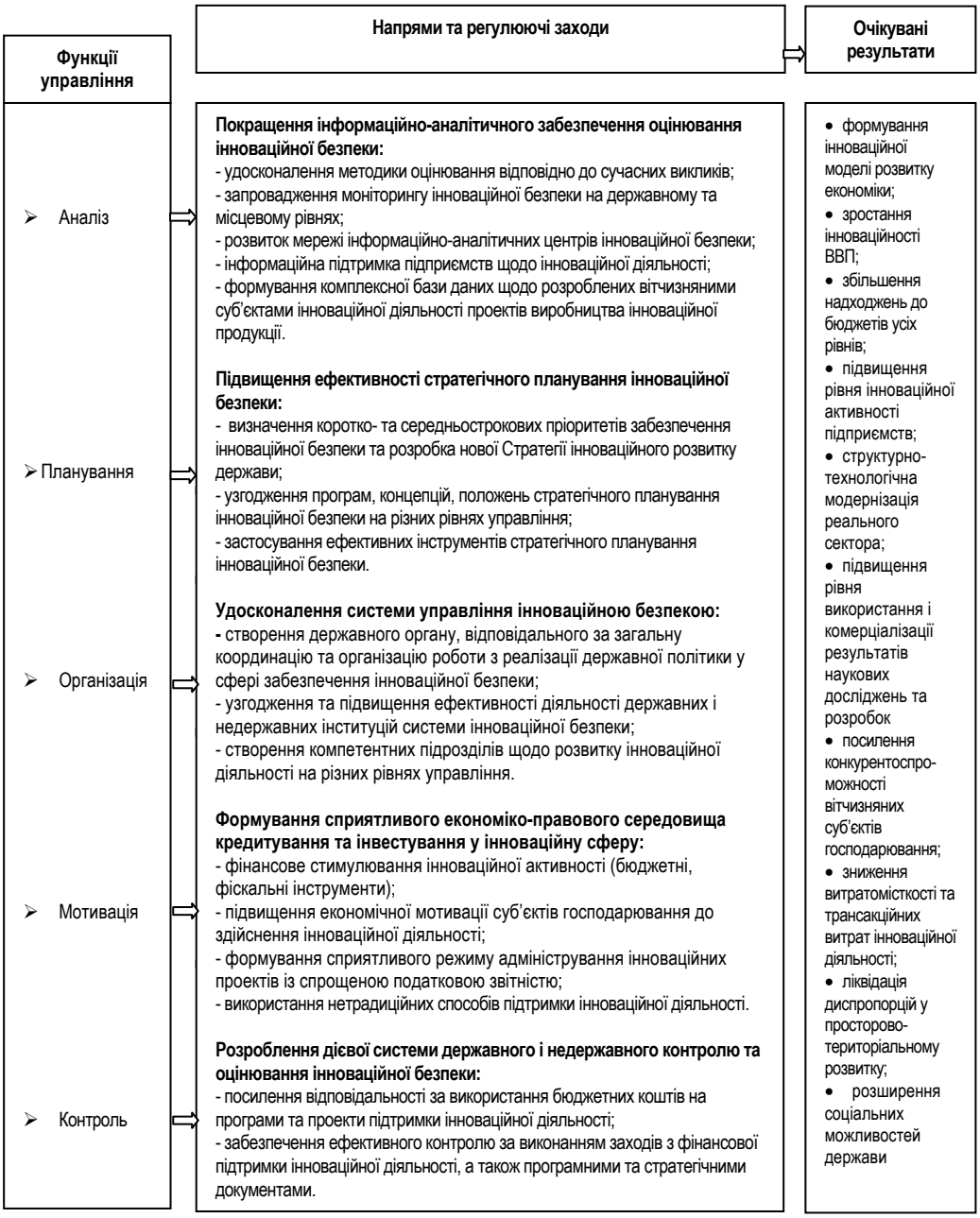

Рис. 2. Напрями та заходи удосконалення інституційно-правового базису інноваційної безпеки держави за функціями управління*

**Джерело: розробка автора*

Крім того, важливим є посилення контролю за виконанням заходів з фінансової підтримки інноваційної діяльності, передбачених Законом України «Про інноваційну діяльність», а також програмними документами у сфері забезпечення інноваційної безпеки держави. Одночасно,

необхідно запровадити систему персональної відповідальності й контролю за використанням бюджетних ресурсів на всіх стадіях виконання цільових програм та проектів у інноваційній сфері, що унеможливить нецільове використання бюджетних коштів та сприятиме підвищенню їх ефективності [4, с. 237, 247].

Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, вважаємо, що структурно-логічна схема практичної імплементації запропонованих підходів, спрямованих на удосконалення інституційно-правового механізму і засобів державної політики інституційно-правового забезпечення інноваційної безпеки, набуває вигляду як на рис. 2.

Отже, реалізація запропонованих заходів сприятиме удосконаленню інституційно-правового механізму забезпечення інноваційної діяльності підприємств в Україні, зокрема: (1) покращенню інформаційно-аналітичного забезпечення в цій сфері; (2) підвищенню ефективності стратегічного планування інноваційної безпеки; (3) узгодженню та удосконаленню системи публічного управління інноваційною безпекою; (4) створенню сприятливого економіко-правового середовища кредитування та інвестування у інноваційну сферу; (5) розробленню дієвої системи державного і недержавного контролю та оцінювання діяльності суб'єктів інституційного забезпечення інноваційної безпеки.

Висновки і перспективи.

Враховуючи вищевикладене, можна констатувати, що на даний час в Україні відсутній належний інституційно-правовий базис, яким визначаються цілісні підходи до розробки та реалізації державної політики у сфері забезпечення інноваційної безпеки. Чинні правові акти у цій сфері мають, переважно, несистемний характер та не враховують зміни, які відбуваються в умовах функціонування вітчизняної інноваційної сфери, а також формування нових викликів та загроз. Відсутність комплексного підходу значно знижує ефективність заходів з протидії загрозливим явищам інноваційній безпеці нашої держави.

Вирішення проблеми недосконалості використовуваного в Україні інституційно-правового механізму забезпечення інноваційної безпеки на усіх рівнях системної ієрархії управління економікою може здійснюватися у різних напрямах, включно з нівелюванням усього напрацьованого досі та прийняттям принципово нових законодавчих актів. Але, на нашу думку, такий підхід був би невірним, а те інституційно-правове забезпечення державної політики в аналізованій сфері, що вже напрацьоване, абсолютно не зайве. Його необхідно лише узгодити між собою, спрямувати у необхідному руслі, а саме в напрямі досягнення головної мети – зміцнення інноваційної безпеки, а також надати реальних імпульсів (адміністративні важелі та економічні стимули) цьому процесу.

Удосконалення інституційно-правового механізму інноваційної безпеки, безперечно, визначає її базис, однак безпосередня ефективна реалізація науково-технологічного та інноваційного потенціалу держави потребує ще й формування інституційної інфраструктури інтеграції науково-дослідної та інноваційної діяльності, що формує подальші перспективи досліджень в аналізованій сфері.

Список використаних джерел

1. Власюк О. С. Інноваційна стратегія українських реформ: стан та пріоритети. *Стратегічні пріоритети*. 2007. №1(2). С. 102-107.

2. Інституціональне забезпечення економічної безпеки України : монографія. Київ : Знання України, 2012. 347 с.

3. Молдован О. О., Єгорова О. О. Щодо вдосконалення бюджетно-податкових інструментів стимулювання інноваційної діяльності в Україні. URL : http://www.niss.gov.ua/articles/1104/

4. Собкевич О. В. Перспективи реалізації інноваційної політики у промисловості України: вплив на економічну безпеку держави : монографія. Київ: ТОВ «ДКС Центр», 2015. 336 с.

5. Андрощук Г. О. , Жиляєв І. Б. , Чижевський Б. Г., Шевченко М. М. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів. Київ : Парламентське вид-во, 2009. 632 с.

6. Сухоруков А. І., Харазішвілі Ю. М. Щодо методології комплексного оцінювання складників економічної безпеки держави. *Стратегічні пріоритети*. 2013 р. № 3 (28). С. 5-15.

7. Федулова Л. І. Форсайт: сучасна методологія технологічного прогнозування. *Економіка і прогнозування*. 2008. № 3. С. 106-120.

8. Шевченко Л.С., Гриценко С.М., Макуха О.А. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування. Харків : Право, 2009. 312 с.

Статтю отримано: 13.04.2017 / Рецензування 4.05.2017 / Прийнято до друку: 17.05.2017

Taras Vasyltsiv
Dr. Sci (Econ), Professor
Department of Finance, Credit and Insurance
Lviv University of Trade and Economics
Lviv, Ukraine
E-mail: tgvas@mail.ru
Andriana Shekhlovych
Senior Research Fellow
Regional Branch of National Institute for Strategic Studies in Lviv
Lviv, Ukraine
E-mail: a.shehlovych@gmail.com

FORMATION INSTITUTIONAL AND LEGAL MECHANISM TO PROVIDE INNOVATION ENTERPRISE ACTIVITY IN UKRAINE

Abstract

Introduction. *development model in terms of increasing technological gap of domestic industry and the pressure of external aggression, institutional and legal mechanism to provide of innovation activity of enterprises in Ukraine remains undeveloped. It includes not only the legal and regulatory framework that defines the business, economic and legal conditions of innovation, but also it includes clearly defined conditions, rules and procedures for implementing basic government functions. It actualizes the task of substantially strengthening of legal and regulatory component of innovation policy as a prerequisite for good governance emergence of innovation and oriented model of the businesses.*

Methods. *General scientific and special methods of system analysis and theoretical generalization, methods of groupings, logical analysis, strategic management and comparative analysis are used during the research.*

Results. *Systemic and structural weaknesses of the institutional and legal supporting of innovation activity in Ukraine are investigated. Existing methodology for evaluation of innovative security considering semantic differentiation of categories of innovation, innovation activity, innovation development and state security is improved. It is established that the reformation of the institutional and legal basis of innovation activity must be provided in the context of realization of functions of analysis, planning, organization, motivation and control of the process of innovation management. Measures of improving institutional and legal framework to provide innovation activity as a precondition for providing innovative security of Ukraine are substantiated.*

Discussion. *Further research in the analyzed area is advisable to focus on the formation of the institutional infrastructure integrating research and production activities in order to stimulate innovative activity.*

Keywords: *innovation activity, innovation security, institutional and legal mechanism, enterprises, public policy.*

References

1. Vlasiuk, O.S. (2007). Innovatsiina stratehiia ukrainskykh reform: stan ta priorytety [Innovation strategy Ukrainian Reforms: Status and Priorities]. *Stratehichni priorytety, (2),* 102-107.

2. Burkaltseva, D.D. (2012). *Instytutsionalne zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy* [Institutional ensuring of economic security of Ukraine]. Kyiv, Ukraine : Znannia Ukrainy.

3. Moldovan, O.O. & Yehorova, O.O. *Shchodo vdoskonalennia biudzhetno-podatkovykh instrumentiv stymuliuvannia innovatsiinoi diialnosti v Ukraini* [Regarding the improvement of budget and fiscal tools to stimulate innovation in Ukraine]. Retrieved from http://www.niss.gov.ua/articles/1104/

4. Sobkevych, O.V. (2015). *Perspektyvy realizatsii innovatsiinoi polityky u promyslovosti Ukrainy: vplyv na ekonomichnu bezpeku derzhavy* [Perspectives of implementation of innovation policy in industry of Ukraine: the impact on the economic security of the state]. Kyiv, Ukraine: TOV «DKS Tsentr».

5. Androshchuk, H.O., Zhyliaiev, I.B., Chyzhevskyi, B.H., & Shevchenko, M.M. (2009). *Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na 2010–2020 roky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv* [The strategy of innovative development of Ukraine in 2010-2020 in terms of globalization challenges]. Kyiv, Ukraine: Parlamentske vyd-vo.

6. Sukhorukov, A.I., & Kharazishvili, Yu.M. (2013). Shchodo metodolohii kompleksnoho otsiniuvannia skladnykiv ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Regarding the methodology of complex estimation of components of economic state security]. *Stratehichni priorytety, 3 (28),* 5-15.

7. Fedulova, L.I. (2008). Forsait: suchasna metodolohiia tekhnolohichnoho prohnozuvannia [Forsyth: modern technological forecasting methodology]. *Ekonomika i prohnozuvannia, 3,* 106-120.

8. Shevchenko, L.S., Hrytsenko, O.A., & Makukha, S.M. (2009). *Ekonomichna bezpeka derzhavy: sutnist' ta napryamy formuvannya* [The economic security of the state: nature and directions of shaping]. Kharkov, Ukraine: "Vydannya Pravo.

Received: 04.13.2017 / Review 05.4.2017 / Accepted 05.17.2017

УДК 339.564
JEL Classification E29; F47; O11

Кукіна Наталя
к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки
Таврійський державний агротехнологічний університет
м. Мелітополь, Україна
E-mail: tasha02.06@mail.ru

ВПЛИВ ІНВЕСТИЦІЙ НА ЕКСПОРТНИЙ ПОТЕНЦІАЛ КРАЇНИ

Анотація

Вступ. *Експорт є основним фактором у розвитку країни. Він забезпечує реалізацію міжнародних відносин. Експорт надає статус «розвиненої» країни і забезпечує процвітання нації. Сьогодні важливим є вивчення факторів експорту. Мотиваційні важелі ефективного використання експортного потенціалу необхідні для розробки макроекономічних прогнозів, що можливо досягнути за рахунок вивчення важіль-факторів експорту.*

Методи. *Дослідження проводилися на основі використання статистичного, розрахунково-конструктивного, системно-програмно-цільового методів. Методологічним підґрунтям в опрацюванні матеріалу виступив діалектичний метод пізнання суспільно-економічних явищ.*

Результати. *В ході проведення наукового дослідження виявлено, що поставленою метою-фактор є рівень валового внутрішнього продукту, а важіль-факторів – інвестицій і зайнятість. Зроблено оцінку зовнішніх та внутрішніх факторів експорту. З'ясовано, що три фактора демонструють виробничу функцією для національної економіки. Доказано, що найпоширеніша виробнича функція є функція Кобба-Дугласа. Встановлено, що рівень експорту сягає до 79% в залежності від рівня валового внутрішнього продукту. Таким чином, на основі функції, отримана прогностична модель національної економіки.*

Перспективи. *На наш погляд, структура та динаміка зовнішньої торгівлі не відповідають експортним можливостям нашої держави. В структурі експорту переважають сировина та продукція з низьким ступенем переробки. Державне регулювання зовнішньоекономічної діяльності в останні роки було значно лібералізовано, хоча, з іншого боку, розвиток експорту стримують істотні неторговельні (нетарифні) обмеження. Серед головних факторів, що стримують розвиток експортного потенціалу, є: нестабільність законодавчої бази; складні митні процедури; низький рівень розвитку фінансового сектора та ринкових інституцій, що в майбутньому планується як перспективи наших подальших досліджень.*

Ключові слова: *валовий внутрішній продукт, експорт, експортний потенціал, інвестиції, фактори експорту, функція Кобба-Дугласа.*

Вступ.

У сучасних умовах розвитку України актуальності набуває пошук нових ідей і підходів щодо питання ефективного функціонування економіки держави на засадах досягнення передових позицій у світі. Вирішальну роль у цьому відіграє конкурентоспроможність національної економіки.

Конкурентоспроможність є однією з найважливіших категорій, яка дає уяву про позиціонування країни на світовому ринку, а підвищення макроекономічних показників конкурентоздатності держави повинно стати стратегічним завданням уряду на перспективу. При цьому повинні бути забезпечені сприятливі умови щодо зростання ефективності зовнішньоекономічних операцій та підвищення якісних економічних характеристик національної економіки.

Одним з чинників забезпечення економічного розвитку країни є активізація конкурентних процесів. Пов'язане це з тим, що показники конкурентоспроможності національної економіки торкаються усіх сфер господарської діяльності країни і створюють багато можливостей для успішної реалізації міжнародних відносин, досягнення статусу «розвиненої» країни, а також майбутнього процвітання української нації.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Питання впливу конкурентоспроможності на експортний потенціал країни вивчали як західні вчені: П. Кругман, Б. Олін, М. Портер, так і вітчизняні: О. Алімова [1], В. Артеменко [2], О. Бєлєйченко [3], З. Борисенко, Ю. Верпанов [4], В. Гейць, А. Даниленко та ін. Українські вчені досить ретельно вивчають міжнародні рейтинги та дають аналіз результатів своїх досліджень.

Разом з тим, ряд аспектів цієї багатопланової проблеми залишаються недостатньо вивченими і потребують дослідження. Зокрема, це низка методичних і організаційно-економічних питань, пов'язаних з науково-обґрунтованим підвищенням рівня експорту на засадах активації цільових факторів під дією факторів-важелів, формуванням економічно виправданої віддачі від масштабу виробництва національної економіки, розробкою прогнозів макропоказників, з урахуванням дії факторів-важелів системи конкурентоспроможності країни.

Мета.

Метою роботи є обґрунтування теоретико-методичних засад і перспективних практичних напрямів підвищення конкурентоспроможності національної економіки при дослідженні цільових факторів конкуренції країни на основі функції Кобба-Дугласа.

Методологія дослідження.

Дослідження проводилися на основі використання статистичного, розрахунково-конструктивного, системно-програмно-цільового методів. Методологічним підґрунтям в опрацюванні матеріалу виступив діалектичний метод пізнання суспільно-економічних явищ.

Результати.

Організація експорту підпадає під вплив великої кількості факторів географічного, макроекономічного, соціального, техніко-технологічного, зовнішньоекономічного і, навіть, політичного характеру [6]. Наявність складної системи взаємовідносин і зв'язків між українськими товаровиробниками, зовнішнім і внутрішнім середовищем та неточною кількісною і якісною оцінкою параметрів такої системи дозволяє віднести проблеми оцінки ефективного використання експортного потенціалу до низькоструктурних [7]. У той же час потреба в дослідженні процесів, що протікають у складних системах – до яких відносять оцінку експортного потенціалу – зумовила необхідність когнітивного підходу до вирішення даної проблеми.

Когнітивна карта та подальший сценарний підхід до аналізу системи впливу зовнішнього і внутрішнього середовища на підвищення розміру експорту дозволяють виявити, які параметри потребують прискореного розвитку та вимагають необхідних заходів по їх удосконаленню (рис. 1):

1. Цільові фактори – зміна чи сталість яких є метою керування системою: X1 – номінальний рівень ВВП.

2. Фактори-індикатори – відображають та пояснюють розвиток процесів у проблемній ситуації: X2 – реальні доходи населення; X4 – інновації; X5 – дотації; X6 – вивізне мито; X10 – обмінний курс.

3. Фактори-важелі (управління) – потенційно можливі важелі впливу на ситуацію: X3 – рівень зайнятості населення; X7 – прямі інвестиції за кордон з України; X8 – прямі іноземні інвестиції; X9 – імпорт; X11 – валовий зовнішній борг.

З метою обмеження множини можливого плану експерименту впливу у вершинах орієнтованого графа був розглянутий наступний план експерименту, що відображає найефективніші впливи на фактори досліджуваної моделі (табл. 1).

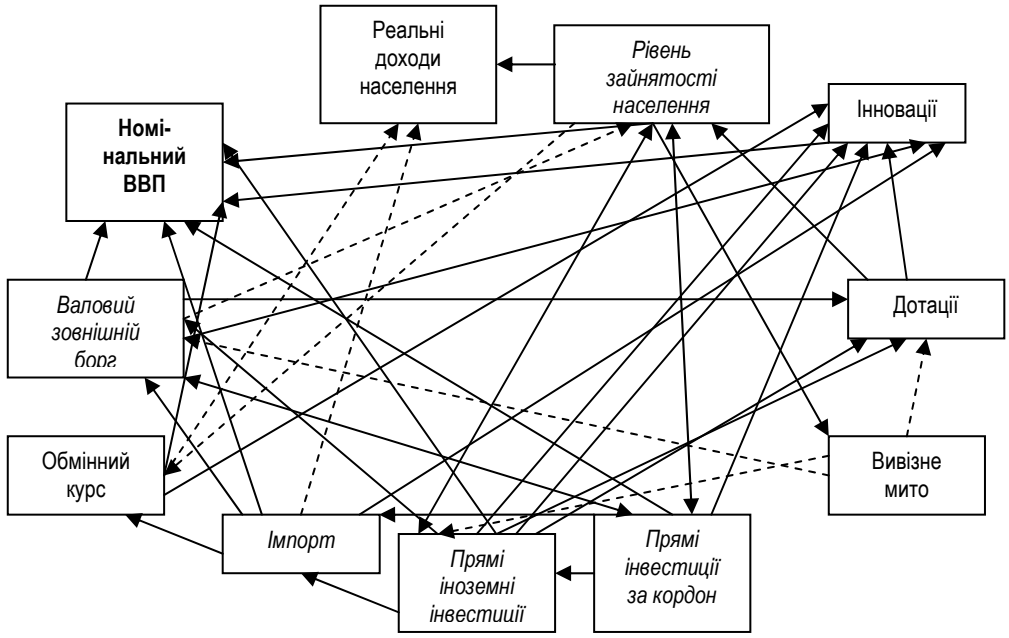

Рис. 1. Когнітивна карта взаємозв'язків факторів експорту*

**Джерело: авторська розробка*

Таблиця 1

План сценарного моделювання поведінки системи підвищення експорту*

Сценарії	Імпульси	V_3	V_7	V_8	V_9	V_{71}
		Рівень зайнятості населення	Прямі інвестиції за кордон	Прямі іноземні інвестиції	Імпорт	Валовий зовнішній борг
1	$q_8 = +1$, $q_9 = -1$, $q_{11} = -1$.			+1	-1	-1
2	$q_8 = +1$, $q_9 = -1$, $q_{11} = +1$.			+1	-1	+1
3	$q_3 = +1$, $q_7 = -1$, $q_8 = +1$.	+1	-1	+1		

**Джерело: авторська розробка*

Результати моделювання за сценарним аналізом представимо у вигляді таблиці 2.

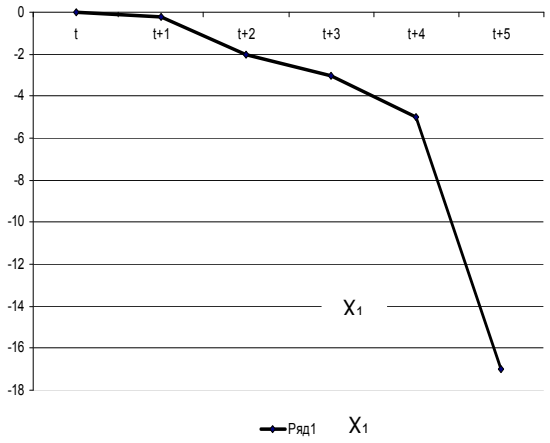
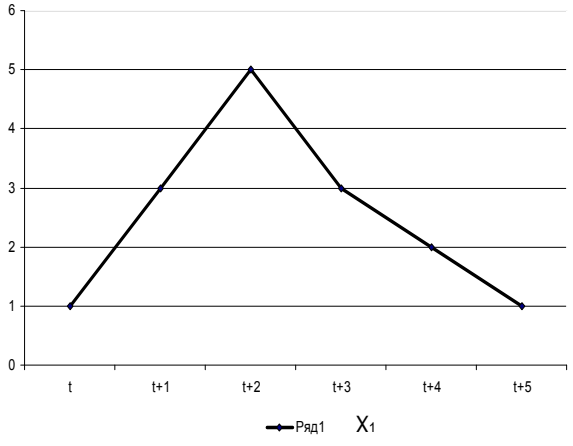
Отже, забезпечення бажаних тенденцій у еволюційному розвитку системи (сценарій 1) без керівного впливу важелів на процеси посилює спад макроекономічних показників, які характеризують конкурентоспроможність країни. Найбільш позитивний ефект досягається за рахунок комплексної активації основних факторів виробництва (сценарій 4), що гарантує прояв віддачі у вигляді росту результативних макропоказників починаючи з 3-го такту моделювання. Таким чином, зростання факторів виробництва, таких як збільшення валових внутрішніх інвестицій та рівня зайнятості населення, повинне стати спонукаючими важелями ефективного використання експортного потенціалу країни.

Аналіз зовнішніх та внутрішніх факторів експортного потенціалу країни показав, що цільовим фактором системи конкурентоспроможності національної економіки є рівень ВВП, темпи та розміри якого залежать від двох важелів-факторів – капітальних інвестицій та рівня зайнятості населення. Іншими словами, усі три фактори демонструють виробничу функцію національної економіки,

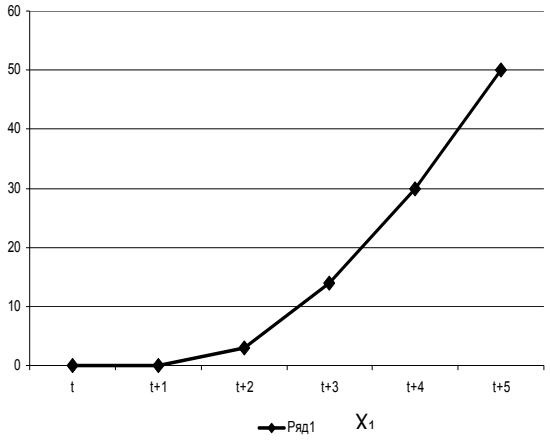
алгоритм вивчення якої базується на визначенні регресійної залежності між ВВП та впливаючими на нього факторами: капіталу та праці.

Таблиця 2

Результати сценарного моделювання системи «підвищення експорту»*

Результати моделювання	Підсумок
Сценарій 1. Імпульс поступає у три вершини V8, V9, V11. Прямі іноземні інвестиції зростають, їх темпи росту значні (q_8 = +1); зменшується обсяг імпорту продукції (q_9 = -1); держава поступово ліквідує валовий зовнішній борг (q_{11} = -1). 	Представлена ситуація в цілому відповідає бажаному положенню справ в національній економіці. Покращення бюджетної ситуації країни та обмеження імпортних поставок веде до скорочення рівня ВВП, і, як наслідок, до кризи національної економіки. Еволюційний розвиток системи без різких спадів буде відбуватися до 3-го такту моделювання, зберігаючи тенденцію помірного скорочення. Після 4-го такту ця тенденція набуває катастрофічний характер. **Висновок.** З метою застереження погіршення ситуації у майбутньому, збереження та покращення існуючих позицій необхідні заходи по ефективному галузевому розподілу капіталовкладень.
Сценарій 2. Імпульс поступає у три вершини V8, V9, V11. Прямі іноземні інвестиції зростають, їх темпи росту значні (q_8 = +1); зменшується обсяг імпорту продукції (q_9 = -1); держава продовжує збільшувати валовий зовнішній борг (q_{11} = +1). 	Приріст грошей в національну економіку активно не діє на систему, оскільки удосконалення обсягів валового внутрішнього продукту носить тимчасовий ефект. Відмічається циклічний характер впливу від фази піднесення до фази різкого спаду. Інертність системи дозволяє зберегти стабільність до 3-го такту моделювання, після якого спостерігається значне погіршення економічної ситуації економіки країни. **Висновок.** Немає необхідності збільшувати митні тарифи на ввіз продукції, нарощувати суму державного боргу, щоб змусити товаровиробників активізувати ефективний процес виробництва. Такі стимули нарощування обсягів виробництва важливі, при цьому державний борг та обсяг імпорту не відіграють ключової ролі.

Продовження табл. 2

Результати моделювання	Підсумок
Сценарій 3. Імпульс поступає у три вершини V3, V8, V9. Рівень зайнятості населення зростає (q_3 = +1); прямі інвестиції за кордон зростають (q_8 = -1); прямі іноземні інвестиції зростають, їх темпи росту значні (q_{11} = +1). 	Зростання показників відбувається швидкими темпами, одразу після 3-го такту моделювання. Економічний розвиток цільового елементу системи носить довгостроковий характер. **Висновок.** Найбільший ефект досягається за комплексної взаємодії на систему факторів виробничої функції Кобба-Дугласа, пов'язаних з активацією інвестиційних процесів безпосередньо в країні та мінімізацією рівня безробіття. Велика роль, при цьому, відведена ефективній комбінації двох факторів ВВП: праці та капіталу (зменшення прямих інвестицій за кордон підвищує розмір валових внутрішніх інвестицій), яка забезпечить ефект масштабів виробництва та конкурентоздатність національної економіки.

**Джерело: розраховано автором*

Однією з найпоширеніших виробничих функцій, що найчастіше використовується у макроекономічних дослідженнях, є виробнича функція Кобба-Дугласа:

$$Y = A \times K^{\alpha} \times L^{\beta} \times e^{rt}, \quad (1)$$

де *У* – рівень ВВП країни;
А – статистичний параметр функції;
К – величина капіталу;
L – величина праці;
α і β – коефіцієнт еластичності ВВП по витратах капіталу та праці відповідно;
е – основа натуральних логарифмів;
r – фактор якісних змін у використанні ресурсів;
t – час.

За допомогою Пакету аналізу програми Exsel виводимо результативний вираз функції ВВП країни. Результати розрахунків представимо у вигляді таблиці (табл. 3).

Таблиця 3

Вихідні дані для побудови регресійної моделі*

Роки	ВВП, млн. грн.	Валові інвестиції, млн. грн.	Кількість зайнятого населення, тис. осіб
	У	К	L
2006	544153	134740	20680
2007	720731	203318	20904,7
2008	948056	264883	20972,3
2009	913345	155815	22191,5
2010	1082569	199918	20266
2011	1316600	282474	20324,2
2012	1408889	257335	20354,3
2013	1454931	228474	20404,1

Продовження табл. 3

2014		1566728	220968		18073,3	
2015		1979458	303297		16443,2	
2015		1979458	303297		16443,2	
Регресійна статистика						
R	0,842433					
R-квадрат	0,709694					
Нормований R-квадрат	0,62675					
Стандартна похибка	0,238379					
Спостереження	10					
Дисперсійний аналіз						
	df	*SS*	*MS*	*F*	*Значимість F*	
Регресія	2	0,972407	0,486203	8,556249	0,013182	
Залишок	7	0,39777	0,056824			
Всього	9	1,370177				
	Коефіцієнти	*Стандартна помилка*	*t-статистика*	*P-Значення*	*Нижнє 95%*	*Верхнє 95%*
Y	20,99615	13,64391	1,538867	0,167728	-11,2666	53,25886
X 1	0,860252	0,360861	2,38389	0,048603	0,006952	1,713552
X 2	-1,7818	1,089435	-1,63553	0,145952	-4,35791	0,794299

**Джерело: розраховано автором за даними Статистичного щорічника України за 2006-2015 рр. .[5].*

За даними 2006-2015 років була отримана наступна модель:

$$Ln(Y) = 20,99615 \times 0,86 \ln(K) \times (-1,78) \ln(L), \quad (2)$$

$$Y = e^{20,99615} \times K^{0,86} \times L^{-1,78}, \quad (3)$$

Дана модель у відповідності з критерієм вагомості Фішера є вагомою. Зміни ВВП на 70,9 % обумовлені регресійною залежністю (3) від розміру капіталу та кількості активного населення України.

За формулою (3) розрахуємо прогнозне значення ВВП на 2015 рік (перевірка похибки рівняння):

$$ВВП_{2015} = e^{20,99615} \times (303297)^{0,86} \times (16443,2)^{-1,78} = 1954368 \ (млн.грн.)$$

Похибка (%) прогнозного значення у порівнянні з реальним ВВП розраховувалася за формулою:

$$(ВВП_{реал.} - ВВП_{прогноз}) / ВВП_{реал.} \times 100 \quad (4)$$

та становила 1,27%. Таким чином, прогнозний результат обсягу ВВП на 2015 рік був вірний на 98,73%, що доводить сенс використання функції Кобба-Дугласа у даних економічних умовах прогнозування експорту на майбутнє.

Досліджуючи коефіцієнти еластичності факторів виробництва бачимо, що процес створення ВВП відбувається за спадаючої віддачі від масштабу виробництва, оскільки (α + β) ≤ 1. Це говорить

про те, що фактори виробництва в країні використовуються неефективно, а це поганий атрибут конкурентоспроможності національної економіки.

Для покращення віддачі від масштабів виробництва необхідний довгостроковий період, на протязі якого буде удосконалюватися ринок праці, ліквідуватиметься нелегальне працевлаштування, досягатиметься ефективний приріст продуктивності праці.

Капітальні інвестиції мають позитивний коефіцієнт еластичності приросту ВВП, що говорить про можливість швидкого приросту ВВП та експорту (а саме на 0,86% на кожний 1% приросту капіталу) за рахунок приросту капіталовкладень у виробничий сектор країни. Тому, для прогнозування показників конкурентоспроможності, необхідно визначити залежність рівня ВВП саме від рівня інвестицій з формули (3):

$$K = Y^{1,163} / e^{24,4} \times L^{-2,02}, \quad (5)$$

На засадах макроекономічної функціональної залежності:

$$\Delta Y = \Delta E / \mu . \quad (6)$$

де ΔY – зміна обсягу ВВП;

ΔE – зміна обсягу експорту;

μ – мультиплікатор ВВП.

Враховуючи, що мультиплікатор ВВП становить 0,7926, то за методикою розрахунку граничного приросту можна легко розрахувати прогнозні показники ВВП та експорту за формулами (3) та (5). Результати представимо на рис. 2.

Виходячи з розрахункового прогнозу поступове підвищення інвестицій у розвиток економіки доволі помірними темпами нарощує рівень ВВП та експорту в країні. Інакше кажучи, інвестиції – це швидко діючий важіль покращення рівня конкурентоспроможності країни, проте не довготривалий, оскільки його дія без допомоги дії фактору зайнятості населення поступово нівелюватиметься у майбутньому. Саме це демонструє прогноз на рис. 2, відображуючи досить невпевнений приріст обох макропоказників країни.

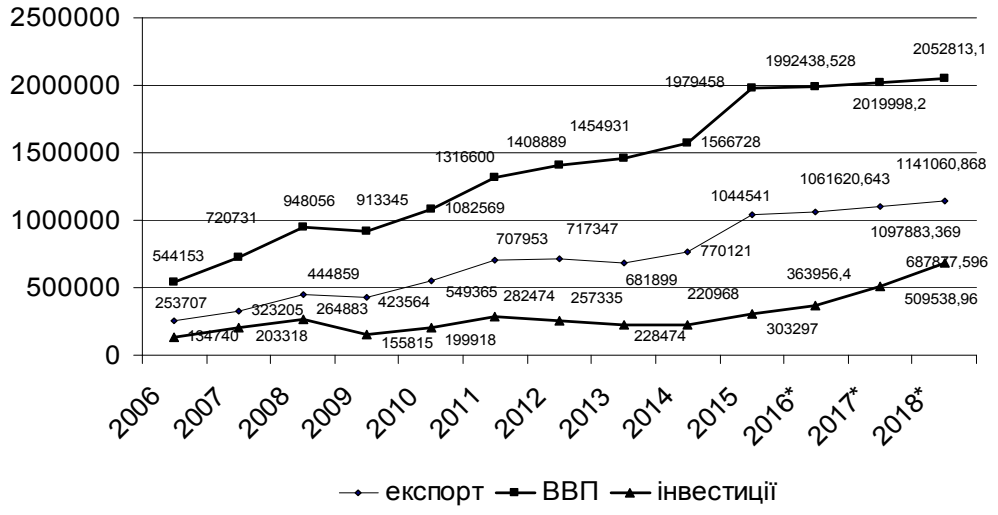

Рис. 2. Прогноз показників ВВП та експорту від зростання інвестицій*

**Джерело: розраховано автором за даними Статистичного щорічника України за 2006-2015 рр. [5;8].*

Звідси можна зробити висновок, що на сьогоднішній день в пріоритеті – зростання саме інвестиції в основний капітал. Тобто, вирішальну роль у конкурентоспроможності країни відіграє капіталізація як економіки загалом, так і окремих підприємств. Капітал є однією з найважливіших категорій, яка дає уяву про економічний рівень розвитку країни, а підвищення ступеня капіталізації економіки повинно стати стратегічним завданням держави на перспективу. При цьому повинні бути забезпечені сприятливі умови щодо накопичення капіталу та підвищення рівня ефективності його використання [9].

Інвестори зацікавлені у вкладенні грошових коштів в національну економіку, проте наявність великої кількості стримуючих факторів, таких як: непрогнозована інфляція, наявність тіньової економіки, недосконаліть законодавчої бази, податковий тягар та інше не сприяє пожвавленню інвестиційної діяльності в Україні [10; 11].

Так, державним агентством України з інвестицій та розвитку була розроблена концепція Державної цільової програми розвитку інвестиційної діяльності на 2011–2015 роки, в якій зазначені певні шляхи і способи розв'язання даної проблем, такі як:

1) покращення інвестиційного клімату; створення умов для переходу до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку економіки через удосконалення законодавства, спрямованого на активізацію інвестиційної діяльності; зняття перешкод і стимулювання залучення інвестицій;

2) удосконалення методології розробки та оцінювання інвестиційних проектів;

3) розвиток інвестиційного ринку та інвестиційної інфраструктури;

4) забезпечення ефективності та прозорості функціонування механізмів державно-приватного партнерства (концесія, спільна діяльність, угоди про розподіл продукції тощо).

Але, як зазначає більшість економістів, починати бажано з:

– стабілізації політичної, економічної ситуації в Україні;

– забезпечення правового захисту інвесторам та підприємництву;

– зменшення адміністративного тиску на підприємницьку діяльність.

Саме комплексне використання усіх цих заходів може забезпечити ефективність інвестиційної діяльності, а отже, і підвищити ефективність використання експортного потенціалу країни та конкурентоспроможності національної економіки.

Висновки і перспективи.

Таким чином, прогнозування цільового фактору конкурентоспроможності національної економіки показало, що рівень експорту на 79% залежить від рівня ВВП країни, який, у свою чергу, залежить від двох важелів конкурентоздатної системи – праці та капіталу. Механізм підвищення рівня ВВП та експорту базується на поступовому нарощуванні показника валових інвестицій та кількості зайнятого населення. Проте рівень зайнятості населення має негативну тенденцію розвитку, про що свідчить від'ємний показник еластичності (-1,78). Саме це зумовлює існуючу від'ємну віддачу від масштабу виробництва у країні, і, як наслідок, програш у певній конкурентній позиції на міжнародному ринку. Тому, варто окреслити, що перспективи подальших досліджень полягатимуть у пошуку стимулюючих факторів, що виступають мотиваторами для зайнятості населення.

Інший важіль – інвестиції, має позитивний ефект впливу на макропоказники, які характеризують конкурентоздатність. Проте, одиночний його вплив не приносить бажаних тенденцій зростання конкурентоспроможності (про що свідчить рис. 2). Однак активізація зростання даного фактору необхідна для економічно виправданої здорової системи функціонування національної економіки. Збільшення розмірів капіталу на 1% забезпечує 0,86% приросту ВВП, що є великим кроком, на сьогодні, на зустріч ефективній економічній системі і конкурентоздатності країни.

Список використаних джерел

1. Алимова О.О. Експортний потенціал України: проблеми та перспективи реалізації. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили*. 2009. Т.64, вип. 51. С. 53-59.
2. Артеменко В. Індикатори стійкого соціально-економічного розвитку регіонів. *Регіональна економіка*. 2006. № 2. С. 90–97.
3. Бєлєйченко О. Г. Чинники впливу на конкурентоспроможність економіки. *Економіка та держава*. 2009. № 8. С. 33–35.
4. Верпанов Ю.Ю., Васильєв А.А. Передумови формування зовнішньоторгівельної політики країни в контексті економічної безпеки. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили: зб. наук. праць*. 2009. Т.64, вип. 51. С. 59-65.
5. Державна служба статистики України. URL: http://www.ukrstat.gov.ua.
6. Кутідзе Л.С. Експортний потенціал регіону: сутність, діагностика, механізми реалізації: монографія. Запоріжжя: Вид-во ЗНУ. 2011. 318 с.
7. Мельник Т.М., Вишинська Т.Л. Іплегалізація сфери зовнішньої торгівлі товарами в Україні. *Економічний часопис XXI: зб. наук. праць*. 2014. № 7-8(1). С. 44-47.
8. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. URL: http://www.ukrexport.gov.ua./ukr/zakon_kr_perebuv/4592
9. Позиція України в рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2016-2017. URL: http://edclub.com.ua/analityka/pozyciya-ukrayiny-v-reytyngu-krayin-svitu-za indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1
10. Україна «Експорт як панацея для української економіки» ; за ред. Яна Полянська. Київ : 10 квітня 2015. – 236 с.
11. Чалапко (Калник) Л.Д., Петретятко Л.А. , Козак С.І. Експортний потенціал України: проблеми і перспективи реалізації. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2016. Вип. 26(2). С. 247–253.

Статтю отримано: 30.03.2017 / Рецензування 19.04.2017 / Прийнято до друку: 3.05.2017

Natalia Kukina
Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Department of Economics
Tavria State Agrotechnological University
Melitopol, Ukraine
E-mail: tasha02.06@mail.ru

EFFECTS OF INVESTMENTS UPON THE EXPORT POTENTIAL OF THE COUNTRY

Abstract

Introduction. *Exports are one major factor in the country's development. It ensures the implementation of international relations. Exports provide the status of a "developed" country and ensure the prosperity of the nation. Today it is important to study the factors of export. Motivational levers of effective use of the export potential are needed to develop macroeconomic forecasts that can be achieved through the study of export leverage-factors.*

Methods. *The research was conducted on the basis of the use of statistical, calculation and constructive, system, program and target methods. A methodological basis for the study of material is the dialectical method of cognition of social and economic phenomena.*

Results. *During the research, it was founded that the goal-factor is the level of gross domestic product, and leverage-factors are investment and employment. The estimation of external and internal factors exports is made. It was founded that three factors demonstrate the productive function of the national economy. It is proved that the most common production function is the Cobb-Douglas function. It is established that the level of exports reaches 79% depending on the level of gross domestic product. Thus, a prognostic model of the national economy is obtained based on the function.*

Discussion. *In our view, the structure and dynamics of foreign trade do not correspond to the export opportunities of our state. Raw materials and products with low processing are dominated in the structure of exports. The state regulation of foreign economic activity in recent years has been considerably liberalized, although, on the other hand, the development of export is hampered by significant non-trade (non-tariff) restrictions. Among the main factors hampering the development of*

export potential are: the instability of the legislative framework; complex customs procedures; the low level of development of the financial sector and market institutions, which in the future is planned to be the prospect of our further research.

Key words. *Gross domestic product, export, export potential, investment, export factors, Cobb-Douglas function.*

References

1. Alymova, O.O. (2009). Eksportnyi potentsial Ukrainy: problemy ta perspektyvy realizatsii [The export potential of Ukraine: problems and prospects of implementation]. *The scientific works of Petro Mohyla Black Sea National University, 64, 51,* 53–59.

2. Artemenko, V. (2006). Indykatory stiikoho sotsialno-ekonomichnoho rozvytku rehioniv [Indicators of sustainable socio-economic development of regions]. *Regional economy, 2,* 90–97.

3. Bielieichenko, O.H. (2009). Chynnyky vplyvu na konkurentospromozhnist ekonomiky [Factors of influence upon the competitiveness of the economy]. *Economy and State, 8,* 33–35.

4. Verpanov, Yu. Yu., & Vasyliev, A.A. (2009). Peredumovy formuvannia zovnishnotorhivelnoi polityky krainy v konteksti ekonomichnoi bezpeky. [The background of forming the country's foreign trade policy in the context of economic security]. *The scientific works of Petro Mohyla Black Sea National University*, *64, 51,* 59 –65.

5. State Statistic Service of Ukraine. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua.

6. Kutidze, L. S. (2011). *Eksportnyi potentsial rehionu: sutnist, diahnostyka, mehanizmy realizatsii* [Export potential of the region: essence, diagnostics and mechanisms of implementation]. Zaporizhzhia, Ukraine: ZNU.

7. Melnyk, T. M., & Vyshynska, T.L. (2014). Iplehalizatsiya sfery zovnishnoi torhivli tovaramy v Ukraini [Legalization of the sphere of foreign trade in goods in Ukraine]. *Economic Journal of the XXI Century*, *7–8(1),* 44–47.

8. Ministry of Economic Development and Trade of Ukraine. Retrieved from http://www.ukrexport.gov.ua./ukr/zakon_kr_perebuv/4592.

9. The position of Ukraine in the world ranking according to the index of global competitiveness 2016-2017. Retrieved from http://edclub.com.ua/analityka/pozyciya-ukrayiny-v-reytyngu-krayin-svitu-za indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-1.

10. Polianska, Ya. (Ed.). (2015). *Ukraina «Eksport yak panatseia dlia ukrainskoi ekonomiky»* [Ukraine «Export as a Panacea for the Ukrainian Economy»]. Kyiv, Ukraine: Naukova dumka.

11. Chalapko (Kalnyk), L. D., Petretiatko, L. A., & Kozak, S. I. (2016). Eksportnyi potentsial Ukrainy: problemy i perspektyvy realizatsii [The export potential of Ukraine: problems and prospects of implementation]. *Scientific Reporter of UFNU of Ukraine*, *26 (2),* 247–253.

Received: 03.30.2017 / Review 04.19.2017 / Accepted 05.3.2017

СТАТИСТИКА ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІК

STATISTICS AND INFORMATION PROVISION OF ECONOMY

УДК 338.24.01
JEL Classification H4

Кальницька Марина
к.е.н., доцент, здобувач кафедри теоретичної та прикладної економіки
Львівський торговельно-економічний університет
м. Львів, Україна
E-mail: kalnytska_maryna@ukr.net

СОЦІАЛЬНА СФЕРА УКРАЇНИ: ЧИННИКИ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЇЇ РОЗВИТКУ

Анотація

Вступ. *Соціальна сфера є важливою складовою забезпечення життєдіяльності суспільства. Вона сприяє постійному розвитку людини, її здібностей та самореалізації, формуванню певного рівня життя у суспільстві, реалізації людських здібностей і соціальних інтересів людини, задовольняє різноманітні соціальні потреби як кожного громадянина, так і суспільства загалом, а відповідно сприяє відтворенню людського капіталу і зростанню рівня добробуту у суспільстві.*

Методи. *У процесі дослідження використовувалися методи теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, діалектичний і наукової абстракції, статистичний метод.*

Результати. *Сформульовано п'ять груп чинників, які визначають розвиток соціальної сфери в Україні, зокрема, інституційні, організаційні, економічні та фінансово-ресурсні, соціально-психологічні і адміністративні чинники, а також у науковому дослідженні виявлені, проаналізовані та конкретизовані позитивні та негативні тенденції у розвитку цієї сфери.*

Перспективи. *Напрямами подальшого дослідження є вивчення досвіду функціонування соціальної сфери економічно розвинених країн світу та можливостей його використання у вітчизняній економічній системі.*

Ключові слова: *соціальна сфера, соціальні потреби, соціальні проблеми, соціальна послуга, чинники функціонування соціальної сфери.*

Вступ.

Соціальна сфера сьогодні є важливою складовою національної економіки, залежить від її розвитку і впливає на темпи і динаміку національного виробництва. Її важливість в соціально-економічній системі обумовлена тим, що всі процеси системно носять соціальне забарвлення і відображають рівень задоволення потреб людини. Як важлива складова забезпечення життєдіяльності суспільства, соціальна сфера сприяє відтворенню людського капіталу, підвищенню життєвого рівня, формуванню сучасної розвиненої особистості, що безпосередньо впливає на темпи економічного зростання та соціально-економічного прогресу. В найближчий період та на перспективу значення соціальної сфери у соціально-економічній системі буде постійно зростати.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Складність функціонування соціально-економічної системи, забезпечення динамічного її розвитку і досягнення кінцевої мети її функціонування відображає велика кількість наукових джерел, які присвячені в тому числі дослідженню соціальної сфери. Актуальність дослідження соціальної сфери в Україні обумовлено тим, що сьогодні в Україні ця сфера характеризується низьким ступенем задоволення основних життєво необхідних потреб більшості громадян, зростанням соціальної диференціації, погіршенням якості людського потенціалу, що несе в собі серйозну загрозу соціально-економічному розвитку країни [12, с. 81].

Питання функціонування соціальної сфери досліджуються такими науковцями, як О.А. Бугуцький, О.А. Дєгтяр, М.Я. Дем'яненко, Е.А. Зінь [4], В.І. Куценко [5], Е.М. Лібанова, М.Й. Малік, В.О. Онищенко [11], А.А. Пакуліна [12; 13], Г.С. Пакуліна [12], Р.П. Підлипна [14], Т.В. Поснова [15], В.М. Скуратівський, О.В. Чепурний та ін.

Мета.

Метою статті є конкретизація чинників розвитку соціальної сфери в Україні та її функціональних особливостей.

Методологія дослідження.

Для досягнення поставленої мети у статті використано такі методи дослідження: теоретичного узагальнення, аналізу та синтезу, діалектичний і наукової абстракції, статистичний метод. Методологічною основою дослідження слугували наукові публікації з питань розвитку та функціонування соціальної сфери.

Результати. Соціальна сфера як важлива галузь національної економіки України на даному етапі є складною і динамічною системою, у якій відбуваються кількісні і якісні зміни. Ця система постійно змінює напрями розвитку і трансформації. Роль соціальної сфери динамічно зростала у XX столітті і продовжує зростати у XXI столітті.

Ми поділяємо підхід В.О. Онищенка та О.В. Чепурного, які під поняттям «сфера» розуміють «сукупність видів економічної діяльності, котрі мають чітко виражену спільність функцій, особливе призначення в суспільному поділі праці та низку характеристик, що істотно відрізняють ці види економічної діяльності від матеріального виробництва» [11, с. 4]. До соціальної сфери відносяться всі галузі національної економіки, результатом функціонування яких є послуги, що або опосередковано, або прямо задовольняють потреби людини і забезпечують відтворення людського капіталу.

Отже, результатом діяльності людей у соціальній сфері є послуга, вона не має матеріально-речової форми і вироблена для задоволення потреб інших людей, які її споживають. Послуги, як зауважує В.І. Куценко, є результатом різнорідної діяльності, що здійснюється виробником на замовлення будь-яких споживачів і, як правило, призводить до зміни стану одиниць, що споживають ці послуги [5, с. 32].

Оскільки послуги не мають матеріальної форми, то, на наш погляд, некоректним є визначення соціальної сфери Р.П. Підлипною, яка вважає, що «під соціальною сферою слід розуміти сектор економіки, в якому здійснюється виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ» [14, с. 63], хоча далі автор стверджує правильно, що в цьому секторі «відбувається забезпечення розширеного відтворення людського капіталу за участю держави як гаранта економічного забезпечення соціально достатнього рівня життя населення» [14, с. 63]. Некоректним також є твердження, що «соціальна сфера – це сфера виробництва і відтворення людини» [14, с. 64]. Фактично соціальна сфера – це «сукупність галузей, що безпосередньо пов'язані та найбільше визначають рівень життя населення та доступність для нього основних благ, необхідних для формування і розвитку особистості» [5, с. 88].

Е.А. Зінь, звертаючи увагу на те, що соціальна сфера безпосередньо пов'язана з політикою, економікою, соціологією, демографічними дослідженнями, вважає, що вона спрямована на здійснення просторових процесів у суспільстві, провадження раціональних форм організації життя людей з точки зору умов праці, побуту, відпочинку, розвитку особистості, відновлення життя, відтворення населення [4, с. 126].

Соціальну сферу А.А. Пакуліна та Г.С. Пакуліна трактують як «сукупність інституційних одиниць (позабюджетні фонди, благодійні фонди, професійні спілки), державних і недержавних організацій (наукові, правоохоронні, освітні, медичні), які виробляють суспільно-корисні блага і послуги, мета яких полягає у підвищенні індивідуального і суспільного добробуту, що сприяє підтримці суспільства в стані економічної рівноваги» [12, с. 84]. Хоча інституційний підхід до розуміння соціальної сфери має право на існування, ми вважаємо, що найповніше розкриває зміст категорії «соціальна сфера» визначення, запропоноване Центром перспективних соціальних досліджень, а саме: «соціальна сфера – це сукупність усіх галузей життєдіяльності суспільства, взаємопов'язаних з державними і недержавними установами, організаціями і підприємствами, які забезпечують загальний рівень життя громадян та сприяють зростанню їх благополуччя в державі, створюючи при цьому оптимальні умови для реалізації та самореалізації здібностей та інтересів тих же громадян» [19].

Значення соціальної сфери є важливим на всіх етапах циклічного розвитку економічної системи. Проте особливе місце належить цій сфері в умовах швидкого і динамічного розвитку економічної системи, коли ця сфера також динамічно розвивається і відображає, по-перше, рівень життя у суспільстві, а по-друге, рівень розвитку національної економіки. У цьому контексті, на наш погляд, некоректно стверджувати, що механізм функціонування соціальної сфери є фактором забезпечення необхідного рівня економічної безпеки [15, с. 67].

Соціальна сфера як важлива сфера національної економіки України на даному етапі є динамічною і мінливою системою, яка потребує кількісних і якісних змін, яка постійно змінює напрями трансформації. Це пов'язано:

- по-перше, з тим, що соціальна сфера є відображенням економічної ситуації в національній економіці України;

- по-друге, соціальна сфера національної економіки України на даному етапі не є сформованою, вона перебуває на етапі свого формування і становлення;

- по-третє, розвивається вона під впливом різноманітних чинників зовнішнього і внутрішнього середовища; ці чинники є дуже мінливими і нестабільними, відповідно чинять як позитивний, так і негативний вплив.

Значна чисельність внутрішніх і зовнішніх чинників, а також функціональних аспектів її функціонування і розвитку обумовлена наявністю широкого пласту реальних проблем, які пов'язані із функціонуванням соціальної сфери, а також фактичних проблем, дотичних до соціальної сфери країни.

На наш погляд, серед груп чинників чи не найбільший вплив на поступ у соціальній сфері здійснюють інституційні, організаційні, економічні та фінансово-ресурсні, соціально-психологічні і адміністративні фактори (рис. 1). На наш погляд, урахування всіх перерахованих чинників в комплексі є визначальним при визначенні подальшого прискореного розвитку соціальної сфери.

Конкретизовані нами і систематизовані чинники розвитку соціальної сфери України впливають на макроекономічне, фінансове, інвестиційно-інноваційне, матеріально-технічне, інтелектуально-кадрове та інше середовище функціонування цієї сфери. Комплексне середовище визначає функціональні аспекти соціального розвитку соціально-економічної системи.

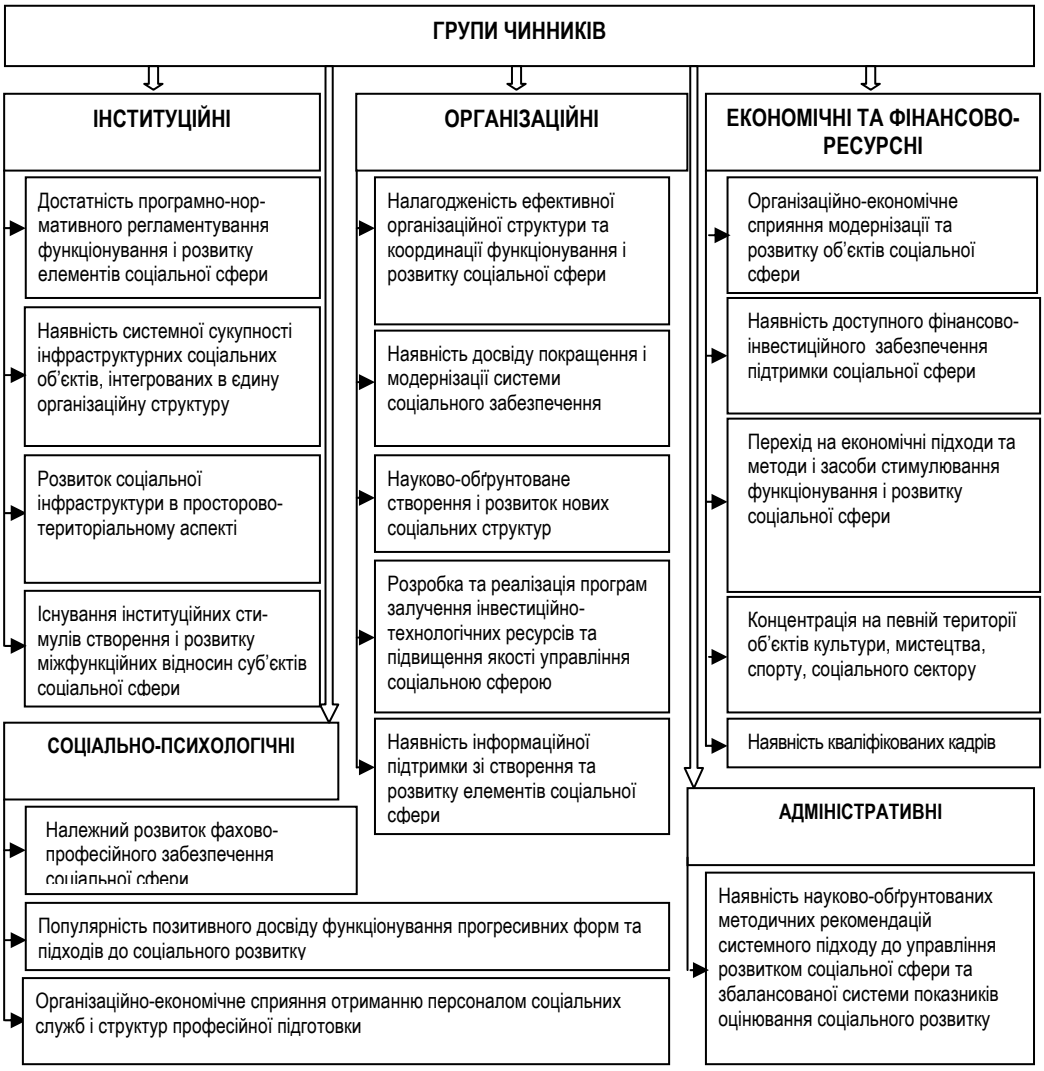

Рис. 1. Чинники розвитку соціальної сфери України*

** Джерело: складено автором*

Динаміка загальних макроекономічних параметрів розвитку соціальної сфери, зокрема секторів освіти, охорони здоров'я, надання соціальної допомоги, мистецтва, спорту, розваг та відпочинку в Україні упродовж 2010-2015 рр. свідчить про наявність реальної тенденції до зростання обсягів господарської діяльності у цих сферах (табл. 1).

Зокрема, у 2015 р. обсяги реалізованих послуг у сфері освіти становили 3101,7 млн. грн., що на 59,6% або 1157,9 млн. грн. більше, ніж у 2010 р. Таким чином, обсяги реалізованих послуг у сфері освіти динамічно зросли в Україні протягом аналізованого періоду. Така ж ситуація спостерігається і у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги. Так, у 2015 р. у цій сфері загальний обсяг реалізованих послуг становив 12991,0 млн. грн., тобто зріс порівняно з 2010 р. на 69,5% або 5327,4 млн. грн. У сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку спостерігалися ще вищі темпи зростання обсягів реалізованих послуг. У даній сфері динамічне зростання обсягів

реалізованих послуг спостерігалося протягом 2010-2014 рр. Хоча у цій сфері у 2015 р. даний показник порівняно з 2010 р. збільшився у 2,1 рази і становив у 2015 році 6955,5 млн. грн., порівняно з 2014 р. він зменшився на 59,3%.

Таблиця 1

Показники макроекономічного середовища розвитку секторів соціальної сфери України у 2010-2015 рр.*

Показники		Роки						2015 р. у % до 2010 р.
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Кількість суб'єктів господарювання, тис. од.	Освіта	10,8	7,8	7,3	8,5	10,1	10,9	100,9
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	18,2	16,5	16,5	18,0	21,1	21,7	119,2
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	11,9	9,7	9,2	11,6	13,5	14,9	125,2
Кількість зайнятих працівників, тис. осіб	Освіта	46,7	41,6	34,3	33,9	31,0	30,7	65,7
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	112,1	113,6	114,3	109,6	92,3	110,2	98,3
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	42,5	44,0	49,6	51,8	47,8	48,8	114,8
Обсяг реалізованих послуг, млн. грн.	Освіта	1943,8	2055,5	2356,5	2490,4	2353,3	3101,7	159,6
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	7663,6	8507,8	9873,4	10881,7	9356,2	12991,0	169,5
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	3359,1	5018,4	9032,6	13956,9	17089,7	6955,5	207,1
Обсяг реалізованих послуг у розрахунку на одного зайнятого працівника, тис. грн.	Освіта	41,6	49,4	68,7	73,5	75,9	101,0	242,8
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	71,0	74,9	86,4	99,3	101,4	117,9	166,1
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	79,0	114,1	182,1	269,4	357,5	142,5	180,4

** Джерело: [3, с. 28, 29, 33]*

В цілому позитивні тенденції стосовно зростання обсягів реалізованих послуг доповнюються відносним зростанням кількості суб'єктів господарювання у цих сферах. Так, у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги у 2015 р. порівняно з 2010 р. кількість суб'єктів господарювання зросла на 19,2%, у сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку – на 25,2%. Разом з тим, упродовж аналізованого періоду тільки у сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку збільшилася чисельність зайнятих працівників (на 14,8%), у інших сферах чисельність зайнятих зменшилася: на третину – у сфері освіти і на 1,7% – у сфері охорони здоров'я та надання соціальної допомоги.

Враховуючи виявлені тенденції у трьох соціальних сферах упродовж 2010-2015 рр.,

спостерігаємо зростання обсягів реалізованих послуг у розрахунку на одного зайнятого працівника у 2015 р. порівняно з 2010 р. у сфері освіти – на 142,8%, у сфері охорони здоров'я та надання соціальних послуг – на 66,1%, у сфері мистецтва, спорту, розваг та відпочинку – 8,4%.

Ці тенденції певною мірою обумовлені нестабільністю фінансового середовища соціальної сфери України (табл. 2). Стабільно прибутковим і рентабельним є лише сфера освіти. Фінансовий результат до оподаткування у сфері освіти у 2015 р. становив 105,3 млн. грн., що на 19,3% більше, ніж у 2010 р. і на 27,5% більше, ніж у 2014 р. Чистий прибуток у сфері освіти становив у 2015 р. 80,7 млн. грн., що на 43,3% більше, ніж у 2010 р., і на 29,1% більше, ніж у 2014 р. Найкращі фінансові результати сфери освіти спостерігалися у 2013 р., коли фінансовий результат до оподаткування становив 140,2 млн. грн., чистий прибуток – 119,0 млн. грн., а рентабельність операційної діяльності – 8,4%. Органам державного управління слід працювати над збереженням цієї позитивної ситуації з подальшим виходом сфери освіти на вищий рівень самоокупності.

Таблиця 2

Показники фінансового середовища розвитку секторів соціальної сфери України у 2010-2015 рр.*

Показники		Роки						2015 р. у % до 2010 р.
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Фінансовий результат до оподатку-вання, млн. грн.	Освіта	88,3	100,9	136,8	140,2	82,6	105,3	119,3
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	9,8	-119,8	30,5	-31,9	-1111,0	-961,1	–
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-1784,6	-1706,2	-2280,4	-1280,4	-2911,4	-3489,2	195,5
Рентабель-ність операційної діяльності, %	Освіта	4,9	7,4	8,2	8,4	5,5	5,7	116,3
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,0	2,6	2,7	3,1	-3,7	-0,6	–
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-26,9	-24,4	-17,6	-8,0	-11,8	-25,3	94,0
Частка прибутко-вих суб'єктів господарювання, %	Освіта	64,3	68,4	68,1	69,9	67,0	71,5	111,2
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	60,7	61,3	62,7	64,7	64,7	69,8	115,0
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	51,3	56,2	54,3	57,3	55,6	62,7	122,2
Чистий прибуток, млн. грн.	Освіта	56,3	75,4	112,8	119,0	62,5	80,7	143,3
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-99,8	-218,0	-77,3	-149,7	-1185,3	-1042,3	1044,4
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-1930,3	-1904,2	-2547,6	-1495,2	-3244,0	-3566,3	184,8

** Джерело: [3, с. 89, 91]*

Особливо негативною у фінансовому аспекті є сфера охорони здоров'я і надання соціальної допомоги, де обсяг чистих збитків збільшився упродовж аналізованого періоду у 10 разів. У сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку у 2010 р. чисті збитки становили 1930,3 млн. грн., у 2015 р. – 3566,3 млн. грн., тобто величина збитку зросла у 1,8 рази.

Попри негативний фінансовий результат, у всіх трьох соціальних сферах спостерігалася позитивна тенденція до зростання частки прибуткових суб'єктів господарювання: у сфері освіти – з 64,3% у 2010 р. до 71,5% у 2015 р., у сфері охорони здоров'я і надання соціальної допомоги – відповідно, з 60,7% до 69,8%, у сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку – відповідно, з 51,3% до 62,7%.

Очевидно, що такі негативні тенденції відображають низьку ефективність функціонування важливих секторів вітчизняної сфери соціальних послуг. Проте, у цих соціальних сферах наявні реальні передумови для розвитку і покращення їхнього фінансово-економічного стану. Про це свідчать позитивні тенденції в динаміці показників матеріально-технічної забезпеченості (табл. 3).

У 2015 р., як і у 2010 р. сума власного капіталу у сфері освіти становила 1,6 млрд. грн., порівняно з 2014 р. власний капітал зменшився у цій сфері на 0,1 млрд. грн. У сфері охорони здоров'я і надання соціальної допомоги власний капітал у 2015 становив 3,5 млрд. грн., що на 20,7% більше, ніж у 2014 р., проте на 30,8% менше, ніж у 2010 р. Щодо сфери мистецтва, спорту, розваг і відпочинку, то тут сума власного капіталу у 2015 р. становила 9,8 млрд. грн., що на 36,1% більше, порівняно з 2010 р.

Одним з важливих показників економічної діяльності, який характеризує ефективність власних інвестицій, є коефіцієнт ефективності використання власного капіталу або коефіцієнт прибутковості власного капіталу. Даний показник відображає конкретний фінансовий стан підприємства чи галузі, оскільки показує, скільки чистого прибутку отримує підприємство чи галузь в середньому на кожну гривню власного капіталу. Оскільки прибутковою є лише сфера освіти, то цей коефіцієнт є позитивний лише для цієї сфери, проте він є дуже низьким. У інших двох сферах цей коефіцієнт є не тільки негативним, але і надзвичайно високим. Це є свідченням неефективності власних інвестицій, що є реальною загрозою і викликом для галузі.

Для аналізованих видів економічної діяльності у соціальній сфері України позитивним є зростання упродовж аналізованого періоду залишкової вартості основних засобів та зменшення рівня їх зносу. Проте зауважимо, що рівень зносу основних засобів у всіх трьох соціальних сферах залишається досить високим. У 2015 р. він становив від 30,8% у сфери мистецтва, спорту, розваг і відпочинку до 45,0% у сфері освіти.

Дані таблиці 3 свідчать про різну динаміку капітальних інвестицій в ці галузі у фактичних цінах упродовж аналізованого періоду. Так, у всіх трьох сферах у 2014 р. порівняно з 2010 р. вони скоротилися фактично удвічі, проте у 2015 році вони зросли. Це дозволило у сфері охороні здоров'я і наданні соціальних послуг та у сфері мистецтва, спорту, розваг і відпочинку у 2015 р. збільшити капітальні інвестиції порівняно з 2010 р. відповідно на 3,1% і 4,0%. Проте, соціальна сфера потребує значно більше інвестицій.

Отже, в Україні матеріально-технічна база вітчизняної соціальної сфери потребує оновлення, модернізації та інновацій, від цього значною мірою залежить її ефективність, а також обсяги (можливості) і якість надання соціальних послуг. Збільшення обсягу інвестицій позитивно позначиться на модернізації та оновленні вітчизняної соціальної сфери, адже кошти повинні вкладатися у придбання нових технологій, будівництво об'єктів та елементів соціальної сфери, залучення передового світового досвіду до соціального обслуговування населення.

Довгостроковими цілями державної інвестиційної політики, яка спрямована на розвиток соціальної сфери, сьогодні повинні стати:

1) «створення умов для розвитку і відтворення соціального потенціалу господарюючих об'єктів, територій, регіонів і країни в цілому;

2) збереження традицій соціального захисту, створення єдиного соціального простору

регіонів України в цілому» [13, с. 138].

Таблиця 3

Показники матеріально-технічного забезпечення розвитку секторів соціальної сфери України у 2010-2015 рр.*

Показники		Роки						2015 р. у % до 2010 р.
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Сума власного капіталу, млрд. грн.	Освіта	1,6	1,6	1,7	1,7	1,7	1,6	100,0
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	4,9	5,1	5,4	5,7	2,9	3,5	71,4
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	7,2	7,4	7,9	11,2	10,7	9,8	136,1
Залишкова вартість основних засобів, млрд. грн.	Освіта	1,4	1,4	1,5	1,5	1,5	1,7	121,4
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	5,8	6,4	7,2	7,5	5,7	7,0	120,7
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	13,7	14,5	18,8	21,0	20,3	21,4	156,2
Рівень зносу основних засобів, на початок року, %	Освіта	62,4	62,5	43,7	43,6	44,9	45,0	–
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	46,7	50,8	42,4	42,4	45,7	44,0	–
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	–	–	147,6	82,9	31,7	30,8	–
Коефіцієнт ефектив-ності вико-ристання власного капіталу	Освіта	0,04	0,05	0,07	0,07	0,04	0,05	–
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	-0,02	-0,04	-0,01	-0,03	-0,41	-0,30	–
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	-0,27	-0,26	-0,32	-0,13	-0,30	-0,36	–
Капітальні інвестиції у фактичних цінах, млн. грн.	Освіта	1935	2224	1503	1054	821	1540	79,6
	Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	2295	2425	3111	2157	1224	2367	103,1
	Мистецтво, спорт, розваги та відпочинок	1004	1520	2846	2640	509	1044	104,0

** Джерело: [1, с.80, 82; 3, с.64, 69; 16, с. 81; 17, с. 252, 370]*

Зростання інвестиційної динаміки повинно передбачати розумне поєднання приватних і державних інвестицій у соціальну сферу. Сьогодні спостерігається очевидне переважання (як за обсягами, так і в структурі) темпів зростання обсягу інвестицій у більш комерціалізовані сектори соціальної сфери (мистецтво, спорт, розваги тощо), адже тут можлива комерціалізація інвестицій та

отримання зиску у вигляді підприємницького використання об'єктів, часто навіть державної і комунальної форми власності. Натомість, традиційно виключно державні об'єкти сектору медицини, освіти, житлово-комунального господарства тощо залишаються із меншою увагою для інвесторів.

Таким чином, сьогодні в Україні, на наш погляд, необхідно збільшити державне інвестування і створити сприятливе середовище та організаційно-економічні умови для залучення приватних інвестицій у суто історично усталені сегменти соціальної сфери, якими традиційно займається державний сектор.

Висновки і перспективи.

За результатами вивчення чинників і функціональних особливостей соціального розвитку в Україні встановлено, що в нашій державі загалом наявний потенціал та ресурсні можливості активізації соціального зростання. Втім, цьому перешкоджає низка недоліків макроекономічного, фінансового, інвестиційно-інноваційного та матеріально-технічного середовища. До них передусім відносяться: зменшення чисельності зайнятих у соціальній сфері; нестабільність фінансового стану охорони здоров'я і надання соціальної допомоги, а також мистецтва, спорту, розваг і відпочинку; недостатні обсяги інвестиційно-інноваційної активності, зокрема інвестування приватного капіталу у розвиток соціального сектору, діяльності зі створення і впровадження у господарську практику нових технологій.

Загалом охарактеризовані макроекономічні тенденції є негативними та призводять до менш якісного соціального обслуговування населення через зменшення чисельності мережі об'єктів соціальної сфери та їх кадрового забезпечення, послаблення їх ресурсних можливостей та обмеженого залучення передового світового досвіду до соціального обслуговування населення. Оскільки недоліки у розвитку вітчизняної соціальної сфери стали викликами для соціального розвитку, на них потрібно звернути особливу увагу в процесі радикальної модернізації соціальної сфери в Україні.

В найближчому майбутньому розширення функціонування соціальної сфери, її розвиток і якісне удосконалення є необхідною умовою для підвищення рівня і якості життя населення в Україні.

Список використаних джерел

1. Діяльність суб'єктів господарювання у 2012 році : Статистичний збірник. Київ: ТОВ «Август-Трейд», 2013. 840 с.

2. Діяльність суб'єктів господарювання у 2014 році : Статистичний збірник. Київ: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2015. 464 с.

3. Діяльність суб'єктів господарювання у 2015 році : Статистичний збірник. Київ: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2016. – 483 с.

4. Зінь Е.А. Регіональна економіка. Київ: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. 528 с.

5. Куценко В.І. Соціальна сфера: реальність і контури майбутнього (питання теорії і практики) : монографія ; за наук. ред. д.е.н., проф., академіка НАН України Б.М. Данилишина. Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2008. 818 с.

6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2010 році : Статистичний збірник. Київ: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2011. 282 с.

7. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2011 році : Статистичний збірник. Київ: ДП «Інформаційно-видавничий центр Держстату України», 2012. 305 с.

8. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2013 році : Статистичний збірник. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. 314 с.

9. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2014 році : Статистичний збірник. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. 255 с.

10. Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2015 році : Статистичний. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство». 257 с.

11. Онищенко В.О., Чепурний О.В. Теоретичні аспекти формування соціальної безпеки. *Економіка і регіон*. 2011. № 4. С. 3-9.

12. Пакуліна А.А., Пакуліна Г.С. Дослідження особливостей соціальної сфери України в умовах глобалізації економіки та аналіз трансформації її інституційного середовища. *Економічний простір*. 2014. № 84. С. 80-88.

13. Пакуліна А.А. Ефективна реалізація інвестиційного потенціалу соціальної сфери. *Економічний простір*. 2013. № 73. С. 134-144.

14. Підлипна Р.П. Соціальна сфера в контексті її функціонування. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія економічна*. 2015. Вип. 48. С. 62-65.

15. Поснова Т.В. Соціальні індикатори як інструменти визначення рівня економічної безпеки у соціальній сфері. *Наукові праці НДФІ*. 2011. Вип. 2. С. 138-144.

16. Статистичний щорічник України за 2013 рік: Статистичний збірник. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2014. 534 с.

17. Статистичний щорічник України за 2015 рік: Статистичний збірник Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2016. 575 с.

18. Україна в цифрах за 2014 рік: Статистичний збірник. Київ: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2015. 239 с.

19. Центр перспективних соціальних досліджень. URL: http://cpsr.org.ua.

Статтю отримано: 13.04.2017 / Рецензування 28.04.2017 / Прийнято до друку: 15.05.2017

Maryna Kalnytska
Ph.D. (in Economics), Associate Professor
Lviv University of Trade and Economics
Lviv, Ukraine
E-mail: kalnytska_maryna@ukr.net

SOCIAL SPHERE UKRAINE: FACTORS AND FUNCTIONAL FEATURES OF ITS DEVELOPMENT

Abstract

Introduction. *Social sphere is an important part of ensuring human life and society. Social sphere promotes human development, its abilities and self-realization, formation of a certain standard of living in a society, realization of human abilities and social interests of a person, satisfies various social needs of every citizen and society as a whole, and accordingly contributes to the restoration of human capital and the growth of the level of well-being in society.*

Methods. *The methods of theoretical synthesis, analysis and synthesis, dialectical logic and abstract, statistics and monographic method are used in the process of the study.*

Results. *Five groups of factors that determine the development social sphere in Ukraine, and positive and negative trends in this sphere are formulated.*

In particular, the institutional, organizational, economic, financial and resource, administrative, social and psychological factorsare determined. Also, positive and negative trends in the development of this area in the scientific research are identified, analyzed and specified.

Discussion. *Studying the experience of functioning of the social sphere of economically developed countries of the world and the possibilities of its use in the domestic economic system are the directions of further research.*

Key words: *social sphere, social needs, social problems, social service, factors for the functioning of the social sphere.*

References

1. State Statistics Service of Ukraine. (2013). *Diialnist sub'iektiv hospodariuvannia u 2012 rotsi : Statystychnyi zbirnyk* [Activities of business entities in 2012: Statistical collection]. Kyiv, Ukraine : TOV «Avhust-Treid».

2. State Statistics Service of Ukraine. (2015). *Diialnist sub'iektiv hospodariuvannia u 2014 rotsi : Statystychnyi zbirnyk* [Activities of business entities in 2014: Statistical collection]. Kyiv, Ukraine : TOV «Vydavnytstvo «Konsultant».

3. State Statistics Service of Ukraine. (2016). *Diialnist sub'iektiv hospodariuvannia u 2015 rotsi : Statystychnyi zbirnyk* [Activities of business entities in 2015: Statistical collection]. Kyiv, Ukraine : TOV «Vydavnytstvo «Konsultant».

4. Zin, E.A. (2008). *Rehionalna ekonomika* [Regional economy]. Kyiv, Ukraine : «Vydavnychyi dim «Profesional».

5. Kutsenko, V.I. (2008). *Sotsialna sfera: realnist i kontury maibutnoho (pytannia teorii i praktyky) : monohrafiia* [Social sphere: the reality and contours of the future (questions of theory and practice): monograph]. Nizhyn, Ukraine : TOV «Vydavnytstvo «Aspekt-Polihraf».

6. State Statistics Service of Ukraine. (2011). *Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2010 rotsi : Statystychnyi zbirnyk* [Scientific and innovative activity in Ukraine in 2010: Statistical collection]. Kyiv, Ukraine : DP «Informatsiino-vydavnychyi tsentr Derzhstatu Ukrainy».

7. State Statistics Service of Ukraine. (2012). *Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2011 rotsi : Statystychnyi zbirnyk* [Scientific and innovative activity in Ukraine in 2011: Statistical collection]. Kyiv, Ukraine : DP «Informatsiino-vydavnychyi tsentr Derzhstatu Ukrainy».

8. State Statistics Service of Ukraine. (2014). *Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2013 rotsi : Statystychnyi zbirnyk* [Scientific and innovative activity in Ukraine in 2013: Statistical collection]. Kyiv, Ukraine : DP «Informatsiino-analitychne ahentstvo».

9. State Statistics Service of Ukraine. (2015). *Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2014 rotsi : Statystychnyi zbirnyk* [Scientific and innovative activity in Ukraine in 2014: Statistical collection]. Kyiv, Ukraine.

10. State Statistics Service of Ukraine. (2016). *Naukova ta innovatsiina diialnist v Ukraini u 2015 rotsi : Statystychnyi zbirnyk* [Scientific and innovative activity in Ukraine in 2015: Statistical collection]. Kyiv, Ukraine.

11. Onyshchenko, V.O., & Chepurnyi, O.V. (2011). Teoretychni aspekty formuvannia sotsialnoi bezpeky [Theoretical aspects of the formation of social security]. *Economy and region, 4,* 3–9.

12. Pakulina, A.A., & Pakulina, H.S. (2014). Doslidzhennia osoblyvostei sotsialnoi sfery Ukrainy v umovakh hlobalizatsii ekonomiky ta analiz transformatsii yii instytutsiinoho seredovyshcha [Investigation of the features of the social sphere of Ukraine in the conditions of globalization of the economy and analysis of the transformation of its institutional environment]. *Economic space, 84,* 80–88.

13. Pakulina, A.A. (2013). Efektyvna realizatsiia investytsiinoho potentsialu sotsialnoi sfery [Effective implementation of the investment potential of the social sphere]. *Economic space, 73,* 134–144.

14. Pidlypna, R.P. (2015). Sotsialna sfera v konteksti yii funktsionuvannia [Social sphere in the context of its functioning]. *Visnyk of Lviv Commercial Academy. The series economical, 48,* 62–65.

15. Posnova, T.V. (2011). Sotsialni indykatory yak instrumenty vyznachennia rivnia ekonomichnoi bezpeky u sotsialnii sferi [Social indicators as tools for determining the level of economic security in the social sphere]. *Scientific works of NDFI, 2,* 138–144.

16. State Statistics Service of Ukraine. (2014). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2013 rik: Statystychnyi zbirnyk* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2013: Statistical collection]. Kyiv, Ukraine.

17. State Statistics Service of Ukraine. (2016). *Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2015 rik: Statystychnyi zbirnyk* [Statistical Yearbook of Ukraine for 2015: Statistical collection]. Kyiv, Ukraine.

18. State Statistics Service of Ukraine. (2015). *Ukraina v tsyfrakh za 2014 rik: Statystychnyi zbirnyk* [Ukraine in 2014 figures: Statistical collection]. Kyiv, Ukraine.

19. Center for Advanced Social Research. Retrieved from http://cpsr.org.ua.

Received: 04.13.2017 / Review 04.28.2017 / Accepted 05.15.2017

СТОРІНКА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ

PAGE OF YOUNG SCIENTISTS

УДК: 330.341.1:631.145.001.76
JEL Classification O13, O31

Федяєва Валентина[5]
студент
ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут»
м. Ніжин, Україна
E-mail: valya.fedyayeva@ukr.net

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗРОСТАННЯ АГРАРНОЇ СФЕРИ ЕКОНОМІКИ

Анотація

Вступ. *Основним показником економічного розвитку країни є валовий внутрішній продукт. Статистичні дані свідчать, що починаючи з 2013 року темпи приросту ВВП в Україні є від'ємними. Водночас скорочуються обсяги інвестицій як в економіку, загалом, так і в сільськогосподарське виробництво, зокрема. Тому є нагальною потреба кардинальних змін в економічній системі, насамперед, у сільському господарстві. У вирішенні завдань виходу країни з кризи, забезпеченні динамічного стійкого розвитку економіки країни, головна роль належить інноваціям та інвестиціям.*

Методи. *Для обґрунтування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку аграрної сфери національної економіки використовувались системний підхід, аналіз, синтез, дедукція та індукція.*

Результати. *Україна має значний природно-кліматичний та науковий потенціал, який може і повинен стати базою розвитку сільського господарства країни на інноваційній основі. Але сучасний стан фінансування та матеріально-технічного забезпечення науки, наукових кадрів, не сприяє його ефективній реалізації. Тому першочерговим завданням є формування дієвої правової бази інвестиційно-інноваційного розвитку національної економіки, загалом і аграрної сфери, зокрема, яка стимулюватиме приватних і державних суб'єктів господарювання до розробки і впровадження інноваційних проектів.*

Перспективи. *В умовах євроатлантичної інтеграції України утвердження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку національної економіки є безальтернативним шляхом для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва і створення економічної бази для запровадження високих соціальних стандартів для населення нашої країни.*

Ключові слова: *інновації, інвестиції, інноваційно-інвестиційна модель, зростання національної економіки, сільське господарство.*

Вступ.

Протягом усієї історії свого розвитку людство помічало певні закономірності у функціонуванні екосистем. Наприклад, наші предки знали про те, які плодові дерева треба садити разом, які рослини є природною перешкодою для появи шкідників, які матеріали можна використовувати для дезінфекції тощо.

[5] Науковий керівник: Москаленко А.М., д.е.н., доцент

Для вітчизняних науковців дослідження впливу біологічних засобів на розвиток агропромислового комплексу є дуже перспективним. Здійснення таких досліджень потрібне, оскільки на сьогодні в Україні існують проблеми пов'язані з виснаженням родючих ґрунтів та активним використанням хімічних засобів для підвищення врожайності сільськогосподарських культур. Інтенсивний розвиток агрономії, сільськогосподарської мікробіології може відкрити шлях для більш активного залучення аграрних інновацій у вітчизняне сільське господарство [1, с. 49].

Основним показником економічного розвитку будь-якої країни є валовий внутрішній продукт (*далі* − ВВП), тобто сумарний показник усього того, що вироблено в країні включно з наданням послуг. Статистичні дані свідчать, що починаючи з 2013 року темпи приросту ВВП в Україні є від'ємними. Так, у 2013 році, відносно 2012 р., приріст ВВП (в USD) на душу населення становив +4,5% (населення 45 482,7 тис. чол.). У 2014 році, відносно 2013 р., даний показник складав -25,2% (населення 43 721,8 тис. чол.). У 2015 році спад показника ВВП (в USD) на душу населення становив -29,8% (населення 42 836,0 тис. чол.), а в 2016 році відбувся приріст даного показника +3,3% (проте рівень інфляції досяг позначки 12,4%) [2].

Отже, нагальною є потреба кардинальних змін в економічній системі, насамперед, у сільському господарстві. Головна роль у вирішенні завдань виходу країни з кризи, забезпеченні динамічного стійкого розвитку економіки країни належить інноваціям та інвестиціям, здатним забезпечити безперервне оновлення технічної і технологічної бази виробництва, освоєння і випуск нової конкурентоздатної продукції, ефективне проникнення на світові ринки товарів і послуг.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Особливостям інноваційно-інвестиційних процесів в аграрному секторі економіки присвячена низка досліджень, серед яких можна виокремити праці П. Т. Саблука, С. А. Володіна, О. В. Шубравської, В. М. Трегобчука, О. Г. Шпикуляка, К. О. Прокопенко, М. І. Кисіля, Т. Г. Ігнатьєвої й багатьох інших.

У своїх дослідженнях науковці наголошують, що активізація агроінноваційної діяльності потребує, насамперед, значних інвестицій. В умовах обмежених фінансових можливостей особливу увагу слід приділити чіткому визначенню пріоритетних напрямів капіталовкладень в інноваційний розвиток галузей аграрного сектору економіки.

Мета.

Метою дослідження є обґрунтування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку аграрної сфери національної економіки.

Методологія дослідження.

Для обґрунтування інноваційно-інвестиційної моделі розвитку аграрної сфери національної економіки використовувались системний підхід, а також методи аналізу, синтезу, дедукції та індукції.

Результати.

Досвід світового економічного розвитку підтверджує, що розширене відтворення здійснюється завдяки інноваціям. Тому, світове сільське господарство рухається в напрямку посилення рівня наукоємності власної продукції. Це особливо наочно прослідковується на прикладі економічно розвинених країн, які, підтримуючи баланс внутрішнього ринку продовольства за попитом та пропозицією, розв'язуючи завдання проникнення на ведучі світові ринки, упроваджують інновації, які сприяють модернізації та структурній перебудові економіки країни, підвищенню конкурентоспроможності та ефективності виробництва [3, с. 92].

Інвестиційний потенціал будь-якої країни характеризується сукупністю макроекономічних показників. За їх більшістю Україна має бути однією з країн сприятливих для вкладання прямих і

портфельних іноземних інвестицій. Цьому сприяють її великий внутрішній ринок, порівняно кваліфікована й водночас дешева робоча сила, суттєвий науково-технічний потенціал та значні природні ресурси [4]. Але спостерігається скорочення обсягів інвестицій як в економіку, загалом, так і в сільськогосподарське виробництво, зокрема.

За даними Департаменту агропромислового розвитку Чернігівської обласної державної адміністрації у 2016 році обсяг інвестицій в сільське господарство збільшився в 1,7 рази, порівняно з попереднім роком [5]. Так, в аграрний сектор Чернігівської області за 2016 рік було залучено 2067 млн. грн. вітчизняних інвестицій, що на 729 млн. грн. більше, ніж у попередньому році, і на 1297 млн. грн. перевищує надходження у 2014 році. Але якщо брати до уваги рівень інфляції за 2014-2016 роки, яка сягала позначки 24,9%, 43,3% та 12,4%, відповідно, то таке економічне зростання є відносним [6].

Аграрна сфера України є визначальною в економіці країни, тому її розвиток має базуватися на сучасних досягненнях науки, техніки і новітніх технологіях, що можливо тільки з упровадженням і поширенням інноваційної діяльності у сфері агропромислового виробництва [7, с. 70].

Актуальними та сприятливими для втілення інновацій є такі напрями господарювання: запровадження еколого-економічних технологій виробництва сільськогосподарської продукції; застосування нових видів органічних добрив; більш широке використання природних властивостей живих мікроорганізмів в технологіях виробництва сільськогосподарської продукції.

Слід відзначити, що у сільському господарстві розроблення інновацій і їх впровадження пов'язане переважно з новими сортами рослин, виведенням нових порід тварин, розробкою та введенням в дію нової техніки, нових ресурсозберігаючих технологій, застосування яких у більшості випадків змінює характерні властивості сільськогосподарської продукції, що виробляється, але не призводить до появи нових видів продукції [8, с. 61, 62].

Інноваційний процес у сільському господарстві має ряд особливостей, порівняно з іншими сферами господарювання (рис. 1).

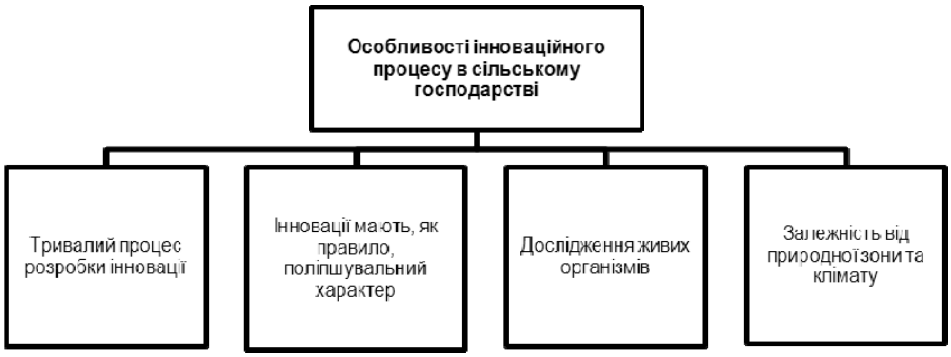

Рис. 1. Особливості інноваційного процесу в сільському господарстві*

**Джерело: [9]*

Це зумовлено, в першу чергу, особливостями самого сільського господарства, а саме: основним фактором виробництва тут є земля, взаємодія з живими організмами (рослинами, тваринами, мікроорганізмами), сезонний характер виробництва, високий рівень ризику. Тривалий процес розробки стосується більшою мірою специфічного для сільського господарства виду інновацій – селекційних [9, с. 55].

Умовами й чинниками, що сприяють інноваційному розвитку сільськогосподарського виробництва, є: перехід до ринкового способу господарювання, наявність природних ресурсів,

значний науково-освітній потенціал, ємнісний внутрішній продовольчий ринок, можливість виробляти екологічно безпечні, натуральні продукти харчування.

До умов і чинників, що гальмують освоєння інновацій у аграрному секторі економіки, відносяться: зменшення внутрішнього попиту на продовольство, скорочення держпідтримки аграрного сектору й державного фінансування науково-технічних програм, нерозвиненість системи кредитування та високі ставки по кредитах, відсутність інноваційної інфраструктури та державної інноваційної політики й стратегії, недостатній рівень підготовки кадрового персоналу у сфері інноваційного менеджменту.

Таким чином, у рослинництві інноваційні процеси повинні бути спрямовані на:

- зростання врожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості продукції;
- подолання процесів деградації та руйнування природного середовища та екологізація виробництва;
- зниження витрат енергоресурсів і зменшення залежності продуктивності рослинництва від природних факторів;
- підвищення ефективності використання зрошуваних і осушених земель;
- економію трудових і матеріальних витрат;
- збереження й поліпшення екології.

У зв'язку з цим інноваційна політика в сфері рослинництва має будуватися на вдосконаленні методів селекції – створення нових сортів сільськогосподарських культур, що володіють високим продуктивним потенціалом, освоєнні науково обґрунтованих систем землеробства та насінництва.

У сучасних умовах збиткового тваринництва й різкого спаду обсягів виробництва його продукції для підвищення виробничого потенціалу галузі важливе значення мають:

- використання фізіолого-біологічних інновацій;
- досягнення вітчизняної та світової селекції, що відображають найважливіші напрямки удосконалення селекційно-генетичного потенціалу, від якого безпосередньо залежить рівень продуктивності тварин;
- ефективне використання кормових ресурсів;
- освоєння ресурсозберігаючих технологій, спрямованих на підвищення рівня інтенсивності та ефективності виробництва.

Одним із основних напрямків інноваційного розвитку у тваринництві є біотехнологічні системи розведення тварин із використанням методів генної та клітинної інженерії, спрямовані на створення та використання нових типів трансгенних тварин із поліпшеними показниками продуктивності, стійких до захворювань.

Не менш важливе значення в розвитку інноваційного процесу в тваринництві мають технологічні інновації, які пов'язані з індустріалізацією виробництва, механізацією та автоматизацією виробничих процесів, модернізацією та технічним переозброєнням виробництва, освоєнням наукоємних технологій, зростанням продуктивності праці, що зумовлюють рівень і ефективність виробництва продукції тваринництва [2, с. 94, 95].

Зрозуміло, що без значних капіталовкладень здійснювати інноваційний розвиток аграрного сектору стає складно. У кризові часи в Україні все важче залучати інвестиційні ресурси, що унеможливлює економічне процвітання аграрних підприємств. Але інвестиції можуть супроводжуватися як позитивним, так і негативним ефектом.

До негативних наслідків залучення іноземних інвестицій належать:

- витіснення з ринку внутрішніх товаровиробників та постачальників;
- жорстка експлуатація місцевих сировинних ресурсів;
- використання дешевої робочої сили;
- забруднення навколишнього середовища;
- придбання національних підприємств з подальшим закриттям (усунення конкурентів) [10].

Через це вирішення даної проблеми повинна взяти на себе держава, створивши умови для розв'язання податкових проблем, пов'язаних з поширенням інноваційних знань та наукової інформації, створенням дорадчих служб з інноваційних питань, підготовки фахового персоналу. Разом з тим необхідно забезпечити вдосконалення національного законодавства щодо іноземних інвестицій, визначати галузі, в яких участь іноземного капіталу обмежується або заборонена, відпрацювати правила інвестування в аграрному секторі, яких би дотримувалися іноземні інвестори, і закріпити їх у міжнародних договорах та жорстко здійснювати контроль за дотриманням інвестиційних зобов'язань.

Інноваційно-інвестиційна модель розвитку аграрної сфери національної економіки має складний характер і утворена з сукупності елементів, що знаходяться в динамічному взаємозв'язку. Головними з яких є:

- продукування наукових знань та наукової інформації;
- кваліфікований персонал;
- комерціалізація наукових розробок;
- використання інновацій;
- національне законодавство щодо інвестицій;
- фінансове забезпечення перетворень.

Для успішного проведення інноваційної діяльності в Україні потрібно забезпечити: стабільну соціально-економічну ситуацію в країні; пільгові податкові умови для підприємств, які запроваджують інновації і створюють відповідну продукцію; підвищення рівня комерціалізації вітчизняних наукових розробок; формування дієвої правової бази інвестиційно-інноваційного розвитку національної економіки, загалом і аграрної сфери, зокрема.

Реалізація запропонованих заходів дозволить покращити процес виробництва, продуктивно використовувати внутрішні й залучати зовнішні інвестиції в інноваційну діяльність.

Висновки і перспективи.

Україна має значний природно-кліматичний та науковий потенціал, який може і повинен стати базою розвитку сільського господарства країни на інноваційній основі. Але сучасний стан фінансування та матеріально-технічного забезпечення науки, наукових кадрів, не сприяє його ефективній реалізації. Тому першочерговим завданням є формування дієвої правової бази інвестиційно-інноваційного розвитку національної економіки загалом і аграрної сфери зокрема, яка стимулюватиме заохочення інноваційних проектів приватних і державних суб'єктів господарювання.

В умовах євроатлантичної інтеграції України утвердження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку національної економіки є безальтернативним шляхом для забезпечення конкурентоспроможності вітчизняного виробництва і створення економічної бази для запровадження високих соціальних стандартів для населення нашої країни.

Список використаних джерел

1. Кириленко Л., Євтушевська О. Формування інноваційно-інвестиційної моделі підприємництва в Україні. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Серія «Економіка».* 2013. № 148. С. 47−50.

2. ВВП Украины: структура и динамика (2002–2016) URL: http://index.minfin.com.ua/index/gdp/ (дата звернення 09.03.2017).

3. Донець О. В. Інновація та її особливості в аграрному секторі економіки України. *Економічний аналіз*. 2013. Випуск 12, Ч. 1. С. 92–97.

4. Інвестиції та інвестиційний потенціал України URL: http://www.rusnauka.com/11_EISN_2010/Economics/64031.doc.htm (дата звернення 09.03.2017 р.).

5. Стан інвестиційної діяльності у сільській місцевості Чернігівської області на 01.01.2017 року. URL: http://apk.cg.gov.ua/index.php?id=16290&tp=1&pg= (дата звернення 19.05.2017).

6. Индекс инфляции (Украина) 2000-2017 URL: http://index.minfin.com.ua/index/infl/ (дата звернення 15.04.2017).

7. Задорожна Л. М. Оцінка стану інституційного забезпечення розвитку ринку інновацій в аграрній сфері *Молодий вчений*. 2015. № 7 (22), Ч. 1. С. 70−75.

8. Транченко Л.В., Транченко О.М. Впровадження конкурентоспроможних інноваційних засобів у сільськогосподарське виробництво. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка».* 2014. Випуск 25. С. 60–65.

9. Янковська О. І. Інноваційний процес у сільському господарстві. *Наука й економіка*. 2009. № 4. Т. 2. С. 54–58.

10. Прямі і портфельні інвестиції, наслідки їх залучення. URL: http://studopedia.su/14_45940_pryami-i-portfelni-investitsii-naslidki-ih-zaluchennya-sutnist-i-shlyahi-pokrashchennya-investitsiynogo-klimatu-kraini-ofshorni-zoni.html (дата звернення 21.03.2017 р.). – Назва з екрана.

Статтю отримано: 31.03.2017 / Рецензування 19.04.2017 / Прийнято до друку: 28.04.2017

Valentina Fediaieva
Student
Separated Subdivision of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine
«Nizhyn Agrotechnical Institute»
Nizhyn, Ukraine
E-mail: valya.fedyayeva@ukr.net

INNOVATION AND INVESTMENT BASIS FOR THE GROWTH OF THE AGRARIAN SECTOR OF ECONOMY

Abstract

Introduction. *The main indicator of the country's economic development is the gross domestic product. Statistics show that starting from 2013 GDP growth rates in Ukraine are negative. At the same time, investment volumes in the economy, in general, and in agricultural production, in particular, decrease. Therefore, there is an urgent need for radical changes in the economic system, first of all, in agriculture. The main role belongs to innovations and investments in solving the problems of the country's exit from the crisis, ensuring a dynamic sustainable development of the country's economy.*

Methods. *A systematic approach, analysis, synthesis, deduction and induction are used to substantiate the innovation and investment model of the agrarian sphere development of the national economy.*

Results. *Ukraine has a significant natural, climatic and scientific potential, which may and must become the basis of the country's agricultural development on an innovative basis. But the current state of financing and logistics of science, scientific personnel, does not contribute to its effective implementation. Therefore, the priority task is to create an effective legal framework for investment and innovation development of the national economy, in general and the agrarian sector, in particular, which will stimulate private and public entities to develop and implement innovative projects.*

Discussion. *In the context of the Euro-Atlantic integration of Ukraine, the adoption of an innovation and investment model for the development of the national economy is a non-alternative way to ensure the competitiveness of domestic production and create an economic base for the introduction of high social standards for the population of our country.*

Key words: *innovations, investments, innovation and investment model, growth of the national economy, agriculture.*

References

1. Kyrylenko, L., & Yevtushevska, O. (2013). Formuvannia innovatsiino-investytsiinoi modeli pidpryiemnytstva v Ukraini [Formation of innovation-investment model of entrepreneurship in Ukraine]. Herald of the Taras Shevchenko National University. Economics series, 148, 47–50.

2. GDP of Ukraine: structure and dynamics (2002-2016). Retrieved from http://index.minfin.com.ua/index/gdp/

3. Donets O.V. (2013). Innovatsiia ta yii osoblyvosti v ahrarnomu sektori ekonomiky Ukrainy [Innovation and its features in the agricultural sector of Ukraine]. *Economic analysis, 12, 1,* 92–97.

4. Investments and investment potential of Ukraine. Retrieved from http://www.rusnauka.com/11_EISN_2010/Economics/64031.doc.htm.

5. Status of investment activity in the countryside of Chernihiv region as of 01.01.2017. Retrieved from http://apk.cg.gov.ua/index.php?id=16290&tp=1&pg.

6. Inflation Index (Ukraine) 2000-2017. Retrieved from http://index.minfin.com.ua/index/infl/

7. Zadorozhna, L. M. (2015). Otsinka stanu instytutsiinoho zabezpechennia rozvytku rynku innovatsii v ahrarnii sferi [Assessment of the institutional support for the development of the innovation market in the agrarian sector]. *Young scientist, 7 (22),* 70–75.

8. Tranchenko, L.V., & Tranchenko, O.M. (2014). Vprovadzhennia konkurentospromozhnykh innovatsiinykh zasobiv u silskohospodarske vyrobnytstvo [Implementation of competitive innovations in agricultural production]. *Scientific notes of the National University «Ostroh Academy». Economics series, 25,* 60–65.

9. Iankovska, O. I. (2009). Innovatsiinyi protses u silskomu hospodarstvi [Innovation process in agriculture]. *Science and economics, 4, 2,* 54–58.

10. Direct and portfolio investments, the consequences of their involvement. Retrieved from http://studopedia.su/14_45940_pryami-i-portfelni-investitsii-naslidki-ih-zaluchennya-sutnist-i-shlyahi-pokrashchennya-investitsiynogo-klimatu-kraini-ofshorni-zoni.html.

Received: 03.31.2017 / Review 04.19.2017 / Accepted 04.28.2017

Відомості про авторів

Братюк Віра, к.е.н., доцент кафедри фінансів, Мукачівський державний університет, м. Мукачево, Україна, **E-mail:** virbrat@ukr.net
Буряк Микола, к.т.н., доцент кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** m.buriak@tneu.edu.ua
Василенко Людмила, здобувач, ННЦ „Інститут аграрної економіки" НААН, м. Київ, Україна, **E-mail:** L.vasylenko@plt.land
Васильців Тарас, д.е.н., професор, завідувач кафедри фінансів, кредиту та страхування, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів, Україна, **E-mail:** tgvas@mail.ru
Вдовиченко Андрій, к.с-г.н., директор, ДП ДГ «Сквирське» Інституту агроекології та природокористування НААН, м. Київ, Україна, **E-mail:** a.vdovychenko@gmail.com
Голубєв Андрій, аспірант кафедри економіки та управління підприємствами, Академія праці, соціальних відносин і туризму, м. Київ, Україна, **E-mail:** Zvit.zav@gmail.com
Гонак Ігор, аспірант кафедри міжнародної економіки, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** gogrya@gmail.com
Гуменюк Олена, к.е.н., доцент, доцент кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** olena.humeniuk@tneu.edu.ua
Гуторов Андрій, к.е.н., с.н.с., докторант, ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН, м. Київ, Україна, **E-mail:** Gutorov.Andrew@gmail.com
Дзядикевич Юрій, д.т.н, професор, професор кафедри менеджменту біоресурсів і природокористування, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** yu.dziadykevych@tneu.edu.ua
Жовковська Тетяна, к.е.н., доцент кафедри економічної теорії, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** tetyana_zh@ukr.net
Зінюк Максим, студент кафедри комп'ютерно-інтегрованих технологій, Тернопільський національний технічний університет ім. І. Пулюя, м. Тернопіль, Україна
Іваночко Надія, аспірант кафедри обліку і аудиту, ДВНЗ "Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника", м. Івано-Франківськ, Україна, **E-mail:** ooo2012@i.ua
Іванько Анатолій, к.е.н, доцент кафедри аграрної економіки, ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин, Україна, **E-mail:** A_Ivanko@meta.ua
Іващук Ірина, д.е.н., професор, професор кафедри міжнародної економіки, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** iryna.iva2@gmail.com
Кальницька Марина, к.е.н., доцент, здобувач кафедри теоретичної та прикладної економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів, Україна, **E-mail:** kalnytska_maryna@ukr.net
Карпенко Віталій, к.е.н., доцент, доцент кафедри маркетингу і товарознавства, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна, **E-mail:** vitaliy_karpenko@ukr.net
Кім Олексій, к. е. н., доцент кафедри міжнародної економіки та менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, м. Харків, Україна, докторант кафедри економічної теорії та економічних методів управління, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна, **E-mail:** oleksii.kim@m.hneu.edu.ua
Кукіна Наталя, к.е.н., доцент, доцент кафедри економіки, Таврійський державний агротехнологічний університет, м. Мелітополь, Україна, **E-mail:** tasha02.06@mail.ru
Личук Людмила, здобувач, Національний університет біоресурсів і природокористування України, м. Київ, Україна, **E-mail:** lychyk@meta.ua

Луцишин Зоряна, д.е.н., професор, професор кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин, Київський національний університет імені Т. Шевченка, м. Київ, Україна
Петрів Ірина, аспірант кафедри економіки, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів, Україна, **E-mail:** tom_ira07@hotmail.com
Прокопчук Лілія, к.е.н., доцент кафедри менеджменту, публічного управління та адміністрування, Подільський державний аграрно-технічний університет, м. Кам'янець-Подільський, Україна, **E-mail:** ProkopchukLM@gmail.com
Пуцентейло Петро, д.е.н., професор, професор кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу, Тернопільський національний економічний університет, м. Тернопіль, Україна, **E-mail:** naukatneu@gmail.com
Рибак Ярослав, молодший науковий співробітник, ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН, м. Київ, Україна, **E-mail:** rybak.iae@gmail.com
Сидорук Борис, к.е.н., с.н.с., докторант, ННЦ «Інститут аграрної економіки» НААН, м. Київ, Україна, **E-mail:** b_sidoruk@ukr.net
Ступень Назар, к.е.н., доцент, доцент кафедри землевпорядкування та кадастру, Сумський національний аграрний університет, м. Суми, Україна, **E-mail:** nazstupen@gmail.com
Федяєва Валентина, студент, ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут», м. Ніжин, Україна, **E-mail:** valya.fedyayeva@ukr.net
Харун Олена, к.е.н., доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Хмельницький національний університет, м. Хмельницький, Україна, **E-mail:** harunelena74@gmail.com
Шехлович Андріана, старший науковий співробітник, Регіональний філіал Національного інституту стратегічних досліджень у м. Львові, м. Львів, Україна, **E-mail:** a.shehlovych@gmail.com
Яремко Олег, здобувач, Інститут агроекології і природокористування НААН, м. Київ, Україна, **E-mail:** jaremkooleg@gmail.com

Information about the authors

Vira Bratiuk, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Departement of Finanse, Mukachevo State University, Mukachevo, Ukraine, **E-mail:** virbrat@ukr.net
Mykola Buriak, Ph.D. (Techn.), Associate Professor, Department of Management of Biodiversity and Nature Use, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** m.buriak@tneu.edu.ua
Liudmyla Vasylenko, Postgraduate Student, NSC "Institute of Agrarian Economics" of NAAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** L.vasylenko@plt.land
Taras Vasyltsiv, Dr. Sci (Econ), Professor, Department of Finance, Credit and Insurance, Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine, **E-mail:** tgvas@mail.ru
Andrii Vdovychenko, Ph.D. (Agricultural Sciences), Director, DP DG "Skvyrske", Institute of Agroecology and Nature NAAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** a.vdovychenko@gmail.com
Andrii Holubiev, Postgraduate Student, Department of Economics and Enterprise Management, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** Zvit.zav@gmail.com
Ihor Honak, Postgraduate Student, Department of International Economy, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** gogrya@gmail.com
Olena Humeniuk, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of accounting, economical and legal maintenance of agroindustrial business, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** olena.humeniuk@tneu.edu.ua
Andrii Gutorov, Ph.D. (in Economics), Senior Scientific Associate, Doctoral Candidate, NSC "Institute of Agrarian Economics" of NAAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** Gutorov.Andrew@gmail.com
Yurii Dziadykevych, Dr. Sc. (Techn.), Professor, Department of Management of Biodiversity and Nature Use, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** yu.dziadykevych@tneu.edu.ua
Tetiana Zhovkovska, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of Economic Theory, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** tetyana_zh@ukr.net
Maksim Ziniuk, Student, Department of Computer Integrated Technologies, Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ternopil, Ukraine
Nadiia Ivanochko, Postgraduate Student, Department of Accouting and Auditing, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine, **E-mail:** ooo2012@i.ua
Anatoliy Ivanko, Ph.D. (in Economics), Assistant Professor, Department of agrarian economics, SS of NUBaNM of Ukraine " Nizhyn Agrotechnical Institute", Nizhyn, Chernihiv region, Ukraine, **E-mail**: A_Ivanko@meta.ua
Iryna Ivashchuk, Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of International Economics, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** iryna.iva2@gmail.com
Maryna Kalnytska, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine, **E-mail:** kalnytska_maryna@ukr.net
Vitalii Karpenko, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of marketing and commodity research, Khmelnytsky National University, Khmelnytskyi, Ukraine, **E-mail:** vitaliy_karpenko@ukr.net
Oleksii Kim, Ph.D. (in Economics), Associated Professor, Department of International Economy and Management of International Economic Activity, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine, Doctoral student, Department of Economic Theory and Economic Management Methods, V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine, **E-mail:** oleksii.kim@m.hneu.edu.ua
Natalia Kukina, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of Economics, Tavria State Agrotechnological University, Melitopol, Ukraine, **E-mail:** tasha02.06@mail.ru
Liudmyla Lychuk, Postgraduate Student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** lychyk@meta.ua

Zoriana Lutsyshyn, Doctor of Economic Sciences, Professor, Department of World Economy and International Economic Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
Iruna Petriv, Postgraduate Student, Department of Economics, Lviv University of Trade and Economics, Lviv, Ukraine, **E-mail:** tom_ira07@hotmail.com
Liliya Prokopchuk, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of management, public management and administration, State agrarian and engineering university in Podilya, Kamianets-Podilskiy, Ukraine, **E-mail:** ProkopchukLM@gmail.com
Petro Putsenteilo, Dr. Sc. (Econ.), Professor, Department of accounting, economical and legal maintenance of agroindustrial business, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine, **E-mail:** naukatneu@gmail.com
Yaroslav Rybak, Scientific Associate, NSC "Institute of Agrarian Economics" of NAAS, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** rybak.iae@gmail.com
Borys Sydoruk, Ph.D. (in Economics), Senior Research Fellow, Doctoral Candidate, NSC «Institute of Agrarian Economics» of NAAS, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** b_sidoruk@ukr.net
Nazar Stupen, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of Land and Cadastre, Sumy National Agrarian University
Sumy, Ukraine, **E-mail:** nazstupen@gmail.com
Valentina Fediaieva, Student, Separated Subdivision of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine «Nizhyn Agrotechnical Institute», Nizhyn, Ukraine, **E-mail:** valya.fedyayeva@ukr.net
Olena Kharun, Ph.D. (in Economics), Associate Professor, Department of International Economic Relations, Khmelnitskyi National University, Khmelnitskyi, Ukraine, **E-mail:** harunelena74@gmail.com
Andriana Shekhlovych, Senior Research Fellow, Regional Branch of National Institute for Strategic Studies in Lviv, Lviv, Ukraine, **E-mail:** a.shehlovych@gmail.com
Oleh Yaremko, Postgraduate Student, Institute of Agroecology and Nature Management of NAAS, Kyiv, Ukraine, **E-mail:** jaremkooleg@gmail.com

Науково-практичне видання

Scientific-practical edition

ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС

THE ECONOMIC DISCOURSE

Міжнародний науковий журнал

International scientific journal

Випуск 2. 2017

Issue 2. 2017

Підписано до друку 7.06.2017 р.
Формат 70х100 1/16. Гарнітура Arial.
Папір офсетний. Друк офсетний. Зам. 06/2017.
Умовн. друк. арк. 19,72. Тираж 100.

Віддруковано з готових діапозитивів
в СМП «ТАЙП» вул. Чернівецька, 44 б,
м. Тернопіль, Україна, 46000
тел. +38 0352 527500; +38 0352 522616

Signed for printing 06.7.2017
Format 70x100 1/16. Type Arial.
Offset paper. Printing offset. Order. 06/2017.
Cond. print. sheets. 19,72. Copies 100.

Printed:
Tajp, joint small enterprise, Chernivetska St., 44b,
Ternopil, Ukraine, 46000,
tel. +38 0352 527500; +38 0352 522616